

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Шәмсия ЖИҺАНГИРОВА. Яшәү дәрте, шөкер, сүнмәгән. <i>Шигырьләр.</i>	3
Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА. Уйламаган көнем юк... <i>Повесть.</i>	8
СӨЛӘЙМАН. Дингез жилләрен иярлим... <i>Шигырьләр.</i>	57
АХИР. Ышанма... күз яшыләрәмә. <i>Баян.</i>	61
Фәрит СУФИЯРОВ. Офыкларда таңнар балкышы. <i>Шигырьләр.</i>	84
Равилә ШӘЙДУЛЛИНА-МУРАТ. Карт шомырт хатирәсе. <i>Роман.</i>	87
Шәфикъ ИМАТДИНОВ. Йөрәк – давыл... <i>Шигырьләр.</i>	140
Ркаил ЗӘЙДУЛЛА. Соңару. <i>Хикәя.</i>	143
Шамил Закировның тууына 75 ел: фотоархив.	150

ЯҢА ИСЕМНӘР

Энжә ХӨСӘЕНОВА. Чәчәгеннең һәр тажында — сөю исе. <i>Шигырьләр.</i>	152
<i>Жәһәт тәнкыйть:</i> сәхифәне Дания ЗАҺИДУЛЛИНА алып бара.	155

«ИЛЕҢ ТУРЫНДА УЙЛА» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

Фәрит ЯХИН. Әткәй сугышны сөйли. <i>Хикәя.</i>	157
Римма ГАЙНАНОВА. Акчәчкә. <i>Хикәя.</i>	160

КАЙТАВАЗ

Саимә ИБРАҺИМОВА. «Ватан» онытылмый.	163
Гомәр ДАУТОВ. Нәрсә язабыз? Ничек язабыз?	175

ХӨСӘН САРЬЯННЫҢ ТУУЫНА 90 ЕЛ

Айгөл ГАНИЕВА-ГЫЙНИЯТУЛЛИНА. Зыялы һәм затлы мирас.	166
--	-----

КИТАП КҮЗӘТҮ

Ирек САБИРОВ. Рәхмәт сиңа, жырым-канатым... ..	171
Эльмира ШӘРИФУЛЛИНА. Бубыйлар иленнән... ..	173

IX БӨТЕНРОССИЯ ТАТАР АВЫЛЛАРЫ ЭШМӘКЭРЛӘРЕ ЖЫЕНЫ

«Дуга кәргән йортка дога кәрә». <i>Фәнир ГАЛИМОВ белән Ландыш ӘБҮДӘРОВА әңгәмәсе.</i>	178
<i>Замандаш:</i> Фирүзә ЖАМАЛЕТДИНОВА. Яхшылыкка омтылып яшәгәндә.	181
Лилия ЗАҺИДУЛЛИНА. Гадилекнең даһилыгы бар аның... ..	183
<i>Кызыл кара белән:</i> сәхифәне Рамил ХАННАНОВ алып бара.	185
<i>Шаян сәхифә:</i> Уены-чыны бергә. <i>Сәхифәне Зиннур МАНСУРОВ әзерләде.</i>	187
«Казан утлары» архивыннан.	164
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.	190

**БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН**

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжәв
Ринат Закиров
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Данил Салихов
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

**Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжәв, Фирүзә Җамалетдинова,
Айсылу Имамиева, Камил Кәримов.**

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Рәзилә Хәйретдинова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыйров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

III Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 27.02.2020, график буенча 27.02.2020, басылып чыгу вакыты 03.03.2020.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108^{1/16}.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ А-420. Тираж 5035.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2011 елның 23 мартында теркәлде.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-44362.

Индекслар: 73210 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен), П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), 16262 (Татарстаннан читтәге юридик затлар өчен), П2368 (Татарстандагы юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+

Шәмсия
Жиһангирова

ЯШӘУ ДӘРТЕ, ШӨКЕР, СҮНМӘГӘН

Кыйбла барлау

Азан ишетелми, чаң да сукмый
Торган болганчык бер заманда,
Тау кадәрле күчтәнәчләр төяп,
Әнкәй килгән иде Казанга.

Автобустан аны каршы алдык.
Әйберләрен көчкә күтәреп,
Өйгә кайтып кәргәнебез истә...
Бик күп мәлләр, хәлләр истә юк.

Ни сөйләшкән, ниләр пешергәннәр...
Хәтеремдә түгел берсе дә.
Тик бер сүзе жанга улып калды:
Сискәндәрә исемә төшүгә.

Өйгә кайткач, чәйләр эчеп алгач,
Чыкты да ул тәһарәтләнеп:
«Кыйбла кайда? – диеп сорап куйды.
– Беләсеңме кайда икәнән?!»

Мин аптырап калдым. Белми идем:
Кайда мәшрикъ, кайда мәгърип...
Бергә фикерләшеп, карар кылдык:
«Кыйбла шул тарафта булыр...» дип.

Кыйбла мәсьәләсе хәл ителгәч,
Озак итеп, намаз укыды.
«Кыйблаң кайдалыгын белмәгәч... – дип,
Үзалдына сөйләп утырды. –

Син бит андый түгел идең, балам,
 Менә ышан син бу яшьлэргә...
 Кыйблаңны да белми, бу дөньяда
 Нинди максат белән яшэргә?..»

Оят иде миңа. Жир тишегенә
 Керер булдым, эгэр ярылса.
 ...Ярый ла ул энкән исән чакта
 Тоткан кыйблаң дөрөс табылса.

2

...Сиңа килдем, энкэй! Каберенә.
 Йөземне юнэлттем кыйблага.
 Аллаһудан сиңа – жәннәт түре,
 Үземә ярлыкау сорарга.

Энкэй, энкэй! Рәнжеп ятма миңа!
 Тапкан кыйблаң мәңге югалтмам.
 Имансызлар, кыйбласызлар белән
 Уртак гамәл, уртак юл саппам!

Кемнәр белән генә аралашсам,
 Йөрсәм дә мин хәзер кайда да,
 Беренче эш итеп кыйблаң барлыым,
 Калемне юнэлтәм кыйблага.

Күптән булган хәлләр исемә төшөп,
 Кайнар тиргә баттым кабаттан...
 Кылмыйбызмы икән гамәлләрнең
 Үкенерлекләрен азактан?!

Без кыйбланы, шөкер, таптык та бит...
 Күңел тыныч түгел шуңарга:
 Онытмыйбыз микән балалардан
 «Кыйблаң кайда?!» диеп сорарга.

* * *

Мин музейда кебек өемдә –
 Әйберләр актарам бүген дә.
 Менә иремнең төргәкләре:
 Чалбар, галстук, күлмәкләре...
 ...Чүпрәкләр бар, кеше генә юк!

...Ә бусы – каенанам күлмәге.
 Үзе тегәр иде элгәре.
 Һәр күлмәккә аерым муенса,
 Бер сүз белән әйтсәк – модница!
 ...Юк каенатамнан һичбер нәрсә,
 Каберләре генә янәшә.

...Менә – энкәемнең яулыгы,
 Тәсбихы, намазлык, Коръәне.

Һәм үзе теккән бер күлмәге –
Тегә иде бөтен авылга,
Үзенә күп күлмәк текмәде.
Һәм берсен дә алып китмәде...
Өч-дүрт күлмәк – бөтен барлығы.
Һәммәсен дә «монда» калдырды.
Хәтерләмим көяз булганын,
Көзгә каршысында торганын.
...Чүпрәкләр бар, кеше генә юк!

...Беркөн килеп, минем балалар
Минем әйберләрне барларлар.
«Нигә жыйган?!» – диеп, шаккатып,
Беришесен утка ягарлар.
Беришесе китәр чүплеккә –
Чүпрәккә соң кемнең ис китә?!
Барламаслар барысын бөртекләп,
Һәм элөп куймаслар үтүкләп...

Заманалар башка. Чор бүтән.
Бәндәләрнең кадере киткән.
Өс-баш бөтен хәзер. Тамак тук.
Чүпрәкләр күп. Кеше генә юк...

* * *

Шагыйрьләр бит төнлә йокламыйлар,
Йокламыйлар алар көнен дә... –
Меңәрләгән кеше җавап табар:
Илаһи гамь алар күңелендә.

Шагыйрьләр бит төнлә йокламыйлар. –
Юкса шигырь кайчан язылсын?!
Корал белән түгел, каләм белән
Хәл итәләр җиһан язмышын.

Ялгышмагыз, шигырь генә, диеп,
Һәр ижеге саен – мөгҗиза!
Шагыйрьләр бит төнлә йокламыйлар –
Алар жаны аша төн уза...

Мин Илһамны тыңлыйм

Мин Илһамны тыңлыйм. Моңга сусап,
Жаным иңрәп, жирсеп куйсам да,
Иксез-чиксез җиһан эчләрендә
Үз-үземне ятим тойсам да,
Әйләнәм дә кайтам Илһамга.

Жырлаучылар түгел, мырлаучылар
Сәгать саен арткан заманда,
Күңелем моңнан бизә күрмәсен дип,
Мин Илһамны тыңлыйм һаман да...

Татар кебек тыйнак та ул моңнар,
Кирәк икән – корыч калкан да!
Эскадроннар белән яуга киткән,
Шахталарга төшкән, карурманнар кичкән,
Өдрәннәргә житкән моң анда.

Покосларга ятып жырлаячак,
Жырлаячак сөяп куйсаң да...
Бетмәде моң, бетмәс, бетмәячәк,
Мәңге яшәячәк Илһамда!

«Аның кебек жырлаучылар бар», – дип,
Бәхәсләшә кемдер кайчакта, –
«Йөз елга бер туа...» дисәләр дә,
Илһам кебек булмаячаклар!

«Карурман»га керүчеләр булды,
Тик чыгуы гына булмады.
«Моң иясә бул!» – дип, халык үзе
Мирас иткән аңа моңнарны!

Күп гасырлар үткәч, сүзләремнән
Дөреслеген янә белерсез:
Татар моңы кебек мәңгелек ул,
Халкым кебек мәңге үлемсез!

* * *

*Әткәем Гатуф Гарифуллы улы
рухына багышлыйм*

Әткәй, әткәй!
Син бар килеш ятим,
Үксез булып үтте гомерем...
Кайда йөрсәм, ниләр эшләсәм дә,
Мәңге китек булды күңелем...

Урамнарда очрый идең кайчак...
Үтеп китәр идең баш иеп.
Мин ымсынып, елап кала идем:
«Әти... әткәй... әткәем...», диеп.

Артларыңнан йөгереп китәр булып,
Сыеныр булып синең кочакка...
Нәкъ минеке кебек, күңелкәң
Өзгәләнде микән шул чакта?!

Башка балаларың сөйгән мәлдә,
Исеңә төштем микән мин – ятим?!
Ә мин синең назга мохтаж идем,
Көтә идем... Тагын ни әйтим?!

Мин яраттым сине үлеп-үлеп,
Ашмас хыялларга бирелеп...

Бер авылда гомер иттек шулай,
«Бер күренеп, тагын күмелеп...»
Хәзер инде күренмисең дә син,
Гәүдәң кара жиргә күмелде.
Ятим генә идем... Инде хәзер
Икеләтә ятим түгелме?!

«Яратам!» дип әйталмыйча калдым...
Хәер...
Әйтер сүзләр калды бихисап...
Туйганчы бер сөйләшербез әле
Икебез дә кабат без тусак.

Кабереңә килеп, башым иям,
Телим сиңа жәннәт түрләрен.
Сине сөйгән кызың күңеледәй
Жылы булсын, әткәм, гүрләрең.

* * *

Бала чакта, илерең, бер жылы сүз
Көтеп йөргән чакта әтидән,
Үз-үземне юаттым мин, диеп:
«Без генәме, без генәме әллә ятимнәр...»

Якын дигән дуслар беркөн «сатып»,
Акыл киткән чакта ялганнан,
Үз-үземне юаттым мин, диеп:
«Без генәме, без генәме шулай алданган...»

Ярата дип ялгышканым аңлап,
Нәүмизләнгән чакта сагыштан,
Үз-үземне юаттым мин, диеп:
«Без генәме, без генәме шулай ялгышкан...»

Сыеныр кеше тапмый, гажиз булып,
Сыгылып төшкәнемдә кайгыдан,
Үз-үземне юаттым мин, диеп:
«Без генәме (әллә) очар канатлары каерылган...»

Мине кызганучы, жәлләүчеләр
Табыла калса әгәр, жөмләдән,
Сөрән салам сезгә, бар жиһанга:
Бер без генә түгел, (юк, юк түгел!)
Яшәү дәрте, шөкер, сүнмәгән!

Нәбирә
Гыйматдинова

УЙЛАМАГАН КӨНЕМ ЮК...

ПОВЕСТЬ

1

Капка бик каты ябылды. Көчсезнең иң көчле чагы... Әлеге тавыштан жиһан сискәнеп уянды да, каракучкыл юрганын бизэгән йолдызлары уптым илаһи жиргә чәчелде. Аның берсе аяк очыма атылды. Кайнар ул, кагылгач, кулны пешерә, алай да аны кире күккә чөймәкче идем, ләкин инде «йолдыз» сүнеп, күмергә әйләнә. Бу күк жисеме түгел лә, бу – мин. Яндым... Сезнең берәр вакыт үзегезне кызганганыгыз булдымы? Телгәлэнгән жаныгызны ничек юаттыгыз? Бүтәннәргә әйтелә торган кәлимә сезгә ярадымы соң?

Арба-чемодан келтер-келтер тәгәри. Тәгәрмәч белән бергә асфальтка бәрелә-бәрелә минем язмыш та тәгәри. Арбаның тоткасын әле уң, әле сул кулыма күчерәм. Авыр... Югыйсә анда жәйге киём-салым гына, күрәсең, күкрәгемә укмашкан таш, экрен генә алагаем зур йөккә әверелеп, беләккә төшә. Бистә урамнары тып-тыныч... Биек коймаларны тырный-тырный шашып өргән усал овчаркаларга хәтле изрәп йоклый. Тәрәзәләрдә дә кара пәрделәр. Шунысы сөендерә: аларның хужалары мине жәлләп-кызганып, билгесезлеккә озатмый. Билгесезлек дим, чөнки алга таба ниләр көтә – бер Ходай гына белә. Киләчәгем унарлаган сорау билгеләре белән чуарланган, шуларның исә берсенә дә җавап юк. Туктап, телефоннан шалтыратам. Разия күп серияле төшләр күрсә дә, тиз уяна, аның шалдыр-шолдыр тимер капка ачканы ерактан ук ишетелә. Жңңңә сөяклә хатын, әнә, миңа каршы йөгәрә. Төймәсе каптырылмаган ак халат чабулары белән ул төнге күлдә канат жылпегән аккошка охшый.

– Уф Аллам, жүнле кеше төн уртасында этен дә урамга кумый.

Мин аны төзәтәм:

– Жүнле хужа буранда этен дә куып чыгармый!

– Сезнең шул инде: «без генә дөрөс язабыз, без генә дөрөс сөйлибез», – дип, дустым арбага ябыша. – Һи, жип-жңңә. Өлешенә тигән көмешен шушы

Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА (1956) – Татарстанның халык язучысы; «Мәхәббәттә гөнаһ бар», «Икебезгә дә авыр», «Үзем генә беләм» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

гынамы? Әй, сиңа матди байлык ниёмә! Син рухи байлык белән тук бит әле. Инде соң, бүген төпченмим, иртәгә энәсеннән жебен аерып, бәян итәрсен.

Разия эредән купмыйча гына, урманга терәтеп үк агач йорт салдырды. «Бистәдә аек акыллы бердәнбер хужа мин генә, сезнең таш ызбаларыгыз суламый, сездә тын кысыла», – диде ул. Аның каравы безнең кызыл кирпечтән салган коттедж көяз кызлар кебек матур иде. «Иде» дим, үткән заманда әйтәм. Бар куәтемә ябылган капкага мин бүтән орына да алмыйм. Шул тирәдән жил булып иссәм генә. Анда да, монда буталма дип, юнәлешемне борырлар. Дустым дәрәс сукалый, агач йорт һавага рәхәт. Табигать адәм баласына чималын үзе үк үстерә. Әмма юкә яисә нарат корылмаларының гомере кыска: алар йөзәр елдан соң туза, чери. Ә тарих өчен мәңгелек биналар кирәк. Шотландиядә шагыйрь Вальтер Скоттның замогы таштан төзелгән, андагы иркенлек, андагы матурлык, ә бездә Такташ яшәгән йортны искерде дип, бульдозер белән төрттереп тигезләделәр. Бастырып калдырсын иде Мокамай авторы Скотт сыман ташпулат! Тияр идемени аңа заманның йонлач кулы! Хәер, безне аның тимер сыны белән «бәхилләттеләр»: татар шуңа да разый.

– Тыныч йокы! – Разия мине дус-иш өчен генә көйләнгән бүлмәгә «яба». Ачык форточкадан нарат исә аңкый. Ирем Миндияр тәүлек буе кайдадыр киләп сарганда, аю фермасы хәтле зур коттежда ялгызым гына кунарга шикләнеп, дустыма килсәм, сөяк-санагымны таратып, жәелеп йоклар идем, ә бүген йокы миннән жәяүләп кача. Хәтта нарат исенә буылам төсле. Ничек тынычланасың ди, мин дингездә вак йомычка кебек чайкалам. Кайчан дәншәтле дулкын яралыр да ярга чыгарып ташлар икән? Нишләргә, ә? Сезгә эндәшәм: йә кайсыгыз кинәш бирә? Мәгънәсез сорау, әйеме? Кемнедер жанымга кагылдырсам икән! Гомердә дә! Үзем белән бергә туган горурлыгым – иң кырыс сакчым. Давылларда да сынмаган-сыгылмаган нечкә талчыбык ласа мин...

Чебен мыгеы белән тәрәзә пыяласына орынса да, уянган, сак йокылы Разиянең, мөгаен, минем уф-пуфларым колагына тыгылгандыр, ул иснәнә-иснәнә бүлмәгә иңә:

– Һаман йокламаган! Әллә яңа эсәрәң чүпрә кабартасыңмы? Менә миндә ул мыжлаган сюжет! – Разия – өлкән тикшерүче, аның хезмәте мажараларга бай. – Унжиде яшьлек егет кибеттән сагыз урлаган. Хәлле генә гаилә баласы. Кызык өчен, ди. Унтугыз яшьлек күсәк иптәшенә пычак белән кадаган. Үртәде, ди. Икесенә дә статья чәпәр идең – жәлке. Яши генә башлаганнар. Өченчесе, бөтенләй адәм ыстырамы...

Миңа болар кызык түгел. Үз ихтияры белән тормыш баткаклыгында чупырдаган адәм балалары турында язып, абруемны төшерәсем юк! Әнә Умберто Эко: «Китапханәләргә аң һәм акыл үсеше буенча катлаулы эсәрләрне укырлык дәрәжәгә житкән кешеләрне генә кертергә кирәк», – ди. Менә кемнәр өчен ул минем затлы эсәрләрем. Жәмгыятьтәге байлар белән ярлылар кебек укучы да югары һәм түбән катламнарда бүленә.

– ...өченчесен үзем төрмә сәкесендә черетер идем. Завод директорының кияве яшь кенә хезмәткәрән кабинетына бикләп мыскыллый. Шул кабахәтне хатыны да яклап маташа бит әле! Имеш, иренә пычрак ата теге кыз бала, имеш, ирем мине генә ярата! Ышандырган, жирбит. Ярата, кәнишне, бабасының акчасын, миллион сумлык машинасын, әгәр бичәсе артына типсә – бомж бит. Сикеренмә, азгын! Разия Вәзиева барыбер син – ыштыр битне жәзага тарттырачак! Бездә хәйлә – биш капчык! Мин аңа контрудар ясыим, тиздән нәтижәсе күренер. Йә, шуны язасыңмы? Халык егылып китеп укыячак.

– Кыстама, иптәш тикшерүче! Өчесенең берсе күнелне кузгатмый.

– Ө-ә, каләмең жирәнәмәни? Миндә гадиләр язмышы инде, гафу. Синдәдер инде мәкиббән китәрлек, укучы шедевр дип атарлык темалар.

Разиянең сарказм белән көлүе тамчы да ачуымны китерми. Ул жир кешесе, аны үзем белән рухи биеклеkkә күтәрү мәгънәсезлек булыр иде. Без – икебез ике ярда, капма-каршы фикерләр әйтешеп бәхәсләшсәк тә, хыянәтсез дуслар. Өгәр «иптәш тикшерүче» минем холкымны, минем кыяфәтемне, минем уй-ниятләремне кабатласа, без якынаймас та идек. Дөньяда ике Тәслимә артык.

Ачуланмыйм, әйе, ләкин турсаям. Бүген язмыш тарафыннан рәнжетелгән көнемдә авыз ермаса соң!

– Кызык темалар күп, – дим. – Өнә, Марста титан тапканнар. Анда яшәү бар.

– Өкият! Жирдәгеләр берәр төрле бактерия алып менгәннәр, димәк. Менә сиңа «яшәү!» Туктат саташуларыңны, кызий! Бездә психология фәне үсештә. Бәлки, психологга язылырсың, ә? Жаның авыру сиңең.

– Андый фән юк, – дим. – Ялган ул. Жан күзгә күренми, кулда тоемланмый, аны дәваларлык гайре табигый сәләткә ия затлар тумаган.

– Килчәккә нинди планнар корасың, хет шуларны уйла.

Мине беркем дә пошмас хатын, димәс. Әмма бүгенгесе якаңнан тотып, уңлы-суллы селкегәндә, нинди килчәк турында уйлау, ди ул! Жан буп-буш, анда чәчәр өчен орлык кирәк, ә минем әле генә савытым тишелеп, өмет-хыялларым соңгы бөртегенә хәтле түгелде...

Таң ата. Йорт артындагы нарат агачының энәләрен алсу төскә буяп, офыкка кояш жәелә. Умарта күче сыман гөжләгән башымны мендәр белән томалап, «йокы бишеге»ндә тирбәлгәндә генә, урамдагы акырыш-бакырыштан куркып күземне ачам. Юрганга уралып тәрәздән баксам... һай, койрыгым өзелмәгән лә. Без, жүләр, шартлатып өздек дип кинәнәбез тагы!

– Что за безобразие! Тәслимә, мин йоклаганда, шыпырт кына тайган! Ул минем никахлы хатыным, мин аның никахлы ире, без йорт өчен бергәләп көрәшәргә тиеш! – Миндияр этәчләнә. – Тәслимәү-әү!

Аның каршында Разия – корыч калкан, аны ни кылыч кисми, ни пуля тишми.

– Комарлы уеннар уйнап йорт-жирегездән колак кактырдың, гражданин Суфиянов! – Бу илдә тикшерүчеләр өчен һәркем «гражданин». – Сиңең ише имгәкләр жил тегермәне белән көрәшсә генә! Тәслимәне бимазалап йөрмә, ычкын!

Миндияр:

– Син, сазаган кыз, миңа закон такылдама! Тәслимә белән минем арага керсәң, юан билең нечкәрер, – дип, капкага ыргылганда, каты куллы хужабикә аның колак төбенә кундыра:

– Моңысы сазаган кыз өчен, моңысы... – «Калкан» гражданинның тезенә тибә: – ...ахирәтемне бомжга әйләндергән өчен!

Разиянең иремә (әле без аерылмаган) кул күтәрүе аклана да кебек. Миндиярны каеш белән ярасаң да, таман гына. Тик хатын-кызның ир-атны кыйнавы – соңгы чиктәге кыргыйлык. Хәер, Разия яшь чакта ук «сугыш чукмары» иде. Өгәр урамда хулиган-фәлән бәйләнсә, ул аларны өч чакрымга очырта, укыганда, каратә секциясендә беләк ныгыткан кыз, яраса, алыплар белән дә көч сынашыр иде!

Сүзсез генә иртәнгә тәгамгә әзерләнәбез. «Койрык» турында ләм-мим.

– Сиңа кәһвәме, чәйме? – дим, әйтерсең Разия кунак, ә мин – хужа.

– Сөтсез генә кәһвә.

– Сөт белән тәмлерәк.

– Ә син ул пластик шешәдә чын сөт, дисеңме? Пальма мае белән порошок буталган сыеклык. Әкәмәт, терлек саны кимегән саен кибет киштәләрендә «сөт» арта, – дип тиргәнә-тиргәнә, ашык-пошык тамак ялгаган дустым өстәлгә ачкыч бәйләмә ташлый.

– Запас. Алай-болай шәһәргә чыксаң, ишек-капкаларны биклә.

Кая ул «шәһәр?» Дөнья шул хәтле тарайды ки, мин иң зур тишеккә сыймам, күрәсен, жаным кысылганда, ул да кечерәя иде. Янә ятагыма авам. Без кайдадыр ялгышсак, шул хатаның сәбәбен эзлибез. Гүя аны төзәтеп була. Уйдырма! Хаталар гомерең азагына кадәр чабуыңа тагылып бара. Миңа унөч яшь, әтиләр авылдагы йортыбызны сатып, Ташкент якларына күченгәндә, мине ерак туганыбыз Әлфинур апаларда калдырырга уйлый. Янәсе, кызыбыз тыныч кына урта мәктәпне тәмамласын, аннары күз күрер. Минем «күз күргән» инде, авылда да калмыйм, Үзбәкстанга да китмим. Ниһаять, кирелегем белән җиңәм: мине Казанга – интернат-мәктәпкә илтәләр.

Авил, авыл... Хәтер пәрдәсе ертыла. Алдымда Халит. Без аның белән сыйныфташлар. Ул – алгы, ә мин арткы партада утырабыз. Малай һәр көнне озын тәнәфестә берәр китабым эченә хат тыга. «Укыдыңмы? Ничек?» дисә, алдыйм, әйе, дим, баш кагам, ә ул күзен мөлдерәтеп, җавап көтә, чөнки ак кәгазьне урталай бөкләп, җилем белән ябыштырган «посылка»ны ачмыйча гына чоландагы аяк киеме тартмасына тыгам. «Китмә, авылда кал», – дип күз яше белән елый Халит. Ә миңа көлкенең көлкесе!

– Һи, мәлҗерәгән! Авыл сиңа төс ул. Яшә шунда. Урамдагы ата каздан да шөллисәң ич син! – дип, үземчә малайны ирештерәм.

– Шөлләмим, кичә берсенең муенын бордым.

– Төшендәме, мәлҗерәгән?

– Өнемдә, Тәслимә.

«Син мактанчык, мескен, хәерче...» Күңелемнән генә чәнечкеле сүзләр барлыйм. Коры балчык белән генә сыласаң да, моңа теләсә нәрсә ябышыр төсле. Ничек кенә мыскылласам да, миңа карата аның хисләре көчәя генә. Май азагында безнең сыйныф эрәмәлектә уен оештыра. Кызлар казан асып, балтырган ашы пешерә, ә малайлар талчыбыктан кәрзин үрә. Хезмәт дәресе укытучысы Борһанов абый аларны кыш буге өйрәткәч, егетләребез күз йомып та «иҗат итә». Халит исә чыбык-чабык, үлән-яфрак түшәп, алачык ясый.

– Йә, Нияз абый улы, бу хан сараеның хужасы син, диик, – ди укытучы. – Ханбикә җитми бит әле. Йә, кайсы кызны сайлайсың?

Халит миңа күрсәтә. Халык: «Әйдә, Тәслимә, әйдә!» – дип куәтләсен дә, Борһанов абый кулымнан тотып алачык янына китерсен дә, киреләнеп кара! Икебезне бергә эчкә кертәп җибәрәләр. Мин җиз елан, билгеле, чакмыйм, әмма зәһәр ысылдыйм:

– Хәчтерүш, син дә хан ди! Синең сәләмә куышың сарай ди!

...Интернатта без Разия белән танышабыз. Ни рәвешле бу чая һәм усал кызга яраганмындыр – әйтүе кыен, бәлки ул мәктәп тормышына багышланган кыска-кыска язмаларымны укып: «Чү, Тәслимә белән дуслашыйм мин, Разия фәлән каләм остасы белән дус!» – диярләр», – дип, үз мәнфәгатен кайгырткандыр. «Кемнең арбасына утырсаң, шуның җырын җырлайсың». Югары дәрәжәгә ирешкән кеше янында син бит үзең дә үсәсәң һәм таныласың, бу – сыналган хакыйкат. Шунысы да искәртәм: бу усал кыз: «Син талант», – дия-дия, мине тәмам үсендерә.

Чыгарылыш кичәсендә ике кулын селтәп, Халит килә. Янәсе, аттестат белән котлый. Ичмасам, сыңар чәчәк бирсә икән. Мәгънәсез! Моңа бер хурлансам, икенче гарьлегем: авыл мокрыты нишләп фермада тирес түкми, нишләп шәһәрдә болгана? Әллә минем белән тиңләшәмез?!

– Институтка документлар тапшырдым, – ди егет. Мин исә аның кулына карыйм: жир казып, бәрәңге чәчәр өчен генә яратылган калын «бүрәнә» бармаклар...

– Конкурс зур, диләр, Тәслимә.

– Өметләнмә, синең «икелеләр»ең белән бусагадан да уздырмыйлар, – дим.

– Өч «дүртле», өч «бишле» минем. Ө синең ничек?

– Кругом «бишле».

– Уку дәверендә очрашырбыз, яме, Тәслимә?

– Кайда?

– Бәлки, сезнең тулай торакта, бәлки, безнекендә.

Үз-үзенә ышанган Халиттән каһкаһә белән көләм. Ул да көлә. Жүлөргә кытлык юк шул!

Октябрь уртасы иде, бүлмә ишеген тупсасына хәтле киереп ачкан Халитны күргәч, ярсудан үпкәм кабар:

– Бу сиңа терлек абзарымы әллә?! Монда сыерларыңны япмаганнар! Ник башта шакымыйсың, ахмак!

– Чәй эчәбезме? – Ул өстәлгә торт куя. – Гафу, берәз соңардым.

– Кая соңардың, аңгыра?! Сине кем зарыгып көткән, ди!

Егет гүя чукрак.

– Синдәме, миндәме очрашырбыз, дигән идем. Вәгъдә – иман, Тәслимә. Сентябрь башында ук сөнечем белән уртаклашасы идем. Без – төзелеш институты студенты. Архитектор һөнәренә укыйбыз.

«Кем генә булма, син минем өчен ноль!» – дияр идем, таш кебек сүздән маңгае ярылып. Ө тел сөяксез!

– Алдына берәр сан өстәсәң генә ноль түгәрәк санга әйләнә, – дим.

Халит кинаяне аңламый, чөнки үзенә ноль икән белми. Шаулашып кызлар кайта. Алар – ялмавызлар, кунак егетен мактый-мактый, «баллы ипи»не сыдырып сала. Сыйныфташым нәрсәдер сырлап, нәкъ мәктәптәге гадәтен кабатлап, китап эченә хат кыстырып киткәч, кәгазьне сүтәм һәм кулыма ут капкандай, тиз-тиз бөгәрләп, карават астына бәрәм. Кич белән идән юганда, бүлмәдәшем Галия аны таба да сораулары белән желегемне киптерә.

– Кемнең йөрәген ясаганнар? Синекенме? Теге егет сөйгәннеме?

Нибарысы авылдаш кына, диясе югыйсә! Авылдаш һәм зур нокта! Ө миндә ике тапкыр арттырылган базар бәясе. Наваланып:

– Куган саен килә, – дим.

– Ой, мондый чибәр егетләр юлда аунамый әле. Яратмыйсыңмыни?

– Мәхәббәт турында уйларга иртәрәк әле миңа.

– Өйләнәм, димә әллә?

– Аерылышабыз, ди!

– Ой, акылсыз син, Тәслимә. Үкенмәссенме икән? Алай яратмагач, миңа бир!

– Мә! – Галиягә китабымны сузам. Өйтерсең «йөрәк» хәрефләргә сеңгән.

– Абау, синең китабың ни хәжәтемә. Егетне миңа бир, диләр. Рас яратмыйсың икән, аны бәйдәге эт кебек тотма. Тагын хәбәрләшәсезме? Вот нәрсә, Тәслимә, икебезне генә бүлмәдә калдырасың! Мин аны синнән момент биздерәм.

Халит кат-кат куптарсаң да, купмаган кырмавык иде. Ник мин аны күралмыйм да, ник ул женемә ярамый? Моңың сәбәбен озак-озак тикшеренүләрдән соң, галимнәр генә ачыклар, мөгаен. Мәхәббәтгән нәфрәткә бер адым, диләр. Нәфрәтгән мәхәббәткә ничә адым? Бер, ике, өч... Балки, санаусыз чакрымнардыр? Тирән хисләр кичерергә «мин-минлек» комачаулаган кыз бала өчен туар бер көн, санаусыз тоелган чакрымнар кинәт кенә кыскарыр, аңа табан кул сузымы гына ара калыр, ә аңа хәтле... аңа хәтле еллар кәрваны тезелешеп, чүл төсле корыган күңлемнән узар да узар...

2

Халит безнең тулай торак сукмагын таптый-таптый, тәмам шомарта. Галиянең үткен кармагына эләкми генә бит «алтын балык»: кыз күз-каш буяп, чәч бөдрәләтеп, кыяфәтен ничек кенә матурайтса да, егет аңа битараф. Берсендә мин икәүнең өстеннән бикләдем. Ике сәгәтгән кайтсам, бүлмәдәшем елый-елый шешенеп беткән. Ә минем караватта «Т» һәм «Х» хәрәфләре төшерелгән «йөрәк» сурәте. Хәлэл ирен тартып алган көндәшемәни, Галия теле белән мине жилгәрә:

– Ташка үлчим чибәрлек инде синдә! Миннән ямьсезрәк әле син! Тупас, кыргый, тәкәббер үзең! – Һай, кимчелекләрәм чутсыз икән лә. – Иренәң нечкә, күзең шар, аягың кәкре! Яза имеш, язучы имеш! – Кыз тәнкыйтен такмак белән йомгаклый:

Әнә килә автомобиль,
Төягәннәр кыярлар.
Борыныңны бик күтәрмә
Чиләк элөп куярлар.

«Көндәш»нең кисәтүен колагыма элдем, ди менә! Чөярлек борыныбыз булганда, чөярбез дә шул. Хәер, Галия эчендә кайнаган парын чыгаргач үзе дә басыла. Сызланып кына:

– Авылдашың сине ихластан ярата, – ди. – Үлә синең өчен, билләһи. Саргайтма, яқынай син аңа.

Киресенчә, Халитгән Каф тауларына качасы иде. Нинди калын тиреле адәм соң ул: үртәсән дә, хурласаң да, файдасы юк. Монда бүтән жәза кирәк, бүтән жәза... Юридик факультетта укыган Разия мондый эшләрдә төп киңәшчем иде. Ул аһ-зарымны тыңлагач:

– Эһе, йөрәк сурәте белән жаныңны ашыймы? Әй, син дә аша! – ди. – Ватман кәгазенә пычак кадалган симез генә йөрәк сурәте сызгала. Әй, аңламыйсыңмыни? «Үтерәсең» син аны шулай!

Бу инде кансызлык кебек тоела. Мин жәллад түгел. Яшәсен! Тик миннән ерак-еракларда яшәсен!

Разиянең планнары моңың белән генә чикләнми:

– Безнең төркемдә Миндияр исемле нарцисс егет бар. Үз-үзенә соклана, бахыр. Кызлар – бал кортымыни – шуңа куна.

– Танышмыйм!

– Әй, кәжәләнмә сәнә, Тәслимә. «Йөрәк»не аның белән икәү илтәрсез. Миндияр синең жан сөйгәнең, янәмәсе. Сөз бер-берегезгә гашыйк, янәмәсе.

– Янәсе...

– Төзәтмә, филолог! Минем сценарий буенча кырмавыкны «Мәйдан» паркына чакырасың. Куштырнаклар эчендәге «свидание»гә, әлбиттә.

– Өлбәттә.

– Әй, төзәт, төзәт, сүз корты!

Нишлим, башка чарам юк, бу тәкъдимгә ризалашам.

– Тик шуны бел, нарциссыгыз – чәчәк, ә мин бал корты түгел.

– Хуп, хуп. Миндияр белән юлыгыз бүтән кисешмәс.

Мин вакыйгаларны төсләр белән тамгалыйм. Кара, ак, алсу, зәңгәр төс... Ул көн нигәдер кызыл иде, ә кызылны бик тиз уңа, диләр. Алайса нигә бүгенгә кадәр парктагы хәлләр онытылмый икән?

Янәшә ике эскәмия... Сул яктагысында «шаһит» Разия китап укыган булып кылана, ә уң якта очрашу шатлыгыннан балкыган Халит. Өстендә шакмаклы күлмәк, аягында тишәкле-тошыклы ләпечтек. (Авыл!) Ә мине култыклаган кара бөдрә чәчле Миндияр ак күлмәк кигән, очлы башлы ялтыравык түфлиләрәнә тузан бөртөгә дә кунмаган. (Шәһәр!) Килә-киләшкә үк түгәрәкләп бөкләгән ватманның бавын чишәм.

– Ни бу? – ди Халит, гажәпләнәп.

– Синәң йөрәк, – дим.

– Минекә? – Ул учы белән үзенә йөрәгенә баскалап ала. – Нәрсәгә ишарәләдең, Тәслимә?

Мин дәшмим, Миндияр гына минем исемемнән җавап кайтара:

– Ишарәме? Синәң үлеменә, кәничнә, иптәш. Без Тәслимә белән яратышабыз, син, иптәш, яраларыңны дэвала, тиздән безнең туебызда биерсең. Әйеме, матурым? – Егет чут-чут битемнән үбә. Бушлай кәмит уйныйбыз! Безгә кәмит, ә Халит агара-күгәрә, иң куркынычы: хәзер ул миннән мэхәббәт теләнәп шыңшый башлар.

– Пычагың үткән икән, Тәслимә. Урталай ярган... – дигәч, сыйныфташым урыныннан тора. – Иптәш дигән иптәш, Тәслимәне рәнҗетмә! Бәхетле булыгыз!

Без өчәүләшеп аның артыннан карап калабыз. Чын мәгәр, мондый нәтижә юрамаган да идек. Ничек кенә мыскылласам да, мэхәббәтә хақына түзгән егет шулай җиңел генә хушлашамы?

Миндияр безнең белән паркта һава суламакчы иде, Разия куып җибәрә.

– Булыштың, рәхмәт!

Урамда чамасыз эссе. Дустым әрекмән яфрагы өзеп, йөзән жилләтә:

– Их, әрәм! – ди.

– Әрекмәнме?

– Авылдашың әрәм. Син аны миңа бер мокут итеп сурәтләдең, ә ул – әкиятләрдәгә пәһлеван! Юкка гына арагызны боздырдым, их! Мондый егетләр дефицит, «итәк колы» Миндиярлар ишәйде әнә. Алай-болай килсә, кума!

Килә, тик Халит урынына «итәк колы» килә. Танышмыйм дигән мин ярты төнгә кадәр Миндияр белән урам әйләнәм. Кала егетә төчеләнәп, телендә сандугач сайратса да, миңа кызык. Ул гайре табигый хәлләр турында сөйләгәндә дә, аңа ияреп, мөгҗизаи дөньяда гизәм, фантаст язучыларның әдәби әсәрләрендәгә каһарманнар белән бергә тылсымлы таягымын селтәп, борыңгы замок ишекләрен ачам. Күктә яшен тизлегә белән очкан «канатлы поездлар»да сәяхәт итәм... Бу сиңа офыклары басу-кырлар белән генә чикләнгән тар карашлы авыл малае Халит түгел инде, бу чиксезлеккә омтылган шәһәр егетә! Мин дә аңардан калышмас өчен фәлсәфә фәннәнән әз-мәз хәбәрдар икәнәмне белгертәп, акыл ияләре Сенека, Платоннар турында сүз кузгатам. Әмма Миндиярның үзенеке – үзәктә, ул фантастика белән «женләнгән», ахрысы, кайчакта аның хыялы тузга язмаган була.

– Бер эсэрэнэ сюжет, матурым. Навада көтүе белән акчалар адашкан ди. Герой, ягъни мин өч тапкыр учымны шапылдаткач, алар үзеннән-үзе кесәмә тула, ди. Шәп! Көлмә, чынга ашарга мөмкин ул. Лас-Вегаста тәүлек буге казинолар эшли. Башлы халык анда акча көри. Күпме фантастик китап актардым, ник берсе уен серләренә өйрәтсен! Хыялда бар әле Америка казиносында акча сугу.

Егет шаярта дип уйлыйм. Мин үтә дә беркатлы шул.

Разия безнең очрашуларга теш-тырнагы белән каршы. «Без дуслар гына», – дим. Алдашсам, кояшта пешкән алма кебек бит очым кызара, һәм моны дустымнан яшерәм, димә.

– Миндияр – ышанычсыз бәндә. Син нарциссның мәгъшукалары чиратында иң койрыкта. Артыңнан тагын унлап кыз тезеләчәк. Үзегә бәхетсезлек чакырып китермә, акылыңа кил, – ди ул.

Ә мин сукуп, мин чукрак, мин иләс-миләс! Разиянең кисәтүе – диварга сипкән борчак! Их, дустым юраган бәхетсезлек чираттагы кыз-кыркын гына булса икән! Егет аларны күрми, егет чиләгенә капланган капкач төсле миннән аерылмый иде. Нәкъ менә аның тугрылыгы үзенә якынайтты бугай. Миндиярны үлеп яраттыммы? – Юк. Ул да миңа жаны-тәне белән гашыйк идеме? Юк. Алайса, без нишләп беребез чиләк, икенчебез капкач роленә күндек икән соң? Соңрак аңладым мин. Дөньяда тиле хисләрдән азат парлар азмыни?! Иң көчле мәхәббәт тә дүрт елдан соң сүнә. Халык аптырашта: «Нишләдек без, нишләдек!» Шуннан фажига башлана: бер-берсен гаепләү, истерика, күз яшьләре һәм аерылышу. Без Миндияр белән йолдызларны ялмарлык сөю учагы якмыйбыз. Икебездә дә коры исәп-хисәп, икебездә дә: «Моңы ничек файдаланым?» – дип, баш вату. Егетнең туганнан туган абыйсы – танылган галим, өстәвенә фәнни журналның баш мөхәррире иде. Ул житәкләгән басмада исә каләм эһеле язма-мәкаләләрен бастырып өчен ыргышар ел чиратта тилмерә. Ә инде минем ише яшьләр өчен анда бөтенләй юл ябык. Миндияр! Менә кем редакция ишекләрен ачтыра. Егет, әйтерсез, шул хакта гына уйлап йөргән:

– Без проблем, матурым, Мансуров абыйны момент бөгәм! – ди.

Жиңел генә «бөгелмәгән» абый кеше: «Бу саллы журнал, ыбыр-чыбыр белән чиләнмибез, энем», – дигән. Егет аны ничек ризалаткан? – Анысы миңа караңгы.

– Сине суперталант, дидем, матурым.

«Ник алай мактадың инде», – дияр берәүсә, оялып, ә мин үзем белән горуруланам. Әйе, мин суперталант. Тыйнаклык – үз бәясен белмәгән мескеннәр сыйфаты.

– Исемен озын. Нәрсә инде Тәслимә Фәйзуллина! Давай, тәхәллүс белән яз. Син – Тәслия Халәф. Кыска һәм яңгырашлы. Абый гонорарны әйбәт түли. Түлке ни... – Егет һич уңайсызланмыйча шартын әйтә. – Түлке табышның ыргысы – минеке. Шедеврларыңны редакциягә мин – курьер ташыйм, димәк, аяк хакы!

Нинди түбәнлек! Кая тәгәрисез, замана ирләре? Каравыл! Ник тузынасың? Син – чиләк, ул капкач лабаса! Һәркем яшертен генә үз файдасын кайгырта. Гарьләндәрә икән, егет белән хушлаш та кит. Әмма шуннан соң ниләр буласын чамала: Миндияр абыйсыңнан юлыңны кистерәчәк. Ә сиңа танылу кирәк, бик кирәк! Аннары акча да ыргы студентның кесәсен тишмәс.

Күңел сизенүеме, кызыксынуы, биш айдан соң «курьер»дан рөхсәт

сорамыйча гына редакцияга барам. Автор кайчандыр бер күзгә чалынырга тиеш бит инде. «Баш» – чәче чаларган өлкән яштыга абзый:

– Молодец, Халәф, язмаларың мәгънәле, – ди. – Энекәшнен Тынычлык бистәсендәге туган нигезендә яңа йорт тергезергә акча жыясыз икән. Мин шат, Миндияр акыллы хатынга өйләнгән. Мәрхүмә әнисе, минем Сәмига апам: «Бу жылкуар малайдан рәт чыкмас», – дигән иде, чыгып ята рәт.

Нинди йорт?! Нинди өйләнү?! Без икебез дә буйдак, икебез дә тулай торакта яшибез. «Миндияр – ата ялганчы», – димәкче идем, Мансуров абзыйның тәкъдире телдән яздыра:

– Бүлек редакторы декрет ялында, вакытлыча аның вазифасын сиңа тапшырам. Галим-голәмәләрнең мәкаләләрен тәржемә итәрсен. Хезмәт хакы түлибез. Өйдә генә эшлә.

Каным кайный, Миндиярны биш кисәккә өзгәләргә эзер. Һәр кич ул тулай торакка ашыга. Тәслия Халәф журналга ни-нәрсә яза? – Контроль! Күләме зурмы? Зур икән, гонорар да «ничава». Егетне ишектән үк коридорга этәм:

– Кермәле, кермә! Кайчан син миңа өйләндең, ә?

– Ха-ха! Өйләндем, димәсәм, сине кем бастыра, сантый кыз! Синдәй супер-пуперлар Казан тулы.

– Суперлар арасыннан мине генә штатка ала Мансуров!

– Ала, конечно. «Без йорт төзибез, түлкә акча белән проблема, дигәч, хатыныңны эшкә алам, сезгә миннән ярдәм шул», – диде абый. Миндә хәзер ике мәшәкәт: сиңа чын-чынлап өйләнү һәм яңа йорт, матурым.

Коридордан үтеп-сүтеп йөргән чытык кызлар озын буйлы, кара бөдрә чәчле чибәр «киявем»не сусыз-нисез «кабып йота», ә егет дәртсез, чөнки аның өчен «ике мәшәкәт» мөһимрәк:

– Быел өченче курсың тәмамлайсың, матурым. Студентлар тулай торагы вакытлы гына, аннан соң вокзалда кунасыңмы? Үзенең куышың шәп инде, матурым! Биек түшәмле иркен бүлмәләр, гөлбакча, бассейн, о-о, матурым, барысын да сиңең аяк астыңа жәеп салам!

– Бу юлысы миннән ни файда күрмәк инде син, Миндияр? Гонорарның яртысы гына әзмә әллә?

– Башыңдагы бушаган шөрәпләреңне ныгыт, сантый кыз! Кем өчен угаланам? – Сиңең өчен. Өй торгызсам, син анда үзең хужабикә. Тынычлап яз да яз гына. Без бер гаилә икән, акчабыз да уртак, хезмәт хакыңны тулаем төзелешкә тотарбыз. Чыгымнар зур: кирпич, цемент, такта, шабашниклар. Мин дә эш белешәм, икәүләшеп коммунизм төзибез, матурым!

3

...Ятагым кайнарлана. Гүя миңа ут каба, кул-аяк «пешә». Мөгаен, эчтән ялкын бөркеләдер. Мин авырыйм. Юк, тән авыруы түгел бу, жан чирли. Стресс? Депрессия? Икесе берьюлы каныкты, ахрысы. Сөяк-санагымны көчкә иллала кузгатып, бакчага юнәләм. Разия – практик, ярты сүем жирен дә буш итми: түтәл-түтәл кишер, чөгөндөр, яшел тәмләткечләр чәчә. Ө миндә шау чәчәк кенә иде. Һәм мин гөлләр патшалыгының патшабикәсе идем. Кызганыч, «иде белән идем» дип, хәзер үткән заманда гына сөйлим. Өемдә дус-иш үрчәтмәдем, таныш-белешләр белән чиләнмәдем (аларның көен көйлисә), йөз сердәшеңне алыштырырлык Разия дә бик житкән. Йортка чит-ят кеше китертмәү канунын ирем генә боза, ялларда пар-пар әтрәк-әләм чакыра. Ирләре беседкада гәпләшкәндә, әрсез хатыннары сылу

хризантемалар, чалмалы пионнар, ап-ак лилияләр тирәсендә бөтерелә. Мин исә патшабикә, кырыс сакчыга әйләнәм.

– Берсенә дә кагылмагыз!

Ахырдан Миндияр пыр туза, янәсе, мин саран, янәсе, фәләннең хатынына букет ясап тоттырмадым, янәсе, ул чәчәкләрнең, кар яугач, барыбер туңып үлә. Үлсеннәр, ләкин аягүрә басып үлсеннәр! Чәчәкләрдә дә жан бар лабаса. Борынгы грек алиһәсе Хлорисның табигать белән ярышырлык розаларын ни кулың белән ботарлыйсың! Алиһә аларга Афродитаның нәфислеген, Дионисның тәнненән аңкыган хуш исен бөрки, аклык исә аның үзеннән күчә. Эдем бакчасында йөргәндә, Хәва анабыз иелеп, берсен үбә, һәм мондый игътибарыннан тәкәбберләнгән гөлнең тажлары кызыл төскә манчыла. Бакча күрке нарциссларның да атамасы борынгы. Имеш, Нарцисс исемле егет нимфа Эхонның мәхәббәтен инкяр иткәч, кыз аны: «Үз кыяфәтеңә гашыйк бул!» – дип каһәрли.

Әйе, кичә генә чәчәкләр патшасы идем. Бүген мин аларны яклый да, саклай да алмыйм, чөнки мин – йортыннан куылган фәкыйрь хатын. Бер гыйбрәтле риваять күңелемә бик тирән уелган икән. Аучы нәни генә кош баласын тотта. Үтерәм дигәндә генә, кош телгә килә:

– И бәндә, син зур-зур киек-жанварларның канын агыздың. Шуларны туйганчы ашадың. Мин бит бик кечкенә, бер кабарлык кына, тамагың туймас, бәндә. Әгәр жанымны кыймасаң, тормышыңда һәрвакыт яrarлык өч киңәш бирәм.

– Йә, – ди аучы.

– Беренчесе, беркемнең дә сүзен тыңлама!

– Йә, икенчесе ни?

– Әүвәл жибәр, аннан әйтәм.

Аучы кулындагы табылдыгын иреkkә очыра. Кош иң биек агач башына кунгач:

– Беркемнең дә сүзен тыңлама, дидем бит, ахмак! Минем карынымда кыйммәтле таш – алмаз иде, аны сатып, череп байый идең, – ди.

Аучы мылтыктан чүкеп кенә төшерер иде, яфрактар арасындагы кошның тавышы гына ишетелә.

– Өченчесе нәрсә? – ди ул, еламсырап. Их, алмаздан колак какты!

– Ялгышкансың икән, артка карап үкенмә, – ди кош.

Разия күпме генә Миндиярдан биздерергә теләсә дә, мин кошның киңәшен искә төшереп, дустаныңны тыңламадым. ЗАГС ишеге төбөндә кияүне көткәндә дә, ул мине үтетли:

– Миндияр тормыш итәр өчен яраксыз ир! Укуының да рәте юк, лекцияләрдә гырылдап йоклай. Төнлә бүре куа, ахры.

– Кумый, каравылда ул, складлар саклай.

– Көлдөрмә, зинһар. Альфонс ул, салам да селкетмичә, синең хисабыңнан яши.

– Аның файдасы күбрәк тия миңа. Абыйсыннан эшкә билгеләтте. Бүген мин кемнәрнең генә фәнни хезмәтләрен тәржемә итмим! Академиклар, профессорлар, фән кандидатлары... Алар рухи дөньямын баета, алар белән бергә мин дә югарыга күтәреләм.

– Үлеш икән, Ходаем! – Разия хәтер сакламый, еланнан да хәтәrrәк чага. – Навада озақ эленеп торалмассың, шапылдап, жиргә егылырсың, бик очынма, яме?

Ике дус үпкәләшеп өлгермибез, Миндияр пәйда була. Кайчандыр энәдән-жептән киенгән ыспай егетнең костюм-чалбары бөгәрләнгән, чәбәләнгән бөдрә чәчләре зирек алкалары сыман колагына салынган...

– Язылышканда, шаһитлар кирәкми, – ди егет, Разиягә акаеп. Төркемдәшләр бер-берсен өнәми. Әллә дустым кире борылып, дисеңме! Ул бармагын Миндиярның күкрәгенә «кадый»:

– Сизәм, ниндидер афёра оештырасың, альфонс! Мин шуның шаһиты бүген.

Паспортларга тамга сугылгач, без киявем белән кафедра пәрәмәч чәйнәп, чәй эчәбез. Үзенә күрә кунакларсызгына туй мәжлесе имеш. Миндияр житди, «коммунизм» төзүнең никадәр мәшәкатьле икәннен кәгазь акчадагы саннар белән аңлата.

– Пока тулай торактан кузгалмыйк, матурым. Арендага фатир алсак, кыйбат. Хәзер кысылсак, киләчәктә аякларны иркәләп сузарбыз, матурым.

Адәм баласы тамагынанннан өзеп, «кара көн»гә дип, акча жыя. Житәр бер вакыт, картаермын, көчем суырылып, су белән ипилек кенә сәмәнәм калыр, һәм шунда «кара көн»гә дигән запасым коткарыр, ди ул. Минем дә еллар давамында саклык кассасында гонорарларым бер өемгә өелә. Мөгаен, мин дә карилик гомеремә мая тупларга уйлаганмындыр. Инде киләчәгем өчен хәсрәтләнәсе түгел, мине кайгырткан булдыклы ирем – янәшәмдә. Миндияр:

– Өтиләрнең иске йортын сүттерәм, чүп-чарны түктөрөп, мәйданны чистарттыргач, койма белән әйләндертәм. Но түлке боларны банктагы акча белән генә жинәргә мөмкин, матурым, – дигәч, йөгерә-атлый кассага чабам.

Ул кат-кат искәртә:

– Онытма, хезмәт хақың тиененә кадәр төзелешкә тотылачак, матурым.

Акча капчыгын тиз шилдерә Миндияр.

– Йөкчеләр нахал, һәр машинага унар мең каералар. Коймага тагын утыз мең кирәк. Әллә абыйдан сиңа өстәмә эш сорыйммы, матурым?

Мин болай да икегә ярылам: көндөз уку, төнлә – тәржемә. Ябыгам, хәлсезләнәм. Хыялыма рәхмәт, егылам дигәндә, канатын жәя: «Тиздән сез йортлы буласыз!»

– Сора, – дим. – Эштән беркем дә үлми.

Разия белән паркта очрашкач, күзалларым караңгыланып китеп, эздән генә аумый калам. Ул мине эскәмиягә терәтеп утыртып, кафедран өчпочмак белән кайнар чәй алып чыга. Ачылыктан киселгән кеше ике каба, бер йота, ә минем тамактан үтми.

– Уф Аллам, – ди дустым. – Киявебез моның итен тунаган. Шыр сөяк! Академик абзыйлар белән эш йөрткәч, шәт, диагнозыңны чамалыйсыңдыр, әй! Анорексия сиңдә! Коточкыч авыру! Акчаңны тозлайсыңмы әллә?

– Беркемгә дә сызгырма, ди Миндияр... Төзелеш бездә...

– Нәр-сә?!

– Иремнең туган нигезендә йорт тергезәбез. Аңа да читен: уку, төнге карабыл, төзү мәшәкәте.

– Нинди уку?! Ирең ярты ел элек университетны ташлады. Айры-чайры яшәп, бер-берегезнең хәлен дә белмисез, ахры.

«Ничек ташлады?!» Әрсез ирем суд системасына урнашырга тиеш. Бу хыялымның бер өлеше ләбаса. Ул судья яки адвокат... Миңа прокурор хатыны, дисәләр, тагын да мәртәбә. Миндияр исә бөтен өметемнең тамырына балта чаба. Ялларда бүлмәдәш кызлар авылларга таралгач, ирем миндә кунак. Көтәм, кулда аркасын кашырга уклауына юк. Ә ул елмаеп керә. Елмаеп! Аңа дингез тубыктан.

– Синдә күпме үзгәреш икән, – дим.

– Әһә, саескан Разия чыркылдаган! Юрист кызыгырлык һөнәрмени, матурым. Кичләрен программистка укыйм мин. Имтиханнарға эзерләнеп ятыш менә.

Нәрсәдер энәгә жеп сапланмый.

– Чү, егетем, ярты ел буе кайларда жан асрыйсың инде син?

– Складта бер почмакта урын әтмәлләдем. Такта сәке, иске матрас. Нәчәлник рөхсәте белән, кәниче. Түзәбез инде, матурым, түзәбез. Университет турында сиңа ник әйтмәдемме? Нервысында уйнамыйм, мәйтәм. Төзелеш нинди стадиядәме? Блоклар ташытсам, көзгә нигез казытам.

Атна саен Миндияр күлмәк-ыштанын юарга китерә.

«Кунак» душта коенганда, тышы пычранып каешланган рюкзактан керләрен алыым, дисәм, капчыкның төбөндә ысланган казылык, кызыл уылдык һәм моцарелла сырына «юлыгам». Әһә, бүген сыйланабыз икән! Киемнәрен киредән тутырам. Чит-ят кеше түгел, үземнең ирем, әмма аның әйберләрендә казынырга ярамый, без тәрбияле хатын, имеш.

Сөлгегә уранган Миндияр табындагы ризыкларны ялт иттерә. Аппетит шәп. Аңа анорексия янамый, бите тулган ай кебек түм-түгәрәк.

– Кунмыйм, матурым. Архитектор белән коттеджның проектын сызабыз. Сиңа өч тәрәзәле кабинетны икенче катта хутлыйбыз. Язган кешегә яктылык зарур. Пока, матурым! – Ул керләрен идәнгә ыргыта. – Юарсың!

Рюкзак жилкәгә менеп кунаклай. Сыйландым... Майлы ипигә яксаң, тәмледер ул кызыл уылдык? Нәзек кенә телемнәргә туралган казылык авызда эридер? Чын «моцарелла»ны итальяннар ана буйвол сөтеннән ясый, анысы да миңа тансык тәгам. Чү, мин вакланам! Аның каравы, өстәл чип-чиста, утыр, эшлә, Тәслия Халәф!

...Жәйнең узганын сизмим, чөнки урындыгыма бергәм: башымда акча, акча һәм акча. Ә ул су кебек төзелеш буасына ага. Октябрдә генә блоклар табыштырган ирем көннәр кинәт суытты, жир тунган, майда туфрак йомшаргач кына, нигез чокрын казытам, ди. Мин ир-ат үз эшенең остасы, «син булдырасың» дип жилкендереп, һәм, әлбәттә инде, акча белән коралландырып торам. Үземнең дә «урак өсте» – диплом яклайсы. Табигатьнең иң кырыс фасылы – кыш та озын торыклары – айлары белән өч кенә сикерә һәм итәк чабуындагы кар-бураннарын кага-кага яз кочагында эри. Нигезебез эзер икән. Ирем кызыл кирпич ташытам, төзүчеләр бригадасы ялладым, ди. Хәерә белән! Университет тәмамлагач, кая сугылыйм икән дип хәсрәтләнмим, мин – «кызыл диплом»га ия белгеч-филолог биш былтыр журнал хезмәткәре. Разия дә эшләшлү: полициядә – тикшерүче. Беркөнне ул:

– Йорт та йорт дисең, урыныгыз матурмы? – ди.

– Күрмәдем әле, – дим. – Миндияр оҗмах почмагы, ди инде.

– Күрмәдеңмени? Әнекәем, пошынмыйсың дамы? Хәер, син бит әле рухи дөнья вәкиле, жир тормышы сиңа ят. Минем тәкъдим – барып карыйк!

– Ярар, Миндиярга әйтермен.

– Аңа ләм-мим! Икәү генә барабыз!

Разия абыйсының иске «Ока» машинасын «иярлэгән» иде.

Тынычлык бистәсендә өлкән Суфияновларны хәтерлиләр икән. Беренче шаһитыбыз – ак яулыклы әби: «И-и, оланнар, Минсәгыйть абзый алыпсатар ие. Катыны Гатия белән без ахирәтләр иек», – дип, безне туп-туры «жәннәт почмагы»на озатып куя, һәм мин шунда ук «тәмуг»ка элгәм. Ауган

коймалар, янтайган капка, чүп баскан ишегалды, жиргә сеңгән агач йорт күренеше кинокадрлар кебек күз алдымнан сызылып кына үтә, Мөнкир һәм Нәнкир чукмар белән башыма ора... Күземнән көлтә-көлтә ут бөркелә. Аңыма килгәндә, Разия чигәмне уа, э яулыклы карчык пыш-пыш дога укып, колагыма өрә:

– Өф-өф, иясез йортка жен-пәри оялый, шулар шаукымы. Өф-өф... Сез мәрхүмнәргә кем тиеш соң, оланнар?

Разия миңа күз кыса:

– Бу урын сатыла дигәннәр иде, әби. Хужасы кайда икән?

– Ахирәтемнең Миндияр атлы бердәнбер малае ата нигезен торгызмады, быраматта йөридер, жүнсез. Атасы сыңары. Минсәгыйть абый кырык алдар ие, бездән май, йомырка, тавык-чебеш алыр да Казанга өч бәясенә аткарып, халыкка тиеннәр генә өләшер ие. Гөһәһлы бәндәсен Аллаһ ярлыкасын!

– Алма агачыннан ерак тәгәрәми, диләр, ничек кенә тәгәри әле! Атасыннан да уздырган, имансыз! – Дустым тикмәгә генә разведкага чакырмаган, ул ирем турында шактый гына мәгълүмат туплаган икән. – Гафу, бүлектәге егетләр айлар буге альфонсның яшәү рәвешен өйрәнде. Машинадан сикермә түлкә. Гражданин Суфиянов беркайда да эшләми. Программистлыкка укыйм, диюе дә ялган. Фатир снимать итә. Кафеларда гына туклана.

– Сөяркәсе... сөяркәсе кем?

– Шайтан! Хет хатыннар белән чуалсын иде. Сиз бит бер-берегезне яратмыйсыз. Дөрөсме? Дөрөс, әлбиттә.

– Әлбәттә!

– Минә төзәтүе жиңел, менә кәкре агач – иреңне ничек турайтырсың, Тәслимә! Миндияр акчаңны комарлы уеннарда тудыра. Кыскасы, тиененә кадәр оттыра. Йорт аңа тагы, әбрәкәй төзөргә дә хәленнән килми жәфаның. Аерыл!

Мин миңгерәүләнәм, алай да «яра» дип, баш кагам. Һай, хыялым бәллүр савыт төсле төшә дә ватыла. Йорт сурәте генә күңел киндерендә: ике катлы коттедж, биек түшәмле бүлмәләр, каен утыны чытыр-чытыр янган мич-камин...

Автор турында никадәр генә талантлы дисәләр дә, әгәр ул тарлыкта-кысанлыкта һәм мохтажлыкта гомер чигә икән, аның эсәрләреннән барыбер мескенлек аңкый. Кайсы акыл иясенең фикереме? Минекә. «Бөек»ләренң хезмәтен тәржемә иткәндә, мин моңа тулысынча инанам. Нигәдер бездә ижатчы өчен иң мөһиме – ирек, диләр, бу очракта кемгә дә буйсынмау, кемгә дә яраклашмау турында әйтәләр булса кирәк. Ә иң яманы – көнкүреш коллыгы белән хәерчелек түгелмени? «Иртәгә нәрсә ашыйм» дигән уй миёмне тычкан кебек кимерә. Ә бит каланчам биек иде, мин «әллә кем» идем, язмыш аямады, каты гына чиртеп, чөлгән борынымны канатты.

...Өзлегеп, ай буге хастаханәдә дөваланам. Үзбәкстаннан хәбәр килә: эти-эниләр Казанга күченмәкче, фатир эзлибез, диләр. Мин үз-үзен яндырганнан соң, яңадан терелгән Феникс кошы кебек дәртләнеп китәм. Якын кешеләрем Разияләрдә туктала. Тезләнеп, аягымны кочаклап гафу үтенгәндә дә, миннән якты чырай күрмәгән Миндияр әби-бабасыннан яклау таба. «Дүрт аяклы ат та абына», – ди эти. Әнинең дәлиле тагын да көчлерәк: «Аллаһ ярты өлешенә эманәт итеп тапшыра, сиңа ирең өчен теге дөньяда җавап бирәсе, кызым». Саескан дустым боларга алдан ук «чыркылдаган»: «Ул имансыз киявегез Тәслимәнең хыял көймәсен комга терәде!» Эти-эни кисәк кенә фатир алу уеннан кире кайта. Имеш, Ташкентта жылы, рәхәт. И газизләрем, балабыз

парлы булып ир белән яшәсен дигәннәрдер, тир түгеп тапкан бөтен акчаларын тиененә кадәр минем исемгә күчерәләр.

Хата-ялгышлар бүтән кабатланмас инде. Разия – опекуным, мин аның карамагында, ул һәр хәрәкәтемне күзәтә, әз генә кыек бассам да, пыр туза. Әмма мин киребеткәнне жиңәм, димә.

– Абыемның бригадасы под ключ йортыңны төзер. Казан бистәләрендә жир участогы кыйммәт. Димәк, дустым, ике-өч ел әниенәрнекенә өстәргә акча жыештан.

– Юк, юк, миңа аның бер көне дә елга тиң, – дип кабынам. – Миндиярлар нигезенә салабыз. Бушка!

Рәмзия паровоз төсле пуфыра:

– Ай-һай, ник син шыр тиле икән, ә? Әгәр дә өеңне альфонс жирендә төзәтсәң, ул сезнең уртақ милек санала. Әгәр дә ки син аның белән аерылышсаң, бу милекнең яртысын Миндияр умыра. Алай да иреңнән котылмыйсың әле, дускаем. Әгәр дә ки...

«Әгәр дә ки»ләр тешемә тия, үртәп:

– Йә, әгәр дә ки? – дим.

– ...башка урында салдырасың икән, ул да уртақ мал, чөнки йорт сез бергә яшәгәндә төзелгән.

– Акча минеке бит!

– Сез мөнәсәбәтләрегезне ЗАГСта рәсмиләштергән гаилә, судта Миндияр отачак. Шуңа күрә коттеджны минем документлар белән торгызабыз да, аннан мин аны сиңа бүләк итәм. Монда инде альфонс чуртым да тыгылалмый. Чур, әллә миннән шикләнәсезме, Тәслимә?

Нинди шикләнү, ди! Разиягә мин үземнән дә ныграк ышанам. Аның кебек риясыз дус дөньяларда сирәк туа. Минне хыялымнан ерагайткан еллар куркыта. Уйлап кына кара: өч жәй, өч кыш! Разиянең тәкъдире турында Миндиярга әйтмим. Әмма вөжданым уянып, үземне хыянәтче итеп тоям. Әби: «Жиде ипи пешерсәң, берсен иреңнән качыр», – дияр иде, ә мин барысын да яшерәм. Итәк астыннан ғына ут үрлөтү миңа килешер микән? Миндияр тәүбәләде, уеннардан бизде, ул – супермаркетта сакчы. Юл уңае кибеткә сугылам, ирем – мылтыксыз солдат, постта.

4

...Әкияттә бабай, әби, онык, көчек шалкан тарта, ә мин кишер йолкыйм. Яфрагы өзелә, төбе жирдә кала. Разия аларның өч төрле сортын чәчәм, орлыкларын да үзем киптерәм, ди. Безгә ни аерма, бөтенесенең дә, шомамы ул, кытыршымы, исеме бер: кишер. Чәчәкләремне сагынам. Кичә хлорисларымны кочаклап сабууллаштым. Алар елады... Яңа хужалар – авыл кешеләре – гүзәлкәйләремне ботарлап, ашлама-тирес түгәр. Нәкъ Разия кебек чәнчеләп китеп, кыяр-помидор үстерер...

Турда машина кычкырта. Дустым төшке ашка кайткан. Без суыткычтагы тары боткасын жылытабыз.

– Кичкә берәр нәрсә пешер, яме, – ди Разия өмет белән. – Бәлки, яшелчәләр белән ит кыздырырсың? Базарда йөрисе түгел, ни кирәк – бакчада. Әй, тыңламыйсың да, Тәслимә! Хәсрәттә дә уйда син. Узган эшкә – салават, үкенмә!

– Сине башта ук тыңларга иде. ЗАГС ишеге төбәндә үк. Кош башымны бутады... Аның өченче киңәше генә ярып хәзер: «Ялгышкансың икән, артка карап үкенмә».

– Әй, синең әкиятләрең тәмам! Алда – чынбарлык, киләчәгең турында кайгырт, – ди дустым.

Күрсәтмәләр бирергә, дисән, ана куш, ләкин минем ише үз киресенә каткан хатын бары тик табигать кануннарына гына буйсына. Киләчәк әле куе томан белән өрөтелгән, ул кайчан таралыр – билгесез. Газапларыма үзем генә гаепле! Әбинең жиде ипие шартлы әйбер, әмма аның мәгънәсе нинди тирән: юмартланма, сереңнең берникадәр микъдарын эчендә сакла. Ә мин жиде ипинен жидесен дә Миндияр алдына тезәм. Әй, беркатлы жан!

– Өч елдан үземә йорт тергезәм, – дигәч, ул инәгә чәнчелгәндәй дерт итә.

– Нинди акчага?

– Әтиләр булыша.

– Соң... нишләп өч елдан гына?

– Жиргә акча житми.

– Нинди жиргә? Безнең Тынычлык бистәсендәгә жир нишләгән?

– Ул – синеке.

– Синеке дә, минеке юк, матурым. Безнеке! Үзең мәйданын чистарттыр, үзең төзеттер, мин катышмыйм, матурым. Әгәр син өч ел көтсән, акчаң кычкырып яна. Әнә, банклар пырт та пырт шартлый. Йөр аннары акчамны кайтарыгыз дип, урам пикетларында даулашып.

Миндияр бу мәсьәләдә тирән сукалый иде. Бүген банкта акча саклау – куркыныч. Ә кайда ышанычлы соң? Ирем кесәсендәме? Аңарда аерата куркыныч, аны комарлы уеннар сазлыгы суырса, шымытыр тотып каламмы?

– Башта йортны Разия исеменә терким.

Миндиярның шакмакланган күзе терекөмеш төсле маңгаена «сикерә».

– Разия исеменә?! Кем соң ул безгә?!

– Якын дустым, – дим.

– Ә мин?

– Син? – Ирем дигән сүзгә тагын нәрсә ялгыйм икән? Кырыгалдар? – Миндияр, сиңа таянганчы, суга таян.

– Һе, давай, давай, үткәннәр өчен тала, матурым! Ант дидем бит, ант! Америкадагы казинолары чукуынып бетсен, Казандагылары бөлгенлеккә төшсен, берсенә дә аяк басмыйм. Антымны бозсам, авызым чалшайсын, кулым кәкрәйсен, чәчем коелсын! «И тогдали, и тогдали», матурым.

Разия, күрәсен, мине үгетләп арган, йөрәксенеп:

– Әй! – ди. – Әй, акылсыз!

– Акча миндә, Миндияр төзелешкә борын тыкмый, – дисәм дә, ул һаман «әй, акылсыз!» – ди. Әмма никадәр генә ачуы кабарса да, төзүче абыйсы белән хак-бәяләргә килешертә һәм тугыз айда жиһанда хыялымдагы «әкият сарае» үсә. Бер үк вакытта дустым да урамыбыз очында тыйнак кына, жыйнак кына йорт салдырта. Арабыз якын, чакрымнар белән исәпләнмәгән дуслыгыбыз аеруча якын.

– Озакка сузмыйча, регпалатада өеңне рәсмиләштерик, – ди Разия. – Өч дүрт айдан мин аны сиңа бүләк итәм.

Моңарчы читтән генә күзәткән Миндияр чын хужа кебек тавышын бөөреннән үк кузгатып:

– Йорт минем исемгә языла, – ди. – Жир бит минеке! Сезде, ике чәчбине, регпалатадан кире борачаклар!

Дустым уңлы-суллы үзең яңаклый:

– А-а, нишләдем мин, нишләдем! А-а! Ник алдан уйламадым икән соң?

Кеше жирендә төзисең икән, йортны ул гына рәсмиләштерергә хокуклы бит! Тизрәк иренне майла-жайла, сыпыр-сыйпа да участокны миңа күчерергә ризалат!

Миндияр майларга – таба, сыйпарга – мәче түгел шул. Ул ишетергә дә теләми:

– Без бер гаилә, ир белән хатын, матурым, – ди. – Мин сине урамга куаммы, жә? Таныклык алуға ук пропискаға кертәм, иң зур бүлмә – синеке! Бакча – синеке! Хужасы мин икән, хужабикәсе – син! Яз рәхәтләнеп! Хезмәт хакын кайтарам, эчмим, тартмыйм, хатыннар белән чуалмыйм. Идеаль ир! Так что, саескан түтәй колагыңа миңа каршы әллә ниләр чыркылдамасын!

Мең шөкер, чиксез шөкер, әни әйтмешли, «ярты өлешем» төзәлдә! Икәүләшеп дәртләнеп-дәртләнеп, бүлмәләрне «киендерәбез». Әниләр өй котлап жибәргән акчага итальян жиһазлары, өрфия пәрдәләр, идән паласлары, фарфор чәйнек-чынаяклар, табак-савыт сатып алабыз. Идиллия! Миндияр кибеттән утка көйләнгән инструментлар эзли, ул яңа шөгылә белән мавыга: подвалдагы остаханәсендә агачтан фигуралар юна. Ә мин кәгазь-каләмемнән бушасам, чәчәкләр дөньясын өйрәнәм. Бәхетез кителер дип курыкмыйм, чөнки аның читләре юк, бәхет тулган ай төсле – түм-түгәрәк. Ерак илләргә сәяхәт, борыңгы замоклар, күкләргә тоташкан таулар, экзотик үсемлекләр күңел офыгымны тагын да киңәйтеп, әдәби эсәрләр язарга этәрә. Тәржемә өлкәсендә шактый кул шомарткан мин хикәя-бәяннарын туплап, китап бастырачак – монысы Разия идеясе. Ирем аңа һаман – кан дошманы. Альфонс кушаматына «хәйләкәр төлке» өстәлә. «Күрерсең әле, хәйләкәр төлке сиңа юмалана-юмалана соңгы этәченне урлаячак». Миндиярны да жыентык кызыксындыра.

– Матурым, өч китап кибетен урадым. Оho-ho, баяләре! Әгәр син биш мең тираж белән чыгарып, биш йөз сумнан сатсаң, ике миллион биш йөз мең табыш! Кайбер авторлар салым түләмәс өчен үзләре сата, ди кибетче кыз. Халыктан мекенләнеп-мекенләтеп алдырталар, ди.

– Тумаган тайның билән сындырма, – дим. – Әүвәл чыгымнарны сана.

Акча дигәндә, утка сикерергә эзер иремә серемне ачаммы соң! Мин аны хәтта Разиягә дә сиздермим. Максатым – табыш түгел, максатым – танылып, дан-шөһрәт казану. Жорж Санд, Агата Кристи, Урсула Ле Гуин кебек татарның да атаклы язучысы Тәслия Халәф бар! Йә фәрештәләр, бу теләгемә бертавыштан «амин» дисәгез иде!

Дилбегәсе кулымда, дисәм, язмыш аты аны кулдан тартып, бөтенләй икенче якка чаба. Миндияр агач кырудан бизә. Дүрт елда ул дүрт жиргә күчә-күчә, ниһаять, базага тауар ташучы булып урнаша. Тугыз айдан соң, өйдә хезмәт хакы күрәнми башлый. Тоткарлылар, ди ул. «Ник?» дип төпченмим, беренчедән, вакланмыйм, икенчедән, үземнеке куәтле: язам, язам, язам... Кош теле хәтле генә китапчык канәгәтләнәдерми, күләмле кирәк, каты тышлы кирәк. Разия да: «Сигез капма, симез кап!» – ди.

Беркөнне урамда очраклы рәвештә генә Миндиярның хезмәттәше белән күрештем. Гажәп, бакчабызда кәефләнгән төркем кинәт кенә бездән эз суытты.

– Нишләп кунакка килмисез? – дим.

– Суфиянов эштән тайгач чакырмый бит, – ди ул.

«Эштән тайгач?» Нәрсәдер бутый «хезмәттәш». Ирем көн дә тәмле ашап-эчеп, кая ашыга алайса?

– Ярты ел түләмәгәч, таяр да шул, – дим.

– Бездә аккурат ай саен түлиләр, – ди «хезмәттәш».

Өйгә йөгерәм, Миндияр сызгыра-сызгыра «эш»кә жыена. Ярсыган хатын-кыз нишли? – Уклау яки таба белән коралланып, пәрмә-пәр сугыша, ә мин эчемдәгә давилны тыеп, ирнең йөзенә багам. Күземдә кабынган очкыннан сакланып, ул читкә тайпыла:

– Алла, Алла! Синдәгә зәһәр, матурым. Мин бит түләүле курсларга язылган идем, бөтен хезмәт хакын шулар ялмады. Йә уку, йә эш: беренчесен сайладым, матурым.

– Ник миңа әйтмәдең? – дим.

– Сюрприз ясамакчы идем.

– Нинди һөнәргә укуталар?

– Менеджмент! Бизнес, персонал контроль, – дип, бармак бөгә Миндияр.

– Эре-эре компанияләрдә эшләячәк абзагыз! Бер уңайдан шәхси нәшрият оештырабыз. Барлык мәшәкате-ни миндә, ә син башыңны вак-төяк белән катырмыйча язасың да язасың гына, матурым.

Разия исә китап хәстәренә керешкән:

– Иң арзан нәшрият хисапчысыннан санаттым, яхшы жыентык биш йөз меңнәр тирәсе, Тәслимә. Акчаң күпме?

«Күпме, күпме...» Янчыкта сукуп тиен дә чылтырамый, кичә генә Миндияр курсларның бәясе өчләтә артты дип, тузанына кадәр кырып-себереп алып бетерде. Ләкин дуствыма бу хакта «ни-ни»! Хәзер шик-шөбһәләре белән жанымны көйдерәчәк: «Укуы – әкият. Мөгаен, теге кәсебенә керешкәндер, фәлән-фәсмәтән». Мәгәр иремнең иңнәренә фәрештә канаты үсә дә, ул Разия өчен «йонлач шайтан» иде.

– Акча бездә – бер букча, – дип шаяртам. Процентлары тешенә сындырса да, сигез айда түләү шарты белән банктан кредит алам.

Бәхет түгәрәк, кителми дигән идем, кителә икән. Ул көнне редакциядә жыелыш озака сузыла, сүз боткасыннан арып-туеп, өйгә кайтсам... ике катта да бүлмәләр «чишенгән». Шкаф-карават, диван-кәнәфи, телевизор, суыткыч, кер юу машинасы каядыр «аякланган». Подвалдагы жиз самавыр торбасына яшергән биш йөз мең кредит акчасыннан да жыллар искән. Безне талаганнар! Миндиярга шалтыратам, телефоны «не доступен». Кылтыр-кылтыр кулым белән Разияне жыям.

– Алло, кара әле...

– Карыйм, ике күземне тутырып-тутырып карыйм. Ә син дөм сукуп. Йортыгызны чистартканнар, дисеңме? Кемнәр? Сөекле ирең, әлбиттә. Төзәтмә, минеке – әлбиттә! Бүлектәге егетләр әле генә хәбәр итте, аларның күзәтүе буенча гражданин Суфиянов чуртым да курсларда укымый, элекке гадәтен куа. Ярый, бүген бурычларын жиһазлар белән каплай, ди. Ә иртәгә өегездән сөрсәләр? – дип, дуствым карга кебек баш түбәмне чукуыганда, урталай бөгелеп, Миндияр кайта. Ялангач бүлмәдә тавыш нык яңгырый, әкрән генә әйтсәм дә һәр сүземнән диварлар калтырап куя.

– Имансыз! Мөртәт! Жирбит!

Ир буе белән идәнгә сузыла:

– У-у, эчем... кыйнадылар... Алар бандит, алар кеше үтерүче... У-у, үләм... Орышма, матурым. Күп акча отам да туктыйм дигән идем, суырды саз...

Разиянең телефоны чырылды. Уң колагымда аңымны жуярылык беренче хәбәр:

– Өегезне саткан, кабахәт...

Сул колагымда яшәүнең тамырын өзәрлек икенче хәбәр:

– Минем бурыч унике миллион, шуны йорт белән бәхилләттем, безгә иртәгә төшкә хәтле моннан китәргә куштылар. Алар белән судлашсак, икебезне дә асалар, матурым.

5

«Кичкә яшелчә белән ит кыздыр», – ди Разия. Ә суыткычта себер бураннары улый... Базарга автобус белән өч тукталыш, янәшәдә генә – банкомат. Айның егермесе, бүген хезмәт хакы көне. Ишәк төсле эйбер төярмен дип, арка капчыгы асам. Моңарчы азык-төлекне өйгә заказ белән китертә идем. Хәзер андый хезмәтләр өчен түләрлек сәмән юк. Китап та дустымның «на честное слово»сына гына басыла. Ул өлгерү белән биш йөз меңне илтәсе. Кредит бугаздан буа... Разия – жан дустым, әмма аның жилкәсенә салынмаса иде. Мөгаен, редактордан корректор эшен дә сорармын.

«Тимер тартма» нибарысы ике мең генә күрсәтә. Егерме тапкыр киметә, саран! Банк хезмәткәре компьютердан тикшергәч:

– Сөзгә шушы сумманы гына күчәргәннәр, – ди.

Редакция хисапчысының хатасы, димәк. Мөгаен, мәктәптә математикадан «икеле»гә укыгандыр, болай ук киметмәс иде. Ә ул минем белән бәхәсләшмичә генә «баш» бүлмәсенә ымлый. Ә анда... акбаш урынында карабаш Зәмир!

– Бездә түнтәреш, Фәйзуллина! Мин – революционер! Патшаны тәхетәннән очырттым. Үтүт, картлач Мансуров! Хәзер без хужа!

Моның белән сүз о зайтып, тел әрәм итмим дип, кыска тотам:

– Хезмәт хакымны син кистеңме?

– Кемнекен?

– Минекен!

– Нахак яла ягасың, Фәйзуллина! Бухгалтер дөрес чутламагандыр. Аның белән аңлаш!

– Аңлаштым, синең боерык белән эшләнгән.

Яңа хужа кәнафиеннән калкына да кире артына утыра. Шулай ул, түрә урындыгы бик тиз жилем белән үзенә ябыштыра, ләкин житә шундый көн, сине кызганмыйлар, тирең белән бергә урындыгыңнан куптаралар.

– Менә нәрсә, Фәйзуллина, син Мансуровның килене иден, ул сиңа хезмәт хакыннан тыш, тау-тау гонорар язды.

– Талант югары бәяләнә, йолкыш революционер.

– Ха-ха, синең талантың безгә зыян гына ул, Фәйзуллина. Бүген халык жиңел эйберләр генә укый. Синдә фәлсәфә дә фәлсәфә, кем аның белән миен шулпаландырсын. Моннан ары галим-голәмәләрнең акыллы язмаларын да долой! Журналның концепциясен үзгәртәм. Мәскәүдә фәлән-фәләннәр бригада туплап, жиңел укылышлы эйберләр яздырта. Урам теле белән. Укучыга әдәби тел не надо! Мин дә төркем барлыйм, исемлектә – син беренче. Сюжет миннән. Мәсәлән, алкаш ир хатынын кыйный. Маңгаен көзгегә бәрә-бәрә. Стенада кан таплары. Хатын өч тәүлек аңсыз, аның ыңгырашканын ишетеп, күршеләре керә. Полиция алкашны богаулый, суд була, судтан соң – төрмә. Жәбер-золымнан котылган хатын тагын тозакка каба: сөяркәсе сугып, кабыргасын сындыра. Халык героиняны кызганып, ире белән сөяркәсенә нәфрәтләнеп, елый-елый укыячак. Ә синең «югары кимәлдәге әдәби эсәрләренә» төкерәчәк укучы.

– Без – негрлар, дип аталабыз, әйеме? – дим.

– Ну да, только сөз ак тәнле негрлар, – дип хихылдаган Зәмиргә биш бармагымны йомарлап күрсәтәм:

– Менә! Әдәбият – рух басуы, мин анда бодай урынына кибәк чәчмим! Син – надан, аңгыра, бушкык, ничек миңа шундый нәрсәләр тәкъдим итәсең! Артымнан ул буыла-буыла акыра:

– Син уволена, Фәйзуллина!

Кайчандыр болытлар куенында йоклаган иңе-буге киң Казансу елгасы шагрен тиресе кебек кечерәйгән. Биредә кош-корт иле иде, кыр казлары, кыр үрдәкләре йөзә иде. Комсыз адәм, аларның өлешенә кереп, яр битен коттеджлар белән чуарлаган. Үзләре котылса – балалары, балалары котылса – оныкларына су каргышы төшәр... Күпер – иләмсез биек... Тимер тоткага таянып көләм. Көлү өянәге озак басылмый. Берәү машинасының тәрәзәсен шудырып:

– Дура, не прыгай! Живи! – дип кычкыра.

Сикермим, иптәш, сикермим. Мин шулай көлә-көлә күз яшемне киптерәм. Кичә генә йомшак түшәктә йоклаган, зур кабинетлар биләгән, тәмле ашаган, затлыдан киенгән ханым инде йорт-жирсез һәм эшсез. Бүген син – бай, иртәгә – сукбай... «Баш исән булсын...» Татарның бөтен юату сүзләрен үзенә сыйдырган жөмлә бу.

Разия да:

– Баш исән булсын, – ди. – Сиңа жүнләрәк эш караштырырбыз.

Чаттагы баганаларга нинди генә белдерүләр чәпәмиләр. Урам себерүче, йөк төяүче, пешекче, кибетчеләргә ихтыяж зур, тик аларның берсе дә минем өчен түгел, мин бит «жүнләрәк эш» эзлим. Алай да: «Гипермаркетта тауар төрүчеләр кирәк», – дигәнә күңелне кытыклый. Смена ахырында мең ярым тәңкә түлибез, диләр. Тиз-тиз генә тапкырладым: аена кырык биш мең! Оһо, ярыйсы гына икән. Дустым: «ник өтәләнәсең, таныш-белешләргә эш мәсьәләсендә эндәштем, җавап көтәм», – дисә дә, кибеткә барам. Иртәнгә сәгать җиде. Дивар-түшәме калай белән тышланган цехта акай күзле Соня хатын-кызларны ярым татарча, ярым урысча телдә эш тәртибе белән таныштыра:

– Женщины, безнең девиз – калдык-постыксыз төрү. Например, вот укроп, Кытайдан, смотрите, саргайган или каралган ботакларны ыргытмыйсыз, кеше күрмәслек итеп уртага кыстырасыз.

Ике сәгатьтән Соня жикеренә:

– Женщина, что это?!

– Чүп, – дим. – Укропның бозылган кисәкләре.

– Вот аңгыра! Безотходное производство у нас, женщина. Айда-ка, башка жиргә, айда!

Чираттагы вазифам тагын да «җаваплырак»: саклану вакыты чыгып тутыккан казылыкларны хлор эремәсенә манып чүпрәк белән сөртәсе. Кулдашым Настя колагыма пышылдый:

– Бүгенге число белән прилавкаларга тарала болар. Үлгәндә дә колбаса ашамыйм. Исләнгән балыкларны да серкә белән хушландырабыз. Әйдә, жәтрәк кыймылда! Соня күзәтә.

Шундый итеп күзәтә ки, мине запас ишектән генә урамга озата. Мең ярым тәңкә цехта «елап» кала... Юл аша гына кафе, ишегендә эре-эре хәрәфләр белән язылган белдерү. Жыештыручыларга тилмерә икән моның хужасы. Пешекче хатын ишектән үк эчкә әйдәкли:

– Эш эзлисеңме, үскәнем? Өстенә шапылдатып бастың бит: бездә ул эш! Берүземә – пешер, өстәлләр сөрт, табак-савыт ю! Бүген бигрәкләр дә кыздыра, кичкә йөз кешелек банкет. Медицина кенәгәсен иртәгә апкилерсең. Ак халат шкафта, киен дә выжт залга. Эскәтерләр жәй.

Мин Пушкин әкиятендә Балда, поптан да оятсызрак пешекче хатын мине «Әппипә» көенә биетә:

- Тәлинкаләрне тез! Бокалларны сөрт!
- Салфеткаларны тарат!
- Өстәлләр тирәли урындыклар куй!
- Суыткычтагы итне эрет!
- Бәрәңге чистарт!
- Суган кыздыр!
- Помидор белән кыяр тура!

Кичкә хәтле аяк табаны кызыша.

– Танышмадык та, иеме? – ди пешекче. – Мин – Сәрия атлы, ә син кем, үскәнем?

– Нишләп башта ук сорамадыгыз? Әллә кемнәр кереп ашыгызга агу салыр бит, апа жаным?

– Аллага шөкер, кеше танийбыз, – ди ул. – Синең кемлеген маңгаңа ук язылган. Жә, ләчтит сатма, идәндәге келәмнең тузанын как!

Үземдәге житезлеккә шаккатам. Каләм тотар өчен генә яратылган нәзек бармакларым ничек өзәлми?! Акча табу дәрте жилкетәме? Һәй, бөтен хатын-кызлар да табак-савыт юып баер иде. Уңдым бугай, ул кичтә Сәрия мине биш мең сум белән бәхилләтә. Акыл тагын хисап төймәсе тарта: утыз көнгә йөз илле мең! Мондый бай табынлы мәжлесләр көн саен кабатланса икән!

Өстәлләрдәге калдык-постыкларны жыештырып, чүп чиләгенә тутырам дигәндә генә, пешекче кулыма суга:

– Кәтлитләрне ыргытма, үскәнем! Әзрәк тешләсәләр, ни! Суда жебетеп, янәдән түгәрәклим дә онга манып кыздырам. Иртәгә тудый-судый керүчеләргә сатарбыз. Сиксән сумнан егерме кәтлит – мең дә алты йөз тәңкә! Ышту син! Урталай бүлешербез. Син зерә уңган, үскәнем, миңа бик ошадың, иртәгә кенәгәңне онытма.

Иң күңелсез вакыт – төн. Көндезгә хәрәкәт туктала, ыгы-зыгылар тына һәм сөйкемсез юлдашың – ялгызлык йокыңны качырып жәзалый. Тәрәзәдән тәрәзәгә йөрөп, көчкә генә таң аттырам. Көзгедә – сулган йөз, буй-буй буразналы маңгай, нурсыз күз... Адәм баласын йончытыр өчен тормышның астын-өскә китергән бер мизгел дә житә икән...

Минем мажараларымны ишеткәч, Разия «син белгәнне без күптән чәйнәп төкөргән» кыяфәт кенә ясый:

– «Әгәр хыял канатларың өтелмәсен, дисәң, үз биеклегеннән төшмә!» Кем сүзләре? Синеке, Тәслимә! Дөнья ботыңнан тартып, жиргә сылый кайчак. Тутык колбасалар, тешләнгән котлетлар – баласы гына әле, менә көн-төн йокламасаң, башыңның кәкрәюе ихтимал. Аннан ни, әлбиттә, жүләрләр йорты.

– Әлбәттә!

– Юк, минеке дәрәс, минеке – халыкчан! Бүген минем отгуллар, ә синең – прогуллар. Жилләнәбез. Маршрут болай: беренчесе – Хужалар тавы.

Тау, таулар... Биеклегенә аның белән дә чамала. Син аяк очыннан гынамы, биләннәнме, муеныннанмы, әллә түбәсеннән үкме? Әлбиттә (халыкчан!), һәркемнең үз үлчәме. Балачакта мин аның тезеннән генә идем... Хәзер исә... Тау, болытларга орынган тәкәбберлегем белән үлчәгәндә, нибарысы таш өеме генә...

Юлда ук хатирәләрем яңара. Миңа жиде-сигез яшьләр чамасы иде, күршебез Әхмәдулла әзиләрнең кызы туа. Кыз балага бер сарык тиеш. Ат

арбасына төялешеп, Биләрдәге Хужалар тавына барабыз. Урман аша ул утыз гына чакрымда. Ир-ат ипләп кенә сарык түшкәсен пычак белән кисә. Балта тидерергә ярамый. Хатын-кыз учак дөрләтеп аскан элмә казанда быгыр-быгыр шулла кайный, чишмә суы салган жиз самавыр да үз көенә «жырлый». Тау гүя жанлы. Аның шифалы сулышы томанга әверелеп, агач-куакларга сара. Мин дә шушы сихри аймакның бер кисәге икән лә. Әти: «Безнең нәсел төбө Биләрдән, без Роскыл морза токымыннан, кызым», – ди. «Әйдә, балам, тауны күрсәтәм, – ди әни. – Интегә-интегә өскә менсәң – савабы зур». Әһә, интегү генәме соң? Тайдыра, аяк шуа! Югарыда һавасы да бүтән: сулышка иркен. Монда куаклык арасында тар гына кәжә сукмагы. «Бире кара, балам», – ди әни. Бер яшь кенә үсенте кояш яктысына үрелгән. «Меңьяшәр имән урыны, балам. Мәжүси әби-бабаңнар монда корбан чалган, диләр. Яшен сугып каралтса да, имәннең дәвамы бар». Ары табан атлыйбыз. «Зат-әүлияләр Мәгъсүм Хужа белән Шәбәлим Хужа шушында жирләнгән», – дип, әни тип-тигез жирдә алар рухына дога кыла...

Их, үткәннәрне сагынып сызланма икән! Барысы да жете төстә саклансын дисәң, ачма икән бер ябылган хәтер капкасын. Разия мактаган «яңа тау» минеке түгел иде... Аның күкрәген ярып, тимер баскыч түшәгәннәр... Әти-әниләр ашъяулыклар жәеп, табын корган келәм-чирәмне томалаган тротуарлар, авыз-борыны тимер торбалар белән уратылган борынгы чишмә, чүпрәк-чапрак кибетләре мине өнсез итә. Элеккеге рух үлгән, рух юк...

– О-о, тау ничек матурайган! Цивилизация! – дип сокланган дустым минем кичерешләремнән бихәбәр.

Кемдер безне тилмерепләр көтә бугай, ул телефон шалтыраган саен:

– Озакламыйбыз, яме? – ди.

Тетрәнүләрем моның белән генә бетми икән, Биләрдән кузгалгач та Разия:

– Без синең туган авылыңа турыладык, – ди.

Мин аның кулына ябышам, машина юл кырыена мәтәлә дигәндә генә, дустым рульне турылап өлгерә.

– Уф, ни кыланасың, ә? Авария ясата идең бит!

– Борылыйк...

– Киреләнмә! Авылыгызда Халит очрар, дисеңме әллә?

– Мин андый кешене хәтерләмим. Һәм... ул авыл да миңа ят.

– Сине махсус апкайталар, ди монда! Карасудан бер эшмәкәр егеткә булыштым. «Дело»сын яптырдык. Шуның әнкәсе кунакка кил дә кунакка кил, ди. Әй, женләнмә сәнә, сине анда чуртым да танымый. Тем паче йортлары авыл очында икән.

Басу читендә безгә колга сыман озын гына хатын кул күтәрә.

– Эшмәкәрнең әнисе бугай, – ди дустым. – Төш, исәнләшик. Әй, Мәүлидә апа жаным, синдер инде, әйеме? Абау бигрәк ябык, таяк та таяк икән үзең.

Разия кешенең хәтере калыр, дими, гел турыдан бәрә. Хатын үпкәлимени, ул шунда ук мазәген кушып жибәрә:

– Жилсез көнне генә урамга чыгам, кызкайларым. Жил котырса, аягыма таш бәйлим. Әйдүк, тансык кунакларым! Син – Разия, ә бу иптәшең... – Мәүлидә апаның яшел төймә күзе буй-сынымны «капшый». – Таныш та шикелле...

Разия чын тикшерүче шул, башындагы шөрөпләрен тиз әйләндерә.

– Дөнъяда су тамчысы кебек бер-берсенә охшаган өч кеше була, Мәүлидә апа. Әнә, тегендә нинди жир ертыклары ул?

«Ертыклар» – балачакның матур хатирәсе, үзеннән-үзе жанлана. Май

азагы... Өнө, кыр капкасы янында халык төркөмө. Кияүгө чыкмаган өч саф кыз авыл тирэли бер буразна сабан сөрө...

– Борынгы мишэрлэр жоласы, – ди Мәүлидә апа. – Сызык аша жен-пәри үтмәсен дип тырмалыйбыз. Авылда кыз-кыркын жук инде, эммәсә дә шәһәргә кыяклады. Жөдәмәдек анысы, өч катын жигелдек тә сыздык буразна. Безнең сафлардан кай жиребез ким? Калхузда бил бөктөк, балалар үстердек, урлашмадык, кеше рәнжетмәдек, саф без! Өйдүк, кызкайларым, әйдүк!

Мин – телсез, дэшмим, елмаяым да соры болытлар артына качкан кояш шәүләсе. Хужабикәнең чисталыгы-пөхтәлегә гажәп: өөнә фәрештә кунса, канатлары энә очы кадәр дә тузанга буялмас иде. Ап-ак тәрәзә пәрделәре, ап-ак түшәм, ак күлмәк кигән мич, һәм шул мичтән ызбага таралган ипи исе балачагыма чакыра, ә мин карышам, карышам, карышам...

Кайсы ризыкка үрелергә белмәссен, өстәл сый-нигъмәттән сыгыла, ә тамакта утлы төөр, хужабикә кыстаган саен ул яндыра-көйдөрә. Бу авыл ят, дидем. Өйе, ул шәһәрләшкән Тәслимәгә шулай, ә балачагым Карасуы һаман да газиз түгелме соң? Өчәүләшеп, сап-сары итеп юылган баскычка чыгып утырабыз.

– Мынча яктым, – ди Мәүлидә апа. – Өч төрлө себерке пешекләдем. Каен, имән, нарат. Рәхәтләнеп чабыныгыз, кызкайларым.

Койма буенда койрыксыз эт борыны белән туфрак казып, сөяк күмә.

Дустым терсәгә белән яныма төртә:

– Кара, кара, запас ясы! Вәт акыллы хайван! Аурупада бияләй авызлы, шакмак битле эт токымы уйлап тапкач, очындык шәһәр халкы «нәселле, нәселле» дип, шул килбәтсезләрне асрый. Алар бит кулдан ашатмасаң, ачтан үлә. Ә бу этне табигать яралткан, шуңа моңарда яшәү инстинкты көчле.

Хужабикә кинәнә. Йортындагы малын мактыйлар лабаса.

– Безнең Алаколак – герой, кызкайларым. Урманда төлкә белән сугыша. Түлкә мона койрыгын өздөртә. Шул койрыкны аузына кабып катыгы, бахырым. Кая суң, мынчаның төтенен кудыртаң.

Разия тагын миңа карый.

– Өй, син, Алаколак кыйссасы шәп бит! Менә дигән хикәя. Валлаһи, укучы жәлләп үләчәк. Өй, нәрсә елмаясың? Сиңа, гомумән, язү стилиеннә үзгәртәргә иде. Азгын хатыннар, хыянәтче ирләр, ятим балалар турында яз! Халык шундый кызганыч әсәрләргә мәкиббән. Ә сиңең гел катлаулы фәлсәфи тема! Өй, бәхәсләшмим дә! Файдасыз. Син бүген бик уйчан, Тәслимәкәем. Чөнки кендек каның тамган туган жирендә. Бәхәтле син! Минем мона...

– ...менә.

– Төзәтмә инде! Мәүлидә апа кебек сөйләшим әле. Минекен мона урман басты. И-и, сагындыра авыл.

...Мунчада эссе. Ак япма жәйгән ләүкәдә Разия алмаш-тилмәш өч себерке белән чабына.

– Аһ, дөнья рәхәте, – дип, миңа да кундыра.

Керүемнән чыгуым тиз, чөйгә зур кесәле ике зәңгәр халат эленгән, шуның берсенә төренеп, бәрәңгә бакчасыннан гына тыкрыкка табан атлыйм. Безнең урам кыл уртада иде, этиләр өебезне Жәмилә исемле хатынга сатты. Сабантуйда ир-ат белән кул көрәштергән гайрәтле Жәмилә капка төбөндәге чирәмлектә каз бәбкәләре саклый, йортыбызга күз кырые белән генә карап исәнләш тә уз, дисәм, кая ул, карчыкның алып гәүдәсе юкарса да, тавышы калын:

– Бәтәч, йөрешләре тач әнкәсенеке! Аулны оныттыгыз, Фәйзетдин кавеме. Чү, чү, сиңа бер әрбир бирәм. – Ул төргәге белән нәрсәдер алып чыгып, кесәмә сала. – Мынчагызда ие. Мужыт кирәкле кыяглардыр.

– Рәхмәт, апа. Ни хәлләрдә сез?

– Хәлләр шул: сезнең жырттыгызда картаям. Нигезегез тыныч, Аллага шөкер. Ызбаның эчендә әммәсә дә сезнеке, крауаты, урындыгы. Кереп бак!

– Юк, ашыгам, – дим. Бу мин түгел, пырдымсыз балачагым ашыга. Авылның иң изге бәндәсе Зәйнәп әбиләр турында үзеннән-үзе адымым әкрәнә. Ишек-тәрәзәләре череп, кабыргасы кәкрәйгән йортның арт ягында бала-чага чыр-чуы... Без ул, без, кызлар-малайлар шомырт чөмлибез. Иң эре, иң тәмле шомырт Зәйнәп әбиләрдә генә. Агач башына үрмәләгән Халит тәлгәш-тәлгәш жимешләрне миңа ыргыта, ә мин аларны аягым белән изәм-сытам, янәсе, Халитнеке хәрәм. Чыпчыклар төсле куакка сарган балаларны Зәйнәп әбинең тавышы өркәтә:

– Оланнар, Минсара апагыз печәннән катъя!

Без, пыр-пыр урамга «очабыз», чөнки әбинең сөңлесе «ычкынган», ягъни ул – тиле. Аның телендә гел бер тыю: «Кодрәт кушмый». Чебеш-тавык суярга «Кодрәт кушмагач», Зәйнәп әби аларны «урлап», күршесендә пешерә. Куактан шомырт чүпләргә дә «Кодрәт кушмый». «Кушканнары» да байтак. Тиле хатын баздан да тирәнрәк чокыр казый. «Женнәре ярдәм итә», – ди әни. Төнлә Зәйнәп әби ирләрдән аны күмдәртә генә, өч-дүрт көннән ул янә хасил була. Берсендә Минсара: «Кодрәт кызымның муенын кисәргә куша», – дип, пычак кайрый, шуннан соң авыл советы рәисе Өммегөлсемне Казанга – туганнарына озата. Бүтән без аны авылда күрмибез.

...Озын халат чабуына абына-сөргенә кычыткан ерып, шомырт агачына якынаям. Балачакта ботаклары күккә тигән куак, ничектер кечерәйгән, жимешләре дә вагайган. Юк, мин үсеп, оясын тарсынган кош хәлендә идем. Шомырт шул ук... Кесәмне бүлтәйткән серле төргәкне ертам. Өчпочмак рәвешендә бөкләп ябыштырылган хатлар... «Тәслимәгә...» һәркайсында йөрәк сурәте. Өнигә: «Мунча миченә як», – дигән идем, әллә оныткан, әллә... Саргайган кәгазьләр агач төбенә сибелә... Юаш балачагым шыпан-шыпан артка чигенә дә, бүгенге мин нәфрәт ташкынына күмеләм. Халит! Нишләп ул еллар аша кайтып, мине эзәрлекли?! Гомумән, нишләп мин, Франциянең атаклы Круазетт ярындагы ресторанында кафэ эчеп ләззәтләнгән нәзакәтле ханым, ташландык бакчада жил куып йөрим?! Жирдәге «йөрәкләр»не бөтәрли-бөтәрли кесәмә тутырам. Хуш, балачак иле!

Арбасына авыр йөк төягән ат төсле көчкә генә урынымнан кузгалам. Разия белән Мәүлидә апаның миндә хәсрәте юк, икәү шык-шык беседкада әче алма турыйлар.

– Жырлыкмы суң, кызкайларым? – дип, хужабикә жыр суза:

Аклы батис яулыгымны
Кич утырып каедем.
Каеннар да аерым тегел,
Нигә суң без аерым?

– Әбзиегез шулай моңландыра, кызкайларым.

«Әбзи», мөгаен, йорт хужасы. Мин әле аны күрмәдем, ул эштә иде.

– Өтәсе! Жокладың мәллә?

Өйдән берәү сурая.

– Нәстә?

Йа Аллам, бу бит Халитның туганнан туганы! Мәктәп шоферы Шәрифүлла абзый. Муенымны халат якасына «батырам». Берүк танымасын!

– Нәстә, черегән кәбестә! – Мәүлидәнең пычагы тагын да катырак шакылдый. – Мичтә итле бәрәңге. Юл хуты Фәниләгә керт!

– Мин сиңа йомышчы малай тегел, – ди ир.

– Аһ имансыз! Фәнилә белән жоклаганда, жегет солтаны идеңме?

Разия ярсан хатынны тынычландырырга тырыша:

– Чү, апа жаным, урамнан узган кешеләр ишетер!

– Ишетердән үткән безнең, кызкайларым. Өч ел элгәре әбзиегез жалгыз Фәниләгә ияләште.

– И-и, апа жаным, икесен дә кычыткан белән пешекләргә иде. Ничекләр түздең син?

– Түздем инде, кызкайларым. Аның уңайлылыгы да булды: кайда икән дип, төн ката ут жотмыйсың. Мәгълүм жирдә. Таң аткач, ашарга катъа. Мәхәббәт чәчкәләре генә тиз шилде. Хәзер эт өстөрөп кусаң да, сүәркәсенен ишеген ачмый. Аллаһы Тәгалә якшы белән шакшыны, дәрәтле белән дәрәтсезне, уңан белән булдыксызны парлаштыра. Болар икесе дә – эт жалкавы. Тормыш журган астында гына бармый шул, әтәсе, иеме? Фәнилә кулын сындырган, аңа ашарга ташый иек. Кая, кызкайларым, үзем генә чаптырып илтөп килим.

Без Разия белән алмагачка сөялөбез.

– Ирле хатыннар бигрәк бәхетсез, – ди дуствм. – Әй! – Ул иренен очлайтып күккә «өрә». – Үзегез бозасыз мыекбайларыгызны, үзегез! Менә сиңа Миндиярны вакытында авызлыкларга иде.

– Әйдә, әйдә, аның белән бергә Халитне дә искә ал, – дим. – Шәрифүлла абзый – аның туганы!

– Валлаһи, белмәдем. – Разия каргана. – Ант мәгәр! Сине Халит белән очраштыру уемда да юк. Кесәңдә ни ул? Бир әле, бир! О-о, «йөрәкләр»! Чүбөңне мунча мичендә яндыр.

– Яндырмыйм!

– Әй Аллам, сине артык жилләтмим тагы!

Тикшерүче Африкада да тикшерүче дигәндәй, казынмаса-чокынмаса, Разиянең жаны тынычланамыни, суктырыпмы, туры бәрөпме, тәки Халит хакында сорашкан:

– Казанда, ди, хикмәт бай, ди. Хатыны яшь, ди. Аралашмыйбыз, ди апаң.

Кунак гомере – өч көнлек, диләр. Ләкин без иртән үк юлга кузгалабыз. Машина тәрәзәсенә Мәүлидә апа иелә:

– Таныйм да шикелле. Кем суң әле син?

Артсыз эскәмиядә тәмәке көйрәткән Шәрифүлла лач иттерөп жиргә төкерә.

– Тфү, сукур тауык! Безнең аул кызы Тәслимәне дә танымаска!

Китәм. Балачак иленнән бер кызчык миңа кул болгый...

6

– Сиңа эш бар! – Разия ишектән үк сөенче ала. – Ура!

– Нинди эш ул?

– Суган белән бәрәңге кыздырасыңмы? Башта ашат. Бүген утырыш та утырыш, ачтан үлөм. Сиңа тәкъдимнамә яздым: һәр яктан уңан, аш-суга оста, чиста-пөхтә, күндәм-сабыр, намуслы... «Кире, үзсүзле, чамасыз горур»,

– дигәннәрен сыздым, әлбиттә. Гомумән, нәтижәсә уңай: син – әйбәт кеше! Байлыгы әкияттәге ботка сыман урамга ташыган гаиләгә хезмәтче кирәк. Аларга кулай кеше дөньясында берәү генә – син генә.

Табада бәрәңге көя, сүндерер идем, жанымда тетрәү! Минем белән чагыштырганда, жирдәге тирбәләш берни түгел.

– Мин бай хезмәтчесе?! Тәүбә, тәүбә!

– Нәрсә «тәүбә»? – Дустым һөжүмгә үк күчә. – Икенче ай трай тибәсен бит! Язсаң иде хет. Альфонс ирен, әнә, хатын тапкан. Миллионнан артык бурыч синең өстә бит, Тәслимә! Коллекторлар тау куышына качсаң да, таба, алар – башкисәр, аларга закон нипачум. Могжиза көтмә, китабыңны нәшир акчасыз бирмәячәк. Сатылуы да икеле. Югары материяләр турындагы әсәрләр кемгә хажәт. Йөз тапкыр колагыңа тукийм: бүген укучы шырдый-бырдый жиңел укылышлы әйберләргә ябырыла. Эш дигәннән, хезмәт хақы әйбәт, ун айда бурычыңны капларлык хәтта. Журналда тәхәллүс белән басыла идең. Паспортыңда бүтән исем. Әй, байлар акчадагы саннарны гына укый бит әле!

Мин – тәкәббер фәкыйрь-фокра идем. Акча дип, ун ай буге тәмугта янсам, миннән ни калыр? Мескенлекме? Ә мескеннең ижаты да – мескен... Тик башка чара юк... Алга...

– Кайчан керешәм? – дим.

– Иртәгә сиңа шофёр жибәрәләр.

– Халит ник авыл белән арасын өзде икән? Мәүлидә апа әйтмәдеме?

Разиянең авызына юллаган кашыгы һавада «асылына»:

– Бәй, нишләп аның белән кызыксынасың әле?

– Болай гына...

– Әһә, теге «йөрәкләр»не болай гына кесәңә качырган идеңме? Тикмәгә генә авыл буйламадың син, ахирәтем. Сыйныфташыңны эзләтимме егетләрдән?

– Жүләрләнмә!

– Мин жүләрләнмим. Ә менә синең... – дустымның ирен читендә «астыртын» елмаю. – ...синең Карасудан киткәндә күзендә яшә иде.

Эчемнән генә мин һаман елыйм, йөрәгемне тып та тып тамчылар тишә. Билгесезлек әрнетә. Күңел исә күрәзәче: вакыт сүрүен ертып, алдагысын күрә... Моңарчы кичергән тетрәнүләрем киләчәктәгесә белән чагыштырганда, чүп кенә булыр кебек...

...Таң этәчләре белән уянган Разия миңа аш соса.

– Итле әйбер көне буге ашказаныңда эшкәртелеп туksыта. Бай әфәнделәр хезмәтчесә белән ризык бүлешмәс, аша!

Урамда машина кычкырта.

– Хәерле сәгәтьтә! – дип, дустым капка келәсен шудыра. – Хужаларга ничек тә ярарга тырыш. Акчасы бит яхшы, акчасы!

Шофёр белән ике генә сүз алышабыз.

– Гариф.

– Тәслимә.

Олы яшәтәге абзый шунда ук яраттыра, син кем, дип төпченеп сару кайнатмый һәм мин чакрымнар белән куышкан уйларыма чумам дигәндә генә, машина шәһәр читендәгә бистәгә борылып, маңгае белән тимер коймага терәлә.

«Рәхим итегез, бу сезнең хезмәтчегез!» – үземне үзем чөметәм. Шулай жиңелрәк. Йортның биеклегә дә, ишегалдындагы жәйге бассейн да шаккатырмый, чөнки мин яңа гына тәхетеннән куылган патшабикә байлыкка күнеккән, ә менә уң аягына аксап, миңа каршы теркелдәгән карчык имәндәрә.

Чәче-башы тузган, борын тишеге киңәйгән кортка кулындагы таягы белән таш сукмакка суга-суга ысылдый:

– С... с... себерке! Кем рөхсәте белән кердең?

Тамаша! Гүя инглизләрнең уникальче гасырдагы Тауэр замогына элгәм. Гүя үлемсез монахиня Кара Туташ Эдипта жир астыннан калка. Кызганыч, аның туташ диярлеге юк инде, ул картайган, ул коточкыч ямьсез...

Гариф абыйның дорфа карчыкка исе китми:

– Кылауа, бу яңа хезмәтче хатын. Хужабикә боерыгы белән алып килдем.

Кара Туташның (мин аны шулай атармын, мөгаен) чырае жимерелә:

– Нишләп минем белән киңәшмәделәр?

Шофёр:

– Хужалар синең белән ник санлашсын икән, Кылауа, – дип, замок өрәген чыгырыннан чыгара:

– И-и, шупир тәресе! Авызыңны яп! Тешенне коям! Мин Гулочканың сакчы фәрештәсе! – Карчык миңа да яный. – Гулочканы боздырсаң, йөрәгәнне гүр салкыны белән куырам!

Риваятьләрдә Кара Туташ Эдиптаны замокка рухлар дәштерә, ә бу Клаваны бирегә кем чакырды икән? Бай йортында ни кыра ул? Монда «сакчы» хезмәте дә каралган микәнни? Парад ишегенә табан атлыйм дисәм, карчык:

– Асраулар өчен ишек тегендүк, – ди. «Тегендүк» – коттеджның бакча агында икән. Күзем чәчәкләр эзли... Кайда сез, ап-ак хризантемалар?

Кара Туташ таягы белән аркама «сыза»:

– Ышпиун сымак каранма!

Подвалда ул тагын боера:

– Тишен!

– Чишен, – дим. (Хәреф төзәтү каныма сеңгән.) Шкафка элгән эш киеме – ак якалы зәңгәр күлмәк, билдән генә бумалы кызыл альяпкыч. (Кич юармын, исләнгән).

– Гулочка йоклый, шыпырт, – дия-дия Кара Туташ беренче каттагы аш бүлмәсенә озата. – Гулочкага куфый кайнат!

Ул тагын ни-нәрсәгә өйрәтер иде, киерелә-киерелә баскычтан төшкән яшь хатын кычкыра:

– Клоп! Син кайда, саңгырау?!

– Монда, монда Гулочка! Ят, ят, хәзер куфыйны караватыңа китертәм.

– Хезмәтче килдеме?

– Килде, килде, Гулочка. Сак бул, боздырмасын!

– Чәпчәмәле, клоп! Иркәжаны өчен ышанычлы кешеләр аша яллады аны Марс бабакай.

Миңа исем-кушаматларны ятлыйсымы икән? Кара Туташ, Марс бабакай, Иркәжан... Клава «Клоп», ягъни кандала да икән. Ләкин монысын истә калдырмам, адәм баласын бөжәккә тиңләү – соң чиктәге тәрбиясезлек.

Әгәр әсәрдәге каһарманымның йөз-кыяфәтен тасвирласам, буяуларымны сәлә генә тамызыр идем: кыска буй, сары чәч, почык борын, кабарынкы ирен... Казан урамнарында мондый кыз-кыркын йөзәрләгән. Хужабикәнең өстенлеге – яшьлегә. Марс бабакай шуңа кызыккандыр. Гөлнирадан – яшьлек, картлачтан – акча... Нормаль килешү!

Яшь хатын каһвә чөмерә-чөмерә, бая гына мыскыллаган карчыкка мәдхия укый:

– Алтыным әбекәем, синдәге акыл, синдәге сизгерлек. Синнән башка

нишләрием! Бозымчыларны момент каптырасың, молодец! Берсе мендәремне тишеп ағызган кабер туфрагын син тапмасаң, баш чиреннән үләсе идем. Себерке белән кудык заразаны. Вообщее-то, Тәслимә апасы, син без яллаган бишенче хезмәтче. Ну-ка үзең турында сөйлә!

– Мәктәп, институт, төрлө эшләр, бөтен биографиям шул, – дим. Ялганлаганда кызармыйм да, ичмасам. Минем чыгышым бу хатынга кирәк тә түгел, ул инде үзенчә нәтижә ясый:

– Короче, син хәерчедән туган. Колхозник баласы, короче. Мин аксөяк нәселеннән. Эти – заводта генераль директор, эни – матурлык салоны хужасы иде. Унбиш ел элек алар авариядә үлдә. – Сәер, мондый фажига турында сөйләгәндә, кешенең күзе яшьләнә, һич югы тавышы калтырый, ә Гөлнира шаркылдап көлә. – Ха-ха! Унтугызда шушы картлачка димләделәр. Сәлперәйгән, конечно. Ну, бай. Мәскәүдә, Питерда безнең бизнес.

Бер сусыл үләннән икенче сусыл үләнгә сикергән чикерткәдән көнләштем, дисезме? Аңа барысы да жиңел бирелгән, минем сыман чәче белән жир себермәгән. Юк, юк, нинди генә кыен хәлләргә тарсам да, миңа үз язмышым кадерлерәк.

Эш сәгатем кисәтүдән башлана:

– Короче, мин хужабикә, син – ялчы, – ди Гөлнира. – Ни генә кушсам да, карусыз үтисен.

Вазифаларымны тавык та чүпләп бетермәслек: өй жыештыру, өч мәртәбә ашарга пешерү, кер юу, үтүкләү, кибеттән ашамлыктар сатып алу, чүп түгү, ишегалдын себерү, кыскасы, бер хезмәтче бишкә ярыла. Зур гаиләгә исәпләнгән коттеджда сигез бүлмә, өч зал, озын-озын баскычлар, көймә хәтле ике джакузи. Көнозын тәгәрмәчтәге тиен кебек әйләнәсең-әйләнәсең дә, иртән ул тәгәрмәч тагын зырылдый, югыйсә барысын да тәртипкә салгач, бүген эшенең жиңеләер, дисең, ә сиңа «сюрприз» әзерләнгән. Төнлә йортта жән-пәри туй уздырганмыни, сауна идәнненә юеш сөлгеләр ташланган, шкафтагы киёмнәр элгечтән «егылган», һәр бүлмәнең диван-кәнәфиләрәндәге япмалар бөгәрләнгән, юып-киптергән табак-савыт кабат раковинага өелгән, паркет идәндә таплар... Чүп савытында арагы шешәләре...

Шофёр абзый төнгә мәхшәрдән хәбәрдар икән:

– Марс командировкада чакта байбичә шалапайлар белән типтерә, сеңлем.

Хужаны көтәм. Ул гына бу «пәри туге»н туздырачак. Тик өметем акланмый, без – ялчылар икәү икән лә. Бәлки, кул астындагылар өчен Марс бабакай таләпчән житәкчедер, ә менә өйдә ул – яшь хатын кубызына биюче мескен ир. Беркөнне Марс Хәйдәрович:

– Биш айга алдан ук түлим, әйбәт кенә эшлә, – дип, симез генә конверт суза.

Хәйләкәр бабакай, бишенче хезмәтчеләре дә Гөлнираның капризыннан туеп китәр, ә болай акча белән аның кул-аягын богаулыым, ди бугай. Билгеле, аванстан баш тартмыйм, чөнки мин бит әле банк колы да. Бүрә дә тук, сарык та исән, ягъни хужа да, мин дә канәгать. Ә түзмәслек хәлләр хәттин аша. Эңгә тагылган жеп төсле артымнан Кара Туташ ияреп йөри һәм һәр нәрсәдән кимчелек табып, Гөлнирага әләкли. «Аш тозлы, кұфый әче, керләр агармаган, шкафта бармак калынлығы тузан...» Саздагы бака төсле көнкүреш баткаклыгында быкырдаган мин һаман өстә-югарыда, ни акылым, ни белемем, ни горурылыгым карчык-корчык белән булашырга кушмый. Разия зарымны тыңлый-тыңлай да:

– Әй, жебегән, – ди. – Шәп кенә тукма! Бүтән әләкләмәс.

Акыш-макыш карчык миннән пыжымламый шул.

Аның Гөлнирасында да сәерлекләр житәрлек: пешергән ризыктан шикләнеп, һәр пешергәнне Кара Туташтан тәмлэтә, «дегустатор» ике-өч кашык капкач:

– Үтермиме? – ди. Байбичәнең биек койма белән уратылган коттеджада яшәгән күршесе Мара керсә генә, энәдәге «жеп» кыскара: карчык бүлмәсенә шыла. Мара аның авызына шәп кенә «ямаган» бугай. Ахирәтләр «жән-пәри туге»ның бәләкәй варианттагы дэвамы: алар яртышар көн залдан-залга күчеп кәэф-сафа кора. Азактан папирос төпчөкләре, коньяк шешәләре жыеп, бүлмәләргә жиллэтәм. Минем өчен иң зур жэза – көнбагыш кабыгы. Теләсә кая чөөлгән эчке киёмнәр, тарактагы учма-учма чэч, карават астындагы «буяулы» подкладкалар башта гына жирәндәрә, ә менә көнбагыш чүбәнә үртәлөпмә-үртәләм!

Сулатып юсаң – паркет кабара, ә төкерек белән юешлэнгән кабык, кибең, идэнгә ябыша да, аның һәрберсен тырнак очы белән куптарам. Кемгә зарланыйм? Разия: «Түз, акча бит», – ди. Командировкалардан башы чыкмаган хужага сыктыммы?

– Иркәжаның нечкә күңелле бала, авыр сүзләр белән аны яралама, – дигән ир хезмәтчесен яклар, ди сиңа! Ул үзе дә кызганыч адәм. Минем әле алда хыял белән өрөтелгән тулы бер гомер, бурычларымнан арынсам, яңа эсәрләр язачакмын. Китапларым күбээр һәм сатылыр да. Дөнья затлы укучыга корымагандыр, шәт. Ә бабакайның көннәрдән бер көнне кесәсе юкарыр һәм «нечкә күңелле» яшә хатын акча исенә сусаган диюгә әверелер.

Әмма мин бай ирнең фажигасен киләчәккә калдырып ялгышам. Ул кичә, хәтта ки кичәгедән дә алдарак башланган икән...

Мара – даими кунак. Көн тәртибе үзгәрми: эчү-тарту, көнбагыш чиртү... Бүгән ахирәтләр чинаша-чинаша сугыша. Пыяла шешәләр, тәмәке көле савытлары чыкыр-чыкыр ватыла.

Аста Кара Туташ угалана:

– Гулочканы үтерә, себерке! Ул көчләрәк! Бар, аер!

Кайсы жиңгән дә, кайсы жиңелгән? Мин менгәндә, «подругалар» бер-берсен качапкан елаша иде. «Коткаручы»ны күрмиләр, икесенең дә борын мышкылдый:

– Нервылар тузган, иеме, Мара?

– Эһе, Гөлнира.

– Давай ауга барабыз! Син – гарибеңнән, мин картлачтан гарык.

– Ну давай!

– Теге вакыттагы кебек безнең дачада, ладно?

– Ой, анда табын ужасно ярлы иде. Егетләрдән оялдым.

– Монысында оялмассың. Кухаркадан шикарный өстәл әзерләттерәм.

– Француз блюдалары бик тәмле. Например, рататуй. Кухаркаңа интернеттан рецептны үзем өйрәтәм.

Алар диваннан купканда, мин – «кухарка» – аш бүлмәсендә кайнашам. Карчык та оясына поса. Рататуй, рататуй... Миндиярның яраткан тәгаме... Аш төрлөндәрә-төрлөндәрә көен көйләткән ир хәерчелек һәм бурыч белән «бүләкләде». Шушы хәлгә төшергән өчен мин аңа рәнжемим дә, ахрысы.

– Апасы, кичкә ататуге пешер! – ди Гөлнира, ә Марасы бот чабып көлә:

– Ой, позор! Интеллигенция гаиләсе кызы, дисең, ә үзең яшелчә блюдосының исемен дә дөрөс әйтмисең! Рататуй, надан!

– Үләм, үләм, бер белемлесе килгән! Ике дипломың гарип иреңнең арбасын

төртергә генә ярый, – дип, минем хужабикә пырылды. Ахирәтләр эздән генә элэгешми.

Мара телефон актара.

– Хәзер рататуйның «интегриентларын» саныйм.

– Мәшәкәтләнмәгез, – дим. – Аны күп тапкыр эзерләдем. Әгәр меню француз кухнясыннан гына торсын дисәгез, нисуаз салаты, десертка сюзетт коймагы тәкъдим итәм. Киш дигән ачык пирог та тәмле.

Ычкынаммы, әллә горурлыгым бүселәме? «Белегез, Эйфель манарасы ресторанында французларның милли ашларын татыган кеше мин!» Гөлнира берни аңламый, аның акыл савыты сай, ә менә ике дипломлы Мара сага.

– Курсларда өйрәттеләр, – дигәч кенә ул:

– Марс бабакай сине Париждан ук кайтартты микән дип шикләндем, – ди.

Бу йорттагы хезмәтчеләргә кунаклар белән аралашу катгый тыела. Гөлнира башым авырта дип, бүлмәсенә менеп киткәч, Мара өенә ашыкмый, янымда бөтерелә. «Тел тегермәне» сүз тарттыра, миңа кызык түгел, әдәп саклап кына түзәм.

– Гөлнираны әйтәм, жәннәттә рәхәт чигә. Бабакай аңа мәкиббән. Бөтен капризын үти. Ашау – байдан, үлем – Ходайдан! Хезмәтчедән аяк кына юдыртасы! Бар соң бәхәтле хатыннар! Син озакка чыдарсыңмы икән, апасы? Ике аждаһа боларда. Клавасы Гөлнирадан ун тапкыр эшәкерәк. Ул карчыкны дөмбәсләдем, шуннан бирле миннән шөллү. Әрәм тамак! Савалар бабакайны Гөлнира белән. Минем сыман койрыгы бозга катмаган, Гөлнира ирекле. Минекә икенче ел инвалид коляскасында. Өстенә карап еларсың! Элек парлашып, чит илләргә сәяхәт итә идек. Париж, Берлин, Вена... Акчалы ул, коляскада утырып та, ярдәмчәсе белән проектлар эшли. Гарип ир белән чит илдә йөрергә башыма тай типмәгән.

Әдәп белән сабырлык – капма-каршы төшенчә, соңгысының төбә өч кат алтыннан ясалса да, тишелә, мин дә бу хатынның гайбәтеннән түземлегем төкәнәп:

– Сөз миңа комачаулуйсыз, – дим.

– Ужас, дорфа син, апасы! – ди хатын, пырылдап. Аңардан котылам гына, бүлмәсеннән бичара тоткын – Кара Туташ ажгырып чыга. Ачудан ирен читенә селәгәе аккан. Мараны турам-турам тапар иде.

– Ник ул кәнтәйне чут-чут сайратасың?! Хужадан акчаңны эзәйттерәм!

– Комачаулама, әбекәй! – дим. Кулымда исемлек. Рататуй дип мактануым хәзер яшелчә базарына чаптырачак. Карчык Гариф абзый белән миңа йөк өсти:

– Бер худтан гараждан арака бүтилкәләрен чүплеккә ташлагыз, ялкаулар!

Башка вакытта өстәмә йомышларга карышкан шофёр бу юлысы мыгырданмый:

– Хуп, Кылауа, хуп, – ди. Минә дә тынычландыра. – Базарны йөз урыйбыз әле, сеңлем. Хәзер какрас әбәттә урам кибетенә тауар китерәләр.

– Нинди тауар?

– Сеңлем, син икенче планетадагы жан иясе мәллә? Өстән генә күзләмичә, жиргә дә иңәргә иде. Безнең ил зерә баеды, супер-мупер кибетләренең хужалары атна уртасында сыр, йомырка, ярма ише искергән эрбирләргә яшник-яшник чүплеккә аудары. Безнең ише карт-коры, әби-чәби сагалап тора да, лабырт шуларны! И-и, сеңлем, нишләп чирканасың? Ибраһим мал өчен теге дөньяда җавап тотасы, ди. Шунысы начар: колбасаларны тураклылар, гел халыкка зыянга эшли явыз байлар.

Бу минем өчен яналык түгел. Черетеп сүккән капиталистик илләрдә срогы чыккан азык-төлекне пакетларга төрөп, ярдәм фондына илтәләр һәм ярлысы да, студенты да шуннан туена. Ә монда... кешегә эт саны!

Дистәлэгән кул чүплектә актарына. Мин исә Гариф абзыйның киңәше белән жиргә ичим, дисәм – «бөөклегем» ычкындырмый... Без өчәү, янәшәмдә ике ябык кына егет.

– Бүген тауар начар, – ди яшьрәге. Студентлар, мөгаен.

– Ник берни дә алмыйсыз? – дим.

– Фриганнар без, – ди олырагы.

– Димәк, тамакны кысасыз, – дим.

– Фриганнар кагыйдәсе: чөметем генә ашау, – ди яшьрәге.

И адәм, үзен ничек кенә жэзаламый! Ә Гариф абзый шат: кочагы тулы консерва банкасы.

– Томат суындагы килкәләр. Бүген үземә дә, мәчеләремә дә бәйрәм, шөкер!

– Хужа әз түлимени, Гариф абзый?

– Марска рәхмәт, якшы түли, сеңлем. Пинсәм белән хезмәт хакын малайның ипатика дигән аждаһасы һапылдата. Хужабыз читтә чакта вокзаллардан халык ташып, ничауа гына шабашка эшлидер ием, жен Кылауа белән үзчирка Гөлни кул-аягымны богаулады. Син, сеңлем, гажәп кеше, өнсез-тынсыз, артык сабырмы соң син? Тегеләр изеп юашлаттымы?

Жавабым кыска:

– Миңа да яхшы түлиләр...

7

...Беренче тапкыр бай йортында кунам. Французларның гади генә тоелган аш-суы сэгате-минуты белән эзерләнми: заготовка өчен жебетәсе, пешеклисе, суытасы һәм тагын әллә ниләр кыландырасы. Ризык – эсәр, аңа жан өрүче авторы – мин. Ак кәгазьдән каләм генә йөртәсе куллар ярты төнгә кадәр «кухня ижаты» белән мәшгуль. Кырыс хакыйкәт чүкеч белән башыма чүки: «Мин биектә дип шапырынма, син – түбәндә! Әйләнә-тирәң күз сал, кемнәр белән утсыз гына гомер учагы яндырасың? Яшь хатынның колы Марс бабакай, явызлыгыннан каралган бичара карчык, жәмгыятьнең черек жимеше – Гөлнира, гарип ирен санламаган Мара, чүплектән ашаган Гариф абзый... Каһарманнарыңны шулар арасынан эзлә. Һәркайсы кызгандырып елатырлык. Укучы, күз яше дә кипмәгән килеш, чираттагы эсәрәңне көтәчәк».

Хакыйкәткә бирешмим, «мин-минлегем»не калкан итеп, аның күкрәгенә терим: «Жүн алымнарыңны көчләп такма, яме!»

Көндөз һәрбер хәрәкәтемне тикшереп жәфалаган Кара Туташ төнлә дә йоклатмый, дык-дык ишеккә тибә.

– Уян, хезмәтче катын, уян!

Икенче катта кемдер илерә:

– ...а-а-а-а!

«Йорт ияләре» тузынамы әллә?

Карчык белән Гөлнира бүлмәсенә менәбез. Идәндә йөз бал корты чакканмыни, кашына-уына хужабикә тәгәри:

– ...а-а-а-а!

– Гулочкам, Гулочкам, – дип, Клава хатынның өстенә иелгәч кенә, яшь хатын:

– Клоп, кит! – дип, аның битен тырный.

– Гулочкамны боздырганнар! Гулочкамда бозым! – Кара Туташ кулыма тукуна: – Булыш! Ишетәмсең, хезмәтче, күргәннәрәнне иренә лыгырдасаң – башыңны ярам.

Икәүләшеп, Гөлнираны караватка яткырабыз. Гариф абзыйның «үзчирка» дигәне шушы микәнни?

Күз сызлай, чигә кыса, йокысыз төн тәмам йончыта. Әмма аяктан егылмыйм, төшкә «француз ашлары»н өлгертәм. Кыл уникадә Гөлнира уяна, ефәк халатының төймәсен дә каптырмаган шәрә корсаклы «иркәжан» баскыч култыксасына таянып:

– Уф, ардым, – ди. – Апасы, свежий кофе пешер!

Йоки сөрөмәннән айнамаган Кара Туташ шыпыр-шыпыр яшел чәй эчә. Боларның эрләгән дә бәйләгән, боларның ике кулына бер эш юк...

Ә без Гариф абзый белән машинага тартмалар ташыйбыз. Гөлнирадан күрсәтмәләр ява гына:

– Апасы, син дачаны жыештыр! Табынны матурлап бизә! Син, абзыйсы, мунча як! Кунакларны каршылагач таегыз! Без Мара белән соңрак кына, зарыктырып кына киләбез.

Кузгалганда гына, каршыбызга Мара атыла.

– Стоп, стоп, күршеләр! Матурлык салонына язылган идем. Педикюр, маникюр, тегесе-монысы. Заказ биреп житешим, минекенә бәрәңге генә пешереп керт, ә?

Хатын итәгемә бер көлтә ачкыч томыра.

Шофёр тиресенә сыймый:

– Азгын ана этләр! Яшь бикәченең нәстә кыланганын Марска житкерер генә ием, үземә хужы, ул үзчиркалыга ышана, мине алдакчы дип куарга да мужыт. Аннары малайның ипатика түбәсен ничек очлайсың? Марс олы катыныннан аерылгач, йортларын бүлдертмәде, бай бит, яңа кәтдишкә күчте. Шушы Гөлни белән чалыш карга тиз тамырланды монда. Кылауасын кем дисең? Гөлниниң кендек әбисе, имеш. Алдашалар. Нәрсәдер ябышмый, әйеме, сеңлем? Чукрак мәллә син, йә?

Ишетәм, ишетәм. Ни Кара Туташ, ни Гөлнира, ни Мара мине кызыксындырмый, бу йорт – вакытлы тукталышым. Акча ярында хыял корабы төзелү белән мин ижәт диңгезенә йөзәчәкмен. Ирек, бәйсезлек, мөстәкыйльлек кенә үлемсез әсәрләр яздырта.

Дачада бүлмәләр дымланган. Гариф абзый мыгырдана-мыгырдана мичкә утын тутыра:

– Ана этләр, мөйтәм, өчәр көн ләң-ләң өрәчәк! Алар гүләнкә ярата. Беренче тапкыр гына мәллә? Дачада аулак, күз жук, колак жук, безнең инде авызда йозак, әйеме, сеңлем?

Нәрсәгә генә тотынсам да, тизлек һәм житезлек белән алдырганга күрә эшем иртә төгәлләнә. Юлдашым да уңган: мунча яккан, үлән төнәтмәсенә себерке батырылган. «Хур егетләре»н генә көтәсе. Ә алар төгәл халык икән, тәрәздән күзәткән шофёр:

– Чәвчим башка партия, – ди. – Вахтаны тапшырыйк, сеңлем.

– Хәзер, – дим, ә табаныма әйтерсең жилем сыланган, аяк купмый. «Башка партия»нең берсе – Миндияр! Бөдрә чәчен артка тарап, лак сиптергән, ахрысы, башы ялтырый. Зәңгәр плащының төймәсен ычкындырган, күкрәге ачык... Ишектә маңгайга-маңгай бәрелешәбез.

– Син? – ди ул, каушап.

– Әйе. Ялчы ролендө. Синең дә яңа кәсебең икән.

– Ни... Комарлы уеннарда биздем. Куркыныч. Ни... бандитлар яный. Хәзер интим службага урнаштым. Алты егет чиратлашып, бай хатыннарга хезмәт күрсәтәбез. Төшемле эш. Ни... тартынма, син дә чакыр, ташлама ясармын, ярты бәясенә, ни...

Миндиярның изүеннән эләктерәм дә жен куәте белән ишек яңагына сылыйм. Ул гүя юеш таракан. Хатын-кызның да йөрәгендә асау ат ята, мәгәр аны ярытсалар, кушайклап та тибә. Аерылган бәндәм белән очрашудан соң, акылым тарала, күршәдәге гарип ир турында бөтенләй онытам. Кич белән аңа бәрәңге пешерәсе идем... Урталай гына ярып... Ә минем жеп тә өзәрлек хәлем юк, инде Разияларга кайтып егылган. Дустым тормыштагы сикәлтәләрне, гадәттәгечә, каты кулы белән сыпырып кына тигезли.

– Һе, син хәзер ике хужаның хезмәтчесемени? Байлар тиен өчен чукуна, аларга гел бушлай кирәк. Хатыны бәйрәмдә икән, ресторанга заказ бирсен! Бүген жаның ни тели – момент китерәләр.

– Аның жаны, бәлки, мин пешергән бәрәңгене теләгәндер!

– Әй, син шул инде, гап-гади нәрсәләрне дә катлауландырасың!

– Жир шарында тугыз йөз миллион кеше ач. Шуның берсе теге гарип булса, ә?

Разия белән бәхәсләшү файдасыз, тотта да кырт өзә:

– Төн эчәндә ачтан үлмәс. Син үзәңнең проблемаларың турында борчыл. Чылтыраттылар эңә, китабың басылган. Нәшир акчасыз сигнал саннарын да бирмибез, ди. Банк белән расчәт синең, хужаңа рәхмәт, алдан ук түләде. Монысына да, Алла кушып, сәмәннәр тупларсың. Тиражны сатарбыз, табышы икенче китабыңа булыр. Әй, яңа әсәрләр язарсың бит?

– Язармын, билгеле. Дөньяда ел саен дүрт миллиард тонна азык-төлек житештерсәләр, шуның өчтән берсен чүпләккә түгәләр. Бөтен хәерчене туендырырлык ризык тирескә әйләнә. Коточкыч!

– Йа Аллам. – Дустым кыза. – Ник сиңа ачлар да, ник сиңа туклар?! Шул хактамы инде киләчәктәге суперроманнарың? Аяк астыңда гына аунаган темалар ничаклы, тәкәбберләнмә, иелеп кенә каләменә очына эләктер. Синең тормышың үзе үк әсәр, Тәслимә. Яз, халык егылып укыр!

Язмышым – ак тукума, ә аңа кара жеп белән фажиға өстенә фажиға чигелгән. Язмыйм, йә елап, күзләре сукураер.

Иртән шытырдавык пакетка Разиянең кызыл бәрәңгесен салам. Ярмалы, әкрән генә утта пешермәсәң, изелә. Хужабикәм өч-дүрт көнсез кайтмас. Кара Туташ тамак хәсрәте белән мәшгуль: ташыта-ташыта кафвә кайната.

– Хәерле иртә, Клава ханым, – дип исәнләшәм, карчык ярым йомык күзәндәге угын миңа кадап:

– Ниткән «ханым»?! Ивановна мин, кыруч! – ди.

«Иван кызы» белән бәйләнеп, кәефемне кырмыйм, жырлай-жырлай бәрәңге әрчим. Әллә нигә күңел очына. Болытларны аралап, кояшым елмаер да туңган бәгыремне жылытыр сыман. Ашкыну-жилкенүләр жүнлегә илтми. Хәерлегә, Ходаем, хәерлегә! Бәрәңге пешкәндә дә, кул хәрәкәтләнә, карчык артыннан өстәл сөртәм, савытларын юам. Кәчтрүлнең суын сыгып, «жир алмасы»н суынмасын дип, фольга белән чорныйм һәм яланс кенә күршәләргә йөгәрәм. Өч ачыкыч, өч бик, урам капкасын да санасаң – дүртгә. Коттеджада яшәгәндә, ничәмә-ничә ишек ачкан-бикләгән – миңа уен гына бу.

Ашкыну-жилкенү жүнлегә илтми, дидем. Аһ, сизенүләрем! Соңгы

адымымны хәтерлим: бусагадан атлыйм дигәндә генә, ул унга табан авыша да, кочагымдагы кайнар бәрәңге идәнгә коела.

Арба тәгәрмәчен кулы белән шудырта-шудырта миңа якынайган ир:

– Куркыттым мәллә? – ди. – Саумы, Тәслимә?

Үзалдыма хәлсезләнеп аска чүгәм. Ник бу кадәр жәзалыйсың икән, Аллаһым?!

– Марс абыйларда эшлисең икән, Тәслимә.

Чү, нишләп жебедем соң әле?

– Әйе, мин аларда хезмәтче!

Тел очымда йөрәкләрне чәнчердәй сүз дә борынлый: «Язмыш мин – патшабикәне тәхетеннән очыртса, сине, энә, урындыкка катырган!»

– Тәрәздән күрдем, Тәслимә.

– Күрсәң соң! Вакытлыча эшлим. Китабыма акча сорыйлар! Син, мәкерле, бәрәңгеләр пешертеп, түбәнсетеп миннән үч аласыңмы?

– Гафу, бәрәңге хәйлә генә. Башкасына фантазиям сыек. – Ул арбасыннан янтаеп, э мин мүкәләп, уалган бәрәңгеләрне жыябыз.

– Сине уйламаган көнем юк, Тәслимә.

– Ә син исемдә дә юк.

– Үлем белән тартышканда да, күз алдымда идең. Син – минем өчен шифалы дару.

– Син минем өчен агу.

Йодрыгым белән идән төям. Нинди гарьлек! Мескен һәм көчсез чагымны шушы ир-егеткә күрсәтергә тиеш түгел идем. Түгел идем!

8

Мин – боз кантары... Хәтта шаулап яуган яңгыр да жебетми.

Гариф абзый култыклап капкадан кертә.

– Салкын тидерәсең, сеңлем. Нәстә, күршенең ашаттыңмы? Аның катыны аш-суга рәтсез, каяндыр китертә шунда. Жиде кулда әвәләнгән ризыкның ни бәрәкәте! Ул чибурик-мибурик, писса-миссалар ашказанын гына жәрәхәтли. Настоящни ир-жегеткә итле бәрәңге туклыклы.

– Итсез иде...

– Нәстә, сеңлем?

– Болай гына. Кем соң ул Халит?

Йә, миндәге тилелек! Йөрәк сурәте белән жанымны кыйнаган егет кем имеш! Миңа гел киресенчә кирәк: шук-шаян сыйныфташ белән житди-моңсу ир бер үк кешеләр түгел. Гаҗәп, мин шулай телим.

Белешлегем чамалы гына дигән шофёр мәгълүмат ташкынына күмә:

– Халит зур нәчәлник, сеңлем. Аның сызганнары буенча төзиләр йортларны. Ачык мужик. Безнең ише гади халык белән кәпрәеп сөйләшми. Жәйләрен турларына апчыккаладым. Гәпләшәргә жайлы мужик. Машинада барганда, йөрәк өяңгә кузгалып, баганага бәрелгәч, бот сөяген сындыра, ярты ел бүлнистә дөвалана. Арбада хәзер тормышы. Авыр хәл, сеңлем. Бәхетсез мужик, катыны гүләйттә, ул дүрт стина эчендә ялгызы. Памушнигы да соңгы көннәрдә сирәкләде.

Кара Туташ борын төбөндә телефон болгый:

– Кайда югалдың, хезмәтче?! Гулочка шалтырата, кайтабыз, ди. Әбәт гатавайла!

– Дачыда пужар мәллә? Ай-яй тиз болар, – ди Гариф абзый.

Мин дә аптырыйм. Ахирәтләр өс киemen дә салмыйча, хужа кабинетына ыргыла. Бераздан мине дә чакыралар. Марс бабакайның дәү сейфы ачылган, Мара акча саний:

– Илле мең, йөз мең, алты йөз мең... Бер миллион, ике миллион. Әзрәкме? Гөлнира:

– Дүрт кешегә пүчтәк, – дигәч, күчкә тагын төргәкләр өстәлә:

– Дүрт миллион!

– Кызлар, хужа рөхсәт иттеме соң? – дим.

– Анардан кем сораган! – ди Гөлнира.

– Акчалар кайда, дисә, кызлар?

– Син урлаган, диярбез. – Мара үзенең тапкырлыгыннан көлә.

– «Кайда, кайда?» Теленә салынма, апасы, яме? Акчалар минеке! Хәзер шофёр белән «кызыллар»ны банкта долларларга алыштырасыз! Өч көннән безнең төркем диңгез ярында – ак комда кызыначак!

Бу күзәтүләрем ачыш түгел: адәм нәкъ үзе кебекләр белән күмәкләшә. Талантсыз – талантсыз белән, хәйләкәр – хәйләкәр белән, алдакчы – алдакчы белән... Мондый төркемнәр йөзәрлэгән-меңәрлэгән. Миндияр шуларның һәркайсында «үз кеше», менә ул Гөлнира белән Марага ишкә-иш, кушка-куш. Ир бу төркемнең читкә кагуыннан куркып, кич Разияның капкасын шакый. Шингән корсак рататуй ашагач кабарган.

– Матурым, синнән үтенәм, теге чибәр тәтәйләргә мине сатма, ягъни мәсәлән, аерылган ирем димә, хезмәтче калдыгы белән йоклайбыз дип хурланырлар. Аңгыра байбичәннән акча каерсам, яртысы – синеке, матурым, яме? Ну, ну шаяртам! Әгәр серне тишсәң, мин дә сине фаш итәм, ул сезнең гаиләгә махсус индерелгән шпион, аның псевдонимы – Тәслия Халәф, тиздән апагыз йортыгыздагы мәхшәр турында сатирик роман язачак, дисәм, сиңа хана! Үзенә бандитлардан жыештырта байбичән.

– Бүтән юлымда очрама, – дим. Шуннан артыгын эшли алмыйм, Разия ысулы белән яңагына кундырыр идем, бәла: моның кай жиренә сугасың, моның йөзәндә битлек!

«Көннәрне заяга уздырма, каләмең тутыга, яз! – дип тирги Разия.

– Әлегә ижат савытым буш, – дим.

– Әй, урманда яши берәүсә. Аралашкан кешеләрнең язмышы белән тутыр.

«Аралашкан кешеләрем»нең соңгысы Халит турында сөйлим, дигәндә генә, дустым олавы белән язмышлар көлтәсә аудар. «Өч баласы авыру аталарын урамга куган», «Абыйсы энесенә йортын яндырган...», «Туганнар мал өчен судлаша...»

Боларның берсе дә сискәндерми. Юк, мин таш бәгырь түгел, аларның һәммәсен дә жәллим-кызганам, тик әлегә үземнеке белән сызланам. Идәндә сытылган бәрәңгеләр... Арбадагы ир белән жыябыз... Йә, ник бу күренешне жанландырып, хәтер диварына элдем икән?!

– Бәлки, монысы кызыктыр, ә, Тәслимә? – «Сәяси темаларга язма, аларның гомере кыска» дигән Разия минем күлгә жимсез генә кармак ташлый. – Район башлыгы ике картка жинаять эше ачтырмакчы. Тегеләр: «Халык өчен салам бөртеге дә селкетмисең, кәнәфиң астына шартлаткыч куябыз», – дигәннәр. «Алар террорист, миннән соң Рәсәйне шартлатырлар, төрмәгә ябыгыз», – ди башлык.

– Беренчедән, андый нәрсәләр турында язмыйм. Икенчедән, ике бабай Рәсәйне шартлатырлык булгач, без нинди куәтле ил статусына дөгъва кылабыз соң, дип, түрәнең маңгаена бәреп әйт.

– Безнең системада лирик чигенешләр юк шул. Ярар, синең үзеңдә нинди яңалыклар бар?

Бер төслә аккан соры һәм күнелсез көннәрдән нинди яңалык өметләнәсең! Чү, ә Халит? Разия – иң яқын дустым, ләкин ана да сыйныфташым турында белгертмәскә кирәк. Бай йортында түзсәм, тагын берничә ай түзәрмен. Халит белән бүтән очрашулар юк.

Бүгән иртән үк жәнжал куба. Һай, күнегергә вакыт югыйсә, ә мин һаман йөрәгемне калтыратам. Мара ахирәтенә юл киёмнәре сайлаша. Ходаем, чемодан ярылмасын, ниләр генә тутырмыйлар: кофта, итәк, кичке күлмәк, әллә ничә пар түфли.

– Тауларга менсәк, салкынча булыр, спорт костюмыңны алабыз, – ди Мара. Мин көн саен тәртипләп торган киём шкафында бөтен эйбер буталган, «сәяхәтчеләр» кат-кат актарыңса да, костюм табылмый. Гөлнира миңа кизәнә:

– Ялчы, син урладыңмы?

– Ой, кичә аны пычранды дип, дачада калдырдың ич! Бинахакка кешене рәнжетәсең, оятсыз! – дип, Мара мине яклай. Моңарчы ул безләрне санламый иде. Миндә дә ана карата шундый ук мөнәсәбәт, мин хәтта бу ханымны Халитнең хәлалә дип тә танымым. Йөрәк сурәтләре ясаган хисләр ир-егет мондый төссез-бизәксез хатынга өйләнмәс. Ә кемгә өйләнер иде? Нихәтле үрелсә дә, буге житмәслек мин – тәкәббергәме?

Мара тиктомалдан гына миңа ялагайлана:

– Гөлнираның холкы ташка үлчим, апасы. Совсем псих. Ник аралашаммы? Акчасы өчен. Марс картлач аны доллар тавыннан шудырта, Гөлнирадан миңа да тама. Вот аның хисабыннан диңгезгә барабыз. Минекә дә банкта миллионнарын балалата, ә миңа тиеннәр генә бирә. Да, ашата, киендерә, но миңа ул гына аз. Да, элек юмарт иде, гарипләнгәч, ужасно кысмырланды. Өй эшләрендә хезмәтче ялла, Марс бабакай энә хатынын ничек кадерләп саклай, дидем, син таза-сау, идән генә юарлык, ди. – Мара зарлана-зарлана максатына яқынлаша. – Ярдәмчәсе ялда, бөтен өмет синдә, апасы...

– Юк! – Үпкәм күперә, йөрәгем таркылдап сикерә. – Юк!

– Зинһар, апасы! Мин ул гариптән туйдым! Үз өлешемне даулайым да аерылам! Юма, жыйма, пешермә, только ресторанга гына заказ яса да шул заказны китерүчедән алып, минекенә кулына тапшыр. И всё!

«Сәяхәтче халык» төнлә жылы яқларга оча. Иртән күрәм: аш өстәлендә ачыкчлар белән ресторан телефоны. Менә «юк!» дигәнгә жавап!

...Разия көздән үк бакча казый. Жир кыш буге суласын, ди. Минем «яңалыклар» аның өчен күптән искергән.

– Һе, бабайның авыртмаган башына тимер тарак икән яшь хатын. Нәрсә дип ул курчакны түренә утырткан, бикәчнәң үз тиңнәре белән чуалачагын чүтеки чамаларга иде. Үзен дәртле егеткә чутладымы икән? Энә безнең бер полковник гел яшь нәстәкәе белән мактана иде, тегесе моның улы белән кети-мети, ди. Пистолеттан икесен дә атам, ди, минәйтәм, бик батыр икәнсең, үзең атыл! Синең хатаң бит, мәйтәм. Интим салон хезмәткәре Миндиярга төкер! Ул инде киселгән икмәк телеме. Тагын нәрсә диим? – Разия учын учка ышкый да тирән итеп, көрәген жиргә батыра. – Сейфын ялтыратырга син кушмаган, шулай ук төкер. Хуҗаң кабинетында тузан-фәлән сөрткәндә, ул тимер сандыкка кагылма, бармак эзе улика санала. Халит мәсьәләсендә үзең уйлап бетер. Бәхәтсез жан икән. Аңа төкермә!

– Бөтенесенә дә төкерек житмәс, – дим.

– Житмәсә, миндә күп.
– Ул бәрәңгеләр... – Күз алдымда кабат теге күренеш гәүдәләнә.
– Нинди бәрәңгеләр? Ә-ә, минекеләрме? Язга анысын да күп иттереп чәчәрмен.

– Итле бәрәңге – ир-ат ризыгы, ди. Итен генә кайдан...

– ...базардан аласы, дускаем. Анда танышым сата. Замана авыл агаен да хәрәмгә ымсындыра. Авырлыгы артсын өчен сугым малына үсеш гормоны кадыйлар. Кеше организмына коточкыч зыян бит ул. Ә менә сарыкка кадарга ярамый, тәгәри дә үлә. Кыскасы, бәрәңгебезне бәрән ите белән генә ашыйбыз, дускаем.

...Төшемдә елан чага дигәндә генә, сискәнәп уянам һәм таңга кадәр керфек тә какмыйм. Төш – чынбарлык кайтавазы. Иртән хужаларымның капка төбөндәге машинадан полиция сержанты чыгып, кулыма тимер богау кидерә.

– Гражданка Фәйзуллина, сез акча урлауда гаепләнәсез! Хәзер безнең бүлектә протокол төзибез!

Күз алдымда гына кадр арты кадр алмашына: ыржайган Кара Туташ, такси, сулуы капкан Марс Хәйдәрович...

– Мин бу йортның хужасы. Клава таладылар дип чылтыратты. Гөлнирам кайда? Ана тимәгәннәрме? – Кемгә нәстә, кәжәгә – кәбестә. Ә моңа хатын! – Иптәш сержант, ник сез сеңелкәшнең кулын йозакладыгыз? – ди ул.

– Гражданка Клава Ивановнадан звонок булды: гражданка Фәйзуллина запас ишектән карак эшнәләрен кертәп, сейфтан акча урлаткан, – дип такылдаган «тәртип сакчысы»на мин:

– Бармак эзләренә экспертиза уздырдыгызмы? – дим. – Минекеләрме?

Кайчакта Разияның акыллы киңәшләре ярап та куя.

Марс бабакай егетнең жылкәсеннән кага:

– Жибәр, энем. Кем карак икәнлеген үзем ачыклармын.

«Иван кызы» берәр кабахәтлек эшләсә, гадәттәгечә тиз генә бүлмәсенә бикләнә. Гөлнира хакында хужага: «Алар дүртәү чит илдә», – дисәм, бу дәрәсләктән ни файда? Саннарны кыскартам:

– Хатыныгыз Мара ахирәте белән чит илдә, Марс Хәйдәрович.

Картлач яраланган кош кебек бәргәләнә, яшь бикәченең телефоны «абонент не доступен» дисә дә, минут саен шалтырата. Ул утсыз яна-пешә, маңгаендагы тир тамчылары ерганак ерып, күз кабагын чылата. Кызганыч, бик кызганыч! Миңа да үпкәсе бар:

– Тәслимә, ник аны ерак юлга жибәрдегез? Ник миңа хәбәр итмәдегез? Миллионнар шайтаным олаксын, акчасына кызыгып, иркәжанымны үтермәсеннәр генә. Чит илдә дә ерткычлар күп. Үзем дә комсыз, акча дип, яңа проектларга тотындым. Мин – командировкада, иркәжан – ялгыз. Ант, Калининградта соңгысын очласам, компанияләрне сатам. Яшь тә бара, туганнар, житмешне вакладык. Гөлнирамны саклап, өйдә генә утырырга вакыт.

«Көенмәгез, хатыныгызның тән сакчысы бар...» Шушы жөмлә генә дә күнел күзе сукуп бабакайның бөтен дөньясын актарып ташлар иде. Ә кая соң миндә эшәкелек? Уңай сыйфатлардан гына тукулган адәми затмы соң мин? Йә, намусым уянып, хужаның сукуп күзен ачтым, ди. Акылым әйтә: «барыбер ышанмаячак». Сөз терәлгән каен кәкрә, дисәң, юк, агач туп-туры, диячәк. Балки, ул үзә дә нәрсәдер сизенәдер? Иркәжаным хисабына яшьлегемне озынайтам дип алданган биороботның бәхетле ир ролен уйныйсы киләдер,

бәлки. Әйдә, уйнасын! Әмма тормыш сәхнәсенә кануннары кырыс, ул ясалмалылыктан тиз арына.

Бу – әшәке буласы килеп тә әшәке була алмаган минем фәлсәфәм...

Анда Халит ач! Соң, моның нәрсәсе бар, киребеткән хатын, заказ бүлегенә телефоны «биш бишле», телефон төймәсенә генә төртәсә бит дип, үземне тиргим. «Алло, исәнмесез?! Ресторанмы? Зур Урам, егерменче йорт адресына... Ялгыштым... Гафу... Хушыгыз».

Ялгышмадым, «биш бишле» иде. Кәгазьне вак-вак кисәкләргә ерткалыйм. Бәрәңге белән сарык ите телеңне йотарлык тәмле, диләр. Яш хатын хәсрәтеннән куырылган хужаны аэропортка илткән Гариф абый бушады, хәйләкәр инде, чүплек аша барсак, әллә ничә базар әйләнергә риза.

– Бүген каграс уңышлы көн, сөңлем.

«Урам кибете»ндә, чынлап та уңышлы көн: аллы-артлы ике фургон «тауар» китерә. Халык дөгрәү шуңа ябырыла. Машинадан гына тамаша кылам: йа Аллаһым, бәндәң ачылык күрсәтмә! Мәрхүмә әби: «Ахырмаңда яңгыр яумас, үләннәр көяр, зур сулар, елга-күлләр жир астына качар, чышмә-коелар кибәр, суга сусаган бәндә «бөтен алтынымны (байлыгымны) бирәм, ике генә йотым су эчерегез!» дип, урамда шыңшып йөрер», – дияр иде. Йа Аллаһым, монысы тагын да яманрак. Нигә мин киләчәк өчен шөбһәләнем икән соң? Дөнья бетүнең билгеләре бүген үк беләнме? Ә бер кара пәлтәле ир-ат нишләп читтә генә таптана? Ник ул «кырмыска оясы»ндагы «бөжәкләр» кебек аркасына «йөк» өйми? Кырмыска үзеннән авыррак әйберләр ташый бит. Кулындагы сумкасына да ярты чүплек сыяр. Менә ул чүплеккә табан талпынгандай хәрәкәт ясый да ташка абына. Терсәгенә таянып, аягына басканда, аның газаптан жыерылган йөзен күреп, утыргычыма янтаям. Миндиярның туганнан туган галим абыйсы! Минем элеккеге житәкчем! Кодрәтле шеф Мансуров!

...Гариф абый капчыгын көчкә күтәргән.

– Айлык байлык, сөңлем, – дип шатлана.

Аның учына ике кызыл кәгазь акча сонам.

– Әнә, теге кара пәлтәле кешегә бир, – дим. – Кемнән икәнән әйтмә.

...Супермаркетта – тәмләткечләр бүлегендә мин аны кабат очратам. Ул инде чүплек янындагы хәерче пенсионер түгел, йөзеннән баягы газабы «сөртелгән», кыяфәт горур, гәүдә төз, тишәклә-тишәклә кәрзиндә кызыл уылдык, ысланган балык, кыяр, помидор, ипи... Шеф үзенә шушы хәлендә (бай хәлендә!) миңа күренүе белән чиксез бәхетле.

– О-о, Тәслимә, исәнме?! – дип кочаклап ук ала атказанган фән эшлеклесе. – Энекәш өчен оят, Тәслимә. Тормышыңны ваткан, жүнсез малай. Журналдан китүең начар, син – талант, зур талант, акыллым! Без ничек, дисеңме? Безнең барысы да ал да гөл.

Алы нидер дә, гөле нидер, ә менә хан заманындагы кара пәлтәсенәң жиңнәре кыршылган, шарфының йоны бөтерчәкләнгән, аягыңдагы түфлиенәң очы купкан... Ярый ла минем ике кызыл кәгазь бүген ашата, ә иртәгә? Иртәгә кайсыгыз караklar һәм комсызлар жәмгыятенә корбаны – татар зыялысына булыша? Йа, мин кемгә нәфрәтләнем әле? Хәрәм юл белән баеган кайсы миллиардер минем жан авазымны ишетә?! Үзем, фәкать үзем ишетәм һәм кибет уртасындагы кичерешләрем рәнжү белән алышына. «Шул кирәк сиңа, зыялы Мансуров, шул кирәк! Намус һәм вөждан дип яшәмәскә, сиңа да «үз өлешенә умырырга иде!» дип, эчем-тышым тулышып, тирем киңәеп, экс-шеф артынан кычкырмакчы идем, авызым бөрешә...

Уйларым Гариф абзый белән тоташамыни, юлда ул:

– Жан биргәнгә – жүн бирә Ходай, – ди.

«Чү, ярсыма! Ярсыган чакта эзерләнгән тәгам агу белән бер, ул чирлэтә. Миңа итле бәрәңгә пешерәсе. Авыл малае белән арбадагы гарип ирнең бернинди уртаклыгы да юк». Шулай үземне үзем алдарга мәжбүр. Кара Туташны аш исе өнөннән кузгата, ул таягы белән келәмгә чәнчи-чәнчи, яныма килә:

– Карыным ачты.

Иң явыз бәндәне дә ризык белән җәзаламыйлар. Гөһаһ! Тәлинкәгә өеп-өеп, итле бәрәңгә салам. Ә күршегә дигәнән табагы белән алып керәм. Өч ишеккә – өч ачкыч. Өйдә тып-тыныч. Исәнме ул?

– Халит!

Йа, монысы нинди әкәмәт тагы: «аякланган» ир кулы белән өстәлгә таянган:

– Кызларны «смирно» басып каршылыйбыз, Тәслимә, – дип, ул миңа табан өч кенә адым атлый да төптән үк киселгән агач кебек йөзтүбән ава...

9

Икәү идәндә утырабыз.

– Авыртамы? – дим. Ул:

– Зарарсыз, мамык өстенә генә егылдым, – дип елмая.

– Өйдә, арбаңа күч.

– Бераздан, яме?

Икебезгә дә шундый да уңайсыз. Халит минем алда егылуыннан гарьләнә, ә мин никләр генә күңелсез хәлләрнең шаһиты булдым икән дип, үземне табалыйм. Ул үзгә, ул бүтән, дисәм дә, бу ир-ат йөрәк сурәте белән интектергән авылдаш малай лабаса. Киеренкелекне уен-көлкә белән йомшартып:

– Без синең белән кыргыйлар, таш чорында яшибез, син – кабилә башлыгы, хәзер генә мамонт аулап кайттың, – дим.

Сыйныфташым ихлас күңелдән шаяртуыма кушыла:

– Түшкәне тураклап, казылган чокырга күмәм.

– Таш белән бастыргач, өстенә учак як!

– Яктым.

– Пешкәндер, шәт? – дип табаның капкачын шудырам. Бүлмәгә хуш ис тарала һәм шунда ук уенның кызыгы бетә: ир-ат ризыгы дип, и тырыштым, и тырыштым, ә Халит вегетариан икән. Үпкәләп чыгып китәм. Бала-чага! Аны хәтта урыныннан да күчерешмим, гарип ир идәндә кала, арбасына хәтле дүрт кенә сүем югыйсә. Үземдәге каршылыктан гажиз мин: әле генә мәрхәмәтле идем! Мондый катылык, мондый тупаслык жан чишмәсенә кай төшеннән саркый икән соң, йа Аллаһым?!

Разия мине бер бозлы, бер кайнар суда «чайкый»:

– Нишләп син кешелек уйлап тапкан яшәү рәвешен Халиткә тагасың? Харап икән, ит ашамый икән. Әнә, чоланда кабак, кишер, кәбестә – сыйла! Нәр-сә? Башка аларга кермим, дисеңме? Әй, дускаем, авылдаш хакын хакла хет! Сөз почти туганнар бит!

...Турда кайнашкан «почти туган»ның ярдәмчесе белән беренче мәртәбә исәнләшәбез.

– Саумысез, Тәслимә?! – ди егет, әйтерсең, без күптәнге танышлар. – Өч кенә минутка тоткарланыгыз, зинһар! Сөзгә рәхмәт!

– Ни өчен рәхмәт? – дим.

– Халит Ниязовичны канатландыргансыз, Тәслимә.

– Хәзер кирәгем юк, сез монда аның уң канаты икән.

– Ничек кенә кирәк сез, ничек кенә! Ул сезгә була аягына баса. Могҗиза дими, ни дисен. Чит ил клиникаларының иң кәттә профессорлары өметсез, дигәндә! Мәхәббәт үлгән кешене дә терелтә, диләр шул.

Ярдәмче егетнең төче нотыгы үтләтә. «Жавапсыз мәхәббәт – фаҗига ул», – димәкче идем, ул хатасын аңлап:

– Сезнең мөнәсәбәтләрегезгә катышырга хакым юк, гафу итегез, Тәслимә, – ди. – Мин яңа проектлар турында киңәштергә генә кайттым, тагын ун көнлек командировка, үтенәм, Халит Ниязович катына кергәләгез!

...Капка ачык. Беркем дә артымнан этми. Хәлен генә белешәм. Диварга сөялгән Халит, гүя янтайган һәйкәл, мин дә аның янәшәсендә аркамны терим. Егылса – мин терәк. Икебез дә дәшмибез, гүя дөньясы сүзгә корыган. Тынлык – рәхәт нәрсә үзе. Сиңа ялварам, Ходаем, берүк йөзтүбән кадалмасын!

– Иркәнләп сула, – ди Халит. – Егылмыйм.

Тынлык бозыла, сүз юктан сүз ясавым түгел, чын мәгәр, беләсем килә.

– Хыялыңа ирештңме син?!

– Нинди мәгънәдә?

– Архитектор һөнәрен сайлап?

– Зурдан күтәрмәдек, зурдан өймәдек, Тәслимә. Кибән дигәнебез чүмәлә генәдер, бәлки.

– Бигрәк тыйнак син. Хәтта чамасыз тыйнак.

– Бәям шундый: үземне легендар архитекторлар исемлегенен иң соңгы битенә дә язалмыйм. Алманнар Гропиус, итальяннар Гварини, французлар Эйфель, мексиканнар Барраганнар белән макталса, Халит Диняров – гап-гади йортлар һәм биналар төзегән гап-гади татар баласы. Милләткә бер хезмәтем файда китерер, бәлки. Мин кулланышка «татар архитектурасы» дигән термин керттем. Моңарчы ул «Татар халык төзелеш сәнгате» дип кенә аталган. Кандидатлык диссертациясен язганда, «Татарның архитектурасы юк, урысныкын үзләштермә!» – дип, фәнни җитәкчем каршы чыкты, ә мин үз дигәнәмне эшләдем, бар, дидем. Мәчетләр урыс мәдәнияте йогынтысында төзелмәгән дип дәлилләдем. «Иман йортлары» татар сәүдәгәрләре ярдәме белән салына, хәллә байлар Истанбул, Каһирә кебек шәһәрләргә өйрәнер өчен белгечләр жибәрә яки аннан консультантлар чакырта. Бездә хәлләр шулай, Тәслимә. Ә син үзең канәгатьме?

Сер бирмәскә! Кибәнәмне биек-биек итеп өяргә!

– Канәгать дип... Дөнья әдәбиятындагы Жорж Санд, Габриэла Мистраль, Маргаретт Митчелл, Агата Кристилар кебек күренекле язучы хатын-кызлар күп. Мин алар төсле танылмадым. – Ни сөйли бу сөяксез тел?! Тукта! Авызың тулы кара кан булса да, төкермә, диләр. – Гарри Поттерның «әдәби анасы» Джоан Роллинг кебек миллионлаган долларга китабымны да саталмам... – Иңнәремә тырнагын батырган тәкәббер кош хәлсезләнгән саен хәлсезләнә, мин исә җиңеләйгән саен җиңеләям. Әллә Халит миңа табан авыша, әллә мин таяныр нокта эзлим, без арабыздан җил дә сызгырмаслык итеп, бер-беребезгә якын ук торабыз. Мин хәтта аның тән жылысын да тоям... Соңрак Халит сүзләрен кабатлыйм: – Бездә хәлләр шулай.

– Син санаган язучылар – космополит, – ди ир. – Алар татар язучысы кебек ни дәүләтем, ни милләтем, ни ана телем дип сызланмый, Тәслия Халәф!

– Шымчыларың ушлы икән, тәхәллүсемә хәтле ачыклаганнар.

– Чөнки синең белән яшим. Бер әйттем, тагын әйтәм: сине уйламаган көнем юк.

чибәркәем» дип пышылдый. Беркатлы авыл баласы без, ышанабыз. Кая инде чибәрлек! Тукмак борын, чикерткә күз, куян ирен. Фабрикада безне чәйнәп үтерделәр. Кайсыдыр хатынына хәбәр иткән, ул килде. «Син минем иремне яратасыңмы?» – ди. «Яратам», – дидем. Кәгазьгә яз, ди. Яздым. Директорга күрсәткән язуны, директор акыллы кеше иде, ярату начар әйбер түгел, аның өчен эштән кумыйм, дигән. Кусалар иде! Башлык канымны суырды. «Ник безнең бәйләнешне инкяр итмәдең», – ди. Инкяр итәрлектән узган, мин көмәнле идем. Фабрикадан үзем киттем. Тугыз айдан кыз бала таптым. Ун яшкә кадәр кызымда бер тайпылыш та сизелмәде. Үсмер чорында сәерләнде ул. Тиктомалдан гына шаркылдап көлә, тиктомалдан гына акырып елый. Өз генә ачулансам – сугыша. Мәктәптә укучылар холкыннан зарлана, психиатрга күрсәтегез, диләр. Күрсәттем, ай ярым «сары йорт»та дөваландык. Унсигез яшендә кафедра дусларымны сыйлыйм дип, соңгы тиен акчамны талады, шуннан ике атнага гаип булды. Бик көчле имче әби өшкертә дигәч, күрәчәгем шуңа юллады. Ул адәм тәганәсе баламны миңа каршы катыртып, үзенә ияләштерде. Карт бабай кочагына салучы да шушы дөжжал карчык.

Озын-озак хикәя ялыктыра.

– Апа жаным, нишләп син боларны миңа сөйлисең? Мин жиде ят сиңа. Ни-нәрсә белән ярдәм итим соң? – дим.

– Кызым Гөлнира белән күрештер, наным.

– Син капкаларны бутагансың, апа жаным. Гөлнира ятимә, аның әти-әнисе вафат.

– Бутамадым ла. Имче Клава белән кызым шушы йортта яши. Гөлнираның язын-көзен өянәге көчәя, бездә аны үзчире кузгала, диләр, әгәр бүлнистә даруланмаса, тилерә балакаем. Безнең нәсел чире ул, әбисе Минсараның акылы китек иде. Мине Ходаем аяды, кызымны гына жәлләмәде.

Шәленә капланып елаган хатын авылдашым Өммегөлсем иде. Ул, билгеле, мине танымый, унжиде яшьлек кыз Карасудан шәһәргә качканда, без бот буге балалар гына идек. Мин дә танытырга ашыкмыйм.

– Елама, апа жаным.

– Бала – йөрәк парәсе, елата, наным. Син үзең соң бу йортта кем?

– Хезмәтче.

– Байтактанмы?

– Яңарак кына.

– Эһе, алайса Гөлнираның вакыт-вакыт авышуларын сизмисеңдер дә. Байда тиле күп була, байлык белән беленми. Зинһарлап сорыйм, кызым белән күрештер, наным.

– Ул чит илдә, апа жаным.

– Кайчан кайта?

– Озакламас. Телефоныңны калдыр, хәбәрләшербез, – дим.

«Сәяхәтчеләр» өч көнгә алын кыскарта. Гөлнира кәефсез, Гариф абый идән уртасына куйган чемоданга килә дә тибә, килә дә тибә. Әйтерсең, аның эчендә дошманы поскан. Кара Туташ аны отыры кыздыра:

– Өнкәң... эзли. Марска серне тишкәнче, алчыны хәзер үк ку!

– Үт-тер-ә-әм! – дип чинап, яшь хатын миңа ташлана. Битемә сугам дигәндә генә, аның беләгеннән каптырам. Чү, кызыккай, шахтёр кәйләсеннән дә авыррак каләм белән сүз катламын актарган куллар бу! Гөлнираның йөзе якин, бик якин. Уелган тишегенә күчереп кенә утыртылган тиле Минсара күзе... Аннан

шыбыр-шыбыр кара шомырт коелыр төсле... Бармакларым үзеннән-үзе языла. Кем белән булышам, йә? Безнең «көрәш» кайсыбызның жиңүе белән тәмамланыр иде, ишектә хужа гөлдери:

– Исәнмесез-саумысыз, йорт ияләре?! Кайда минем иркәжаным?

Яшь хатын:

– Ой, Марсигым, сагындым, – дип бабакайның куенына сеңә. – Синсез ямансу миңа, Марсигым.

– Иркәжаным, чит ил Казан кырыенда дип белдеңме син? Минсез йөрүләреңнән биздерәм. Моннан ары теләгән жиреңә икәү барабыз, – дип шелтәләгән Марс эфәндебез чиксез бәхетле, кочагындагы яшь хатын аны үлеп сагынган. Кәмит! – Тәслимә, табын көйлә. Сталин яраткан киндзмараули шәрабын подвалдан алып меник. Бүген бездә бәйрәм! Дөнья матур, дөнья киң, дәресе, Клава Ивановна?

Карчык «эһе» дип кенә хужаның сүзен җөпли. Аның йөзөндә бер уч соры болыт, ул кайгысыннан канатларын салындырган, аны Гөлнираның әнисе пошындыра. Табын әзерләгәндә, Кара Туташ үкчәмә басып йөри. «Шушы минутта ук безнең чын йөзөбезне ачар», – дип көенә бугай. Сер куыгы кабара-кабара үзеннән-үзе шартлый ул.

Суыткычта ни бар – өстәлгә тезәм. Хужа шат, юынган-кырынган, ефәк халатын жилфердәтеп яшь хатынын чакырырга өскә менсә, иркәжан бүлмәсенә бикләнгән. Бабакай:

– Мин дә сине сагындым, сине күрер өчен генә кайтуым, өч сәгәттән кире китәм. Кил, иркәләп, берәз кочагымда йоклатыйм, юлда аргансыңдыр, – дип алынганда, эчтән ишеккә әйберләр «оча».

– Иркәжанымны юл алжыткан, – ди картлач. – Саунаны кабыз, Тәслимә. Иркәжан ләүкәдә изрәгәч, каен себеркесе белән йомшак кына аркасын чап. Ару-талулары тир белән юылсын.

Өстәлдәге ризыкка берсе дә кагылмас инде, дисәм, хужа аэропортка китү белән Гөлнира «терелә». Атыла-бәрелә кәргән Мара белән икәү Сталин эчемлеген «төплиләр». Гүя мин «ноль», хәмердән парланган ахирәтләр һич тартынмыйча ачыктан-ачык «яңалыклары» белән бүлешә.

– Ужас, Гөлнира, минеке аякланды. Врачлар гомерлек гарип, дигәннәр иде. Кайтуыма тамчы да сөенмәде, әллә бар мин, әллә юк.

– Минеке ешә хужа, Марочка. «Сагындым, кочагымда иркәләп йоклатыйм», – ди. Йоклаганнар, ди. Фу, сасы!

– Партнёрларны яңартыйк, Гөлнира. Тегеләр искерде!

– Точно яңартабыз, Марочка. Интим службаның ватсабына яз. Фотоларын карыйк.

– Испанияне мактыйлар. Мачолар иле!

– Без проблем, минем картлач акча суксын да выжт мәчеләр иленә.

– Мачо, надан, мачо! Үгез нәселеннән алар.

– Миңа димәгәе, сыер нәселеннән булсын!

Ахирәтләрнең йодрыгы төйнәлә. Аерам, икесенең уртасына урындык шудырам:

– Кызлар, мин кухняны җыештырам!

Гөлнира баскыч култыккасына ышкыла-ышкыла бүлмәсенә күтәрелә, мин дә аңа тагылам.

– Сиңа нәрсә кирәк? – дип, ул күзен акайта.

– Әниңә шалтырат! – дим. – Менә телефоны.

Яшь хатын женләнеп, өстемә мендәр ата:

– Минем әнкәм юу-ук! Сез шантажистлар, картлачка гына мырлагыз, ул хатынны да, сине дә киллер яллап дөмектерәм!

10

...Элек тар тоелган бистә урамнары киңәйгән. Мин пәрдәсез-нисез генә күп серияле фильм карыйм. Аңымда ул фильм. Чынбарлык үзе язган сценарийның азагы ни белән тәмамланыр? – табышмак. Хыялым юраса гына инде. Ә киноның күп өлеше безгә багышланган, аның геройлары да без. Менә Халит: «Син артта гына тор», – дип, яктыга – тәрәзәгә табан атлый. Менә ул чайкала һәм мин ике генә сикерәм дә ана аркамны терим.

– Рәхмәт аркадаш, – ди Халит. Аны яктылык тартамы әллә, ир өч тапкыр бер үк тәрәзә яныннан әйләнә. Менә без аның кабинетында. Озынча өстәлдә эш кораллары: фломастер, циркуль, линейка, өчпочмак, каләм... Мин сызым тактасына беркетелгән ватманга түгәрәк сызам, ә циркуль «тыңламый», Халит исә:

– Кыгайтма, – дип, кулымны турылай.

Менә без каталог карыйбыз. Йортлар, биналар, парклар... «Зурдан күтәрмәдек» дигән кешенең нихәтле ижәт байлыгы! Менә без тундырылган шомырт «кимерәбез». Иң эреләрен ул сулышы белән жылытып, миңа каптыра.

Экранны «ябам», кадрлар аң төпкелендә югала. Бистә урамы кабат тарая. Разияләр капка төбөндә Миндияр әле генә яуган мамык карны таптый. «Сәяхәтче бака» күн пәлтәдән, яланбаш, кызыл шарфының бер очын җилкәсенә салындырган. Кыскасы, имиджын үзгәрткән.

– Сәлам, матурым? Йә, абзагыз ничек? Без – брутальный!

– Бу сүз Юрий Цезарьны үтергән Брут тамырыннан яралган, аның белән надан кеше генә кәпрәя, – дим.

– Кәпрәйтми әле, тундым. Өгезгә чакырып, ярты гына чәшке чәй эчерт.

– Теләнмә, Миндияр, – дим. – Сиңа өч минут, әйдә, шапырын.

– Һе, өч минутта ни генә сөйләрмен икән? Францияне аркылыга-буйга гиздек синең түтиләр белән. Сиңа презент, мә! – Ир түш кесәсеннән сувенир чыгара. – Кем сынымы? Жанна д'Арк, матурым. Аны Руана мәйданында эрдәнә өеп яндыралар. Инквизиция корбаны ул. Ватанын шул батыр кыз гына илбасарлардан коткара. Кызганыч, бездә андый татар хатыннары юк.

– Рәхмәт, мин сын яратмыйм, – дип, Миндиярның кулын этәрәм. Бармаклары салкын, өшегән. Жылытмыйм, чөнки аңа дигән мичем ягылмаган. Мин дә аның капкасына туп тибәм. – Французларның икенче бер герое Наполеон Корсика утравында туа. Шәт, анда да экскурсия оештырганнардыр. Гап-гади солдат үз акылы, үз тырышлыгы белән император дәрәжәсенә күтәрелә. Кызганыч, безнең кайбер татар ирләре альфонс булырга гына ярый.

Разия вата инде: тәрәзә пыяласын төя.

– Карга белән сандугачның сайрашуы гажәп, – ди ул, ишектән үк тиргәп. – Аерылган ир, каерылган канат. Чишен! Сөенәсәңме, көенәсәңме, китабыңны уптым сатып алганнар.

– Кемнәр?

– Шайтан белсен! Анысы ярап, алганнар тек алганнар. Сиңа биш йөз мең тәңкә гонорар калдырганнар, вот шунысы гажәп. Бигрәк зур сумма бит, Тәслимә.

Акча дигәч шатланырга югыйсә. Ә мин зәһәрләнәм!

– Тираж сатарга кем рөхсәт бирде?

Дустым биленә таяна.

– Мин – Разия Вәзиева! Без синең продюсерың! Димәк, алыш-биреш ясарга тулы хокукым бар. Моннан соң һәр иртә күзеңне тырнап, байларга йөгәрмисең, яңа эсәрләр язасың. Син – ирекле, Тәслия Халәф!

– Хужалар белән договор яңа елга кадәр.

– Анысын гына танышлар аша җайларбыз.

– Срогымны тутырам...

– Ә? – Разиянең авызы озак ябылмый. – Ялгыш ишетәмме соң? Әллә сиңа кеше пычрагын чистартуы ошап киттеме? Аңлат!

Ничек аңлатыйм, ничек? Җиңелме әллә йөрәк хисләрен сүз белән генә тасвирлавы! Ничә көн онытмыйм, дисең, онытыла да төсле. Ләкин шундый мизгел була: теге фильмдагы кайбер кадрлар бәгырьне телә.

– ...Авызың кап-кара. – Халит кәгазь тастымал белән иренемне сөртә. Без балалар кебек шомырт карасына буялабыз.

– Синең дә! – дим, тик аның битенә кагылырга кыймыйм. Өнемдә базмасам, төшемдә мин кыю: ана сузылам, ә ул нигәдер ерагайган саен ерагая.

Разия уянып, күгәргән сукасы белән жан кырымны сукаламасын дип, таң зәрәсеннән «эш»кә ашыгам. «Җайлыйбыз», – ди дустым, – яз гына», – ди. Элбәттә, ныклап ижат күленә чумарга вакыт, яшәүнең бөтен мәгънәсе дә шул лабаса. Дөнья бездән бөек эсәрләр көтә, имеш. Мин – халыктагы амбиция гажәп инде. Алайса кая бара бу берлек сандагы «халык»? Кире борыл, әй! Борылмыйм, ниндидер сәер көч ашкындырып-жилкендереп, бистәгә куалый. Бүген генә эшлим, соңгы көнем дип, үземә үзем ант итәм. Ант, ант, ант! Гөлнира белән Кара Туташ йоклый, иртәнге ризык әзерләгәч, бүлмәләргә жыештырам. Халитнең бу якка караган тәрәзәсе парланган... Безнең тәрәзәнең пияласы да кайнар сулышымнан томанлана. Кулым белән «томан»га аның исемен язам... Ул да яза... Аннары безнең исеменәр «эрәп», язгы гөрләвекләрдәй агып төшә. Кесәмдә чырылдаган телефон гына айныта: чыбык очында хужа! Ул бичараның бердәнбер кайгысы – яшь хатын, әйтерсең, картлач аңа яшәү җебе белән тоташкан. Әйтерсең, жеп юкарса – Марс бабакай тәгәрәп үлчәк.

– Ул йоклай, – дим.

– Арыгандыр, туйганчы йокласын, иркәжан, – ди картлач.

– Бүген сездә соңгы көн эшлим, Марс Хәйдәрович, – дигәч, бабакай кызганыч тавыш белән ялвара:

– Үтенәм, Тәслимә, тагын өч көнә атнага кал! Син намуслы кеше, шуңа Гөлнираны сиңа ышанып тапшырам да. Мин югында ятимә баланы синнән гайре кем кайгыртсын, Тәслимә акыллым.

Әй, ярыплармы ярып саласы иде: «Иркәжаныгыз ятимә түгел, аның әнкәсе исән-сау».

...Халитнең ярдәмчесе килә. Яңа проект сызабыз, дигән иде. Мара, балга сырган чебенмени, гел ахирәтендә ята. Ул урамнан ук зарланып керә.

– Уф, төнлә йокламадым. Йөрәге чәнчә, имеш, дару эчәргә су бир, имеш! Хезмәтче мәллә мин аңа? Карале, кызыкаем, давай дачага сыпыртабыз. Шофёрыңа куш, мунча яксын!

– Ой, – Гөлнира киерелә. – Мин дә төнлә бастырылдым. Кругом жен мыжлый.

– Мә китап, йокың качканда укырсың. Помощник Фәрит дефицит, ди.

– Фу, башымны катырма сана! Апасы, чүплеккә ыргыт!

Миңа таба чөөлгән китап зал идәнәннән шуып үкчәмә бәрелә. Күземә генә күренәмә соң?! Яшел тышлык... Алтынсу каләм... Минекә! Мең газап белән тудырган баламмыни, иелеп алам да күкрәгемә кысам.

Мара күзен чекрәйтә:

– А ну-ка, ыргыт, диләр! Аны укырга миң кечкенә, апасы. Катлаулы әсәрләр, ди Фәрит.

Их, «Китапның авторы – мин!» дип, боларны дөмбәслисе иде. Кул кычыта, тик сугышырга әдәп кушмый. Гайрәтем телгә күчә: үземне үзем белештермичә бу икәүнең итәгенә дары сибеп дөрлэтәм. «Карусыз, сабыр-тыныч хезмәтче» дигән «даным» да дары белән бергә яна:

– Әй син, көя күбәләге! Авыру иреңә су бирергә иренәсеңмени?! Туйгансың икән, сөяргәләрең янына олак, алар асрасын. Ә син, озын тырнаклы карчыга, бичара картны каз урынына тереләй йолкыйсың. Әниңне тыңла да тизрәк дөвалан!

Мара ушлырак, аңа шунда ук барып ирешә:

– Үлеш! Кухарка сәләмәсе безне тәнкыйтьли! Гөлнирочка, аңгыра сарык, ишеттеңме, ни ди ялчыгыз? Моңың теш кайравы жүнлегә түгел. Бу хәзер безне сатачак! Хана безгә, Гөлнира!

Иркәжанның миңа «хөкем карары» әзер:

– Киллердан кысылдатабыз!

Шуның белән минем тәнкыйть чикләнә. Мин бит гел дәрәжәм турында уйлыйм. Болар – түбәндә, ә мин – биектә, болар белән чәкәләшер өчен горурылыгымны сындырып, аска төшәргә хурланам.

Мара, хәерсез, казына:

– Карале, Гөлнирочка, әниң, дидеме ул?

Көтелмәгән хәл дисәм, көтелгән хәл: иркәжан аягындагы чүгәге белән шап та шоп ахирәтен кыйнарга тотына:

– Әни үлдә! Әни үлдә!

Тиз дуслашалар, хәер. Шәраб уртлап кәефләнгәч, Мараның башында гажәеп кызык «идея» туа:

– Безгә сөрсемәс өчен зыялылар белән дуслашырга иде.

– Кемнәр алар? Байлармы?

– Томана что ли син, Гөлнира! Жәмгыятьнең алдынгы карашлы, белемле-гыйлемле кешеләре зыялы дип атала. Мәсәлән, сиңең хезмәтчең – түбән катлам вәкиле, аның белән әрләшү безне бизәми, аңардан өстен булайык. Әйдә, әнә, теге китапны язган язучыны үзөбезгә тартабыз. Апасы, авторы ни исемле әле? Ә-ә, Тәслия Халәф.

– Ул ниндирәк хатын икән?

– Гөлнира, зыялылар нәфис затларга ханым дип эндәшә! Безнекенен ярдәмчесе алар даирәсендә чуала. Вот күрештерсен безне Халәф белән. Әсәрләрен укып, күз кызартмыйбыз, эчтәлеген ярдәмчедән генә сөйләттерәбез.

«Очрашу» фәлән көнгә чигерелә. Ә аңа кадәр диңгездәге чүп төсле бүтән «идея»ләр өскә калка. Кич белән дачада «аулак өй»: Мара ресторанга шалтырата. Миннән генә пешертерләр иде, бу юлысы, мөгаен, шүрлэтә: мин – «керпе»гә кагылырга ярамый, бая гына инәсенә кадалдылар. Аннары мин акча коллыгыннан азат, теләсәм, шушы сәгатәтгә үк бай йорты белән хушлашам. Хәтта хужаның: «Өч кенә атнага түз», – дип инәлүләре дә тоткарламас. «Ә нишләп хушлашмыйсың?» – дип үземнән сорасам, жавабыннан куркам. Кичә базарда тунган шомырт үлчәттем. Икәү ашасаң гына тәмледер ул...

...Разия бәйрәм табыны корган. Өстәл уртасындагы пыяла вазада кәләш

сыман ап-ак пионнар. Әллә тикшерүче дуcтымның погoнына «йолдыз» өстөгәннәрме? Бер көндә икебезгә ике уртак шатлык, димәк. Анарда – «йолдыз», миндә – китап.

– Китабың белән, Тәслимә! – ди ул, ә үзә хәйләкәр елмая. – Ниһаять, хыялларыбыз тормышка ашты. Теге иганәчә иптәшнә эзләттерәм, Алла бирсә!

– Мәшәкәтләнмә, – дим. – Мин аны беләм инде.

– Чынлап тамы?

– Уйнама, Разия. Син – сәләтсез артистка. Сәз аның белән бергә берләшеп эшләгән «этлек» бит бу.

– Йә, сиңа әйттек, ди. Шуннан ни? Аяк чалыр иден, әйеме? Әнә, чәчәкләр дә аныкы. Котлады. Әйдәле, әйдә! Тагын бер сюрприз.

Чоланда идәннән түшәмгә хәтлә китап... Минем тәүгә ижат кибәнем. Хөсетлә жаннар аны «ишәргә» маташыр, имансызлар «ут төртеп яндырырга» теләр. Ак көнләшү, диләр, юк, көнләшүнең төсә бер генә: кара ул...

11

«Бер рәхмәт мең бәладән коткара...» Алайса нигә мин һаман шушы кодрәтлә сүзнә аңа әйтмим икән? Йә, миңа нәрсә комачаулый? Өч юлдашым – горурылык, тәкәбберлек һәм «мин-минлек»ме?

Мара ахирәтенен йортына дәү-дәү чөмөдәнар кертә.

– Бүгеннән үз рәхәтем өчен генә яшим. Аяклары төзәлдә дигәч кенә, йөрәгә чыгымчылый. Пычагымамы мондый жан көгә? Мин чибәр, ун егет каратырлыгым бар. Адәм ыстырамы, китә дип кайгырмый, киресенчә, шатлана. Акчасын яхшы каердым, карточкамда миллионнар «жылына», – дип тәтелдәгән ахирәтенә Гөлнәра акыл өйрәтә:

– Ой сәнтый, ой тилә, миллионнар белән генә канәгатьләнмә, йорт салдырт, машина алдырт! Төбә-тамыры белән умыр! Развә мин тиеннәргә генә ризалашам, коттеджны, дачаны, банктагы вкладларны үз исемемә күчәрттергәч кенә, Марс картлачның артына тибәм.

– И акылсыз акыллы, – ди Мара. – Минем төслә өч иргә чык әлә вот! Тәжрибән әз синен: ирләр ужасно кысмыр алар!

– Синекә – саран бай, минекә – юмарт Кыш бабай. Капчыгындагы бөтен бүлгән итәгемә бушата! Һәр теләгем – аңа закон! Ышанмасаң, тыңла.

Абсурд театрыннан кечкенә генә күренеш: Гөлнәра телефонын ачык тавышка көйли.

– Алло, үлепләр сагындым, Марсигым! Синсәз миңа күңелсәз, Марсигым!

Кетәклектә йоны коелган «шәрә этәч» очынып-очынып канат шапылдата: «Аны сагынганнар».

– Тиздән эшем төгәлләнә, сабыр ит инде, иркәжәным. Үзәң ни хәлдә, иркәжәным?

Яшь хатын мөскенләнә:

– Хәлләрем начар, Марсигым. Хасталадым. Тышта салкын. Ә миңа врач кояш жылысы кирәк, ди, Испаниядә дөваланырга киңәш итә. Иту чирәң аза, ди. Марсигым, карточкама ике-өч миллион күчә, пжалыста!

– Соңгы вакытта акча бик күп туздырасың, Гөлнәра. – Хужа кырысланып ала, ләкин ыңгырашкан хатын аны тиз йомшарта:

– Эһ, эһ, үлә-ә-әм... Бәхил бул, Марсигым. Эһ, эһ...

– Чү, чү! Уңга-сулга акча чәчмик, киләчәктә картлык көннәребезгә запас туплыйк, димәкчә идем. Жайлармын, яме, иркәжәным.

Телефонын сүндөргөч, Гөлнира шаркылдый:

– Ха-ха! Нинди киләчәк?! Бүгөн үк муртайган бабай яшъ хатыны янында елдан-ел яшәрәм, ди микән? Ха-ха!

– Аның акчасы картаймый ла, – ди Мара. – Может картлачыңа мине икенче хатынлыкка димләргәдер. Мин дә юмарт Кыш бабайларга мохтаж.

Мараның кунак бүлмәсенә күчәнүе Кара Туташ өчен коточкыч фажига, ул үз «оясы»нда женләнә:

– Акылың алтын икән, чәчби! Бер сыерны ике бозау имсә, хайванның җилене кибә, чәчби!

«Сәяхәтчеләр» Марс бабакай акчасына «почти» янган путёвклар юнәтә дә үкчәләренә ут капкандай, аэропортка элдертә. Утыз-кырык минуттан телефонымда Гөлнира сөрән сала:

– Загранпаспортым онытылга-а-ан! Регистрация башлана, живо китереп җиткер!

Берүк кире борылмасыннар, берүк очсыннар!

Такси оешмасы: «Бездә чират, көтегез», – ди. Гариф абзый авырый. Нигә мин утлы табада биим соң әле?! Минем ни хәсрәтем! Бүгөн байларда соңгы көнем... «Күзең кара, кашың кара, үз җаеңны үзең кара», – диясе дә китәсе. Ә жан төпкелендә баягы теләк: «Борылмасыннар. Очсыннар. Икәү генә тунган шомырт ашыйсыбыз бар. Ә мондый үтә яшерен эшләрдә шаһитлар артык».

Халитнен ярдәмчесе машина тәрәзәсе юа. Хәл-әхвәл белешү юк, ахылдап-ухылдап, аңа паспорт сузам.

– Оныткан... Зинһар, аэропортка илт!

Рәхмәт яугыры, егет шунда ук машинасын кабыза.

Хезмәтче вазифасы тәмам. Ике кулым селкеп килгән идем, ике кулым селкеп китеп барам. Ярдәмче Фәрит тә кайтып туктый.

– Тәслимә ханым, йомышыгыз үтәлдә. Егерме минутка соңарсак, «тәти кызлар» белән «тәти малайлар» дүртәүләшеп чемоданнарын кочаклап кала иде. Сөзгә мазәк сөйлимме? Беркөнне Мара: «Тәслия Халәф исемле язучы белән дуслаштыр», – ди. Хәзер аэропортта: «Ул бит ярты елдан артык яныгызда иде», – дигәч, бәбәкләре зурайды. Ник әйттең, дип орышмыйсызмы?

– Орышмыйм. Мин бүтән аларны күрмәм. Халиткә барысы өчен дә рәхмәт.

– Рәхмәтегезне үзегездән ишетсен иде, Тәслимә ханым.

– Ишетмәсен әле! – Йа Аллам, таш-тау белән бастырсан да, миндәге тәкәбберлек кимеми икән. – Кем аңардан ярдәм сораган?

– Халит Ниязович рәхмәт өчен булышмады анысы. Ул сезне ярата.

... Ярата, ярата, ярата.

Күңелемдә ап-ак алабай чәчәге, мин берәм-берәм аның тажларын өзәм. «Яратмый» дигәне юк, рәттән «ярата». Елыйсын китереп җанымны сагыш камый. Йә, нигә моңсуланам соң мин?

Хуш, байлар йорты! Хуш син дә... Бел, мин синнән җиндермәдем...

Тунган шомыртлар капка төбенә сибелә...

...Разиянең һәр бүлмәсендә ут кабынган. Тәрәзәдән сирпелгән яктылыкта Миндияр шәйләнә. Тагын нинди уй-ниятләр белән сагалый икән, дисәм, моның хәсрәте зур:

– Хужабикәңә көнозын шалтыратам, номерын үзгәрттеме, ник дәшми? Ике атнадан Испаниягә планлаштырган идек. Давай, звонок яса Гуляга, давай.

– Йәле, төпсез күк йөзенә бак, – дим. – Әнә-ә, нечкә генә ак сызык. Самолёт

эзе. Бу мәлдә Гуля-Гөлнирлар дүртәү Мадрид каласының иң борыңгы «Ботэн» ресторанында сыйланып утыралардыр.

– Ну, алдакчы Гуля! Ну, хыянәтче мәче! Койрыгыңны төптән үк кыскартам! Күрмәгәннең күрсәтәм!

– Бу дөньяда һәркем үзенә урыны өчен көрәшә, Миндияр. Син дә көрәш, тик хәлэл көчәң белән. Бай хатыннар акчасына түшәлгән сукмагың тараер бервакыт.

– Өйрәтмә, философ!

Ир, дулап, караңгылыкта йотыла.

...Разия кичке ашка парда гына кабак пешерә. Мин аяк табанына сиртмә беркеткәндәй аның тирәсендә сикерә-сикерә бытбылдык сыман бытылдым:

– Имеш, китабыма түлэгән. Имеш, ижатымны бәяли. Йөз суымны түгеп булыш, дисәм иде! Хушлашмадым. Ул инде сау-сәламәт! Ишегалдына да, урамга да йөри. Турда ярты сәгать такси көттем. Тәрәзәдән күрмәгән, дисеңме? Күргән! Ник сабуллашырга чыкмады?!

Дустым кулындагы агач кашыгы белән әкрән генә авызыма чәпи:

– Аңлашылды. Син Халиткә гашыйк! Котлыйм!

12

Каләм, саумы?! Әйдә, язмышлар көлтәсен сүтик! Син «елый-елый укырлык» әсәрләр язма! Дөнья болай да күз яшенә манчылган. Дүрт тарафтан, дүрт тавыш белән тәнкыйтьләсәләр дә, асылыңны үзгәртмә, каләм!

Байлар йорты белән аралар тиз генә суынмый: Гариф абзый килеп житә.

– Сеңлем, бездә хәлләр мөшкел, Марс начарайды. Өч көн авызына валчык та капмый. Нилектән боекты икән, хужа? Катаны чит илдә гүләйт иткәнгә микән? Аның хөрмәтлэгән кешесе син генә. Бәлкем, хәсрәтен сиңа сөйләр? Барыйк, сеңлем.

Димәк, сәхнәдә уен дәвам итә. Мин – бердәнбер тамашачы ахырына кадәр түзеп, аны карап бетерергә тиеш. Чиратта драма-фажигә: зал уртасындагы түгәрәк өстәлдә фотосурәтләр. Марс бабакай борыны белән шуларга кадалган да каткан. Йөз хәрәкәтсез, кул-аяк хәрәкәтсез, гәүдә хәрәкәтсез, әйтерсең, боз чорындагы мумияне казып, артлы урындыкка сөягәннәр. Миндиярның янавы күккә йодрык белән кизәнү генә, дисәм, альфонс «күрмәгәнне күрсәткән»: Гөлнира белән икесенә «мәхәббәт уены»н фотога төшереп, иренә жибәргән. Мин фаразлаган чишелешнең азагы бу тиклем аяныч булырга тиеш түгел иде бит, Ходаем! Их син, адәм актыгы Миндияр!

Картлачның иңеннән кочам. Этием күрәп һәм бер үк вакытта кызганып-жәлләп. Кулым кайнар, аның жылысын тоеп, ул сынын турайт:

– Бездә шундый яңалыклар, Тәслимә. Аранын жимереп, тай артыннан чапкан карт айгыр дүрт аягына сөрлектә. Оныгым: «Сагындым, дәү эти», – дип телефонга яза. Дәү әниләре акыллы кеше, балаларны миңа каршы котыртмады: «Ул – командировкада, аны борчымагыз», – ди икән. Беренче хатын Аллаһтан, икенчесе – шайтаннан, ди. Бу коттеджны сатып, гаиләмә кайтырга исәп. Мондагы жәмәгатьне нишләтим? Эт кебек урамга кусам, кызганам.

– Гөлнираның әнисе бар.

– Ө? Усал шаяртасың, Тәслимә. Ул дәм ятимә.

Һәр сүземне ижекләп бүлә-бүлә:

– Аның әни-се и-сән. Кыз авы-рый, аңа дә-ва-ла-нырга ки-рәк! – дим. Яшь хатын күпме генә жәберләсә дә, аңа карата миндә ни үч, ни нәфрәт юк. Кара Туташ белән дә исәп-хисап ясамыйм, ул да кыйбласын жуйган Алла колы.

– Клава түтине картлар йортына урнаштырыгыз, Марс Хәйдәрович. Тамагы тук, өсте бөтен булып.

Колак – локатор, ярыкта тычкан кыштырдаганын да ишетә икән, бүлмәсендә Иван кызы тузына:

– У-у, зобанилар, картлар жортында мине үтермәкчеләр, у-у! Моначтырга китәм, атакай фатихасы белән, тимәгез миңа, зобанилар!

– Урнаштылар. – Каткан-бөрешкән Марс бабакай эзрәк языла. Эзрәк кенә шул. Аның фажигасе төерләнәп-төерләнәп, кан тамырына ук бөялгән. Хата-ялгышы турында ул ни дусларына, ни якыннарына сөйли алмый, ә минем кебек жиде ятка күпме генә зар тутырсаң да – сыя.

Билемә альяпкыч бәйләп, чәй кайнатам. Шушы бәләкәй генә кайгыртуым белән бичара картлачта яшәү дәрте уятсам, аннары ул тереләчәк дип... ялгышам, билгеле. Күкләр жәзасына дару табылмаган һәм табылмас та.

Гариф абзыйга адресын әйтеп, Гөлнираның әнисен китертәбез. Ул кызының әйберләрен жыя. Марс Хәйдәрович хатынга калын гына конверт тоттыра:

– Кирәк-яракка... Кичерегез мине, әни кеше.

«Кичерегез, кичер...» Без кайчандыр барыбыз да кемнәндер кичерү сорарбыз. Миллионлаган аваздан жиһан тетрәр. «Бөеклек чире белән авырып, гап-гади язмышлардан борын жыерма икән. Гадилек бөеклектән олырак та, биегрәк тә икән».

Өммөгөлсем апа безгә кат-кат рәхмәт укый. Бәхетле бәхетсез хатынны кочаклап:

– Без бит авылдашлар, – дим. – Хәлегезне белешеп торырмын, яме?

Бистә урамнарыннан сирена улатып, «ашыгыч ярдәм» машинасы «оча». Гариф абзый:

– Ай-яй, күрше малайның йөрәге челтәрләнгән, ахры. Икенче тапкыр брач чакырталар, – ди.

Табигатьтә сәер күренешләр башлана. Һавада жилпенгән чәпәк-чәпәк кар бөртекләре йөрәк рәвешенә кереп жиргә коела. Ө иң эресе учыма куна. Йа Аллам, мин урталай ярган Халит йөрәге!

– Кичер! – Миллионнар инрәвенә мин дә кушылам. – Кичер!!!

– Сеңлем, сеңлем! – Гариф абзый мине селкетә. – Нишләвен бу, сеңлем? Кемгә кычкырасың? Син дә ычкынма инде тагы. Шөкер, скорый тыкрыкка борылды. Әнә, күрше, сау-сәламәт, монда килә. Кая, ишегалдындагы карларны көрим әле.

Халит белән беренче мәртәбә күрешкәндәй бер-беребезгә текәләбез. Ул кул арты белән күз яшьләремне корыта:

– Кем елатты?

– Үзем. Исәндәме, кәгазьдәге йөрәгеңне мин пычак белән... ярган идем. Ул жанланган менә... Кичер!

– Мин исән, Тәслимә, исән! Нигә теге көнне капка төбенә шомыртларны сиптең?

– Сине жиңәм дип...

– Жиңдеңме?

– Жиңелдем... Хәзер минем дә сине уйламаган көнем юк...

Сөләйман

ДИҢГЕЗ ЖИЛЛӘРЕН ИЯРЛИМ...

Шигырьләрем

Кайсы шигырь –
жан мичендә пешкән бөлеш.
Кайсылары –
бәгырь төпкеленнән бер тибрәнеш.
Кайсы шигырь –
күңел йозагына ачкыч,
Кемнәргәдер – очар канат,
кемнәргәдер – баскыч...
...бәлки.

Күңел ул – кош. Күңел канатлана.
Күңел ул – кыр. Кайчак бушап кала.
Күңел – болын. Күңелемдә гөлләр.
Күңел – китап. Күңел тулы сүзләр.
Күңел ул – күк. Күңел иксез-чиксез.
Күңел – дәрә. Күңел төпсез-иңсез.
Күңел – диңгез. Күңел дулкынлана.
Күңел ул – мин. Әрним йә шатланам.
Күңел ул – көй. Көйләрдә моң-сагыш.
Күңел – ишек. Ярымачык чагы...

Тәүбә

Бөтен дөнья кабер өсте, зират.
Жир өстендә
көтү-көтү тынсыз ярым мәет, ярым шәүлә.
Айга карап, сузып-сузып улый
ялгыз бүре.
Адам өнсез! Бу мизелдә кирәк иде тәүбә!

Жәүдәт СӨЛӘЙМАН (1955) — галим, ТР Фәннәр академиясе академигы, шагыйрь; Татарстанның фән һәм техника өлкәсендәге Дәүләт, М.Жәлил һәм Г.Исхакий исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Ямаулыктар», «Мин – минсез дөньяда», «Күлгәләр» һ.б. китаплар авторы. Испаниядә яши.

Жир өстендә зәһәр елан ысылдавы... Тәүбә!
 Жир өстендә әрнү, сагыш, аһ-зар тавы... Тәүбә!
 Бер корт булды адәм алма-табигатькә. Тәүбә!
 Адәм уян! Юлың илтә мәрткә... Тәүбә! Тәүбә!
 Тәүбә! Тәүбә!
 Адәм, кил аңына, ач күзеңне!
 Жирдә – жәннәт! Тәннәрдә – жан!
 Күктә шул ук кояш!
 Кеше кирәк! Кеше кирәк Жиргә!
 Жир өстендә бүген
 салкын канлы зат токымы адәмгә баш!
 Аждаһадай адәм үзе уңга-сулга чага.
 Ысылдарга, шуышырга адәм жаен таба...
 ...Кайсы чордан, адәм,
 үз йортыңа кайту юлың өскә түгел,
 аска таба? И син, Аллаһ колы!
 Мең кисәтү, мең хәрәкә –
 ни ишетү, ни күрү юк,
 Халык жуйган юлын...

Тәүбә кирәк! Кайт иманга!
 Кил тәүбәңә, адәм!
 Тәүбә кирәк! Тәүбә кирәк!
 Тәүбә! Тәүбә! Тәүбә!

Бөре һәм гәүһәрташ

Гәүһәрташ йөз кырлы, нәфистер.
 Бәясе зур, бәһасе юк. Үле.
 Агачтагы яшел бөре – гади бөре.
 Бәясе юк, бәһасе зур. Терә.

Бөре һәм гәүһәрташ.
 Гәүһәрташ һәм бөре.
 Шул гади бер чатта
 Күп хикмәтнең сере...

Күңел сүзе

Белмим, никтер кыя-таулар чит-ят миңа,
 Күңел шунда тартылса да, кайчагында.
 Биеккәрәк менгән саен – жан тынычсыз,
 Гүя үзән тарта кире кочагына...
 Дингезе дә – әлегәчә сер сандыгы,
 Үз иткәндәй дулкын-дулкын сыйпалса да,
 Никтер һаман дингез әле шомлы миңа,
 Шунда йөзсәм, дулкынында чайкалсам да.

Дала якин күңелемә, чиксез дала!
 Дала дисәм, уйласам да, канатланам!
 Дала якин жир-су, болыннары белән,
 Дала рухы, ахры, шулай кабатлана!

Урманнар да миңа якын, йортым кебек,
Карурманнар көе-моңы сөңгән миңа.
Әллә кайдан күтәрелә хатирәләр,
Урман жене күңелемдә, якын шуңа.

Кайсын сайлар идең дисең – сайла берсен?
Күңелемнән мин сорадым, әйт, дип, сүзең.
Әйтте күнел: тау да түгел, түгел диңгез,
Урман-дала арасында булыр эзем...

Шәжәрә агачына
Жиде буын оныгым
бишәктән тартыла.
...Хәтта шул хыялый фикирдән
Күңелем жиде күк катында.

Каталон илендә

Бездә – болын, сездә – таулар.
...Болын ачык, һәр чәчәгә
аңкый, балкый уч төбөндә кебек.
Күңелләр дә безнең шундый, ачык –
Күңелләр дә шул болыннар кебек.

...Таулар биек, күккә ашкан түбәләре,
йә, кара син, менеп.
Тау түбәсе күренми дә кайчак.
...Күңелләре шул түбәләр кебек.

*

Бездә – болын, сездә – диңгез.
Шуннан килә безнең күнел.
Шуннан сезнең күңелегез...

Болын тулы чәчкә-гөлләр,
Хуш ис аңкый тирә-якка,
Болын якты, ачык...

Диңгез тулы балык,
Йөзә берәм-берәм, өер-өер,
Йөзә тирән, йөзә качып...

«Анда давыл мәллә, диңгез шаулы...»

Әни белән телефоннан сөйләшкәндә

Диңгездәге давыл – давылмыни?..

Диңгез булгач, шаулы инде, әни,
давылсыз да шаулы дәръялар.
Давыл дисең, Жирдә давыл, әни,
Илдә давыл, шаулы дөнъялар!

Күзгә күренгәнә давылларның
тына берчак, үтә, тарала.
Күренмәгән давыллардан, әни,
Күнел төпләрендә яралар...

Диңгездәге давыл, әни, давылмыни...

Ситжес дигәч...

Ситжес дигәч, нәрсә күз алдында?
 Зур бер сәхнә. Гүя театрда.
 Монда таулар, монда диңгез, кояш,
 Кафе-барлар күнел юатырга.
 Вокзал ишекләре гүя пәрдә,
 Түргә узам, пәрдәләрне ачып.
 Минем алда шәһәр. Мин – меңнән бер.
 Үзем– актёр, үзем – тамашачы.
 Ел әйләнә бездәге жәй монда,
 Урта диңгез дулкыннары шавы.
 Озата бара биек пальмалардан
 Яшел попугайлар чыркылдавы.
 Көне буге кояш, йомшак жылләр,
 Яңгыры да, сагындырып кына,
 төнлә килеп коя, көндөз сирәк.
 ...Вак яңгырлы көзләр сагындыра...

Уңнан-сулдан машиналар,
 Уңнан-сулдан кешеләр...
 Мин бер чатта, мин бер фәкыйрь,
 Меңләп минем ишеләр.
 Мин бу чатта вакытлыча,
 Мин бу чатта көч жыям,
 Барселона һавасында
 Диңгез сулышын тоям.
 Мин биредә вакытлыча,
 Барселона, бир көчең!
 Диңгез жылләрән иярлим,
 Иделдә жигәр өчен...

Унда – диңгез, сулда – таулар,
 Ә каршыда – кыя-таш,
 Каурый болытларны этеп,
 Чәчләрдән сыйпый кояш.
 Шаулатып искән жылләрне
 Ташларга бәйли кыя.
 Диңгез тыныч. Табигать тә
 Язны тамгалап куя...
 Андалусия жире бу,
 Урта диңгез буйлары...
 Диңгез тыныч. Бәргәләнә
 Моң канатлы уйларым...

Лимон исле, зәйтүн исле һава...
 Яңгыры да бу һавада, һушы китеп,
 биеп-биеп ява...

*Барселона-Ситжес-
Калаонда, Испания*

А х и р

ЫШАНМА... КҮЗ ЯШЬЛӘРЕМӘ

БӘЯН

*Гомерен медицинага багышлаган һәм
үз һөнәренә тугры калган
Наилә ханым Абдуллинага
багышлыйм*

Ул үз-үзенә урын таба алмады. Бер тәрәзгә, бер ишеккә атылды... Тик өметсез. Законлы ире Айзат урам ягында да, подъезд каршында да күренмәде. Әйтерсез, яңа яуган юеш кар сыман эреп, юкка чыкты. Машиналар өере сибелгән шомлы вә шыксыз урамда үзбәк мамыгы сыман эре-эре кар ишелә башлады. Сүз дә юк, матур кар, күркәм кар, тик бу гүзәл манзара якын кешесе өчен ут йоткан хатынның яралы күңелен берничек тә юата алмады, киресенчә, ярсыйты гына. Юлдан яза башлаган иренен төнлә кайтмыйча калуы беренче генә мәртәбә булмаса да, бу юлы аны сагайтты. Хатын-кызны алдыйм, димә! Ир кешенен бер сәбәпсез өйгә кунарга кайтмавын бары тик ике төрле сәбәп белән аңлатырга була: йә ул дуслары янында, йә чит хатын кочагында...

Үзгәрде ул соңгы вакытларда, бик нык үзгәрде: усалланды, тупасланды, күзләре калайланды, хатынын күрми башлады... Телефонын да өзеп куйган, күрсен, шалтыратудан мәгънә юк, барыбер җавап бирми...

Алдагы көнне генә төш күргән иде, начар төш. Айзирә, Айзат һәм Илшат дөнья буйлап, зур сәяхәткә чыкканнар икән. Барыр юллары ерак, диңгезләр, океаннар аша үтәсе. Пароходка утыргач кына, Айзатның янәшәдә юклыгы ачыкланды. Илшат бар көченә кычкырып, атасын чакырып карады, тик җавап булмады. Айзирә палуба буйлап, ирен эзләп китте – тапмады. Менә пароход, кисәк кычкыртып, гудок бирде һәм талгын гына кузгалып китте. Ярда исә иренен тонык гәүдәсе, ә ерактарак таныш тоелган бер хатын-кызның сыек шәүләсе генә күренеп калды...

Төшненең туры килүен генә кара син, ә! Әй, Айзат! Кайда соң син? Кайда? Ни булды сиңа? Кеше булсаң, кайтыр идең, аңлатыр идең яшьтән үк сөеп, яратып өйләнгән хатыныңа.

АХИР (Хәбир Ибраһим) (1958) – язучы, драматург; ТРның атказанган сәнгать эшлеклесе, А.Алиш һәм Ш.Маннур исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Ялгыз тәкәрлек», «Газиз ярым», «Төпчек малай мәҗсәралары» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

Әйе, әйе, яшьтән, укыган чакта ук – башлангыч класста. Бер ялгансыз. Алар ике малай чын дуслар – Айзат һәм Фәнил. Тәһәфестә шул икесе котырышып, уйнашып дигәндәй, чәч толымын ике яклап кысып үргән, сөйкемле һәм шаян кызыйны куып киттеләр. Тиз генә тоттырмады ул аларга (тоттырыр, бар, Айзирә куучылардан һәрчак көчле булды!). Мәктәпнең иркен коридоры буйлап шактый озак йөгәрде, бары тик класс бүлмәсендәге, баррикадалар сыман тезелгән парталар арасына кереп кысылгач кына, эзәрлекләүчеләр аны, ниһаять, тотып алдылар. Бер уйласаң, андый яшьтә нинди гыйшык хисе булсын, ди инде, ләкин нидер булган, күрәсен, ниндидер тартылу, соклану хисе булган! Гәүдәләре белән аңардан ярты башка гына биек булган ике ир малай тоткынны «мин үбәм дә мин үбәм» дип, төрле якка талкый башладылар. Ахырда Айзат аның – сул, ә Фәнил уң як битеннән үптә...

Төнге берләр ләбаса! Кайдан эзләп, кайдан гына табар икән ул инде аны хәзер?!

Ул зал ягындагы кече утны кабызып, ян-яклары сүсәргән сары тар кәнәфигә килеп утырды. Зал чатындагы авылдан алып килгән иске сервантның пыяласы арасына туйда төшкән фотолар кыстырылган. Айзат белән Айзирә. Кияү белән кәләш. Инде ничә ел гомер узса да, әлегә фото үзенә иләмен югалтмаган. Айзат киң жылкәле, таза, басынкы гәүдәле, мыек астыннан сөенечен яшерә алмаган кеше сыман елмаеп баскан, ә Айзирә – йөзе балкып торган чибәр туташ, тик эчәндә ниндидер курку, тартыну, читсенү бар кебек. Гадәттә, туйда кәләш үзенә сөенеч-шатлыкларын яшерә алмый, аның сөенечләре бәхетле елмая рәвешендә йөзә бәрәп чыга. Ә монда ничектер башкача. Хәер, куркырың да шул, алда ни көтәсен беләп булмый! Яңа тормышка аяк басканда, кемне генә хәтәр хисләр биләп алмасын, ди икән?!

Алар иртә өйләнештеләр. Ни кыш бетмәгән, ни яз житмәгән бер аңлаешсыз вакыт иде. Мартта, әйе, әйе, онытып та тора, мартның тугызлары, һаваның жылына башлаган, жаннарның исәrlәнгән, хисләнгән чагы. Дөресе, юклык чак. Хәтта туй күлмәген дә талонга алырга туры килде. Ләкин аңа карап кына бер-берсенә жаннары белән береккән ике яшь йөрәкнең бәхете кимемәде кебек. Туйда кәләш ягыннан кунаклар күп булды – эти-әниләре, ике сеңлесе, дуслары, туганнары бар иде, хәтта биш яшьлек төпчәкләре Лена да апасының туй күлмәген туктаусыз тарткалап, алар тирәсендә бөтерелде. Тик менә Айзат ягыннан гына кода вә кодагый булырга тиешле кешеләр, ягъни аның ата-анасы улының туен күрә алмадылар, туйга хәтле ике-өч ел элек кенә бер-бер артлы «өч» хәрәфле хәтәр авырудан жан тәслим кылдылар. Хәллә кешеләр иде үзләре – районда заготовитель булып эшләделәр, тормышлары мул иде, тигез. Биш бала үстерделәр. Айзатның ике абыйсы инде күптән тормыш корып жибәргәннәр, Ч.-да яшиләр, ә менә энеләре әле яшь, авылда калдылар, укыйлар. Эти-әнисез калгач, Айзат теләсә-теләмәсә дә, аларны ташлап, читкә чыгып китә алмады, нигездә калды. Менә шул ятим йортка килең булып төште дә инде Айзирә һәм шул килүе белән ул олы кайгылар кичергән егетнең төшенкә күңеленә өмет чаткылары салып, яшәү дәрте өсти алды...

Аларның туйлары бер яктан күңелле дә, шул ук вакытта сагышлы да узды. Март айларында әле кар шактый тыгыз ята – зират эчәндә сукмак ерып, кияүнең эти-әниләре жирләнгән кабер ягына юл алдылар, шул вакыйга өчен аерым эзәрләп, хәстәрләп куелган вак кына, хәлсез чәчәкләрне кабер ташлары

каршына түшәделәр, эчтән генә дога кылдылар. Шулчак бер Айзат белән кәләш кенә түгел, шулай ук ошбу туй тантанасына чакырылган картлар да, яшьләр дә зиратка барудан шактый нык тәэсирләнәп, жаннарыннан ургыган ачы хәсрәт хисләрен, сытылып чыккан күз яшьләрен яшерә алмадылар. «Бәгырьләр! Кабер эчләрегеzne иман нуры иләсен!» – диештеләр туй кунаклары һәм бары тик мәжлес башланып, уен-көлкә үз көченә кергәч кенә, алар авыл зиратыннан алып төшкән сагыш-хәсрәтләрен акрынлап оныта алдылар кебек...

Туйда Айзатның яшьлек дуствы, Айзирәнең икенче як битеннән үпкән Фәнил дә катнашты. Бала чактан ук борынлаган, еллар узу белән көчәйгән, куәтләнгән сөяләреннән арына алмаган егетләренң икесе дә Айзирәгә гашыйк иде. Ике дус арасында күп нәрсә булды: аңлашулар, әйтешүләр, хәтта ызгышулар да! Бәхеткә әлегә каршылыктар һич кенә дә үзара тәмсезләнешүгә, төрткәләшүгә барып житмәде. Чөнки алар һәрвакыт бер-берсен үз итеп, хөрмәт итеп яшәделәр. Айзат Фәнилне күпмедер дәрәжәдә үзенә көндәш булуын аңласа да, аны туена чакырмыйча булдыра алмады. Фәнил үзенң йөрәк сагышын табындагыларга бик үк сиздерергә тырышмаса да, аның Айзирәкне яратуы барыбер сизелде, һәркемгә билгеле иде. Тик нишлисәң, Айзирә Айзатны үз итте, аны сайлады. Күрәсәң, куып тотканда, аны Айзат ныграк үпкән – хәер, бу хәер бер шаяру булып кына яңгырый. Чынында исә, кызларны егетләр сайлый дигән сүз дәрәслеккә туры килеп бетми, киресенчә, кызлар сайлый егетләргә...

Айзирә ялтыравыгы чатнаган фотоны урыныннан кузгатып, аны беркадәр кулында әйләндергәләп алгач, кабат пыяла арасына тыгып куйды. Айзат белән Айзирә... Кияү белән кәләш... Хе! Бу фотосурәттә алар икәү генә булсалар да, алар артында тагын бер кеше – туйда шаһит булып утырган Фәнил шәүләсе чагылып тора кебек иде...

Шулчак йомшак нәни куллар аның биленә тиеп узды. Айзирә сискәнәп, шул асыл кулларны учына кысты...

– Әней...

– Әү, улым...

Улы. Илшат. Саташып уянган да анасының борчулы кыяфәтен күрәп курыккан, ахрысы. Дүрт яшь тә тулмаган бит әле үзенә, бу яшьтә берни дә аңламый әле, әлбәттә, теләктәшлек тә белдерә алмый. Сабый күңеле белән ул нинди кырыс вә рәхимсез дөньяда яшәгәннән аңлап та бетерми торгандыр. Атасының аларга карата никадәр битарафлыгы да бала өчен әлегә караңгы. Ә бит коеп куйган Айзат үзе, чат атасы. Аныкы, аның дэвамы. «Айзат, башың беткере, нишләп син шундый миһербансыз булдың соң, ә?! Миңа суынсаң да, бала хакы өчен булса да, бу тиклем аяусыз кыланмас идең! Ни булды сиңа? Син андый түгел идең бит! Әллә берәрсе сихерләдеме сиңе?! Аңламыйм, Айзат, аңлатсана, зинһар!»

Уйлар туктаусыз баш миен борауладылар. Кинәт кенә ул наз катыш бер талпыну белән баласын кочагына кысты да битеннән, маңгаеннан үбә-үбә: «Улым, бәгърем, жаным! Атаң ялгыша, бик тә ялгыша! Әйе... әйе... Хаталану һәркемгә дә хас, аңлар ялгышын, аңлар, тик соң булып, мин инде аны бүтән кичермәм, ялынып, тезләнәп сораса да, инде кичермәм, аңлайсыңмы, улым?! Аның хыянәте керсез жанымга таш булып ятты, аш атмады, таш атты... Юк, юк, мин аны каргамыйм, кешене беркайчан да каргарга ярамый, улым, каргыш үзеңә кайта, диләр... Безгә кайтыр... Аллам сакласын! Тик син шуны онытма, улым, мин сиңе беркайчан да ташламам, гел сиңең янда булырмын, без гел

бергә булырбыз... Синнән дә якын кешем юк бит минем... атам-анамнан, әби-бабаңнан башка. Ишетәсеңме, улым-жаным?!»

Айзирә, баласының кул башына сарылып, идәнгә чүкте. Әйе, ул иренә адресланган ачы сүзләрен, нәфрәтен, үзе дә белештермичә, улына ирештерде – шул рәвешле күңелендәге рәнжешен дөньяга бушата алды. Үзенә генә әйтер иде дә бит, тик юк ул, юк...

– Әней...

– Әйе, улым.

– Жылыйсыңмы?

– Юк, юк, бетте, улым, жыламыйм...

– Әтей?

– Әйе?

– Тайтмадымы?..

– Юк, кайтмады.

Айзирәне йокы алмады: төне буге улы каршында утырып чыкты. Күңеле ярсыган сабый озак кына йокыга китә алмыйча ятты. Боргаланды, үрсәләнде, инде йоклап киткәч тә, кабат уянып, нәни куллары белән әнисенең муенына сарылды. «Әнием, әнекем, мин сине шундый та(я)ратам!» – дип, сабыйларча лепелдәп, анасыннан иркәләнде. Әй, бала! Әй, Айзат... Иренә булган үпкә катыш рәнжү хисләре аны туктаусыз күз яшенә буды, йөрәге урыныннан кубардай булып типте, тыны кысылды...

Иртәгесен ул ныклы бер фикергә килде: жебеп төшәргә ярамый, ничек тә Айзатны эзләп табарга кирәк.

Алар өйләнешкәч, озак кына авылда яшәделәр. Хатын – медпунктта фельдшер, ир – хәзерләү конторасында заготовитель. Айзатның ятим калган энеләре аякка баса башлагач, алар Ч.-га күченеп килделәр. Башта кеше фатирында яшәделәр, соңрак бәхет елмайды: Айзат бер торак хужалыгына сантехник булып урнашкан, аларга дәүләт торагы, ягъни «служебный» фатир бирделәр. Ире сантехник эшен бик үк яратып бетермәсә дә, аны ташлый алмады, ташласа, аларны шундук фатирдан чыгарачаклар иде. Зур акчалар алып эшләргә хыялланган, атасы сыман «әзерләучеләр» жене кагылган Айзат яратмаган эшеннән тизрәк таю ягын карады. Уйлана торгач, юлын тапты! Аның өчен законлы хатыны белән аерылышырга туры килде. Чынлап түгел, билгеле, ә фиктив рәвештә. Балалы хатынны фатирдан куып чыгара алмыйлар. Һәрхәлдә Айзат шулай дип аңлатты. Әмма да ләкин сөекле иренен авызыннан аерылышу сүзен ишеткәч, ул чак кына һушыннан язмады. Карышты. Кем белә ир кешенең уенда ниләр барын? Айзат аңа әлегә аерылышу фәкать фатирны үзләрендә калдыру өчен генә эшләнгән кат-кат аңлатып караса да, Айзирә шактый үзсүзле булып чыкты, ризалашмады. Билгеле ки: «Аерылыша күрмә, бик тә начар фал, бер аерылышкан, яңадан кушылмыйлар!» – дип котыртучылар да табылды...

Ләкин Айзат та үжәт кеше булып чыкты. Гариза сырлап, ЖКОдан китеп барды. Мондый хәлдән соң аларга житәкчелектән «тиз арада фатирны бушатырга» дигән кискен фәрман килеп иреште. Шулай итеп, үзсүзле хатынга, теләсә-теләмәсә дә, законлы ире белән аерылышырга туры килде. Хәер, бу аерылышу галәмәте аларның тормышына әллә ни үзгәреш кертә алмады кебек, паспортларында ЗАГС мөһерләре юкка чыкса да, алар барыбер ир белән хатын булып калдылар.

Айзат әллә ни баш ватып тормады, кабат нәсел һөнәрәнә кереште. Ул якындагы бер минимаркет аша терлек ите сата башлады. Авылларда йөрөп, тана һәм сарык ите жыйнап ала да шуны маркетка илтеп тапшыра. Ит ташу өчен ул бик арзан бәягә генә «буханка» машина сатып алды. Иткә ихтыяж һәрчак зур булды, ит сатылып бетүгә үк ул маркеттан акчаларын кереп ала һәм авылдагылар белән исәп-хисап ясый, тиешле процентын үзенә алып кала. Бизнес бик тиз аякка басты, керемнәр дә начар түгел. Баюлары житте – фатир жиһаз белән тулды. Башы күккә тигән Айзат инде киләчәктә зур ташпулат салу турында да хыяллана башлады һәм шуны тормышка ашыру өчен шәһәр читендә жир дә алып куйды. Тик ни кызганыч: монда хәзер һәм салыначак ташпулатлар белән хыялланырга түгел, ә югалган ирнең үзен эзләп табу турында уйларга кирәк иде...

Минимаркет иртәнге сигездә ачыла. Шимбә көн. Бүген бакча эшләми. Илшатны күршеләрендә калдырырга туры килде. Күршедә житкән кызы белән Нәгыймә исемле бер хатын яши. Кызы зур урында, мәриядә эшли, ә үзе яхшы пенсия ала. Карап торырга ул үзе болай кешелекле дә, ачык хатынга охшаган. Ләкин кәефкә карап. Холкы керәле-чыгалы, бүген алдын, иртәгә артын күрсәтергә дә мөмкин. Илшатны үз итте, бала да аңа назланып, күрше әби дип кенә тора. Һәрчак: «Кайчан телисең, шулчак калдыр!» – дип торган хатын бу юлы нигәдер баланы теләмичә генә алып калды. Шуны сизгән бала да кәефсезләнеп алды.

Тугызынчы ун минутларда кибет ишекләренәң яшел утлары кабынганда, Айзирә маркет эчендә басып тора иде инде. Кибеттә ике сатучы хатын-кыз күзгә күренә, шуларның берсе Айзирәнең игътибарын җәлеп итте. Юан гәүдәле, күпермә йомшак тәнле, ияк аслары берничә сырга капланган түгәрәк йөзле ханым да аңардан күзен алмады. Ниһаять, аларның күзләре очрашты! Алар магнит сыман, бер-берсенә тарту көчен сизенгәндәй, маңгайга-маңгай килеп бастылар.

– Минем ирем...– дип, сүзен капылт башлады ул. – сезнең белән эшли, шулаймы? Кем беләндер йөри икән... Сөз...

– Мин түгел ул! – дип шапылдатты сатучы хатын. – Миңа үземнеке дә житәрлек! Дөмеккере! Башыма менеп утырды, бер генә көн дә эшкә чыкканы юк.

– Ә кем соң?

– Ә нишләп соң әле синең ирең белән безнең кибеттән кемдер йөрергә тиеш, ә?! – дип сүзен икенчегә борды ул. – Каян чыгып шулай дисең?

– Сөз дип уйламыйм. Айзатны беләсезме?

– Мясник?... Аны кем белми?

– Ул минем ирем.

– Ит патшасы. И-хи-хи! – Хихылдап көлгән хатынның ияк аслары калтыранып, авызындагы көмеш тешләре чыкылдап куйгандай булды.

– Айзат белән берничә тапкыр кергән идек без монда, – дип ачылды Айзирә. – Монда башка бер хатын эшли иде, шулчак мин аларның күз карашларын тотып алдым. Шулчак икесенә дә бер-берсенә бик нык игътибарлы булуларына төшендем. Кая ул хатын? Кем иде ул? Әйтә алмассызмы?

– Шул инде – Нурзидә! – дип, кабат хихылдады хатын. – Башкырт...ыстаннан ул! Икенче ысменада, бер атнадан соң гына чыга. Ирләргә, жаным, әйтсәм-

эйтим, сарык кебек ышанырга түгел, аларны солдат кебек саклап йөрөргә кирәк! Менә мин үземнекен дә...

– Адресын белмисеңме?

– Кемнең?

– Шул хатынның! Әйтмәссезме?

– Әйтәм, ник әйтмәскә, – дип такылдады хатын. – Аңламыйм, нигә дип, шул кеше ирләрәнә кул суза торганнардыр инде...

Сатучы ханым башкорт сөяркәсенең адресын «ценник» төшерә торган шома кәгазьгә язган арада ирен эзләүче хатынга әллә ниләр сөйләп бетерде. Янәсе, сак бул, уяу бул, ир бирмәк ул жан бирмәк, менә аның ире бер юк жан булса да, аны чит күзләрдән саклап тота һ.б.

Хатынның әче, дуамал тавышы кибертәгә сатып алучыларны да жәлеп итә башлады, алар да сүзнең ни турыда барганын аңларга теләп, бер тирәгә өелделәр. Кирәкле адресны тизрәк кулына алырга ашкынган, сатучы хатынның сафсатасын тыңлап арган, азгын, алдакчы ире аркасында чит кешеләр алдында бер гаепсезгә үзен ким-хур итеп тоярга мәжбүр булган Айзирә, ниһаять, гайбәт тозагыннан котылып, саф хавага чыккач кына, иркенләп сулыш ала алды...

Ул анда куркып кына керде. Завод карамагында калган биш катлы тулай торакның ватылмаган жире юк: фойеда каршы диварның бер як штукатуркасы тулысынча ишелгән һәм бу хәл, күрәсез, яңа гына булган, түшәменнән үк ишелеп төшкән бетон чүбен әлегә жыйрга да өлгермәгәннәр. Кизүдә торучылар өчен махсус ясалган тимер «вертушка» төбөннән үк сынып чыккан, ул кулсыз кешенең буш җиңсәсе сыман, очып төшәрдәй булып, асылынып кына тора, кайчандыр вахтерларга хезмәт иткән киң өстәлне астын-өскә әйләндереп, дивар каршына ук терәп куйганнар. Кемдер кемнәндер үчен алган, диярсен! Кайчандыр монда тәртип, чисталык булган. Үзгәреш чорында әлегә нәрсәләрнең монда эзе дә калмаган. Һәр кәргән кешене күзәтеп, тикшереп торган вахтёрлар да, әлегә бинаның хужасы булып саналган комендант та, идән юучылар, жыештыручылар да инде күптәннән бу тәмуҗ оясын ташлап киткәннәр. Шулай итеп, хужасыз калган бәхетсез йорт халкы үзенчә гомер итә. Кайчандыр завод бушлай биргән кечкенә бүлмәләр берләштерелеп, «малосемейка» хәленә килгәннәр, шуларда хәзер яңа өйләнешкән яисә күптән гомер итүче балалы гаиләләр яшәп ята иде. «И-их, Айзат, – дип өзгәләнде ул, – оҗмах бакчаңны, жылы куышыңны ташлап, шушы хәерче алачыгына барып кердеңмени соң?! Ни житми сиңа, жаным? Нәрсәңне югалттың син монда? Әйт әле!»

Нурзидә исемле хатынны эзләп табуы җиңел булмады. Чөнки калын иякле хатын аның торган йортын гына белә, ә фатир номерыннан бихәбәр иде. Дөрөс юл күрсәтергә, кемнен кайда торганлыгын әйтергә вахтёрлар да юк. Айзирә кая барып бәрелергә дә белмәгәч, берничә фатир ишеген шакып карады. Берсендә бик тиз ачтылар, ләкин адәм рәтле итеп аңлата алмадылар, Нурзидә исемле хатынны күреп белсәләр дә, аның кайсы катта һәм кайсы фатирда яшәгәнлеген тәгаен генә әйтә алмадылар, икенчесендә, өченчесендә исә ишекне бөтенләй ачмадылар. Әллә чит кешедән курыктылар, әллә ачарга теләмәделәр. «Кем йөри анда?» – дип тупас кына эндәштеләр дә авыз эчләреннән нидер мыгырдап, фатир эчләрендә югалдылар. Кайсысында икешәр катлы тимер ишек, кыңгыравы юк, йодрыгы белән шакып, сугып, хәтта тибеп тә карады,

тик ачучы гына булмады. «Тел – Төмәнгә илтә!» – диләр, хак сүз. Айзирә коридор буйлап үткән-сүткәннәрдән сораша-сораша, бишенче катка тиклем менеп житте. Бәхеткә, башкаларыннан аермалы буларак, өске катта фатир номерлары да исән сакланган, кыңгыраулары да бар. Айзирә нервыланып, төймәгә басты. Йөрәге шартлардай булып, дөп-дөп итеп типте. Кем чыгар фатирдан? Кем аны каршы алыр? Сөйләшүләр, аңлашулар ничегрәк узар? Ләкин Айзирә көткәннәренң берсе дә булмыйча калды, ишек ачылмады: әллә өйдә беркем дә юк, әллә инде белеп ачмыйлар?!

Тик тормыш ул, анасын ормыш – шундый нәрсә, кыюсызны – кыю, дәртсезне дәртле итә. Айзирә әллә ярсудан, әллә ачудан крепость капкасына охшаш калын тимер ишеккә бар көченә тибәргә тотынды, итек үкчәләренң буяулары коелганчы типте. Жимерелсен ишекләре, жимерелсен бар дөньясы! Әлеге каты тавышка каршы яктагы бүлмәдән олы яшьтәге бер таза гәүдәле, арык чырайлы бер апа атылып чыкты һәм аты-юлы белән сүгенеп, тавыш чыгаручыга:

– Нәстә калхузның ярсу айгыры сымак тибенәсең?! Кем кирәк?! – дип акырды.

– Гафу итегез...

– Жә...

– Нурзидә исемле кеше кирәк иде, – диде Айзирә, ишек катыннан тайпылып. – Ачмыйлар...

– Нишләп ачсыннар алар! – дип кистереп әйтте хатын. – Ире белән Башкортстанга кайтып китте ул! Никах укыталар, диме...

– Кем соң аның ире? Айзатмы?

– Ие... шул... Айзат... Күптән шушында яши бит инде ул. Нурзидәнең яңа ире... Бар инде, мәйтәм, бәхетле хатыннар, ә! Бер генә дә ирсез торганы юк бит, табып кына тора, чукинчык! Беренче иреннән ике баласы бар... Балалар да хәзер шунда... Башкорт...станда... Ә син кем соң әле үзен?

– Мин, – дип башын аска иде ул: – Айзатның хатыны, иремне эзләп килдем.

– Аңлашылды! – дип кул селтәде хатын. – Жарар! Үзегез генә аңлашып бетегез инде, мин күрше, мине бутамагыз, зинһар! – Күрше хатыны ничек тиз пәйда булса, шулай жәлт кенә югалды...

Айзирә үз кайгысын, үз сагышын эченә жыйнап, карлы урамнар аша, шыксыз, биек кар көртләренә бата-бата, тукталышка таба атлады. Кычкырып-кычкырып елыйсы килде аның, ләкин елый алмады. «Әй, Айзат, Айзат, – дип, эчтән генә авыр сулады ул. – Нишләп шулай жанымны рәнжетәсең соң син, ни өчен, әйт?! Мине, алмадай матур яшь хатыныңны үзеңнән ун яшкә олы, ике балалы хатынга алыштырырга нинди генә көчләр этәрде икән соң сине, нинди явыз көчләр? Сәбәбен аңламыйм, кайт, аңлат?!»

Сәбәбе тиздән ачыкланды, тик анда да ыртылаш кына, тулысынча түгел. Югалган ир үзе кайтып керде. Баласы томау төшеп авырып киткәч, Айзирә өйдә калды, процедурныйда аны икенче бер шәфкать туташы, алыштырды.

Айзат иртә таңда кинәт кенә кайтып керде. Айзирә өчен аның шулай кайтып керүләре артык зур яңалык булмаса да (беренче генә түгел!) бу юлы аны шактый сәерсендерде. Шулай да ул аның кайтуына сөенде, чөнки ярата иде һәм аның мәгънәсез хыянәтен дә кичерергә эзер кебек иде. Күнеле белән бик нык өметләнде, бәлкем, акылына килер, гафу үтенер дә калыр дип уйлады.

– Өй Айзат, – дип, иртэнге якты кояштай балкып каршы алды ул ирен, – тамагың ачыккандыр, эйдә, утыр, хәзер тиз генә йомырка кыздырып бирәм.

Айзаты кыздыр да, кыздырма да, димәде. Айзирә шуңар игътибар итте: бу юлы Айзат шактый үзгәргән, уйлары белән каядыр еракта, аның янында түгел иде. Аның арыган, талчыккан йөзөндә хатын-кыз күнеленә ышаныч салырлык бернинди дә өмет чаткылары күзгә чалынмый кебек...

Сүз дә юк, матур аның Айзаты, күркәм, соклангыч; ярату белән генә түгел, ә берникадәр кызганып чыкты бит ул аңа кияүгә. Тик бүген ул аңа бөтенләй ошамады: хатынын, баласын күрергә дип кайтмаган ул, киресенчә, аның жанында якын кешеләренә карата ниндидер этлек, мәкерлек ята сыман иде. Ни кызганыч, хатын ялгышмаган икән! Күкәй тәбәсен ире каршына китереп куйгач ук, Айзат женләнеп, йомырканы тәлинкәсе-ние белән бергә диварга китереп сылады. Өле яңа гына алыштырылган яхшы обойдан кызгылт-саргылт төстәге сыек бер нәрсә агып төште.

Кайтырга дип түгел, ә китәр өчен генә килгән булып чыкты. Ул әйберләрен дәү сумкасына тутырып, хушлашмыйча фатирдан чыгып китте. Өлеге тавышка сискәнеп, йокысыннан уянган сабий, әнисенең итәгенә ябышты, Айзирә улының башыннан сыйпап, йөрәгендәге әрнүен баса алмыйча, тын гына елады...

Шул китүдән Айзат юкка чыкты. Яратам сине, Айзирә, бары тик сине генә яратам, сиңа хыянәт итү түгел, ул турыда хәтта уйлый да алмыйм, дип ант иткән иде. Ялганлады. Айзирә моннан бер ел элек кенә икенчегә узган иде. Көмәнә дә шактый зур, калын булып күтәрелергә өлгергән иде. Бәхетле ир хатынының биленнән кочаклап: «Бәгърем, жаным, беркайчан да сиңа хыянәт иткәнем булмады, туачак балабыз белән ант итеп әйтәм, башыңа кирәкмәгән уйлар алып, үзеңне үзең, зинһар, борчуга сала күрмә!» – дип сайраган иде. Әллә шул азгын иренең алдашуы алар башына каһәр булып төштемә, әллә йөргән хатынының күзе тиеп, нәсел каргышы булып ирештемә, бала үле туды...

Күз яшьләредәй (күкләр елый диярсең!) вак-вак жылы яңгыр сибәли. Баш очында яшел зонтик тоткан Айзирә ашыга-ашыга, тротуардан жилдерде. Улын әле генә бакчада калдырып чыкты, ә хәзер менә эшкә чаба, бер генә минутка да соңга калырга ярамый. Хастаханәгә тиклем ике генә чакрым барасы. Кыска итәкле нейлон күлмәк, биек үкчәле түфлиләр кигән чибәр ханымга ир кешеләрнең күзе төшмичә калмый, билгеле, аның яныннан узганда, машиналар да сигнал биреп китәләр.

Бүген дә шул ук хәл: берәү машинасын акыртып-бакыртып, ярты тукталышны артыннан ияреп барды. Айзирә аның ягына борылып та карамады. Бу хәлгә бик нык аптыраган шофёр машинасын туктатып, сер бирмәс ханым каршына атылып ук чыкты...

– Жанкисәк, син нәрсә, ишетмисеңме әллә?! – Егетнең ярсудан дулкынланган йөзе, тимгел-тимгел булып кызарып чыккан. – Мине...

– Ишетәм.

Айзирә атлап барган жиреннән капылт туктап калды һәм үзен туктарга мәжбүр иткән юлчы егеткә усал итеп карап алды.

– Ишеткәч... Ә, бәлкәм, мин сезнең белән танышырга телимдер! – дип

елмайгандай итте егет. Елмаймыйча да булмый: ярсудан мәгънә юклығын ул да аңлады булса кирәк.

– Әгәр танышырга теләсәгез, юлыма чәчәк белән чыгарга кирәк, шул чагында мин сезне аңлар идем. Ә болай мин, беләсәгез килсә, теләсә нинди машина сигналларына игътибар бирмим, аңладыгызмы, зинһар, китегез юлымнан!

– Ой...ой...ой! – дип мыскыллы гына күз ташлады ул Айзирә тарафына. – Аңладым да...

– Әйе?

– Бәлкәм, машинага утырырсыз, кая кирәк шунда илтәрмен!

Бу кадәресе аның тарафыннан ялынган сыманрак килеп чыкты. Ләкин башкача мөмкин дә түгел: уңайсыз хәлдән ничек тә чыгарга кирәк иде.

– Рәхмәт, мин килеп життем инде...

– Шулай да утырырсыз, бәлкәм. Мин бит сезгә начарлык теләмим.

Айзирә теләмичә генә, каршында кулын жәеп басып торган сәер егетнең машинасына кереп утырды. Юл буенда аның белән сатулашып тора алмый бит инде ул, эшкә соңга калуы да бар. Машинага кереп утыргач ук, егет аңардан сорау ала башлады:

– Матурым, исеменчә ничек синең?

– Ә нигә ул сезгә?

– Әйтмисеңме?

– Юк, әйтмим...

– Ай-яй, горур да икәнсең үзең, хәер...

– Әйе, мин шундый.

Юлны тиз үттеләр. Айзирә рәхмәт әйтеп төшөп калды. Машинадан аны шофёр егетнең тупас авазы озатып калды:

– Әбиң белән бабаң сәлам әйт, жәме!

Процедурныйда аны эш көтеп тора иде. Жәй башында авыруларның саны кимесә дә, бу арада хастаханә халык белән тулы иде. Әйе, ул үз эшендә беркайчан да чират ясарга яратмады, авыручылардан зарлану сүзләрен ишетмәде. Ни әйтсәң дә, яштың килгән уңганлыгы, хезмәт итәргә сүнмәс дәрт өстәп торган яшьлеге бар! Әйе, көне буена бөтерчек сыман бөтерелергә, барысына да өлгерергә тиеш иде ул!

Ак халатын һәр көн диярлек юып, үтүкләп кигән, чәчен-башын каратырга өлгергән Айзирә кабинет каршында чуалган кешеләрне бик тиз кабул итте: табиблар тарафыннан билгеләнгән процедураларны башкарып, уколларны жиренә житкереп ясады. Бары тик бөере сырхау, инде икенче атна коридорда яткан бер жирән чәчле, кысык күзле ир генә юк-бар сүз сөйләп, аның вакытын алды. Хәер, аңа авыр сүз әйтмәде, киресенчә, аның тозсыз мазәкләрен тыңлый-тыңлый, көлешә-көлешә, жайлап кына кабинетыннан чыгарып жиберде.

Айзирә авыручыларга системалар да куя. Ә бүген исә ул система куярга чыккан жиреннән көтелмәгән нәрсәгә тап булды: коридорда аңа урамда бәйләнгән баягы шофёр егет чабып йөри иде. Күзләре акайган, авызы чалшайган, чырае куркыныч – караңгы йөзгә курку хисе бәрәп чыккан. Аны күргәч, Айзирәнең йөрәге өшөп киткәндәй булды, ул каушап, терсәге белән штативка беркетелгән флаконны чак кына идәнгә бәрәп төшермәде. «Мине эзләп йөри, ахры, инде бу!» – дип коты очкан Айзирә, башын аска иеп, коридорның икенче ягына китәргә торганда гына, шул каһәр суккан адәм аны күрәп алды:

– Ой, – диде ул, учын күкрәгенә куеп, – сез мине, зинһар, гафу итегез инде. Исемегез ничек әле?

Урамдагы хәл тагын кабатланыр төсле тоелды.

– Мин әби-бабама сәлам әйтергә өлгермәдем шул әле! – Йөрәк ярсуын кая куярга белмәгән Айзирә барган жиреннән кисәк кенә борылды да системаларын күтәрәп, кире процедурныйга кереп китте. Теге адәм аның артыннан кабинетка ияреп керде. Тик бу юлы ул Айзирәдән гафу үтенергә тотынды.

– Зинһар, гафу итегез, мин сезнең белән шул кадәр тупас сөйләштем. Бүген, хәзер генә сезнең яннан китеп барган идем. – Егетнең калтыранып чыккан тавышында ниндидер фажигале ноталар сизгән хатын бер мәлгә сагаеп, тынып калды һәм аны тыңлап бетерергә булды.

– Әйе.

– Әни шалтырата... Әтиң авыр хәлдә дип... Хәзер ул инсульт белән сездә ята. Кирәк бит, ә... Сезнең белән беренче көн генә таныштык, ә әтине инсульт китереп бәрде. Шулай икән шул менә. Аңладым.

– Нәрсә аңладыгыз?

– Медикларны рәнжетергә ярамый икән.

– Медикларны түгел, ә кешеләрне. Сез бит безне ак халат кигән фәрештәләр дип уйлыйсыз, ә без иң элек кешеләр.

– Кичерегез.

Бераздан ул чәчәкләр күтәрәп керде. Ап-ак розалар. Тартынмыйча, теләп алды Айзирә аларны. Шуны да аңлады: бер күрү белән генә кешегә бәя биреп булмый икән, чын бәһа...

– Шулай да исемегезне әйтерсез, бәлкем?!

– Айзирә. Сезнең?

– Рәмис.

– Борчылмагыз, Рәмис, атагыз, һичшиксез, аягына басар...

– Шулай дип уйлыйк инде.

– Өметне өзәргә ярамый.

– Әйе, медицина көчле бит хәзер.

– Ышаныгыз, без кулдан килгәннән барысын да эшләребез, ә калганы, үзегез беләсез, Ходай кулында.

Айзирә үз эшен һәрчак төгәл һәм гадел башкарырга тырышты. «Кеше күрмәсә дә, Ходай күрә!» – дигән уй белән яшәде. Шундый абруйлы, заманча жиһазландырылган хастаханәдә эшләвенә ул чын күңелдән шат иде, билгеле. Житәкчеләр аны ничек яратса, ул да аларны хөрмәт итә иде. Ләкин гаиләдә дә имгәкләр булган кебек, коллективта да фәкать үз мәнфәгатьләрен генә кайгыртып йөрүче, хөсетле адәмнәр дә юк түгел иде шул. Юнысов шуларның берсе булды. Психотерапевт. Бер көннәре язмыш матавыклары аны нәкъ шуның белән бәрелештерергә дә өлгерде.

Айзирәнең күршеләрендә генә Гали атлы бер абзый яши. Хатыны белән өч бала үстерәләр. Авыр яшиләр. Көннәрдән бер көнне абзый хондроз белән авырып китте. Абзыйны Айзирә эшләгән хастаханәгә, неврология бүлегенә салдылар. Аны дөвалаучы табиб Юнысов аңа бик кыйммәтле дару язган. Ә андый көчле, кыйбатлы даруны дәүләт хисабына ала алмыйсың, бары тик үз акчаңа гына. Гали абзый киңәш сорап, аның янына керде...

– Сеңлем, врач миңа менә шундый дару алырга кушты...

– Нинди дару, Гали абзый?

– «Афла...туп...»мы...

– «Афлутоп», Гали абзый...

– Рәхмәт инде сиңа, бүлнискә урнаштырдың, тик менә шуны сорыйсым килә ие, алыргамы ул даруны миңа, юкмы? Файдасы булыр микән, дим инде?

– Файдасы булачак, Гали абзый, яхшы дару ул. Тик яхшы дару, үзең беләсең, һәрчак кыйбат була...

– Жарар, – дип килеште ул, – алай файдасы булгач, алмыйча ярамас, рәхмәт киңәшң өчен. Син әйткәч, алам инде, алайса.

– Алырга кирәк инде.

– Жарар, акчасын ничек тә табарбыз. Ходай жүн бирер әле.

Ходай жүн биргән, күрәсең, Гали абзый, бурычка батып булса да, табиб кушкан даруны алдырды. Бер көнне процедурныйның ишеге төбөндә энә шул дару яздыручы үзе күренде. Арык гәүдәле, кылыч борынлы, кеше күзенә туры карарга яратмый торган, хастаханәдә бөтен кече персоналны елатып чыккан холыксыз, астыртын бер адәм иде ул. Кашсыз диарлек, ләкин шул булган хәтлесе дә эчкә жыерылып, аның болай да тар маңгаен ямьсезләтеп, аңа ниндидер усаллык, явызлык сурәте өсти сыман иде. Аңа яшь кенә кыз ияргән, ул – бөтен хастаханәгә яманаты таралган Әнзия исемле шәфкать туташы иде. Үзе әйтмешли, «һәр ир врач» белән тиз арада урта тел таба алган бу туташ үзен шул сәбәпле башкалар янында тәкәббер тотарга күнеккән иде.

– Айзирә! – дип кисәк кенә эндәште аңа Юнысов, – сиңа Гали абзый «Афлутоп» алып килдеме?

– Әйе, әйе, алып килде, Наил Зейналович! – дип елмаеп җавап бирде Айзирә.

– Мин инде аны ясадым да аңа.

– Булды! – дип кырт кисте усал чырай. – Бүтән аңа ясамыйсың!

– Нишләп? – Эшлэгән эше өчен бала-чагадай бәхетле елмайган Айзирәнең кисәк кенә зигәне чуалды һәм ул берни дә аңламады.

– Менә Әнзия.

– Күрәм.

– Син, беләсеңме, аның анасы бездә ятканын?

– Беләм.

– Белсәң, шул! «Афлутоп»ны аның авыру анасына ясыйсың, ә Гали абзыйга витамин да житеп торыр! Әйтеп торма син аңар нәрсә ясаганыңны, ул аны барыбер аңламый, аңладыңмы?

– Аңламадым.

– Нигә?

– Наил Зейналович, гафу итегез, сез мине нинди эшкә этәрәсез?! – дип карышты Айзирә. – Гөнаһ кылыргамы? Юк, булмый! Мин беркайчан да мондый юлга басмаячакмын!

– Бу нинди кирелек, ә! Как дети, ей-богу! – дип акырды табиб.

– Борчылмагыз, – дип бүлдерде аны Айзирә, – мин хәтта зарланмаячакмын да житәкчеләргә, китәм дә барам эштән!

Үз шәхесенә карата кече медперсонал тарафыннан фәкать хөрмәткә генә ия булырга яраткан, үз мәнфәгатьләрен башкаларныкыннан өстен куярга өйрәнгән психотерапевтның гөрзи чырае тагын да хәтәррәк караңгыланды, йөзенә рәнжү хисләре бәрәп чыкты. Айзирәнең гаделлек белән өрәтелгән изге гамәлен ул изгелек дип түгел, мәгънәсез бер кирелек итеп кенә кабул итте.

– Менә син гел шундый, Айзирә! – диде ул, үз сулышына үзе кысылып. – Синен белән беркайчан сөйләшөп тә, килешөп тә булмый!

Юнысов ничек тиз килөп керсә, шулай жәһәт кенә юк та булды. Аның белән бергә ияреп кергән әңчеге исә ачуына буылып, ишек катында басып калды.

– Ну, нәстә житми инде сиңа? Нәстә дип шулай кыланасың? Принципиаль, имеш! Фу! Ту же мне... мулла кызы.

– Миңа кем булсам да килешә, Әнзия, син шуны аңла! Нәрсә, хәерче күршем үз акчасына сатып алган кыйммәтле даруны аңар ясамыйча, мин бөтенләй чит кешегә ясарга тиешмә?

– Чит кеше түгел, ул – минем әнием!

– Әниен булгач, үзең сатып ал да ясат! Нәрсә, «Афлутоп» алырлык та рәтен юкмыни?!

Гаделсезлекне табигате белән кабул итмәгән Айзирә соңгы сүзләрен берникадәр басым ясап әйтте. Чөнки аның каршында басып торган әлегә кыз турында урлаша дигән сүзләр дә таралган иде. Ләкин аның кеше акчасына, кеше әйберенә кул тидергән, ара-тирә үзләштергән белсәләр дә, әлегә аның гаебен раслый алганнары юк, әлегә сүзләр чамалау рәвешендә генә бара иде. Бу хәлдән соң, Айзирә әлегә сүзләренң дөреслегенә чын-чынлап инана да башлады...

– Жарар! – дип телләнде уйнак кыз, – дөнжә, жаным, шундый нәстә ул, әйләнә дә бер баса! Карарбыз! Башың иеп, үзең үк жылап киләсе булма! Безнең жанга.

Бер караганда, ул аларга яшел юл ача ала иде. Бер карасаң, күпләр шулай эшли дә, шулай яши. Бәхеткә, Айзирә беркайчан да андый кыек юлга басмады. Соңыннан ул ничек итеп, күршесенң күзенә күтәрелөп карый алыр соң?! Ничек итеп, вөждән газапларына түзәр?! Күршесенә файдасы бер тиенгә дә тормаган буш витамин салдырып, аны бөтенләй аяктан егармы? Әнзиянең анасын мескен Гали абый хисабына терелтеп, күршесен тән вә жан газапларына дучар итәрме? Юк, юк, Айзирә беркайчан да андый гөнаһлы гамәл кылмас, андый явызлык эшләмәс!

Хәер, тормышының авыр минутларында ул профессиясен дөрес сайладымы, дөрес юлдан киттеме дигән шик-шөбһәле уйлар белән дә изалана торган иде. Бүгенге ямьсез күренештән соң да, аның нечкә жанын сары сагыш камап алды. Сатлык иренң хыянәтеннән жаны бер сызласа, икенче яктан, гаделсез тавыш куптарган коллегалары хафага сала иде...

Медицина эшен ташларгамы яисә калыргамы, дигән уй беркайчан да аның башыннан чыкмады кебек. Бүгенге сыман менә шулай бер гаепсезгә рәнжетелгән чакларында әлегә эштән котылырга теләсә дә, макталганда, эше уңышлы барганда, күңелен бирөп, хезмәт иткәндә, ул үзе сайлаган һөнәренң кирәклеген аңлап, шуңа чын күңеленнән сөенә торган иде. Киләчәктә медик булырмын дип, ул башына да китермәде бит. Аның медик булып китүенә әтисе Габделбарый этәргөч ясады, дөресрәге, аның авыруы. Антибиотикларны күп куллану сәбәпле, атасының ашказанында жәрәхәт ачылган иде. Ә авыруның башы ул түгел, билгеле, авыруның тарихы исә шактый катлаулы булды, ул озын-озак елларга сузылды. Колхозларның, партиянең көчле чагы: Габделбарый абый – парторг. Түрә булып алган бер генә кеше дә жәяү йөергә яратмый, Габделбарый да транспортсыз калмады, аңарга колхоздан өр-яңа «Урал» мотоциклы бирделәр. Колхоз рәисенекә сыман жылы «УАЗ»игы булмаса да, кырдан-кырга, фермадан-фермага йөергә ярый. Ләкин бер уңайсыз ягы бар: жылы чакта гына, ягни язын, жәен генә утыра аласың. Көзгә пычракта, кышкы салкыннарда мотоциклны

онытырга туры килә. Тик шуның бер хикмәте дә бар: транспортка бер ияләшкәч, шуңар бик нык күнегелә, утырасы гына килеп тора. Әнә шушы нәрсә аның атасын харап итте дә булса кирәк, ул көзгә һәм кышкы салкыннарда мотоциклда йөрөп, бик каты салкын тидерергә өлгерде. Авыруын узгынчы гына итеп, гади бер салкын тию дип кенә кабул иткән Габделбарый абзый бик нык ялгышты, салкын инде аның эченә үк үткән: аны полиартрит дигән эшкә чир эләктереп алды. Буыннары шешүдән, аяклары каты сызлаудан интеккән атасы төннәр буе сызланып, саташып чыга торган иде. Авылдагы фельдшер хатынының ярдәм кулы сузуыннан да әллә ни файда сизелмәде кебек. Район үзәгеннән килгәләгән өметсез табиблар, шәфкать туташлары да аны чын-чынлап дөвалар урынга, аңардан күбрәк зарландылар гына. Янәсе, ул артык холыксыз вә артык түземсез!

Шулай да Бәкердә һәм башка шундый урыннарда дөвалана торгач, Габделбарый абзыйның хәле әкрәнләп яхшыра башлады, авыртулар кимеде, полиартрит әкрәнләп чигенде. Ләкин сөенергә иртәрәк булган икән, бер авыру икенчесен китереп чыгарды, эшкә чир эзсез югалмады. Озак еллар көчле препаратлар куллану да яхшыга китермәде: ашказанында жәрәхәт ачылды. Дөваламасаң, кан китәргә дә мөмкин. Өйдә тотудан мәгънә юк: тиз арада хастаханәгә озатырга кирәк. Районга. Караңгы көз, пычрак юллар. Беркемнең дә, пычрак ерып, районга чыгып китәсе килми. Хәер, ир каты авыргач, гаилә тормышын бар көчкә белән тартып барган әнисе бу юлы да югалып калмады: «К-700» тракторы яллап, шул төнне авыр хәлдә яткан ирен районга хастаханәгә озата алды...

Ч.-да яшәп яткан Айзирәгә икенче көнне авылдан телеграмма килеп төште: «Кайт! Атаң үлем хәлендә!». Телеграмма алган көнне үк кайта алмады, икенче көнне генә өлгерде. Шуның алдыннан гына ул бер куркыныч төш күрдә. Ни гажәп, төшендә әтисе үлдә аның: машинада күпер астына очты. Әлегә төшне ул төрлечә юрап карады. Халык аны болай дип юрый: әгәр дә төштә якин кешенең өлемен күрсәң, андый кешенең гомере, киресенчә, озын була икән. Бәхеткә, нәкъ шулай килеп чыкты да.

Атасы аны бик каты көткән! Янындагы саклаучыларга да: «Мин бары тик Айзирәгә генә ышанам; менә ул кайтыр да күзләремә туп-туры карар, шуннан мин үз хәлемне белермен!» – дигән...

Айзирә иң элек ординатурага, хирург янына керде. Аннан ул: «Әллә ни өмет юк, сеңлем, яшәсә, шул бер-ике ай яшәр, рак аңарда!» – дигән коры сүзләр генә ишетте. Ни хәтле авыр булса да, ул атасы яткан палатага елмаеп, яктырып килеп керде. «Рәхмәт сиңа, кызым, – дип, бар көчен жыйнап пышылдады атасы. – Мин бит беләм, сиңең күзләр беркайчан да алдамыйлар!»

Бәхеткә, район хирургы куйган куркыныч диагноз чынга ашмады, начар авыру бу юлы Габделбарый абзыйны читләтеп узды.

Ул кабат кайтты. Иренәң кайтачагына күңеле белән инанган хатыны аның шулай кинәттән генә кайтып керүенә артык гажәпсенмәде дә кебек. Ир үзе дә аны монда кочак жәеп каршы алмаганның яхшы белә: тату, тигез гаиләдә тәрбияләнгән, хыянәтнең, алдауның нәрсә икәнлеген дә белми үскән «тәти кыз» (аны ире кайчак шаяртып шулай дип атый иде) аның бу ачы, мәгънәсез хыянәтен беркайчан да кичермәячәк! Ялганлап, алдашып, ниндидер чит хатынга ияләшкән, яшереп никах укытып йөргән сатлык иренә ул хәзер дуслык вә сөю хисләре түгел, ә нәфрәт кенә кичерә иде!

– Кичер, дип сорамайым. Аңлайым.

Кайтып керүгә үк иң беренче сүзгә энә шул булды. Айзирә шулчак иренен күзләренә карап бакты – йөзгә сүрөлгән, күз кабаклары шешенгән, кайчандыр яктырып, очкын чәчеп торган дәртелә, нурлы күзләргә тоныкланган, анда ваемсызлык, ушсызлык.

– Ялгыштым мин, аңлайсыңдыр.

– Ялгышыңны гафу итәрмен, дип уйлайсыңмы?

– Белмим. Берни дә.

– Кичерергә? Шулаймы?

– Айзирә...

– Әйе...

– Кайтар мине, зинһар.

– Кая?

– Үз яныңа.

– Ничек?! – Кинәт кенә кайнап киткән Айзирә ачудан кысылган йодрыгын өстәл кырына шудырып алды. – Син хәзер никахлы кеше түгелме соң?! Нәрсә, үзгә гөнаһлы булгач, мине дә шунда тартып кертмәкче буласыңмы?

– Белмим, читен миңа. Айзирә! Яраткан, сөйгән килеш нишләдем мин? Гел сине уйлыйм.

Айзирә ирен танымады. Күз яшьләргә, ихлас күз яшьләргә тукталып торырга да өлгермичә, пылт-пылт килеп, идәнгә тамдылар. Ирен мондый мескен, риясыз хәлендә беренче күрүгә иде. Ничкайчан балавыз сыгарга яратмаган ире хәтта атасы белән анасын жирлөгәндә дә, бу тиклем еламаган иде ләбаса! Айзирәне бу юлы бер генә нәрсә сөендерде: чын иде күз яшьләргә, чын!

– Кал, дип әйтә алмыйм, – диде хатын. – Мин сиңа хөкемдар түгелмен, тик син шуны аңла, шуны онытма, бу хыянәтгә белән син минем иң авырткан жиремә бастың, син мине баусыз астың, шушы көннән башлап, минем кешеләргә ышанычым бетте. Аңлайсыңмы?

– Аңлайм, жаным. – Айзат, кабаланып, өстәл өстенә берничә дистә яшел акча чыгарып салды. – Малайга болар. Акчаны яхшы эшлим хәзер.

Шулай итеп, калды ул, тик озакка түгел: хатыныннан, баласыннан үзгә карата элеккегә күңел жылылыкларын сизмәгән сатлык иренгә кәефе кабат сүрелде – безадан ул кабат югалды...

Илшатны үстерү жиңел булмады. Анасы аны һәрчак мөстәкыйльлеккә ияләштерергә тырышты, «үчти-үчти» итеп, гел иркәләп кенә тормады шикелле. Шулай да бала – бала бит инде ул, нишләсен, атасы киткәч, жаны-тәне белән анасына беректе. Әни, димәгән, әни, дип суламаган чагы булмады аның. Баланы иртән бакчада калдырган чагында Айзирә һәрвакыт газап һәм тетрәнү хисләргә кичерә торган иде. Тәрбиячеләр баланы аның кулыннан каерып алып калганда, сабий үрсәленеп елый башлый иде. Эшенә барып житкәнче Айзирәнең колагында һаман да шул Илшатының елаганы яңгырап торды. Хәер, кичен алырга килгәндә исә, Илшат сөенеп, балкып килеп чыга!

Аннан соң бер генә бала да чирләмичә калмый. Илшатны да андый мәрәкәләр читләтеп узмады, ул йә ОРЗ, йә бронхит, йә бер сәбәпсезгә эче китүдән интекте.

Илшат хастаханәдә яшәп үстә: атна саен төнгә сменалар алган Айзирә кичке бишләрдә баласын йөгәрә-йөгәрә бакчадан барып ала да эшенә алып килә. Илшатны госпитальдә ятучылар калдырган күчтәнәчләр белән сыйлап, аны

пост каршында утырта да кабат авырулар янына чаба. Ләкин бала кайда да бала шул инде, нич кенә дә тик тормый: Илшат та әле бер, әле икенче палатага йөгереп кереп житә, әле бер, әле икенче авыру янында мәш килә башлый. Хәтта ки берәрсе янында ятып, черем итеп тә ала торган иде. Тора-бара андагылар шаяртып, аңа «полк малае» дигән исем дә тактылар...

Айзирә хезмәт иткән госпитальдә күпмедер дәрәжәдә билгеле һәм хәллә шәхесләр дәвалана иде. Бер бик шундый дәрәжәле абзый (соңыннан ачыкланды, ул ФСБ хезмәткәре булып чыкты) күңеленә якын килгән шәфкать туташына тиз арада ярдәм кулы сузарга булды. «Сеңлем, күңелен бик тә әйбәт сиңең, – дип башлады ул сүзен, – үзеңне кызганам, сиңең бу балаң койкалар арасында түгел, ә өйдә чабып йөрергә, тыныч урында яшәргә тиеш. Теләсәң, мин сиңең балаңны атналап йөри торган лечебный садикка урнаштырам, бернинди дә проблема булмаячак, танышларым житәрлек!» Айзирә әлегә кешегә мең-мең рәхмәтле булып, малаен энә шул жайлы, уңайлы бакчага урнаштыра алды. Бары тик шуннан соң гына бала үз хәленә керде, чирләр онытылды, бакчадан алырга дип килгәндә йә аны сөлгегә төреп саунадан чыгарып куйган булалар, йә тренерлары бассейнда коендыралар, тәрбиячеләр, табиблар аңар төрле-төрле шифалы дару үләннәре эчерәләр. Менә шуннан соң анасы аның өчен борчылмый башлады, чөнки ул күзгә күренеп ныгыды һәм чыныкты.

Шулай да алар шактый зур мохтажлык кичереп яшәделәр. Кайчагында трамвайда барырлык та акчалары булмый иде. Бөтенләй акчасыз калганда, ул күршесе Нәгыймә апасыннан бурычка сорый торган иде. Ә ул акча сорап кәргәнне бер дә яратмый. Менә бүген дә нәкъ шул хәл.

– Нәгыймә апа!

– Әү? Нәстә тагын?

– Бурычка бер йөз тәңкә биреп тора алмассың микән? – дип, тиз-тиз генә аңлатырга тырышты ул карчыкка, – Юлга кирәк иде, бүген үк кертәм, борчылма, эштәгеләрдән алам да кайтышлы...

Холкы бик тә рәхимсез карчык, бер сүз дәшмичә, мыштым гына каядыр кереп китә дә күздән юк була. Бу юлы да нәкъ шул хәл кабатланды. Акча биргәннәрен көтеп, хәерче кеше сыман, ул озак кына ишек катында басып торды. Кызы да өйдә, анысы анасы кебек үк түгел, ягымлырак, ышанычлырак. Һәм шул кызы:

– Әни, ишек катында Айзирә басып тора, син аңар акча бирәсеңме, юкмы?! – дигәч кенә, Нәгыймә карчык ничектер аны мыскыл иткән сыман: – Әнә, чыгарып бир шуңа! – дип артыннан кычкырып кала иде. Хурлыгыннан йөрәге янган Айзирәнең шулчак күз төпләре дымланса да, борын чөөерергә хакы юклығын аңлаган хәлдә, шул хәер акчасын алып, үзенә төшеп китә иде...

Беркөнне Нәгыймә карчык аларга үзе килеп керде. Башында ныклы уе, фикере бар иде булса кирәк, аның үз-үзен тотышында, сөйләшүендә ниндидер бер жәһәт кискенлек сизелде...

– Сеңлем... – Карчык сүзен башлаган арада Айзирә тиз генә чәй кайнатып, телеңне йотардай тәмле коймаклар пешереп, күршесенә каршысына китереп куйды. – Уңган, булган кеше инде син үзең, сүз дә юк, тик менә бәхетәң генә кайтышлы булды...

– Нишләп алай дисең, күрше апа, – дип елмайгандай итте ул. – Тормышым жайланып килә түгелме соң?!

– Әй, жаным! Кай жире жайлансын, ди инде тормышыңның! – дип бәрелде

аңа карчык. – Эшкә йөргән буласың, тыранспыртка да акчаң житми. Әйт әле син миңа, дәлше син ничек яшәргә уйлыйсың суң?! Ай, жәллим дә суң инде үзеңне! Жәллим!

– Кирәкми, күрше апай, мине жәлләргә кирәкми. Сыйланыгыз.

– Коймагың бик тәмле булган, рәхмәт! – дип тәтелдәде коймак сыпырган карчык. – Тик менә акчасыз урында хезмәт итәсең икән, шуңар инандым, алыштырсаң инде әгәр эшеңне.

– Юк! Мин эшемне беркайчан да алыштырмайчакмын, медицина – ул минем язмышым! Ничек кенә читен булмасын, мин аннан китмәячәкмен! Әйе, заманалар авыр, тик шулай да мин киләчәккә, аның яхшыга үзгәрәчегенә ышанам! Госпитальгә дә яңа жиһазлар кайта башлады... Үзгәрәчәк әле ул, гел болай гына бармаячак... Түзәргә кирәк, күрше апа, түзәргә... Түләүләр дә артыр дип өметләнәбез, өмет юк түгел... Әле менә төнгә сменаларымны да арттырдым. Әзрәк ялгана башлады инде.

– Сизәм – соңгы вакыт керми дә башладың!

– Бурычка сорамайым мин хәзер! – дип елмайды Айзирә. – Акчамны да санап кына тотам...

– Үзең генә булсаң, бер хәл, – дип төзәтергә ашыкты карчык. – Улың бар бит, балаң, жаным... Ирең дә жүнле булмады, сабагы, качты.

– Качкан артынан чабып йөри алмайым бит инде мин хәзер, күрше апай!

– Чап, димим! – дип каты гына эндәште ул. – Шулай да иреңне кайтарырга кирәк! Бармы аның кайтырга теләге, әйт әле?

– Бар. Сорый.

– Сорагач, ник кайтармыйсың? Кайтсын!

– Кайтып карады бит инде! Кире китте.

– Димәк, каршы алуың шундый булган! Кичер син аны, ни дисәң дә, ирең бит, кем генә ялгышмый! Ир кеше бала кебек бит ул: бер ялгыша, жүләргә сабышып, йә шундук елап итәккә ябыша, и-хи-хи.

Ирен кайтару турындагы сүзләренә бер күрше карчыгы гына әйтмәде, билгеле. «Балаңны атасыз калдырма!» – дигән сүзләренә аңар ата-анасы да, авылда яшәгән туганнары да, дуслары, танышлары да җае чыккан саен әйтә килделәр.

Айзирә алдагы ялгышын кабатламаска тырышты: Айзатны ул бу юлы бөтенләй икенче төрле, жылы итеп каршы алды. Хатыныннан гел салкынлык сизгән ир өчен дә аның әлегә гамәле яңалык булып тоелды.

– Айзат, – диде аңа Айзирә, – мин хәзерге тормышым турында бик уйландым. Син мине беләсең, минем өчен хыянәттән соң яшәү юклыгын да беләсең! Сина карата бер тамчы да ярату һәм шулай ук хөрмәт калмады, дисәм дә, син миңа үпкәләмәссең дип уйлыйм. Тик безгә үзәбез турында гына уйларга ярамый. Улыбыз, Илшатыбыз бар бит...

– Бар шул, Айзирә, бар, – дип өзгәләнде Айзат. – Оныт бар булган үпкәләреңне, әйдә, яшәп карыйк бергә. Улыбыз хакына булса да, яшик.

Шулай итеп, алар кабат яшәп киттеләр. Тик бергә яшәүнең рәхәте сизелсә дә, Айзирәнең йөрәге китек иде инде. Иренә булган сөю әлегә бик үк сүнәп бетмәсә дә, күңеле сүрелгән иде инде аның. Айзат нихәтле генә тырышып караса да, яшьлектәге хисләрен кабат кайтара алмады.

Жәй көне алар авылга кайтып тордылар. Айзатын ул мәңгегә нәкъ шул авылда югалтыр дип кем уйлаган бит! Гади генә бер көн иде. Илшат тал чыбыгынан ясалган жайсыз кармакларын күтәреп, инешкә балык тотарга төшеп китте, Айзирә көне буге өй жыештырды, Айзат исә нигәдер бик кәефсез

йөрде: бер керде өйгә, бер чыкты, кулына жүнле эш таба алмыйча, нәрсәдер эзләгән, нидер сизенгән кебегрәк тулганды. Юкка гына булмаган икән: йорт каршына вагон хәтле кара төстәге зур бер джип килеп туктады. Джипның кара тәрәзәсе аша да анда кемнәр утыруын шәрехләргә була иде. Ир генә түгел, хатын үзе дә сизде: анда берничек тә жүнле кешеләр булырга охшамый иде. Джиптан чыгучы да һәм керүче дә булмады, гүя кемнәдер көтәләр иде. Катлы-катлы тәрәзә пәрдәсен эләргә дип, урындыкка менеп баскан Айзирә кире төшөп, сораулы карашын иренә ташлады:

– Синең янгамы?

Айзат «белмим» дигән сыман жилкәсен генә сикертте. Хатынына сиздермәскә тырышса да, алдашты: бу куркыныч машина аның янына, аны алырга дип килгән. Иренәң кыңгыр эшләр белән йөргәнән ишеткәләсә дә, үз күзләре белән күрмәгәч, Айзирә ышанып та бетми иде.

Джип берничә мәртәбә өзек-өзек сигнал биреп алды. Әлеге шомлы аваздан бик нык сискәнгән, бер мизгел эчендә югалып калган Айзат, акрын гына чыгу юлына юнәлде.

– Син кая?

– Шунда инде.

– Кемнәр соң алар?

– Дуслар, бизнес...

– Нинди бизнес?

– Ит белән. Оныттыңмыни кайдан акча кергәнән?

– Чыкма! – дип каршы торды хатын. – Йөрмә анда.

Сигнал тагын кабатланды. Бу юлы тагын да озынрак итеп, сузыбрак – хужаның чыгуын таләп итеп.

– Жүнле кешеләр булса, өйгә керерләр, исәнләшерләр иде, – дип сөйләнде Айзирә.

– Нишлисең, – дип уфтанды Айзат, – дөньясы шундый, хатын, дөньясы...

Каушавыннан аяк киемен кияргә дә оныткан, яланаяк кына чыгып киткән ир, шул китүеннән, бүтән башка-күзгә күренмәде. Соңыннан сере ачылды: бик каты баерга уйлаган Айзат кыек юлга кереп киткән, хужалыклардан алган итләрен сата алмыйча, бандитлар кулына элгеп, булган бизнесыннан колак каккан, шуның белән яраткан хатынын югалткан, бар булган акчасын комарлы уенда оттырып, жинаять кылып, берничә елга төрмәгә эләккән...

Ә шул көнне Айзатның нигезенә теге куркыныч джип килеп туктаган көнне машина эчендә аның яңа хатыны Нурзидә дә булган.

Әйе, шулай итеп ул ирен, газиз ирен башкага бирергә мәжбүр булды. Ярату чигенсә дә, бергә яшәү өметә әлегә бар иде. Ләкин инде шул соңгы өмет тә өзәлгәч, Айзирә бөтенләй кайгыга батты, бетереште. Андый авыр халәтнең кара юлдашы булган депрессия дә озак көттермәде. Атасына рәхмәт, ул ярдәм итте. Чарасызлыктан елый-елый шешенеп беткән кызы: «Әти, миңа хәзер ничек яшәргә соң?» – дигән соравына, атасы ничектер гади генә итеп, авылча: «Учень прусты, кызым, иртә белән торасың да балаңны бакчага илтәсең, ә үзәң эшкә барасың, менә шулай яшисең!» – дигәч, Айзирә эзрәк айнып киткәндәй булды.

Илшатны кыйнап кайтардылар. Мәктәптән. Тик мондый кыйналулар бер генә мәртәбә булмады, алар гел кабатланып торды. Чираттагы бәлане бөтен ачысы белән йөрәгенә алган Айзирә нәрсә уйларга да, нинди гамәлләр кылырга

да белмәде. Баштарак ул әлеге күренешне чын ата тәрбиясе булмавы, баланың атасыз үсүе белән бәйләргә тырышты. Атасыз үскән бала, ни генә әйтсәләр дә, барыбер нәүмиз була, күп очракта үз-үзен, ягъни ирлек дәрәжәсен яклап кала алмый. Житмәсә, атасы киткәч, бала тотлыга да башлады. Апытырагач, ул улын психотерапевтка күрсәтте. Танылган, дәрәжәле табиб. Психотерапевт хатын укучы бала белән ике сәгатәтән артык сөйләште. Илшатны чыгарып жибергәч, кабинетка анасын чакырды...

– Сөз юкка шикләнәсез, Айзирә сөңлем, балагыз сау-сәламәт, – дип башлады сүзен табиб, – бик яхшы тәрбия алган, холкы әйбәт, бик тә кыю һәм иң мөһиме, балагыз зур ихтыяр көченә ия...

– Венера Васыйловна...

– Әйе...

– Ә бәлкем...

– Яшермәгез, әйтегез!

– Тотлыга ул безнең эзрәк, бәлкем, шуңардан ояладыр...

– Юк, юк, сөз ялгышасыз, – дип жылы гына эндәште ул ана, – балада бернинди комплекс та таппадым, алдан ничек тәрбияләсәгез, шулай ук дәвам итегез. Тик...

– Әйе, әйе, әйтеп бетерегез...

– Аңлавымча, аны мәктәптә бик каты кыерсыталар, бергә укучы малайлар.

– Нигә? Ни өчен?

– Менә шуны аңлап бетерә алмыйм: мәктәпкә барып сөйләшергә кирәк.

– Ә бәлкем, мәктәпне алыштырыргадыр безгә?

– Юк, ярамый, сөңлем, – дип киңәш бирде табибә, – проблемадан алай гына качып булмый, аны аек акыл белән, уйлап хәл итәргә кирәк...

Малаен мәктәптә ни өчен рәнжеткәннәрен ул шактый кичегеп кенә белә алды, чын сәбәпләре дә бары тик еллар узгач кына ачыкланды. Ләкин әлеге баланы якларга, аны көчле канат астына алырга кирәк иде. Хәл шактый кискен иде: беркөнне баланың авызын жимереп кайтаргач, анасы аны көне буге трубка аша эчертергә мәжбүр булды. Ә бер мәнне малайның күз төбен каралтып кайтаргач, Айзирә түзмәде, тиз генә жынып, мәктәпкә юналде. Беркемгә бер сүз дә әйтмичә, беркемгә дә бернәрсә ялынмыйча, укучылар һәм укутучылар белән дә киңәшмичә, ул иң элек Наил атлы укучы баланы эзләп тапты. Мәктәптә әрсезлеге, этәчлеге белән дан тоткан, теләсә кемгә кул уйнаткан, барысын да өркетеп, аны тыңламаганны кыйнап һәм рәнжетеп торган әлеге «чакма ташы» белән сөйләшеп-аңлашу бигүк жиңел узмады. Карап торырга ул хәтле эзмәвергә дә охшамаган: буге белән дә, көче белән дә Илшаттан әллә ни артык жире дә юк кебек. Күрәсен, усаллыгы, кансызлыгы белән башкалардан өстен торадыр. Шуның өстенә куркак та икән үзе, Илшатны кыйнамадым дип, туктаусыз телләнде, алдашты...

Алдашканны, үзе кылган явыз гамәлләрне башкаларга сылтаган адәмнәрне жене сөймәгән ана кеше, түземлеген жуеп, Наилгә килеп ябышты: жәлт кенә кулыннан тартып алып, бар көченә, башта бер, аннан соң икенче колагыннан тартты, бик каты ярысып китеп, малайның арт шәрифенә дә тибәргә өлгерде. Мондый якалаулар, жәфалаулар Айзирә тарафыннан тагын кабатланды, малай, аны күргәч, кайда нинди яшеренерлек урын бар, шунда кереп кача торган иде. Артыграк тырышканын ул соңрак кына аңлады: үзен башкалардан көчлерәк һәм югарырак санаган адәмдә, ни хикмәт, ялагайлык сыйфатлары да үскән була. Наил дә шулар рәтеннән булып чыкты: озак уйлап тормаган, «Илшатның әнисе

килә дә кыйный, килә дә кыйный мине» дип, укытучыларына барып элэкләгән. Ике арадагы тарткалашулар жәнжал белән тәмамланды. Укытучылар Илшатны мәктәптән куарга дигән мөрәжәгать белән чыктылар. Хәер, Айзирә анда да югалып калмады, коллектив хәтле коллективка каршы тора алды! Ник дигәндә, бөтен фәннәрдән дә «биш»легә баручы баланы мәктәптән куарга беркемнең дә хақы юк иде. Шулай да ул кабат читен хәлдә калды: бер яктан, әлеге хулиган малай кабахәтлек кылып торса, икенче яктан, Илшатның үзен һәм аның анасын сөймәгән кырыс укытучыларның нәфрәте көннән-көн көчәйде...

Ярдәм бөтенләй көтелмәгән жирдән килеп чыкты. Дөрөсрәге, ул аны үзә эзләп тапты. Әлеге читен хәлдән ничек чыгарга һәм ниләр уйларга белмичә, мәктәп коридорының бер чатында боегып басып торган Айзирә умарта күче сыман шау-гөр килгән төркем арасыннан аны үзә шәйләп алды. Колхоз каланчасы сыман биек, үгез кыяфәтле, килбәтсез, ләкин нык вә көчле кулларын кая куярга белмәгән ир заты шулчакны аңа ярдәм кулы сузардай бердәнбер кеше булып күренде. Айзирә ялгышмады: нәкъ кирәк кешесен тапкан булып чыкты. «Баһадир» итеп күзаллаган кешесе чынында исә гади бер физкультура укытучысы иде.

– Исәнмесез!!!

– И...и...сән...

Укытучы шундый чибәр, мөлаем ханымны күргәч, билгеле ки, каушап калды, һәм авызын учы белән каплап, йөткерә-йөткерә, ханым яныннан тиз генә үтеп китәргә ашыкты...

– Туктагыз, зинһар!

– Әй...

– Миңа сездән ярдәм кирәк булачак!

– Ә?

– Мәктәптә минем баламны жәберлиләр! Бик каты жәберлиләр...

– Кем?

– Наил...

– Әйе, беләбез без аны...

– Белсәгез, шул. Мин бурычлы булып калмам...

Таныша һәм сораша торгач, Айзирә шуны белде: Сабит хатыны белән аерылышкач, ярты ел элек авылдан Ч.-га күченеп килгән икән. Ничек кенә булмасын, ул хулиган малайны Илшатны жәберләүдән тыя алды, бала да, ниһаять, өйгә кыйналмыйча кайта башлады. Айзирә мәктәпкә барган саен аңа рәхмәт йөзеннән күчтәнәчләр күтәреп килә иде. Ул каршы килмәде, китергән кадәресең, рәхмәт әйтеп ала торды. Ә бер көнне Сабит аны бөтенләй гажәпкә калдырды – ресторанга чакырды! Дөрөсөн әйткәндә, аның ресторанга барасы килмәде, чакыруны да сөенеп кабул итмәде. Күңеле тартмый иде Сабитка, аның кешесе түгел иде ул. Ләкин баласын баладан коткарган кешегә рәхмәт йөзеннән, теләмәсә дә, риза булды.

Ч.-да күңел ачу урыннары күп түгел, берничә генә. Алар барган кафе-ресторан шәһәрдә иң затлысы булып саналмаса да, бөтенләй үк начар түгел, кеше шунда йөрергә өйрәнгән, чын мәгънәсендә халык рестораны иде. Ләкин Айзирәнең аягы тартмагач, рестораны да артык күркәм булып күренмәде. Житмәсә, Сабит аны кабат шаккатырырга өлгерде: урыннар алып, өстәл янына килеп утыргач, ул баш киemen салырга ашыкмады, шул килеш утыра бирде. Баш киеме дә берничә урыннан йоннары сыдырылган арзанлы куян бүреге иде. «Әллә бу, чынлап та, бүреген салмыйча гына утырырга булды микән?» – дип уйлап куйды Айзирә.

Инде шул гына житмэгэн: аңар хэтта күрше өстэллэрдэ утырган кешелэр дэ сээрсенеп, күз төшөрэ башладылар. Айзирэ түзмэде, итагатыле итеп, аңа: «Гафу итегез, сезгэ баш киемегез комачау итмиме, кызудыр башыгызга, бэлкем, салырсыз?!» – дип эндэште. Физкультурачының жавабы шактый сээр һәм саллы яңгырады: «Бүрегемен сала алмыйм, чэчемне юмаган идем!» – диде.

Бераздан официант кыз күренде. Ул аның каршына ресторан символикасы йөгертелгән ал тышлы меню кэгазен китереп куйды. Айзирэ танышы тагын эллэ нэрсэлэр китереп чыгарудан куркып, айдаманлыкны үз өстенэ алды, жентекләп меню кэгазен өйрөндө. Сабитның акчасына экономия ясар өчен, иң арзанлы блюдаларга заказ бирде. Официант кыз заказ биргән блюдаларны берәм-берәм китерэ башлагач, Сабит аны кабат гажэпсендерергэ өлгерде. «Матурым, син безгэ берни дэ китереп йөрмэ, мин үзем барып алырмын!» – дия-дия, күзе белән касса аппаратын һәм поднос эзлэде. Бу инде аның саташуы түгел, э ашханэ белән ресторанны гына бутаваы иде...

Айзирэ белән бернэрсэ дэ килеп чыкмаячагын аңлап алган Сабит шул көнне шактый көйсезлэндө: рестораннын чыккач, ул аны озата бармады, минем өем монда гына, дигән булып, каядыр караңгы тыкырык эченэ кереп югалды. Шулай да ул Илшатны күз уңыннан ычкындырмады, аны беркемнән дэ кимсеттермэде. Соңыннан, күрәсең, хатыны белән дуслашырга өлгөргәннэр, бөтенләйгэ авылына кайтып китте. Ничек кенэ булмасын, ул Сабитка мәңгелек рэхмәтле булып калды.

Айзирэнең бер яхшы ягы бар: ул ирешкән уңышларына гына канэгать калмыйча, авырлыкларны ерып, алга барырга ярата. Шулай итеп ул югары уку йортына укырга керде. Табиб дипломына ия булгач, аны «Ашыгыч ярдәм»гэ баш табиб урынбасары итеп чакырдылар. Каршы килмэде, урнашты. Ләкин һәрбер эшнэң яхшы ягы булган кебек, начар ягы да бар. Яхшы ягы шул: син инде табиб, кирэкле кеше, начары: хезмэт хакына гына утырасың. Элеккеге эшендэ аның өстэмэ эшлэре булгалый торган иде, э монда, халык айтмешли, «голый оклад»та утырасың.

Илшат та төзүчелэр институтына укырга керде. Телэмичэ генэ укыды, чөнки төзүче булырга телэмэде. Бишенче сыйныфтан, музыка мәктэбендэ белем алган Илшатның килэчэктэ музыкант буласы килэ иде. Аңарда талант бар, ул атасына охшаган. Аларның бөтен нэселлэре жырлый-бии, гармунда уйный. Баян классын кызыл дипломга тэмамлаган, төрлө бэйгелэрдэ катнашып, лауреат исемнэренэ лаек булган егеткэ төзүчелек һөнэре бер генэ ягы белән дэ күркэм булып күренмэде. Әйе, кайчандыр музыкант булырга хыялланган егетнэң хыяллары чэлпэрэмэ килергэ тора иде. Институтта беренче курсың көч-хэл белән генэ япты, тэртип ягы да аксый башлады...

– Улым, – дип аңлатты аңа анасы, – болай ярамый бит инде, кергәнсең икән, кешечэ укы инде син. Тэртипле бул!

– Тэртипле? – дип каршы төште улы аңарга, – менэ син гомер буге тэртипле, укыдың, училище, институт тэмамладың, егерме еллык стажың бар, шуннан нэрсэ?

– Ничек нэрсэ? – дип аптырады Айзирэ. – Мин дәүлэт алдында булган бурычымны үтим...

– Ә ни файда? Нэрсэң бар соң синең? Гомер ремонт күрмэгән, этидән калган хрущёвкада яшибез!

– Укырга теләмисең, ахры, син институтта.

– Юк, әни, теләмим...

Улының кискен сүзләренә ана кеше башта рәнжеп, үпкәләп йөрсә дә, сонрак улының дәрәс сөйләгәнлеген аңлады. Тырышлыгы, уңганлыгы була торып, ул һаман да бер урында таптана түгелме соң? Юк, болай яшәргә ярамый, нәрсә дә булса кылырга кирәк. Хәзер бит теләсәң, үз эшенә ачарга була, рәхим ит, беркем дә сине тыймый. Башта ул хостел, аннан соң киберт, соңыннан чәчтараһшанә ачу уе белән янды. Тик шуларның берсенә дә күңелә ятмагач, Казан каласында үз бизнесын ачып, уңыш казанган сөңлесе Илсәя белән киңәшәргә булды. Яраткан сөңлесе аңар иң кирәкле, иң төплә киңәшен бирә алды кебек...

– Нәрсә эшли беләсәң, шуннан башла, апа...

– Беләсәң, гомәр буге медицинада инде...

– Менә шул юлдан кит алайса...кабинет ач...

Тәвәккәл кешегә бәхет елмаймыйча калмый, диләр, Айзирә дә шундый зур бәхеткә ия булды. Ул алты кешенә үзенә клиникасына эшкә урнаштырган итеп, бизнес башлар өчен дәүләттән һәрберсенә алтмыш меңгә якин акча алды. Әгәр дә алтыны алтмышка тапкырласаң, өч йөз дә алтмыш сум килеп чыга түгелме?! Бизнесны башлап жибәрү шактый читен булды: транспорт юк, гел жәяү йөрдә. Капельница шешәләрен күтәреп, автобуста, трамвайда йөрәргә туры килде. Нәтижәсә озак көттермәде: май аенда йөри башлап, август аенда лицензия алгач, клиника, ниһаять, бар көченә эшли башлады. Транспорт кирәклегә көн кебек ачык иде: Айзирә укып, машина йөртү хокукы алды. Машина сатып алды. Шул машинада армиядән кайткан улын каршы алырга барды.

«Мерседес»ны күргәч, егетнең гажәпләнүе чиксез булды.

– Әни, син нәрсә, банк таладың мәллә?

– Юк, мин бизнес ачтым, клиника...

– Ә ничек ача алдың соң?

– Мин сиңа бер мәртәбә әйткән идем бит инде: бу дөньяда һәрвакыт кеше булып калырга кирәк, дип. Шул очракта син барыбер уңышка ирешәчәксең... Күрәсәң, әле вакыты житмәгән булган, ә хәзер менә житте, улым! Безнең хәзер барысы да булачак, Алла бирса...

– Мин сине аңладым, әни, син хаклы, син дәрәс яшәдең, мин дә укуымны дөвам итәчәкмен...

Илшат үз сүзендә торды: керде, укуын дөвам иттерде, тәмамлады. Үз һөнәре бугенча эшкә урнаша алмаса да, хезмәт юлын әнисенә клиникасында башлап жибәрде. Улым, мин сиңа балачагыңда уенчык машина да алып бирә алмадым, мөмкинлек булмады, менә сиңа бүләккә дип, анасы улына өр-яңа «БМВ» машинасы алып бирде...

Айзирә ачкан клиника, шулай ук, эчкечеләрне дөвалау белән дә шөгылләнә иде. Әгәр дә кешенә аракы эчүе озакка китсә, махмырдан чыга алмыйча интексә, андыйларны система куеп дөвалыйлар. Бер көнне Айзирәне эчкечеләр, наркоманнар дөваланучы реабилитация үзәгенә система куярга чакырдылар. Атнасына ике-өч тапкыр килмиңә калмый иде ул анда. Гадәттә, булышырга дип, аңар берәр пациентны беркетәләр. Бу юлы, пациент егет нигәдер аңар бик тә таныш күренде. Кара чырайлы, кәкрә борынлы, ул бер генә дә татар егетенә охшамаган, кыяфәте белән Кавказ кешесенә тартым иде. Апырагач, ул аңардан:

– Сөз кайсы шәһәрдән килдегез? – дип сорады.

– Ч.-дан! – дип жавап бирде ана таныш егет.

Аптырап, бер-ике сорау биргэч, егет тиз генэ ачылып китте:

– Айзирэ апа, сез мине танымыйсызмы?

– Каядыр күргәнем бар кебек сине... тик үтер, искэ төшерэ алмыйм.

– Алишер бит инде мин?

– Нинди Алишер?

– Без Илшат белән бергэ укыдык... Бер класста...

Ниһаять, Айзирәнең исенэ төште: Алишер белән Наил! Шулар бит инде ата хулиганнар, мәктәп балаларын куркытып, кыйнап торучылар....

– Алишер! Син монда ничек килеп эләктен? Нәрсэ булды?

– Әй Айзирэ апа, без бит инде, үзегез беләсез, мәктәптә укыганда ук тарта идек ул «травканы»! Без Илшатны да мәжбүр итеп карадык тартырга, тик ул безне тыңламады, шуңа күрә элэгә дә иде инде ана... Гафу итеgez...

Менэ шунда гына Айзирэ баласын мәктәптә ни өчен кыйнаганның аңлап алды. Аңлады һәм шаклар катты!

Илшатның шундый нык, сабыр холыклы булуы, аның үзеннән генэ түгел, э тәрбиядән дә киләдер, мөгаен. Әнисенә, өчәр смена эшләп, чәче белән жир себергәнән күрәп үскән бала анар берничек тә кыенлык китерергә тырышмаган, ул белгән, аңлаган, әгәр дә ул да аны шулай борчу-кайгыларга салса, әнисен бөтенләй аяктан еккан булыр иде.

«Гомерләр үтә икән ул, үтә дә китә икән!» дип, юкка гына жырламыйлардыр, күрәсез. Юк, Айзирәнең гомере әле үтмәде, анар әле яшисе дә, яшисе! Ләкин ниндидер нәтижеләр дә ясарга вакыт житеп килә кебек. Бәхетлеме соң ул? Әйе, Айзирэ бүген, шикләнмичә, үзен чынлап та бәхетле дип әйтә ала. Аның яраткан эше – клиникасы, заман таләбенә жавап бирерлек фатиры, затлы машиналары бар. Аны бүген кая барса да, хөрмәт итәләр, дуслары, коллегалары аның өчен өзәлеп тора. Әти-әнисе дә, Аллага шөкер, исән-саулар, улы Илшат та аны һәрчак сөендереп тора. Егерме биш яшен тутырып килгән Илшат инде өйләнергә дә уйлый: ул Ләйсән исемле кызга гашыйк һәм алар өйләнешергә сүз дә куешканнар. Ә ул кызның атасы – яшь чакта Айзирәнең бер як битеннән үпкән Фәнил – Айзатның яшьтәше. Менэ бит тормышның язмыш жепләре кешеләрне ничек итеп бәйли.

Ул Айзат белән кабат күреште. Авылда. Классташлар очрашуында. Гомере буге чит хатын белән яшәгән, Айзирәнең һәм улының хәлен дә белергә теләмәгән шушы ир заты, Айзирэ аякка баскач кына, алар белән кызыксына, хәтта Илшат белән языша һәм вакытын табып, күрешә дә башлады. Баксаң, ул әллә ни зур уңышка да ирешә алмаган, төрмәдән кайткач та, бу тормышта үз юлын тапмаган. Яшәү рәвешләре дә искитмәле түгел: әлегә хәтле үз өйләрен булдыра алмаганның, кеше йортында айлап-айлап түләп торалар...

Очрашуда ул Айзирәдән күзен алмады. Әйе, әле һаман да ярата, оныта алмый иде ул аны. Һава суларга чыккач та, Айзат аны кочакларга үрелде. Айзирэ, кирәкми дигәндәй, жилкәсен генэ сикертеп куйды. Аңлады ул, соңарганын аңлады...

– Айзирэ! Әйт әле дәрәсән... яратасыңмы син мине?

– Айзат, – дип каршы төште ул, – зинһар, кирәкми, син минем өчен бер

гади танышым гына кебек хәзер, аңлайсыңмы? Синең белән аерылышканда без йөзекләрне салышып хушлашкан идек түгелме соң? Оныттыңмы?

– Юк... – дип сыкранды Айзат, – мин бит яратам сине... Әле дә.

– Синең яратуың миңа кирәкме соң хәзер?

– Гаепне үз өстемнән алмыйм, тик шулай да мине тормыш мәжбүр итте, – дип акланды ир.

– Тормышка гына сылтавы жиңел шул, ай-һай, жиңел...

– Үпкәлисең инде, аңдыйм, рәнжисең. Малайны үзең генә үстердең. Тик бер нәрсәне аңламыйм: шушы матурлыгың белән...

– Юк! Мин беркайчан да ялгыз булмадым! Мин кешеләр яраттым, алар да миңа шуның белән җавап бирделәр. Мин бәхетле, Айзат, бик тә бәхетле...

– Ә нишләп елыйсың соң? – дип сорады ул, Айзирәнең күз төбенә өелгән яшьләренә күреп. – Үзең һаман да мин бәхетле, дисең...

– Ышанма минем күз яшьләремә, ышанма, – дип җавап бирде аңа Айзирә. – Сөенечемнән елыйм.

Хастаханә бусагасын атлап кергәндә аның тыны кысылды. Айзатның авыр хәлдә хастаханәгә элэгүен Айзирә соңга калып кына белде. Бармыйча булдыра алмады. Кыйнаганнар, изгәннәр үзен. Айзат кабат элеккеге эшенә тотынган, кыек юлга атлаган, ә аның ахыры һәркемгә дә яхшы мәгълүм: һәрчак аянычлы тәмамлана...

Айзат аны таныды. Хәле чамадан тыш авыр булса да, сөйләшәргә көч тапты.

– Кабахәтләр! Теләмәдем янә шул эштә катнашырга. Хатын көчлөп кертте. Авыр яшибез, имеш... Чит кеше фатирында торабыз. Акчасы булыр дип.

– Хатының киләме соң яныңа?

– Юк.

– Нишләп?

– Килмәскә, йөрмәскә кушкан идем... Күрәлмыйм... Килмәсен, кирәкми үзе дә, балалары да.

– Берүзең нишләргә уйлыйсың?

– Терелсәм, яңа тормыш башларга исәп. Үлмәм әле...

– Терелергә кирәк шул. Борчылма, ярдәм итәрмен. Мине монда яхшы беләләр, уход әйбәт булыр, аякка бастырырлар.

– Рәхмәт.

Айзат, карашын читкә алып, үзе дә сизмәстән күз яшьләренә буылды. Аның мескенлек вә чарасызлык белән бергә уралган авыр халәте Айзирәнең бик тирәндә, күңел төбөндә яшеренеп яткан ярату хисләрен актарып чыгарды...

– Айзат, – дип пышылдады ул, аны тавышы белән иркәләгәндәй, – ышан, мин сине беркайчан да ташламам...

Фəрит
Суфияров

ОФЫКЛАРДА ТАҢНАР БАЛКЫШЫ

Халкым минем

Планетаның төрле почмагында
Күреп була татар кешесен.
Кайда гына алар яшәсә дә,
Рәнжетмәде һич тә күршесен.

Татар халкы жирләр яуламады,
Канга батырмады дөньяны.
Илбасарлар керде чиген үтеп,
Язмышында аның уйнады.

Йорт-илләрен утта яндырдылар,
Улын-кызын сатып коллыкка.
Ерак гасырлардан урап кайта,
Богау чыңы керә колакка.

Мәчетенең манарасын кисеп,
Ташын алып чиркәү салалар.
Изге эшләр, күпме тырышлыктар,
Бушка кала кылган чаралар.

Көчләп диннән ваз кичтереп,
Муенына тәре тактылар.
«Татарское иго» дигән хәтәр
Тарихта бер исем таптылар.

Кимсетелде, газапланды халкым,
Ятлар торды һәрчак танытып.
Үз йоласын, үзе телен белми
Яшәп булмый барын онытып.

Фəрит СУФИЯРОВ (1939) – шагыйрь; «Яшьлегем авазы», «Яңавыл бизәкләре», «Күңел кошларым» һ.б. китаплар авторы. Башкортстанда яши.

Күп гасырлар ирек юлладылар
Газап чигеп, яшәү хакына.
Гомер буе тирен түгеп эшли –
Хөрмәт артыр татар халкына!..

Барысы да кирәк кешегә

Табигатьгә адәм балалары
Иркәләнә һәм дә назлана.
Жирдән башка һич тә яши алмам,
Бер мизгелгә, хәтта азга да.

Йөрим дисәм, борма юллары бар,
Менәм дисәм – биек таулары.
Хуш ис бөрки яшел тугайлары,
Сандугачлар кунган таллары.

Тормыш кебек үзе шаулы бит ул,
Ургып ага зәңгәр дәрәясы.
Һәркемгә дә жир мирасын саклый,
Куанычлы якты дөньясы.

Кыр өстендә арыш серкә очыра,
Агачларда яфрак алкышы.
Яңа көннәр туа шатлык белән,
Офыкларда таңнар балкышы.

Кояш көлеп караса да рәхәт,
Йөрәк тоя, барын төшенә.
Яуган яңгыр, шыткан үләнә дә,
Барысы да кирәк кешегә.

Диңгез тирәнлеген күрәм

Диңгезләрнең тирәнненә кызыгам,
Йолдызларның сайлыйм яктысын.
Урап чыгам континентлар буйлап,
Төн чыкканчы дөнья яртысын.

Төрле илдә, төрле телдә сөйли,
Барысы да булсын дусларым.
Ерак ара чакрымнарын тезә,
Канатлары тала кошларның.

Максатыбыз уртақ, теләкләр бер,
Дуслык жебе бәйли хисләрне.
Безне бергә очраштырган чакта,
Исбатлана тарту көчләре.

Кешеләр бит төрле хезмәт сөя,
Чәчә, ура, иген үстерә.
Биек таулар аша юллар сала,
Кью булгач, таулар күчерә.

Хезмэт тантанасы куанычлы,
Мин дә калмыйм аннан өлөшсез.
Жир уллары каһарманлык кыла,
Күрми-белми яши белексез.

Татлы хыялларым чынга аша,
Күпләр күк мин гашыйк иҗатка.
Һәйкәл куяр замандашлар шаһит,
Мәрмәр ташын бизәп ир-атка.

Горурлык хисе

Озак вакытлар үткәрдек –
Йокыдан уяныйкчы.
Хәзинәне барлар заман –
Бергәләп уйланыкчы.

Милләтебез яманатын
Сатканнар бер дә юкка:
Кош оясы кебек тузып,
Сибелгән төрле якка.

Без тарихта эзле халык,
Ирек, хөрлек юллыйкчы.
Язмышыбызга кол булып,
Күзебезне йоммыйкчы.

Ата-ана телен онытып,
Үз атын танымаган
Манкорт басты дөньябызны –
Жыр-моңга табынмаган.

Зәңгәр күзлектән карадык,
Бар дөнья, дип, бер төстә.
Халыкның изге теләге
Калыкты кинәт өскә.

Милли тойгылар уянсын,
Горурлык хисен саклыйк.
Барыр юлыбызны барлыйк,
Еллар ишеген шакыйк...

Дөнья ямен жибәрмик

Бездән дөнья ямьле калсын әле,
Йортлар төзик, иген үстерик.
Килер буын яшыләр рәнжемәсен,
Тормыш күркәм, хәстәрән күрик.

Жир-анабыз жәннәт бакчасы күк,
Асыл гөлләр белән бизәлсен.
Кылган эшләребез күренеп торсын, –
Ай-йолдызлар күктән күзләсен.

Без яшәгән еллар шаһит булып,
Басар бер чак тарих каршына.
Гадел хөкем чыгар, бәһаләнер,
Жавап тотарбыз ич барсына.

Корал тотып, яу кырына чыкмыйм,
Сәлам бирәм, кереп, күршемә.
Илем, имин-тынычлыгың кирәк,
Хезмәт сөйгән барлык кешегә.

Равилә Шәйдуллина - Мурат

КАРТ ШОМЫРТ ХАТИРӘСЕ

РОМАН*

* * *

Закиржан иртән кояш чыгып, инде шактый яктыргач, капка шакрыган тавышка сискәнеп уянып китте. Нәфисәне төрмәдән коткарганнан соң, үзенә дә тынычлыгы югалды. Чөнки дуҗ-ишләре арасынан да әллә ничә кешене «халык дошманы» дип алып киттеләр. Шундый ипле, тәртипле кешеләрнең дошман булуына ышана алмый Закиржан. Гомер буге бергә дуҗ булып йөргән Гарифжанны, «Англия шпионы» дип, төнлә алганнар. Хатыны ничә кат төрмә ишеге төбөндә саклап торып, передача бирим дип йөрсә дә, юк, статьясы бик куркыныч, «передача не положена», дип алмаганнар. Дүрт баласы белән нишләргә белмичә аптырап йөри Гәүһәрия, ашарга ипиләре дә юк. Кичә төнлә Гарифжанның ике танышын да килеп алып киткәннәр. Гарифжанның дуҗы булгач, аның артынан да килеп житәрләр дип куркып, төн йокылары качты Закиржанның.

Шуна капка шакрыган тавышка дерт итеп уянып китте дә, төнге тәрәзәнең авыр пәрдаләрен күтәрә төшеп, урамга күз ташлады. Капка төбөндә басып торган Солтангәрәйне күргәч, күнеле тынычланып, капка ачарга төшеп китте.

Солтангәрәй елмаеп, кул биреп күреште дә:

– Закиржан абый, вакытсыз йөргәнем өчен, зинһар, гафу итә күрегез. Өченче көн генә Донбасстан кайтып төштем. Хәлимә түти белән икегезгә бер капка булгач, сезне дә уятырга туры килде инде. Ничек яшәп ятасыз? Хәлимә түти, Нәфисә ни хәлләрдә? – дип, сораулы күзләрен Закиржанга төбәде.

– Бездәге хәлләрне сорама инде син! Бездә бик яман хәлләр булды бит әле, Солтангәрәй. Әйдә, уз, саклык сорый торган заман. Кеше-кара күзенә күрәнмәвең ару, кәргәч сөйләшербез, – дип, егетне өенә алып кереп китте. Аның сөйләгәннәрен Солтангәрәй, йодрыкларын төйнәп, уртларын тешләп, көчкә түзеп тыңлап торды да, ахырынача түзмичә, сикереп торып Закиржанның каршына ук килеп басты:

– Кайда ул Кылый? Әдрисен бир, Закиржан абый! Барып буып үтерәм, әйтте диярсен, икенче күзен дә чокып чыгармасам, исемем Солтангәрәй булмасын! Нәфисә кайда суң? Кайда икән беләсеңдер ич? Закиржан абый, Алланы бер дип белсәң, әйт, зинһар. Мин барыбер яшәим. Тик ул Кылайны үзем белән алып китәм.

* Журнал варианты

– Нәфисә янына барып йөрмә инде син, Солтангәрәй, ул бала көтә, төрмәдә сакчылар көчлөгәннәр, шуннан балага узган. Төрмәдән зур акчалар түләп качырдым да апаларына озаттым. Соң иде шул инде. Саклый алмадык, зөбәржәт йөзек кашы кебек, саф чык тамчылары кебек кызны саклай алмадык. Хараплар гына иттеләр. Уналты яшендә чәче агарган балакайның, аның күргәннәрен беркемгә дә күрергә язмасын, Солтангәрәй. Син аның янына барып йөрмә инде, йөрәген бозма! Тиздән бала табарга тиеш ул. Менә баласын тапкач, кая булса да озатырга тырышырбыз. Тик кай тарафларга озатасыбызны белмим, аны эзиләр бит.

Солтангәрәй урынына кире барып утырды да, ике кулы белән башын тотып, ирләргә хас булмаганча, үксеп елап жибәрде. Аннары камзул кесәсеннән дүрткә бөкләнгән кәгазь чыгарып, Закиржанга сузды. Егетнең куллары вак дерелдәү белән калтырый иде.

– Бу кәгазь белән Үзбәкстанга барып житәргә тиеш. Ташкенда аны көтәләр. Гыйният абыйның бабасы анда бик зур кеше, ди. Бу кәгазьне улын күмәргә барган Фәгыйлә түтигә биреп жибәргәннәр.

Закиржан кәгазьне укып чыкты да, йөзә яктырып китеп, Солтангәрәйгә текәлдә:

– Ничекләр юнәткән ул бу язуны?! Бу бит, бу бит шундый зур язу! Моның белән Үзбәкстанга гына түгел, дөнья читенә барып житеп була.

Солтангәрәй җавап бирмәде.

– Закиржан абый, жаным, үтенепләр сорыйм, бир миңа Кылай Камалыйның әдрисен. Мин жир йөзәндә яшәмәячәкмен, Нәфисәсез миңа яшәү юк! Ләкин мин үзем белән Кылайны да алып китәчәкмен. Бетте, барысы да бетте! Инде Нәфисә нишләр? Бу хурлыкларга ничек түзәр? Ә баласы? Иа Раббым, ничекләр генә жир йотмый соң ул вәхшиләрне? Болар жир йөзәндә ничекләр итеп яши алалар икән? – Солтангәрәй ялварулы күзләрен тагын Закиржанга төбәде: – Бир, Закиржан абый, әгәр Нәфисә өчен синең дә үч аласың килсә, Алланы бер дип белсән, бир Кылайның әдрисен.

– Юк, Солтангәрәй, бирмим, үзеңнең дә төрмәгә кереп утырасың киләме? Шул булдымы үч алуың? Вакыты килер, барысы да үз урынына утырыр. Аллаһы Тәгалә барысын да үз урынына куяр. Безгә хәзер ничек булса да, Нәфисәне коткарырга кирәк. Әгәр мөмкинлеген булса, бу кәгазьне ничек тә тапшыр син аңа. Менә шул синең хәерле эшен булыр. Апасының авылы сезнең авылдан ерак түгел бугай. Ул синең янына чыкмас, тик син моны жизнәсенә булса да, тапшырырга тырыш. Егетлегенә күрсәт! Бу кәгазь аны коткарыр, Солтангәрәй. Иманым камил, ул үзбәк якларына барып житәр.

Солтангәрәй белешмәне кире алды да, куен кесәсенә салып, акрын гына чыгу юлына атлады, аннан соң, кире борылып килеп, Закиржанны кочаклап алды һәм хәтсез генә вакыт тынып торганнан соң:

– Шундый тормыш турында хыялландыкмыни соң без?! Каһәр төшкере бәндәләр, тик нишләмәк кирәк? Рәхмәт сиңа, хуш, Закиржан абый! Их, ниләр генә кылайым икән, ниләр генә кылайым икән? – дип кабатлай-кабатлай, ишекне каты итеп ябып чыгып китте егет. Әле ишекне япкач та, аның әллә үкенгән, әллә әрни-әрни кемнәдер сүккән тавышы кепкән баскычларның шыгыр-шыгыр итеп ыңгырашкан тавышына кушылып ишетелеп торды.

Ишек артында буыла-буыла эт өрә. Закиржан, балконга чыгып, егет артынан карап калды. Бу вакытта болдырдагы Хәлимә түтинең дә күзләре, үзләренә дә кереп тормыйча, башын аска иеп китеп барган Солтангәрәйдә иде.

Атын бөтен көченә чаптырып, әле йокыдан да уянмаган Иске Татар Бистәсен татлы йокыдан уятып, туры айгырны чыбыркысы белән яра-яра, авыл юлына очты егет. Хыяллары, жаны чәлпәрәмә килеп ватылып-жимерелеп, Кабан күле буенда коелып калдылар. Ә алда бушлык, әйтерсең лә, жанын суырып алганнар да урынына берни сизми торган жансыз нәрсәнәдер дыңгычлап тутырып куйганнар. Казанны чыккач, үкерең елады егет. Туры айгыр юуртып, үз хутына бара башлагач, күңеле бушаганчы дөньясын, дөньяны баскан кара жаннарны кармап, арбасына ятып, янә туйганчы үксәде.

Яшәп тә торасы юк! Нәфисәсез тормыш нигә кирәк? Закиржан абыйсы Камалыйның әдрисен бирмәгән булды, тапмас дигәндер! Табам! Буып үтерәм. Үзем белән бергә алып китәм. Дөньяда соңгы көннәрен яшәвен белеп торсын. Инде қояш баеганда, Солтангәрәй Алансуга борыла торган чатны үтеп китеп, юлын Нәфисәнең апалары яшәгән авылга таба дәвам итте. Нәфисәне коткарачак бу кәгазьне ничек тә жизнәсенә тапшырырга кирәк иде...

* * *

Вакытлар узды... Беркөнне таң атканда, Нәфисә эченең авыртыуына түзә алмыйча уянып китте. Иреннәрен канаганчы тешләп, жизнәсе белән апасын уятмаска тырышып, шактый гына ятты. Тик авырту аз гына тынып тора да, тагын да куәтләнеп, эчендәге һәрбер әгъзасын пычак белән телем-телем итеп тураган кебек итеп, яңадан әйләнеп кайта. Кыз авыртуга түзә алмыйча, кычкырып жибәрде. Куркыган апасы сикереп торды да:

– Ай Аллам, Каюм, тор әле, башланды, күрәсең, Нәфисә бала таба, – дип, ирен уятты.

Каюм йокылы-уяулы күзләрен ачып, аптырап, хатынына текәлде:

– Мин нишлим соң, Асилә, мин нишли алам?

– Һай, белмим, жаным, белмим, үземнең дә бала таптырып караганым юк. Кендек әби Бикәне дә чакыра алмыйбыз. Ниләр генә эшләп бетәрбез? – дип каударланды Асилә. – Бар, казан астына ут үрлät әле, жылы су кирәк булып, – дип, Нәфисәне идән астына алып төшеп китте.

– Каюм абый, күрше-күлән керә күрмәсен, ишегеңне бикләп куй әле. Үләм, апа, үләм, булыш, зинһар, булыш! – дип, апасына ялына кипкән иреннәрен канатканчы тешләгән Нәфисә.

– Чү, чү, балам! Хәзер, озак та үтмәс, котылырсың. Бала табуның уты-ялкыны бер көн инде аның. Шулай инде ул, жаннан жан аерылганда авыр, бик авыр, – дип, Нәфисәнең билләрен, эчләрен акрын гына уа, сыпыра башлады.

Авырту аз гына тынып тора да, кыз азрак ял итәргә дә өлгерми, тагын эченең аскы ягын кисә башлый. Шулай биш сәгатькә якын газәпланды Нәфисә. Ниһаять, менә мин, гөнаһтан яралган бала, дөньяга тудым, яшәр өчен тудым, дип, кыз бала аваз салды.

Апасы баланың кендеген кисте дә:

– Кыз, – диде елмаеп, – дүрт саны да төгәл кыз бала. Нәфисә, кара әле кызыңа, нәкъ үзең охшаган кыз бала алып кайткансың лабаса!

Нәфисә әйләнеп тә карамады.

– Кирәкми, миңа ниәмә кирәк ул? Менә хәзер әз генә хәл алам да, жизни белән чыгып китәбез, уют ишеге төбендә ташлап калдырырбыз.

Ул арада өстән чиләк белән жылы су, чүпрәкләр күтәреп, жизнәсе төште. Бала туктамыйча елый, нәрсәдер сорап өзгәләнә. Асилә, жылы су белән баланы юды да ап-ак киндер жәймәгә төреп, Нәфисә янына салды.

– Кызым, ярар, приют ишеге төбөндә калдырырсыз. Тик син аны хәзер имез. Таң атты бит. Кем дә булса килеп керсә, Алла сакласын, үзеңне дә, безне дә хараплар итәрсен. Түбән өйдә бала тавышын ишетеп хәбәр итәрләр, иснәнеп йөрүчеләр бик күбәйде.

Нәфисә, ярар, сезне дә бетерер хәлем юк, дигәндәй, ап-ак киндергә төргән, кып-кызыл йөзлө, үзенеке шикелле үк кап-кара күзлө, туганда ук житү чәчлө, озын кара керфеклө кызны имезергә алды. Сабый, әнисенәң әле сөт тә төшәргә өлгөрмәгән күкрәген авырттырып, тырыша-тырыша имә башлады.

– Йә Раббым, ичмаса баласы да үземә охшап туган, теге дию-пәриләргә охшаса, калдырып китәргә дә ул кадәр үк авыр булмас иде. – Аның күңелендә корсагында чагында ук күрәлмәгән, бүген үк буып үтерергә эзәр булган бу кып-кызыл нәни төргәккә карата үзе дә аңламаган, ярату дисәң ярату түгел, кызгануга охшаган бер ят хис уяна башлады. Бәләкәч кап-кара күзләрен Нәфисәгә төбәп: «Әни, син мине, зинһар, ташлама. Үскәч, мин сиңа таяныч булырмын. Минем шундый яшисем килә, әни», – дип ялварган кебек карап ята. Әнә, азрак имде дә арып-талып йоклап та китте. Төшендә елмаеп куйды.

– Төшендә фәрештәләрне күрә инде, шуларны күреп елмая, – дип, әнисе әйткән сүзләренә исенә төшерде Нәфисә.

Янына Асилә килеп, баласын алып китә башлагач та бирәсе килмәде. Инде үләм дигәндә генә, якты дөньяга килгән бу сабыйга Нәфисәнең күңелә ниндидер күзгә күренми торган асыл жепләр белән бәйләнеп бара иде.

Апасы:

– Сиңа монда калырга ярамый, кызым, китәргә кирәк. Көннәр жылы, балаңны хәзер Сылуның юка юрганына төреп куям, кеше күзенә чалынмый гына, районга таба чыгып китәрсез. Шунда приют янына куеп калдырырсыз. Берәр кеше алып үстерер әле. Бигрәкләр дә үзең охшаган инде, тач үзең, яна туган бала, димәссең. Ничекләр итеп күзләрен тутырып карап ята бит нарасый! Әй бала, бала! Жир йөзләрендә интегепләр яшәрсен, жаным! Беркем дә сине куенына алып сөймәс. Авырган вакытыңда сиңең авыруыңны үзең алырдай булып, яшен коеп, янында әниң төн йокыларын калдырып утырмас. Интегепләр, эт типкесендә, ата-аналы балаларга кызыгып гомер итәрсен инде. Туасың гына калмаган да бит, туасың гына калмаган! Нишләмәк кирәк?! – дип, туктаусыз сөйләнде. Үзе Нәфисәгә карап-карап ала – балаңа нинди исем кушарсың икән? Исемен булса да язып, юрган эченә тык. Берәр төрлө фамилия дә уйлап тап.

– Исемә Газизә була аның, апа. Йосыпова Газизә Габдрахман кызы! Юрган эченә шулай дип язып тыгарбыз.

– Андый исем кушарга кемнең газизә инде бу сабый? «Газизә» дигән исемне эти-әнисе газиз баласына гына куша. Өзелепләр көтеп алган, жил-яңгырлардан саклап, кадерләп үстерәсе баласына гына шундый исем кушалар, Нәфисә. Ишек төбөндә ташлап калдырам дип, йөрәк астында чакта ук буып үтерергә жыйенган балага андый исем кушмыйлар. Башка төрләрәк мәгънәле исем эзләп карамыйсыңмы?

– Юк, апам, Газизә булсын. Бәлки әле, аны берәр баласыз кеше алып үстерер, бу бала аның өчен бик газиз булыр. Шулай итик әле, апам.

* * *

Ә табигатьтә жәй хакимлек итә. Жылы нурлары белән жир йөзен генә түгел, кешеләрнең күңелләрен дә жылыта, туң йөрәкләрне дә эретә алырлык матур кояшлы көн.

Жизнәсе ат жигеп торганда, авыл урамыннан чаптырып килеп, Туры айгыр туктады. Озын буйлы, каратут йөзле бер егет арбадан сикереп төште дә, ут капкандай бер тында:

– Әссәламегаләйкүм! Сезнең исемегез Габделкаюммы, бу Асилә апалар йортымы? Сез Нәфисәнең туганнарымы? Нәфисә сездәме? – дип сорады.

– Әйе, – диде Габделкаюм аптырап. – Нәфисәнең туганнары, тик Нәфисә бездә юк. Син кем буласың соң, исемең ничек, диюем. Нәрсәгә дип бу атыңны шулай кудың? Чат күбеккә баткан бит айгырың. Азрак мал кадерен белү кирәк! Яндырасың бит хайванны, бетерәсең бит!

– Менә бу язуну сезгә тапшырырга куштылар. Нәфисәгә бирегез! – диде дә, башка бер ләм-мим сүз әйтмичә, атына китереп орды егет. Аннан соң борылып карап: – Нәфисәгә әйтегез, бәхетле булсын! – диде дә урман юлына кереп китеп, күздән югалды. Каюм күрмичә дә калды, ул чәй кәгазенә төрелгән язуну ачып, күз йөртеп чыкканчы, егеттән жыллар искән иде инде. Урман юлында ат тояклары эзе генә ярылып ята. Һай, Һай! Әллә пәри егете булды инде, күз ачып йомган арада урман эченә кереп китеп юклар булды.

Каюм, аптырап, язуну тагын бер кат укып чыкты. Каян юнәткәннәр бу кәгазьне? Тучны пәри егете бу, чибәрлеге, буй-сыны! Ул бит инде үзенә документын, Каюм исеменә «ә» хәрефе өстәп, Каюмәгә әйләндереп, Нәфисәгә документ ясаган иде. Большевикларның Үзбәкстан якларындагы зур кешесе түгәрәк пичәтле кәгазь жибәргән. Ничек шундый кәгазь ясый алганнар? Мондый язу белән кая теләсәң, шунда барып житеп була. Гажәп хәл, егет тә бер авыл малаена гына охшаган. Бу Нәфисәнең котылу кәгазе иде. Аллага шөкер, Үзбәк якларында аның таяныр кешесе бар икән ләбаса. Исән-сау барып кына житсен, ә анда үз тормышын үзе корыр! Барысын да онытыр, Алла теләсә, әйе, оныта күрсен! Әле хәзергә аның жанында үпкә, әрнү, ачу ташый. Каюм аның төннәр буге тын гына елап ятуын ишетә. Балдызына булыша алмавына гажизләнә. Әлегә чибәр егет тучны пәри егете! Нәфисәне коткарырга килгән пәри егете!

Ә баланы нишләтергә? Алып кына китсен иде кана. Өстенә шундый зур гөнаһ алмасын иде, сабийның ни гаебе бар?! Соңыннан гомере буге үкенәчәк Нәфисә, гомере буге! Баласы жәл! Бигрәкләр дә матур кыз бала! Тач Нәфисә инде, тач үзе. Ул якларда аны кем белә, иремне үтерделәр, дияр. Баланың этисенең кайдалыгын кем тикшереп торган?

Ул арада Нәфисә акрын гына арбага чыгып утырды. Асилә апасы юлга ризыклар әзерләгән. Төенчеген Нәфисәгә тоттырды да, елый-елый, жинаяттән яралган бәхетсез кызчык Газизәне сөңлесенең кулларына салды. Нәфисәне, кочаклап, куеныннан озак жибәрмичә торды. Аннары үкси-үкси, әйтми калудан курыккандай тезде:

– Нәфисә, балаңны калдырганчы, башта уйла! Гомерең буге оныта алмаячаксың, бел шуны. Гомерең буге төшләреңә кереп йөдәтәчәк бу сабий! Калдырма балаңны, калдыра күрмә!

– Хуш, апам, рәхмәт сиңа! Күрешә алмасак, бәхил бул! – диде Нәфисә, апасының иңнәрәннән кочып. – Әгәр хәбәрләре килсә, әниләремә ничек булса да, минем турыда язып жибәрегез. Тик әйбәт хәбәрләргә генә ишеттерегез, аларга болай да авыр.

Жизнәсе, дилбегәне кагып, атны урман юлына борды да, кузгалып киттеләр. Инде ничә көннәр кояш нурын күрмәгән кыз, күзләре чагылып, куллары белән йөзен каплады.

Инде бу юлы язмыш кай тарафларга, кайларга илтеп ташлар? Казанга керә

алмый, анда эзлиләр. Алансуга да кайта алмый, гомер иткән ояларын туздырып ташладылар. Кош оясын тузгыткан кебек. Әле канат та чыгарырга өлгөрмәгән кош баласы кебек, Нәфисә оясынан егылып төшөп калды да, инде ничә айлар интегеп, кая барып бәрелергә белмичә, типкәләнеп яши. Менә алдында нәкъ үзенә охшаган сабые ята. Әле бала үзе белән ниләр буласын белми, мескен нарасый, бәхетсез бала! Аны да әнисенеке кебек үк язмыш көтә, әле исән кала алса! Бу баланың беркемгә дә кирәге юк, хәтта әнисенә дә! Нәфисә унбиш яшенә чаклы эти-эниле, жылы өйле гаиләдә яшәде. Ә бу сабий?! Хәзер аны кирәкмәс мәче баласын адаштырган кебек приют ишеге төбөндә ташлап калдырыр. Бала тавышын ишетеп чыккан кемдер, баласын ташлаган юньсез ананы каргый-каргый, Газизәне күтәреп алыр. Соңыннан баланың язмышы ничек булыр, бер Алла үзе генә белә. Нәфисә, күзләренә яшь килеп, юрган читен күтәреп, кызының кызыл йөзенә текәлдә, мес-мес итеп йоклап яткан баланың йөзе шулкадәр тыныч, эни куенында булганда, миңа берни дә куркыныч түгел, дигән кыяфәт белән тыныч кына йоклый сабий. Аның күзе кызының бит очындагы тары бөртегеннән дә кечкенә, Нәфисәнең үзенекә шикелле, әнисә Зөһрәнеке шикелле үк миңгә төшөп, ул сискәнеп китте. Миңне дә, нәкъ үзенә битендәге кебек, Аллаһы Тәгалә тамга итеп кызының битенә күчәрәп куйган, кашлары кап-кара, озын кара керфекләре дә нәкъ әнисенеке кебек! Әнә, нәни кызы төшләнеп елмаеп куйды.

Нәфисә, күпме генә эзләсә дә, кызының йөзеннән теге йөнтәс кечкенә күзнең чалымнарын таба алмады. Юк, охшамаган. Хәер, баланың әтисе кем икәнән каян белсен соң ул? Теге икесен юньләп күрмәде дә ләбаса. Әгәр шул диюләрнең берәр чалымын күрсә, ике дә уйлап тормыйча калдырып китәр иде. Калдырып китә алыр идеме икән, анысын да белми. Ә бу кыз нәкъ үзе! Әле алай гына да түгел, корсагында чагында ук буып үтерердәй булган, тугач Ситдика чишмәсенә салып батырып үтерергә жыенган бу сабий Нәфисәнең жанына шулкадәр якын, газиз! Ул үзгә өзелеп, куркып, юыртып барган атның приют ишеге төбөнә килеп житкәнән көтә.

Менә районга да килеп керделәр. Жизнәсе атын приют ишеге төбөндә туктатты да дилбегәсен ашыкмыйча гына атлар бәйләр өчен махсус ясалган аркылы нәзек агачка бәйләп куйды. Аз гына уйлап торганнан соң, Нәфисәгә карарга да уңайсызланып, арба янына килде һәм баласын алырга үрелде. Корама юрганга төрелгән жанлы төргәкне кулына алып, әллә нинди искеләр белән тышланган приют ишегенә таба юнәлдә. Бер адым, ике адым... ун адым... Ана белән баланың арасын ерагайтучы бу адымнар Нәфисәгә: «Әнием, әнием минем, ташлама, ташлама», – дип ялварган кебек ишетелә иде.

Нәфисәнен үзгә өзелде. Әнә жизнәсе инде ишеккә якыная, өч адым калды, ике адым, бер адым... Хәзер ятимлек ишеге ачылыр да, аның кызын, жаныннан өзелеп төшкән бәгырь кисәген адаштырган мәче баласы кебек идәнгә куеп, кирәкмәгән әйбердән котылган сыман жизнәсе кире чыгар. Аннан соң нәрсә була, гомерлек үкенүме?! Мәңге бетмәс кайгы-хәсрәт диңгезләрендә йөзеп, урамда йөргән һәрбер балада кызының чалымнарын эзләүме? Ничек яшәр Нәфисә, ничек гомер итәр? Кызыннан башка яши алырмы, оныта алырмы?

Жизнәсе приют ишеге каршында туктады да, нидер өмет иткәндәй, Нәфисәгә борылып карады һәм ишек тоткасына ябышты.

– Жизни-и-и, тукта-а-а! – Нәфисә арбадан сикереп төште дә жизнәсенә таба йөгәрде һәм каударланып, жизнәсе кулыннан нарасыйны тартып алып, күкрәгенә кысты. – Юк, жизни, булдыра алмыйм, ташлый алмыйм, жизни

жаным! Ачуланма, соңыннан ничек яшәмәк кирәк, ничек гомер итмәк кирәк? Аның ни гаебе бар соң? Аның атасы юк, минем Газизәм тик минеке генә! Ни күрсәк тә, бергә күрербез. Ничек булса да, яшәрбез әле, жизни, Аллаһы Тәгалә булышыр, жан биргәнгә жүн бирермен, дигән бит! Юк, жизни, ташлый алмыйм! – дип кабатлап, баласын күкрәгенә тагын да ныгытыбрак кысып, приют ишеге төбеннән йөгәрә-атлый китеп барды.

Тынычлангандай, шундый карарга килүенә сөенгәндәй, арбага менеп утырды да кызының йөзенә карап сөйләнде:

– Балакаем, мин сине беркемгә дә бирмим, кызым минем!

Баладан шундый да тәмле ис – яшәү исе, өмет, яңа тормыш исе килә иде.

– Менә шулай, кызым, ничек тә яшәрбез әле... – дип, кызы белән сөйләште Нәфисә.

Жизнәсе, үз өстеннән әллә нинди авыр йөк төшкәндәй, бала белән ананы куенына алып:

– Рәхмәт, балдыз, мин синең шундый карарга киләсәңне белдем, бик дөрес эшлисең, гомерең буга өзгәленеп яшәр идең. Һәр бала үз бәхете белән туа, әле сездән дә бәхетле кеше булмас! Безнең кулыбызда сине коткара торган шундый шәп кәгазь бар, кайдан юнәткәннәрдер – белмим. Бүген иртән бер бик чибәр егет калдырып китте, бу кәгазь Нәфисәне коткарачак, диде. Атын ак күбеккә батырганчы куган, харап итмәсә ярар иде инде. «Исемен ничек?» – дип сорап карадым, әйтмәде. Әллә пәри егете булды инде.

– Солтангәрәй аның исеме, Солтангәрәй, – дип, авыз эченнән генә берничә кат кабатлады Нәфисә. – Минем белән күрешәсә килмәгән, жирәнгән! – Инде тынычлана башлаган кебек иде югыйсә. Жаныннан, актарылып, әллә нинди ыңгырашуга охшаган өн чыкты. – Минем яңга кермәгән, нишләп керсен, мәсхәрәләнгән, дию пәриләрәннән бала тапкан хатын аңа нәрсәгә кирәк, мин аңа тиңме инде?! Хуш, жаным, мәңгелеккә бәхил бул! Үзбәкстан якларына синең белән түгел, гөнаһтан яралган кызым белән чыгып китәм.

Өнә, төкерә ул нарасый этисенең кем булуына. Әнисенең куенында, миңа әнием булгач та бик житкән, дигән кыяфәт белән ваемсызланып йоклап ята. Ара-тирә авыз чите белән генә елмаеп куя. Әйтерсең лә, үзен ташлап калдырмаган әнисенә рәхмәт әйтеп, әнием, без синең белән бик бәхетле булырбыз, дигән сыман елмая.

* * *

Солтангәрәй авылына кайтып керде дә, атын тугарып, келәттәге агач бүкәнгә барып утырды. Эти-әнисе күпме генә зарыкмасыннар, улларының өйгә керүен көтеп житкермәделәр. Кала хәтле каладан кайтып, өенә кереп тормасын инде! Этисе Газизжан, аптырап, ихатага чыгып, мал абзарларын әйләнеп керде. Улы атны тугарып, өстенә япма ябып куйган.

– Ну куган айгырны, ничек яндырмаган юньсез нәрсә! Нәрсә булган бу малайга, элек энесе атны куа башласа да: «Кая чабасың, яндырасың бит!» – дип тыеп тора иде. Нишләгән бу, нәрсә булган? Әллә жен алыштырып куйган инде үзен? Шахтадан кайткач, кәефе дә яхшы кебек иде үзенә. Казанга барып кайткач, тагын әллә нишләде. Өйгә дә кереп тормыйча, каядыр китеп олакты. – Газизжан аптырап, ихатаны әйләнеп чыкты да, келәт ишеге ачык икәннән күрәп, шунда юнәлде. Имән бүкән өстендә башын куллары белән тотып, Солтангәрәй утыра иде.

– Кайткансың икән, – дип әйтеп куйды этисе. – Туры айгырны куып та

карагансың, кара тирләре чыккан, кая ашыктың? Пужар барые мәллә? Әниен көтә, әниенне кара кайгыларга салып, өйгә дә кермичә утырасың. Ни нәрсә булды соң сиңа, бездән нәрсә яшерәсең? Әйдә, өйгә кер, әниен бәрәңге шулпасы пешереп куйган.

Солтангәрәй, башын күтәрә төшөп, әтисенә дәште:

– Әти, мин иртәгә янә Казанга китәм. Минем анда эшләрем шундый күп. Иртән иртүк Казанга чыгучы юкмы икән? Китәм мин, әти. Торырга урыным да бар. Печән базарына йөк ташучы булып булса да урнашырмын. Тотмагыз, зинһар. Төп йортта калырга төпчек малаегыз Хәкимулла бар. Барыбер монда барыбыз бергә өелешеп ята алмыйбыз.

Газизжан улының гажизлек, хәсрәт тулы йөзенә карап:

– Хәсрәтеңне әйтәсең килми инде, әйдә, хәерле булсын! Әниен янына мондый кыяфәттә кермә, болай да үзен кая куярга белми, син шахтада йөргәндә дә, борчылып, төннәр буге йокламыйча ятты. Хәзер дә нидер сизенә. Йөрәге сау түгеллеген беләсең, – диде.

* * *

...Нәфисә Коканд шәһәрәндә үзенә кирәкле йортны көчкә эзләп тапты. Тирләп пеште. Телен аңлап бетерә алмаган үзбәкләр аны урамның әле бер башына, әле икенче башына жибәрделәр. Урамда бик эссе, бөркү иде. Әнә юка гына юрганга төргән кызына да бик эссе, битенә борчак-борчак тир бәрәп чыккан. Йөзә кып-кызыл, пешкән алма кебек. Нәфисә әледән-әле туктап, баласын имезде, астын алыштырды, ниһаять, алжып, көч-хәл белән үзе эзләгән йорт каршына килеп туктады. Куркып кына, кызыл кирпич белән уратып алган йортның тимер капкасын ачты да эчкә керде һәм мондагы матурлыкка шаккатып туктап калды. Шау чәчәкле агачлар, ямь-яшел бакча, ялтырап торган таш түшәлгән сукмак... Каршысына өч-дүрт яшьлек малай килеп чыкты, туктап, күзләрен тутырып карап торганнан соң, бер сүз дәшмичә, өйгә кереп юк булды.

Озак та үтмәде, кулына зур гына кисәк ипи тоткан, кара чәчләрен артка жыеп куйган, башына яшел ефәк яулык япкан хатын-кыз чыгып, Нәфисә кулына ипи кисәге тоттырды. Ул аптырап, ипи кисәген алырга да, алмаска да белмичә карап торды һәм:

– Исәнмесез, апа, мин – Нәфисә, – дип куйды. Матур хатын ипине улына тоттырып, ул белмәгән телдә нидер әйтте дә сөйләнә-сөйләнә балага үрелде.

– Мин бит сине хәер сораучы дип белдем.

Болдырда тулы гәүдәле, инде чалара башлаган сакал-мыеклы, урта яшьләрдәге баһадир гәүдәле ир-ат күренде. Ул жиңел адымнар белән баскычтан төште дә, бөтен йөзә белән елмаеп, Нәфисә янына килде һәм аны кочып ук алды.

– Хуп, хуп, без сине озак көттек, бик озак көттек, ниһаять, килдең, – дип, Нәфисәнең кулынан төенчеген алып, хатынны өйгә әйдәде.

Өйгә кергәч, Нәфисә бөтенләй аптырап калды. Мондагы матурлык, күз явын алырдай жиһазлар, ялтырап торган идән, аягың батып керерлек келәмнәр – барысы да искиткеч иде. Ул өй эченә узарга куркып, ишек төбәндә туктап ук калды. Шул ара хатын – ул үзен Римма дип таныштырды – кулындагы бала уянып елап жибәрде.

– Ой, маленький плачет, – диде хатын, – наверное, есть хочет.

Нәфисә, аяк киemen салып, тузанлы аягы белән ялтырап торган идәнгә басаргамы-басмаскамы дип торган арада теге татар абзые кулы белән жылкәсеннән этеп:

– Уз, кызым, уз, кулларыңны ю да баланны ашат, аннан соң душка кереп чыгарсың, бергәләп чәйләп алырбыз. Азрак ял итеп алгач, барысын да сөйләшербез, – дип, Нәфисәне кул юа торган бүлмәгә кертәп жибәрде.

Римма исә кызчыкның юрганын чиште. Сабийның, тирләп, чат су эчендә ятканын, әле тәнәндәгә каннары да кибеп өлгермәгән, чиләнәп торган кендек турыларын күрәп аптырап калды.

– Папа, что это – это же новорождённый ребёнок, от роду неделя!

Әтисе бала янына киләп басты да:

– Да-а, дела! – дип, тиз генә аптечка алып килде.

Римма баланың кендек турындагы каннарын сөртәп йод тидерүгә, бала чырыйлап кычыкырып жибәрде. Нәфисә шул мизгелдә атылып керде дә баласына ташланды.

– Кендегенә инфекция керүе бар, Алла сакласын, зарарсызландырырга кирәк, – диде үзен Әсхәдулла дип таныштырган ир-ат. – Римма – Гыйниятулла хатыны, теге малай – Амир – твой племянник. Әле синең кызыңнан бер генә яшкә зуррак сеңлең дә бар, анысы Мәдинә исемле. Без синең үзеңне генә көткән идек. Фәгыйлә кодагый Гыйниятулланы озатырга килгәндә, синең кияүгә чыкканыңны әйтмәгән иде. Ничә яшә соң сиңа, кызым? Бигрәк яшә күрәнәсең. Балалыгың да чыгып бетмәгән, инде әни булгансың!

– Унжиде, – диде Нәфисә, каушап.

– Алай икән, ә баланың әтисе кем? Ул кайда? Нигә шундый озын юлга үзәң генә чыгып киттең, озата килүче булмадымыни? Бу кызчыкның туганына ничә көн соң? Кендеген дә не обработывали, не дай бог, инфекция попадёт, – дип, кызны сораулар белән күмдә Әсхәдулла һәм: – Да-а-а, – дип, сүзен бетерде.

Нәфисә, ирем үлдә, дип әйтмәкче иде, тик алдамаска булды. Үзе белән ниләр булганын энәсенән жебенә кадәр сөйләп бирде. Елый-елый, күңелендә булган үпкә-рәнжешләрен дәрьяларга агызган сыман түктә. Нигәдер бу кешеләр аңа күктән иңгән фәрештәләр булып күренделәр. Аңа абыйсының хатыны, туганнары булышыр, бу газаплы тормышка чик куелыр кебек тоелды.

Римма апасы Газизәне кулыннан төшермәде, үзе бертуктаусыз сөйләнде.

– Маленькая ты моя, ангелочек ты мой! Её тебе Бог послал, как подарок судьбы за твои страдания и унижения! И ещё эта девочка так похожа на моих детей, просто красавица! Папа, теперь у тебя есть три внука: Амир, Мадина и маленькая Азиза. Мы их всех одинаково будем любить и воспитывать...

Римма Мәскәүдә медицина институтын тәмамлаган, татар телен белми, үзбәкчә һәм русча гына сөйләшә иде.

Ашап-эчеп алгач, Нәфисәгә яшәү өчен икенче катта бүлмә күрсәттеләр. Үз гомерендә дә күрмәгән бу балконлы, ап-ак чәчәкле агачлар шаулап үсеп утырган бакчага карап торган зиннәтле бүлмәгә кергәч, Нәфисә катып калды. Ул шушында яшәячәкмә? Кызы белән икесе шушындый хан сараенда яшәячәкләрме? Дөрәс хәлме бу? Артыннан ук киём-салым күтәрәп, ике яшьләр чамасындагы нәни кыз житәкләп кергән Римма апасы:

– Проходи, Нафиса, не бойся. Вот одежду тебе принесла, повесь в шкаф и надевай что хочешь, это всё твоё! А эта девочка – наша Мадина, твоя племянница. Глянь, у неё тоже такая же родинка есть, как у тебя и у твоей Азизы. У Гинията тоже была. Твой дядя был настоящим красавцем!

– И у моей мамы тоже родинка была, – диде төрмәдә аз-маз русча сөйләшәргә өйрәнгән Нәфисә.

Римма өйләрендә жыештыручы булып эшләүче хатынга нидер әйтте.

Тегесе ләгән белән су күтәрәп керде. Икәүләшәп, жылы су белән баланы юындырдылар. Врач булып эшләүче апасы кызчыкның кендеген яңабаштан эшкәртте. Газизә, кендегенә йод тидерүдән кычкырып елап жибәрсә дә, тиз тынычланды. Әнисен мес-мес итеп имә башлады.

* * *

Нәфисә кояш нурларының йөзен жылытуыннан уянып китте. Кичә кич арып-талып, ничә тәүлек буге юлда килеп талчыккан гәүдәсә кайнар душта юынып чыкканнан соң, әйтерсең, камырга әйләнгән, ап-ак, крахмалланган йомшак урын-жиргә ятуга, тыныч тирән йокыга чумды ул. Газизә дә үз гомерендә беренче тапкыр юындырып, ашатып, кендеген корытып яткырганнан соң таралып, рәхәтләнеп, моңа кадәр Мәдинә йоклаган агач караватта йоклап ята. Карават алсу пәрделәр белән капланган, кулың тиеп китүгә тибрәлә үк башлай.

– Кара, бер тапкыр да уянып карамады түгелме соң бу бала? Әллә елап та мин ишетмәдемме? – дип аптырап, Нәфисә Римма апасы кертәп тутырган киёмнәрне элгечләргә элә башлады. Өстендәгә чөлтәрләр төнгә йокы күлмәгә шундый матур, мондый киёмнәрне аның төшендә дә күргәнә юк иде. Киёмнәр шулкадәр күп һәм затлы, Нәфисә, боларны кая киеп бетерермен икән дип, аптырашка калды. Эшен бетергәч, балконга чыкты. Зур бүлмә кадәр кин балкон, әллә нинди матур чүлмәкләрдә зур-зур яфраклы, ә кырый-кырыйларда аллы-гөлле үрмәле гөлләр үсеп утыра. Шулай ук өстәл, өстәл кырыена алты урындык куелган.

Астагы катта жанлану сизелә башлады. Әнә, балаларның жинел адымнар белән йөгереп йөргәнә ишетелә. Ишекне ачып, май кояшы кебек елмаеп, Римма апасы мендә дә:

– Доброе утро, Нафиса! Айда, чай пить, – дип, кызны ашау-эчү бүлмәсенә чакырды.

Озак итеп, сөйләшә-сөйләшә эчтеләр чәйне.

– Нәфисә, – диде Әсхәдулла, – сиңа укырга кирәк. Укый-яза беләсеңме?

– Гарәп имлясын да, кириллицаны да беләм, әти өйрәттә. Коръән дә укыйм, – диде Нәфисә.

– Болай сөйләшәбез: син Коръән укуың турында кешегә сөйләп йөри күрмә! Әйдә, кириллица белән һәйбәт итеп укырга өйрән. Мин үзем медицина институтында укытам. Римма апан да врач. Теләсән, син дә врачлыкка укырсың, булышырбыз. Без хәзер эшкә китәбез, син өйдә каласың. Нәрсә дә булса кирәк, дисән, менә бу хатын – йорт-жирне карап торучы, шуннан сорарсың. Тик ул үзбәкчә генә сөйләшә. Сиңа да үзбәк телен өйрәнергә туры килер. Безнең телләр охшаш, аңлашырсыз дип беләм. Ярый, кичкә кадәр сау бул, – дип, балаларны алып чыгып киттеләр.

Ике катлы иркен, гүрнәчә кадәр өйдә алар өчесе генә калдылар. Нәфисә, кызы йоклаганда, хатыннан чүпрәк сорап алды да болай да ялтырап торган жиһазларның тузанын сөртә башлады. Кызының юеш чүпрәкләрен юып, бакчадагы бауга элдә. Римма апасы кызыннан калган дөнья кадәр бала чүпрәкләрен бала караваты кырыена урындыкка кертәп куйган иде. Авылда балаларны тузган күлмәк итәкләренә, искеләргә төрәп үстергәннә күрәп үскән кыз аһ итте! Йомшак бумази, юка ситсы, зур яулык кебек бала чүпрәкләре шулкадәр затлы иде, яулык итеп башыңа ябарга да була. Ничек аларны бала чүпрәгә итеп тотмак кирәк? Ничек шундый затлы әйберне исраф итәсең,

дип шаккатып, уянган кызын бу зур башъяулыгы сыман ситсыларга төрергә кызганып торды. Бу затлы ситсылар авылда булсамы?! Әнисе әллә нинди затлы күлмәкләр тегәр иде. Ә болар бала сидегенә тоталар. Искитмәле хәл инде, шаккаткыч! Әле ишек төбенә куе зәңгәр төстәге күннән эшләнган бала арбасы китереп куйганнар. Үзбәк хатыны баласын күтәрәп бакчада йөргән Нәфисә янына шул арбаны тартып китерде дә, елмаеп, сал балаңны, дип ишарәләп күрсәтте. Нәфисә, талчыбыктан әтисе үргән бишекне, кабыктан ясалган ике зур тәгәрмәчле, зәңгәргә буялган арбаны исенә төшереп елмаеп куйды. Әллә ничә баланы үстергән ул талбишек, кабык арбалар Нәфисәнең бала чагын искә төшереп, күнелендәге хатирәләрне яңартып торалар иде. Ә бу арба зиннәтле, ләкин ят арба. Шулай да Нәфисә йоклаган кызын арбада озак тартып йөрде. Үзе дә, күкрәген тутырып, Үзбәкстанның жылы, тымызык һавасын сулады.

* * *

Кылый Камалый, әшнәләре белән соңга кадәр сыра эчеп, инде йөзенче кат бу күзсез калу кыйссасын шешәдәшләренә сөйләп, исән калган күзеннән яшьләрен коя-коя, тәмам сәрхушләнеп, өенә таба кайтып килә иде. «Барабыз»дан төшөп калып, тар тыкрык буйлап капкадан кереп китәргә аз гына калды дигәндә, күзгә төртмәслек караңгыдан әзмәвер хәтле бер бәндә килеп чыкты да, бер сүз әйтмичә, Камалыйны сугып екты. Жиргә егылгач, туктаусыз изде – нәрсәгәдер дөпелдәтеп типкән тонык аваз яңгырап торды. Камалыйның, шулай сәрхушләнеп, таң атканда гына кайтуына тәмам күнеккән хатыны да ирен эзләп чыкмады.

Иртән-иртүк урам себерүче хатын әйле-шәйле, күзен тырмап ачып, урамга чыкса – тар тыкрыкта канга баткан жансыз гәүдә ята, ул моны күреп, чырылдап кычкырып жибәрде дә якындагы милиция бүлегенә йөгәрде.

Икенче көнне бистә халкы аһ итте. Бер күзле Кылый Камалыйны үтергәнче кыйнаганнар. Әле дә аңына килә алмыйча ята, ди. Бер кулы сынган, борыны бөтенләй янычелеп, борынсыз калган. Хатыны бүлнистә янында саклап ята, ди.

* * *

Солтангәрәй үз бүлмәсендә гәжитләр укыштырып ята иде. Ишек шакып, Закиржан килеп керде. Керүгә, сәлам дә бирмичә:

– Синең эшме? – дип сорады.

– Ниткән эш турында сорыйсың, Закиржан абый? Хәлимә түтинең бакчасы турындамы? Әйе, менә иртәдән төнгә чаклы жыештырдым, казыдым, буядым. Арылды.

Закиржан егетнең йөзәндә бернинди курку, үзгәреш күрмәгәч, ышанасы итте.

– Син ишеттеңме соң әле? Камалый аңсыз ята, ди. Кичә билгесез бер адәм бетергән Камалыйны. Борынын бөтенләй коймак ясаган, кулы сынган, ди. Әле дә аңына киләлмәйчә ята икән.

– Үзенекен бу дөньяда ук алып киткән икән. Бер дә сөенмим, Закиржан абый. Мин дип уйламыйсыңдыр ич? Алла сакласын! Әнә, Хәлимә түтидән сора. Кичә кичтән бирле өйдән бер адым да атлап чыкканым юк. Ул жирәнгечкә кул күтәрәп, төрмәгә кереп утырыр хәлем юк әле. Нәфисәмне бетергәннәре дә бик житкән. Тагын кемгәдер зыян салган булгандыр. Тик торганда, кеше хәтле кешене кыйнамаслар.

– Анысы шулай, энем, тик нигәдер иң элек үк башыма шундый уй килде. Солтангәрәй эше генә бу, дим. Ул әдрисен сорап тинтерәткән иде. Шундый курыктым, шундый курыктым! Тизәккә басма, исе чыгар, диләр. Сак бул, Солтангәрәй.

– Сез нәрсә инде, Закиржан абый?! Теге вакытта ачу белән генә әйтелгән сүз инде ул. Ачу килгәч, акыл китә бит.

– Ярар, сау булып тор. Солтангәрәй, әле менә сездән жаным тынычланып чыгып китәм. Аллага шөкер, син түгел икән.

Солтангәрәй алма бакчасына чыкты да кичә төнлә кисмәктәге суда юып куйган пинжәген кан таплары калмаганмы дип тикшереп аласы итте.

Пинжәгендә кан таплары юк, тик кисмәктәге су алсу төскә кереп, жәйге кояш яктысында ахактай жем-жем итеп янып тора иде.

Солтангәрәй кисмәктәге суны алмагач төбенә аударды.

«Әйдә әле, алмагач, үзеңне Камалыйның каны белән сугарыйм әле. Алмаларың алсуланып, сусыл булып пешәр», – дип, зур канәгатьләнү белән көрәк алып, бакча казырга тотынды. Дәртләнеп, канатланып эшләде Солтангәрәй.

Хәлимә карчык, аһ-ух килеп, бакчага чыкты да:

– Солтангәрәй, Солтангәрәй улым, син кичә өйдән чыкмагач, ишетмәгәнсендер дә әле. Кичә Камалыйны кыйнаганнар, бетереп атканнар, валлаһи, борыны бөтенләй юк, ди, бөлеш иткәннәр, ди борынын. Инде нишләр, бер күзе юк, борыны да булмаса, ничек яшәр.

– Анысын да кара чүпрәк белән бәйләп йөрер, бер дә исең китмәсен, Хәлимә түти. Ярый әле, кичә өйдән чыкмадым, юкса мин дип уйлаган булырлар иде.

– Чыкмадың, чыкмадың, улым, – диде карчык. – Көне-төне бакча жыештырдың. Кәчтүмеңне дә юып элгәнсең икән, – диде Хәлимә түти.

– Ие, юмасаң, меховой фабрикасы исе килә, – дип җавап бирде аңа Солтангәрәй.

– Ярар, чиста булгач, ару инде ул. Яхшы булган, – дип кире кереп китте карчык. Тәрәзә төбөндәге аяк киеме эзләрен күрәп, юеш чүпрәк белән сөртеп алды. – Сораучы булса, көнозын өйдә булды дип әйтермен, – дип Солтангәрәйнең аяк Киемен дә юып куясы итте.

– Алла сакласын, Аллаһы Тәгалә: «Сакланганны саклармын», – дип әйткән. Әй дуамал, әй башсыз!

Тәки үзенекен иткән. Нәфисә өчен үч алган. Төрмәгә ябып куйсалар, нихәлләр итәр. Инде шактый вакыт үттә, оныта алмый Нәфисәсен. Күрәсен, онытмас та! Ул түгел, үзем дә сагынам. Сагынуларыма чик-чама юк.

Бер кызга да күтәрелеп карамый бит. Ахирәтләренә кызлары да бихисап. Солтангәрәй дип авыз суларын корыталар. Егет кенә әйләнәп тә карамый. Озак тормас, Үзбәк якларына чыгып китәр. Моңысы да озак тормас, – дип, үз-үзенә сөйләнде Хәлимә түти.

* * *

Әй вакыт, вакыт! Аргамактай кая чабасың син?! Кышларыңны язлар, язларыңны жәйләр алмаштыра. Жәй артыннан, бөтен дөньяны моңга күмеп, көз килә. Айларга, елларга ияреп, гомер үтә... Әле күптән түгел генә тормыш тоткасы булган ирләр, хатыннар гомер көзләренә кереп баралар. Тормыш әкрәнләп аларның кичәге сабыйлары – бүгенге яшыләр кулына күчә бара.

Кырыгынчы елның язы. Шамиль бүген армия сафларына китәргә тиеш.

Алар авылдан жиде егет чыгып китәчәкләр. Ат арбасына төялеп, дугаларына кызыл башлы сөлгеләр элөп, кыңгыраулар тагып, жиде егет урам әйләнә. Әле бер урамда, әле икенче урамда никрутларның, дуслары, туганнары белән кочаклашып, аркаларына шап-шоп каккалап хушлашканнары ишетелә:

– Китәбез инде, туганнар. Без кайтканчы, исән-сау булып торыгыз!

– Исән-сау әйләнеп кайтырга язсын!

– Илләр тыныч, имин булсын, тиздән күрешүләр насыйп булсын!

Әллә нинди матур-матур сүзләр-теләкләр яңгырый. Кыз-кыркын, әти-әнисе күрмәгәндә, тәрәзә пәрделәрен күтәрәп, капка ярыкларыннан никрутларны күзәтә. Егетләр сөрән йөри һәм жырлыйлар. Алансу урамнары тальян гармун тавышына, жыр-га-моңга күмелә.

Кара урманнарның уртасында, лай
Төлкә уйный торган орлар бар.
Кара урман кәргәч, кара урман кәргәч, ләй,
Кошлар сайраша, хәйран тамаша.

Инде китәсе никрутларның куен кесәләрендә сөйгәннәре бүләк иткән чиккән кулъяулыклар ята. Көтәрмен дип вәгъдәләр бирелгән. Туган илне, туган якны дошманнан сакларга китүче егетләрне атна бие туган-тумача кунак итә. Никрутларны кунакка чакыру – татар халкының күркәм гадәте, аларны чәйгә алу чиратка салынган.

Жырлы-моңлы бу кичәләр! Бүген күршеләре чакырса, икенче көнне – туганнары. Шулай өй борынча никрутларны кунак итәләр. Тальян моңы, жыр агыла:

Башың яланбаш икән, ләй,
Бөркән зәңгәр шәлеңне.
Чит жирләрдә бик күп йөрдем,
Белә алмадым хәлеңне.
Ал яулык, зәңгәр шәл,
Үткән гомер бигрәк жәл.

– Әйт шуны, Сәлимжан, ай-һай өздәрсен, йөрәкләргә үтеп керәсен, моң үзәңдә, билләһи!

Аһ, Ырымбур кала, сахра дала,
Күккә тиеп тора манара.
Сау булыгыз, дуслар, без китәбез,
Бәлки, күрешә алмабыз тиз ара.

– Күрешергә язсын, исән-сау күрешергә язсын! Менә гөрнадирдай егет булып үсеп житкәнсез. Сугышлар гына була күрмәсен, Алла боерса, әйләнеп кайтырсыз. Армиягә бармаслык чирле-чинкә түгел, шунысы шәп. Әнә, армиягә бара алмаучылар, үзәкләре өзелеп, сезне күзли.

– Әйдә әле, әйдә, Сәлимжан, тарт тальяның күркен, бездәге шатлыкны бөтен дөнья күрсен!

Аһ, Ырымбур кала, сахра дала,
Күккә тиеп тора кара тау.
Сау булыгыз, дуслар, без китәбез,
Бәлки, күрешә алмабыз исән-сау.

Сәлимжан үзе уйный, үзе күкрәк тавышы белән жырлый. Ятим үскән егет. Андагы моң! Жырны табындашлары күтәреп ала:

Аһ, Ырымбур кала, сахра далай,
Елкылары чыккан бәйгегәй.
Сау булыгыз, дуслар, без китәбез,
Бәлки, күрешә алмабыз мәңгегәй.

Шулай атна буге жиде егетне туган-тумача, күрше-күлән кунак итә. Инде менә иртәгә иртүк, атларга төялеп, Теләчегә военкоматка жыелачаклар. Авыл ямансулап тынып калыр. Сөйгәннәрен озатып калган кызлар, атна-айларны санап, илебезнең төрле төбәкләреннән килгән өчпочмаклы хатлар көтәрләр. Сугыш кына була күрмәсен, илләр генә тыныч булсын! Аллага шөкер, авыз тутырып ипекәй ашый башладык.

Инде ундүртенче яшенә чыккан Нурания дә, егетләр үзләре турысына килеп житкәч, сеңлесе Сания белән урамга чыкты. Бүген Шамил абыйсы өч елга армия сафларына китә. Кыз инде гәүдәгә калыккан, торна аяклары хәйран гына тулылана башлаган, билләре нәзекләнәп, зифа, чибәр кызга әйләнәп килә, күк йөзедәй зәңгәр күзләре дөньяга гажәпләнәп, елмаеп, нәрсәдер көтеп карый.

Әнә Шамил абыйсы арбадан сикереп төште дә Нурания янына килеп басты. Зур зәңгәр күзләрендә якты нурлар уйнатып, кызга дөште:

– Йә, сеңелкәш, миңа кульяулык чигеп куйдыңмы?

Кыз кызарып, башын аска иде, дәшмәде, нигәдер күзләренә яшь жыелды.

– Ярар, мин кайтканчы үсеп куй, яме. Кульяулыгыңны мин әйләнәп кайткач бирерсең, – дип, кызның жылкәсеннән какты да: «Хуш!» – дип, жиңел адымнар белән атлап, иптәшләре янына арбага сикереп менеп утырды. Нурания оялып кына кул болгады.

Сәлимжан тальянын тартып жибәрде дә жыр башлады, егетләр көр тавыш белән күтәреп алдылар:

Алсу була, моңсу булай
Жәй көнөндә таң ату.
Сагынуларым шулкадәрле,
Мөмкин түгел аңлату!

Нураниягә шундый моңсу, ямансу булып китте. Алансуда, Шамил абыйсыз авылда, ямь калмаган кебек иде. Әнә инде атлар егетләргә каядыр еракка-еракка алып китә, һаман саен ерагая баралар,

Сары каеш дилбегәләр
Безнең атларда гына, лай.
Иртән торсам, ике күзем
Сезнең якларда гына, лай!

Кызга егетләр жырларын Нураниягә генә багышлап жырлыйлар кебек тоела. Менә инде жырлары да өзек-өзек кенә ишетелә:

Басу капкасын чыккандай,
Күтәрелде томаннар.
Йә кайтырбыз, йә кайтмабыз,
Сау булыгыз, туганнар!

Кыз, ник икәнен үзе дә аңламыйча, туктаусыз агып торган күз яшьләрен сөртте. Бу аерылышуның озакка, бик озакка буласын күңеле белән тойса да, никтер тиздән, бик тиздән Шамил абыйсы кайтыр да, элекке кебек: «Нихәл, сенелкәш, үсеп буламы?» – дип, Нураниянең күңелендә әллә нинди ят, кызга әлегә таныш булмаган, жанны жылыта торган хисләр уятып, аның күңелен күтәреп үтәр кебек.

* * *

Фәхринур сыерын савып алды. Фәгыйлә туганы керткән бәрәңге кушып пешерелгән арыш ипиен кисеп, чинаякларга сөт салып, урамда күкени атылган улларына дәште:

– Әйдәгез, жылы килеш сөт эчегез!

Малайлар, шуны гына көткәндәй, атылып өйгә керделәр һәм, кулларын да юып тормыйча, өстәл артына утырып, ипи белән сөткә ябыштылар. Чисталыклы Фәхринур, үзе өчен генә әйткән кебек, малайларны йомшак кына итеп шелтәләп алды:

– Әй гөнаһ шомлыклары, кара син боларга, кулны юып ашап булмыймыни соң?! Кара ул кулларыгызны, әллә ул тырнакларыгыз белән жир сөрдегезме, Ходаем? Әнә, комган ләгәндә генә тора лабаса!

Тик малайлар әниләренең сүзләренә игътибар да итмәделәр, бер телем ипи белән бер стакан сөтне кабып кына йоттылар да тагын урамга чыгып чаптылар. Алар, бер-берсенә булыша-булыша, әтиләре Фәйзрахман ясап куйган күкенидә атыналар иде.

– Әллә чәйнәп тә тормадылар инде? Үсә торган чагыгыз шул, балакайларым, үсә торган чагыгыз, нишләмәк кирәк?! Он да бетеп бара. Каян гына кычытканга, черек бәрәңгегә чыгарлык арыш оны табарга? Котдус абзыйдан алып тора торганыек, аларны да таладылар, тузгыттылар. Фәгыйлә түтигә кереп сорамайча булмас, әле аңарга да бер әчмуха чәй кертәсем бар. Ничекләр генә бу балаларны саклап каласы?! Әй бу сугышны, кайлардан гына бу фашист сугыш башлады?! Инде хәйран гына тернәкләнәп килә идек югыйсә.

Ралифының нәзек аякларына, зур корсагына карап, күзләренә яшь жыелды.

Әле өч көн элек кенә пычрак юлдан арба тартып, Арчадан симәнәлек орлык сөйрәп, көчкә кайтып егылды Фәхринур. Тереклек елгасы ярларыннан чыгып ташыган, елга аркылы салынган агач күпер өстеннән шаулап су ага, күтәртмәле чабата белән үтәрлек түгел. Өйдә караучысыз калган ике ятиме, жан кисәкләре, инде ике көн буге, тәрәзәдән күзләрен алмыйча, әни кайтыр, сөткә он булса да болгатып бирер, өйне чыбык-чабык, салам ягып булса да жылытыр, дип, салкын өйдә корама юрган астыннан чыгарга да куркып, тәрәзә буендагы сәкедә яталардыр.

Әллә нәрсәгә хәле китте Фәхринурның. Кичә кичтән үк туңып, бөтен тәне калтырап тора иде. Арчадан чыккач ук, үзе белән бергә барган хатыннар:

– Өйдә, малай, тизрәк атла, – дип, күпме генә ашыктырсалар да, адымнарын әллә ни үрчетә алмады. – Атлый торыгыз, мин үз җае белән кайтып җитәрмен, – дип, артта калды.

Ул кайтып җиткәндә, Тереклек күперен язгы пычрак су ташкыны күмгән иде, болай да чат су булган тула оеклары, чабатасы белән бозлы суга керергә куркып аптырап калды. Инде баеп барган қояшка карап: «Калган көтү калган, бу бозлы суны erylп чыксаң, әле тагын күпме жәяү атлайсы бар, үпкәң кабарырга да күп сорамас. Алай-болай авырып китә калсам, Алла сакласын,

ике улым, ике бәгырь жимешемне кем карап үстерер?» – дип, көннең азрак салкыная төшүен, күпер өстеннән аккан суның кимегәннен көтте.

Фәхринур авылга кайтып кәргәндә, кантурда кеше калмаган, инде тәмам караңгылانган иде. Ул, уфалласын өстерәп, балалары янына көчкә сөйрәлеп кайтып керде. Уллары, әниләрен күреп, юрган астыннан чыктылар да нәни куллары белән кочып ук алдылар. Хатын балаларына табакка катык салып бирде дә, бәйләп куйган салам көлтәләрен мичкә тыгып, ут үрләтеп жибәрде. Ягылмаган салкын өйгә яшәү нуры өстәп, саламга ут капты да, очкын чәчеп яна башлады.

– Туктагыз, балалар, азрак жылытып ашагыз әле катыкны, салкын тимәсен, – дип, табакны мич кырыена куйды. Салам янып беткәнче, мичкә Көлич эрәмәсеннән кырып алып кайткан чи чыбыкларны да өстәп жибәрде. Өйгә азрак жылы төшкән сыман булып китте.

– Әни, ипи бир әле, әни, ипи... – дип, кечкенә Ралиф, елап әнисенә ябышты.

– Жук бит, улым, менә катык барые, шуны гына ашап торыгыз, – диде хатын аптырап.

– Ашамыйм, әче ул, әни, ипи бир инде, катык ашагач, эчем авырта минем. Ату бәрәңге пешер.

Фәхринур күз яшыләрен сөртә-сөртә: «Әз-әзләп ала башлагач, бәрәңгесе дә кими шул аның, – дисә дә, улын жәлләп: – Улым, симәнәгә дигән бәрәңгенен бер-икесен булса да пешерим», – дип, идән астыннан ике зур гына бәрәңге алып менде дә, юып турап, чаякка салды һәм мичкә тыкты. Аннан, бөтен тәнненең калтыравын баса алмыйча, абзарда чәчүлек орлык салынган капчыклар янына чыгып басып уйга калды: «Улларыма бер генә уч бодай бирсәм, берни булмас. Бер генә кушуч бодай!» Ул, калтыранган куллары белән мең ямаулы капчыкның юкә бавын чишеп, бер кушуч бодайны алып кереп табага салды да чыжылдап суланып янган чыбыклар астына тыкты. – Хәзер, хәзер аз гына кыздырыйк та, тәмле була ул, аз гына түзегез. – Үзе балаларының икесен ике яктан кочып алып, тагын уйга калды.

Мичтә янган чыбыклардан төшкән саргылт ут аның салкында, жилдә яргаланып, кып-кызыл булып янып торган йөзен әллә нинди сагышлы-моңлы итеп күрсәтә. Мичтә бодайлар шарт-шорт ата башлагач, Фәхринур үзе суккан шакмаклы тастымалны сәке өстенә жәйде дә табада биешкән кайнар бодайларны шуның өстенә салды. Өйгә әллә нинди таныш булмаган, кыздырган икмәк исе чыкты. Малайлар нәни куллары белән тастымал өстеннән бодай чүплиләр.

– Ай-яй тәмле бу кыздырган бодай, абый, иемә?

– Ие инде, ну бүрттереп кыздырган борчак тәмлерәк, әле синең кузаклы яшел борчак ашаганың юк, анысы сусыл, тагын да тәмлерәк. Аны кыздырасы да юк. Менә яз көне берәр стакан борчак тапсак, өй түренә чәчәрбез, яме, энем. Син дә яшел борчак ашап карарсың.

– Балалар, – диде Фәхринур, – минем сезгә әйтер сүзем бар. Алла хакы өчен, бер кешегә дә куырган бодай ашадык дип әйтә күрмәгез. Ату мине өтермәнгә илтеп ябып куярлар. Атагыз да юк ичмаса, үлгәч-үлгәч, сугышка китеп тә үлмәде. Шуңа күрә сез фрунтовик балалары булып саналмыйсыз. Ничекләп итеп кенә аякка бастырасы сезне? Өй жаннарым, әй бәгырькәйләрем! – дип, Фәхринур, ике баласын ике ягына салды да йомшак урын-жир өстендә эреп йоклап та китте. Тәмам арыган, йончыган иде хатын. Көне буге юеш тула оек белән йөрәп салкын тигәнме, бөтен тәне ут кебек яна иде.

Иртән-иртүк уянды Фәхринур. Үзе әйтмешли, ни арба, ни чана вакыты булганга, жаны чыгардай, инде үпкәсе авызына килердәй булып, уфалла арбасын сөйрәгән, сеңерләре тартылып торган аяклары әле дә хәл жыймаган иде. Тиз генә киенде дә кантурга бодаен илтеп тапшырырга жыенды. Капчыктан алып балаларына куырып ашаткан бодай исенә төшөп, дерт итеп сискәнеп куйды ул. Әгәр сизсәләр, үлчәве дәрәс түгел дип ябып куйсалар, дигән уй башын бораулады. Һай Аллакаем, ни генә булса да, балаларын ачтан үтерсенмени суң? Кисмәк төбөндә күзгә кырып салырдай он әсәре юк. Нигезгә күмеп куйган симәнә бәрәңгесе бар, аны ашатсаң, орлыкка калмый. Черек бәрәңгегә, бәрәңге кәлжемәсенә кадәр ничек кенә саклап калырга?! Май башларында ызаннарда кычытканнар борынлап чыга башлый. Черек бәрәңгегә кушып ашасаң, тәмле була инде ул. Тик ул көнгә чаклы ничектер яшәргә кирәк?

Инде кипкән тула оекларын киеп сарайга чыкса, егылып китә язды – уфалла арбасы алдында бары ике генә капчык бодай тора, э өченчәсе, улларына бер кушуч бодай алып куырып ашатканы – юк. Житмеш ямаулы капчык юкка чыккан! Фәхринур, күз аллары караңгыланып, уфалла читенә барып утырды, юк, утырмады, ауды, егылды һәм үксеп елап жибәрде.

– Йә Раббым, кем эше бу? Миңа өтермән! Бер уч орлык өчен өтермәнгә утырта торган заман! Басудан кайткан хатыннарның, чәч толымнарын сүтеп, оят булса да ыштаннарын төшереп караучылар бар, энә теге ирдәүкә Кафина! Кыз балаларның ыштаннарын төшереп караган. Ә монда бер капчык бодай! Чәчүлек орлыгы! Кайдан кергәннәр, капканы да бастырыклап япты лабаса. Сикереп торды да мал абзары аша бакча артына чыкты. Арт капка бикле, анысын кайтып керешенә бастырык белән аркылы ябып куйды. Караса, иске такталарның өчесен каерып алганнар да, бакча артлатып, күз нурыдай саклаган, жаны чыгардай булып Арчадан тартып кайткан бодаен урлап чыгып киткәннәр. Бәрәңге бакчасының Хәсәннәр белән ике арадагы ызанда, алдырып-алдырып атлаган берәр метрлы зур итекке адәм эзләре ярылып ята.

Миңа өтермән! Мин катаржан юлларында бетәчәкмен. Ә улларым?! Дөм ятим калачаклар лабаса.

Хатынның башына шундый хәтәр бер уй килде: шунда алган-алган балаларын туйганчы ашатмады. Куырган бодайны нәни куллары белән, икешәрне алсаң, тиз бетә дигән кебек, берәмтекләп чүпләделәр. Улларының тире белән сөяктән генә торган битләрендә, төпкә баткан зур зәңгәр күзләрендә сагыш, моң һәм әйтеп бетерә алмаслык гажизлек, мөлдерәп хәсрәт ташып торган күз карашы. Картларныкы кебек жыерчыклы саргылт йөз. «Мине барыбер утырталар, бер уч бодай өчен утырткан заманда, бер капчык чәчүлек бодае өчен өтермән миңа, өтермән», – дип елый-елый, өенә кереп китте. Рәхәтләнеп жәелеп йоклап яткан балалары янына килеп, яргаланып беткән куллары белән башларыннан сыйпады. Кипкән иреннәре белән, елый-елый, битләреннән үпте. Өсләреннән шуып төшкән юрганнарын рәтләде дә акрын гына ишекне ябып чыгып китте. Хушлашкан сыман, ыңгырашып ябылды ишек, шыгырдап-уфылдап ябылды.

Ул арбасын сөйрәп, Алансуның әле яңа гына йокыдан уяна башлаган, жыелган күлдәвек өсләрен элпә кебек кенә язгы боз каплаган пычрак урамнары буйлап кәнсәгә таба атлады. Бозлар кетер-кетер итеп, уфалла арбасы тәгәрмәчләре астында ватыла бардылар. Хатынга бу бозларның ватылуы «киттең-киттең», «беттең-беттең» дигән кебек ишетелделәр.

Әлбәттә, аның «Кемдер урлаган» дигән сүзләренә кәнсәдә ышанмадылар.

Артыннан ук ияреп, пүнэтәйләр белән Наһар, Шәрәфи, Гарәфи атладылар. Алдан уфалласын сөйрәп баручы Фәхринур үзен конвой алдыннан баручы жинаятчы кебек итеп хис итте.

– Кая яшергәнән табарга кирәк. Күптән ашарларына беткән иде. Фрунтка бәрәңге киптерү планын да үти алмады. Бу Бичурадан нәрсә көтмәк кирәк? Райунга хәбәр итәрбез, – дип сөйләнеп килде Шәрәфи.

Әле балалар уянмаган, берсенә-берсе сыенып, жылынырга теләгәндәй кочаклашканнар да йомшак түшәк-ястыклар өстендә рәхәтләнеп йоклыйлар. Алар әле ни буласын, инде әнисез дә каласыларын аңламыйлар. Азрак куырган бодай ашап туйган кебек булганнан соң, йомшак урында изрәп йоклап яталар иде.

Әнә, шаулашып, өйгә әллә нинди усал абый-апалар килеп керделәр; керделәр дә бөтен дөньяның астын-өскә китерделәр. Сәке аслары, мич аслары, аралыклар – берсе дә калмады. Малайларның асларыннан түшәкләрен суырып алганда, Ралиф идәнгә тәгәрәп төште дә акырып елап жибәрде. Һәм шунда, түшәккә ияреп, идәнгә өч бөртек куырган бодай тәгәрәде. Аксыл сары гәрәбәдәй бодай бөртекләрен Наһарның очлы күзләре шундук күреп алдылар. Ул, кабалана-кабалана, алтындай бодай бөртекләрен учына алып, озак кына карап торды да:

– Менә күрдегезме, иптәшләр! Безнең халыкның батыр уллары сугыш кырларында дошман белән сугышып, кан коеп ятканда, бу Бичура Фәхринур, корткычлык эшләп, фашист тегермәнәнә су коя! Мондый хатынның урыны – өтермән! Хәзер үк, кулларын каерып бәйләп, өтермәнгә озатырга кирәк. Шәрәфи, син райунга хәбәр ит. Тиз килеп житсеннәр!

– Тукта әле, Наһар, ашыкма! Бәлки, табылыр. Бәлки, үзезгә генә хәл итәрбез.

Наһар: «Бу Бичура бодайны капчыгы белән куырып ашап бетерә алмагандыр, димәк, каядыр яшергән», – дип, түбән өй астына төшеп китте. Астан аның «Фанар төшерегез, монда күзгә төртсәң дә, берни күренми, аннан соң сәнәк тә бирегез әле, нигезләренә күммәдеме икән, төртеп-төртеп карарга кирәк» дигән саңгырау тавышы ишетелде. Фәхринурның йөрәге дерт итеп китте. Симәнә бәрәңгесе! Бодайны таба алмадылар, ә күз карасыдай саклаган, симәнәгә дип күмеп куйган жиде чиләк бәрәңге табылды. Түбән өйдән чәрелдек тавыш ишетелде.

– Ух, корткыч, фрунтка киптерәсе бәрәңгене кая яшереп куйган бит, – дип кабатлый-кабатлый менде Наһар. Оятың да, намусың да юк икән. Әйдә, төягез, кая булса да качырып куймасын. Тагын әллә нәрсәләр кылындырып, бу Бичурага ышаныч юк! Юкка гына кушаматлары шундый түгел, чәчүлек бодай да әллә кайда түгелдер, кая булса да күмгәндер. Бичуралары булышкандыр.

– Бу бит минем соңгы ышанычым, симәнә бәрәңгесе, зинһар, кагылмагыз, – дип елады Фәхринур. – Ичмасам сыерым да быел кысыр калды. Балаларым ачтан шешенә башладылар. Сабыйларыма да ашатмыйча саклаган симәнә бәрәңгесе ләбаса!

Тентергә килгән кешеләр шаулашып чыгып киттеләр, Фәхринур капка төбәндә басып калды.

– Ярый әле сыерым бар, сыерлы кеше – сыйлы кеше, – дип, үз-үзен тынычландырып куйды. Ябык булса да, бер генә литр сөт бирсә дә, жан сакларга житәр. Ничек булса да жан асрап чыгып булмасмы?! – Аннан соң, берәз күңеле күтәрелеп китеп, чиләккә шаулатып жылы су салды да, мунчалалап, болай да аксыл-сары булып торган идән-сәкеләрен юып чыгарды. Өйгә чисталык, агач исе таралды. Инде өйләгә нәрсә пешерим икән, дип, су салып казан астын үрләтеп жибәрде дә кисмәк төбәндә умачлык он калмадымы

икән дип, үрдәк канаты, жамаяк алып, келәткә чыгып китте. Ул арада капка төбенә ат килеп туктаган тавыш, кешеләр авазы ишетеп, күңеле нидер сизенеп, йөрәгенә үзәң ишетелерлек итеп дөпелдәвен тоеп, атылып ишегалдына чыкса, анда авыл куштаннары! Шәрәфи белән Наһар, районнан килгән Кафина, Фәхринурга әллә ниткән кәгазьгә кул куйдырдылар да әйттеләр: жыелышып сөйләшкәннән соң, хатынның эшен районга жибәргәннәр, Фәхринурны өтермәнгә ябачаклар, балаларын детдомга озатасылар, ди. Аннан соң абзарга, сыерына таба атладылар. Фәхринур урлаган ашлык урынына хатынның сыерын кәнфискәвәйт итәргә, дигәннәр.

Фәхринур үкереп елап, сыерына ташланды, кулындагы кискәк төбеннән себереп жыеп алган, тулар-тулмас тустаганындагы оны кулыннан төшөп китеп түгелде. Сыер инде, күптән оныткан он исен сизеп, карасу кытыршы теле белән хатынның кулына йогып калган онны ялап алды да, аптырап, хужасының куркынган йөзөнә карап, кызганыч итеп мөгрәде. Малайлар елашып, әниләренә ябыштылар. Сыерның ияләнгән абзарыннан чыгасы килмәдеме, алгы аякларын абзар идәнә терәп карышты. Ул арада Наһар, абзарда аркылы агачка кадап куйган сугым пычагын суырып алды да, малайларның таганыннан арканны кисеп алып, сыер мөгезенә бәйләде. Сөйри торгач, инде түбәдән төшерелгән, күгәргән, парландырылган салам ашап кына жан асраган кысыр сыер, юаш кына мөгрәп, Наһар артыннан атлады. Рамил әнисе яныннан китеп, яланаяклары белән бозлы суны ярып, Наһар янына атылды һәм беләгенә тешләрен батырды. Ул, авыртуга түзә алмыйча, малайны тибеп очырды. Рамил эрегән жир, салкын су өстенә килеп төшсә дә, янә сикереп торып, Наһар кулындагы бауга ябышты.

– Тимә, тимә күкени бавына, без ничек итеп күкени атынырбыз? – Малай тешләкләнеп, капкадан мөгезенә аркан бәйләгән сыерны сөйрәп алып чыга алмаганга аптыраган Наһарның итәгенә ябышты. Хатын малайны күтәрәп үк алды. Малай жиңел иде. Аннары, озак уйлап тормыйча, Рамилне әле эреп бетмәгән кар өстенә атты. Малайның саклап кына кия торган, этисеннән калган искеләрдән әнисе теккән күлмәгә умырылып чыкты.

Фәхринур исә, акылыннан язган кебек, еламыйча-үксемичә генә үз-үзәң сөйләнгән шикелле:

– Зинһар өчен, Алла хакы өчен, бу – балаларымның соңгы ризыгы! – дип никадәр генә ялынса да, өмә белән урак урган, бергә көлтә көлтәләгән авылдашлары тыңламадылар. Сыер, әллә күңеле нидер сизеп, капканы атлап чыкмаска күпме карышса да, муенына бәйләнгән таган арканы белән сөйри торгач, буйсынырга мәжбүр булды. Рамил тагын аның итәгенә ябышты:

– Күкени бавын бир, күкени бавын бир!

Ул малайны тибеп очырды:

– Барсана, бүре баласы кебек ябышмасана!

Ул арада капкадан Фәгыйлә түтинең кергәнә күрүнде.

– Әй Фәхринур жаным, соңгы сыерыңны да алып чыгып киттеләрме? Инде бу балаларың белән нишләрсен, нишләпләр бетәрсен?

– Фәгыйлә түти, үземне шул бодай өчен өтермәнгә япмакчы булалар. Улларым нишләр, нихәлләр итәрләр?!

Фәгыйлә, савытка салып, альяпкычы белән каплап алып кергән умач ашын Фәхринурга сузды да:

– Минекеләр үсеп беттеләр инде, мәле, мәле, балаларыңның эченә эзрәк чыр керсен, – диде.

– Юк әле, күрсәтми торыйк, әле генә соңгы сөткә соңгы арыш онын салып

боламык ясап биргәнием, эзрәктән бирермен. Рәхмәтләр яусын инде сиңа, рәхмәтләр яусын! Без сиңең белән якын туганнар бит. Минем Фәйзрахманым белән сиңең Шамилең бик якыннар. Бер нәсел кешеләре. Инде Шамилең сугыштан исән-сау кайтса, минем улларымны берүк эзләп таба күрсен. Мин кайта алмам, өтермәндә үләрмен инде, Фәгыйлә түти. Зинһар, дип әйтәм, Фәгыйлә түти, Шамилең кайткач, улларымны барлап алып кайтсын. Хәбибка дә әйтерсең, мин күрә алмый калсам, диюем. Улларымны күз угынан ычкындырмасыннар.

– Нихәлләр генә итәрсең инде, күршекәем?! Өтермәнгә кадәр үк озатырлар микәнни? Бу Рамилең белән Ралифең нишләп бетәрләр, Хәбиб алып китсә генә инде, тик аның да үзенеке үзенә җиткән. Ичмасам, минем Шамилем дә сугышта. Исән-имин әйләнеп кайтса, ятимнәрне ташламас анысы.

– Белмим, Фәгыйлә түти, белмим, нәрсә эшләргә дә белмим, Аллага тапшырдым, – дип, Фәхринур чарасызлыктан альяпкыч итәге белән күзләрен каплап елап жибәрде.

Хәйран вакыт сүзсез тордылар. Күп тә үтмәде, капка төбенә ат килеп туктаган тавыш ишетелде. Бу якларда күренмәгән ике адәм хатынга эзерләнеп, арбага чыгып утырырга боердылар. Хатын инде еламый иде.

– Фәгыйлә түти, балаларны үзең алып чыгып тор инде. Аннан соң Хәбиб килеп алып китәр, дитдумга алып киткәнче, дим. – Аннары улларын барып кочаклады. – Хушыгыз, балалар, бәхил булыгыз, яшәргә тырышыгыз! Мине онытмагыз! – дип, Фәхринур арбага барып утырды. Ралиф әле нәрсә булганын аңларлык түгел, ул Фәгыйлә түтинең альяпкыч итәгенә тотынып, кайчагында йә кәнфит, йә берәр тәмлерәк әйбер чыгарып бирә торган бу юмарт матур әбигә карап тора, ә Рамил чаптырып киткән ат артыннан атылды: «Әнигә тимәгез, әнине кайтарыгыз!» – дип елап, озак чапты малай. Әле кибеп тә җитмәгән салкын язгы сукмакта ялантәпи эзләре пичәтләнеп калды.

Кыйгасар ягыннан искән җил балаларга әнисенең өзек-өзек авазын китерде:

– Бәхил булыгыз, балалар, әниегезне онытмагыз!

Кечкенә Рамилнең: «Әнине кайтарыгыз, тимәгез әнигә!» – дип, язгы пычракта ауный-ауный елап калганын Фәхринур күрмәде. Тук ат, чаптырып, әниләрен балаларыннан аерып, Теләче ягына алып китте.

Фәгыйлә Ралифны жирдән күтәреп алды.

– Әйдә, бәбкәм, безгә керәбез. Өебез жылы. Өнә, өс-башың да пычранып беткән. Әниегез дә кайтыр, Алла боерса, кайтыр. Урлаган кешесе табылмый калмас, – дип, ике малайны салкын жирдән күтәреп алды да җитәкләп өйгә алып кереп китте. Жиз ләгәнгә бастырып, жылы су белән кул-битләрен, аякларын юып, киштәдән икешәр күпчек кәнфит алып тоттырды. Ралиф тиз генә кәнфитнең икесен дә авызына капты. Үксеп елап торган Рамил үзенә биргән кәнфитләргә чалбар кесәсенә салып куйды да әкрән генә әнесенә дәште:

– Кит, жүләр, икесен берьюлы ашама, тиз бетә ич ул. Теләчкә тиереп-тиереп кенә ал! Алай итсәң, әллә ничә көнгә җитә ул. Рәхәтләнеп көнозын кәнфит ашап торасың.

– Абый, тәмле ич, бик тәмле, – диде Ралиф.

– Тәмле әйберне берьюлы ашап бетермиләр аны, энем, саклап кына тоталар.

– Улым, син ник ашамыйсың, син дә суыр инде, авызыңа тәм керер, – диде Фәгыйлә түти.

– Юк, мин әнине көтәм. Әни кайткач, икебез кишер чәе белән кәнфитләп

чәй эчәрбез. Бүген кичкә кайтыр ич ул, иеме, Фәгыйлә түти, кайтыр ич, – дип кабатлады малай, өмет тулы яшьле күзләрен хатынга төбәп.

– Кайтыр, улым, кайтыр, Алла кушса кайтыр! Догада торыйк! Аллахы Тәгалә ташламасын!

Озак та үтмәде, капка төбөндә елап, күзләре кызарып беткән Чүкеч Хәбибе күренде.

– Фәгыйлә түти, нихәлләрең бар синең? Болар дөм ятим калдылармы? Сеңелкәшне алып киттеләрме? Кая, үземә алып китим, – дип, балаларны үзә белән әйдәде.

– Хәбиб, аларны нишләтерсең икән соң инде, кайларга гына куярсың? Һай, бер Аллакаем ла, сабийларым ла! – дип, балалар кулына тагын икешәр күпчек кәнфит тоттырды. – Мәгез әле, эзрәк суырыгыз әле, жаннарым, эзрәк хәл керсен әле. Эзрәк күңелләрегез күтәрелеп китмәсme? Ятимнәрeмдeр лә, бәхeтсeзләрeмдeр лә!

* * *

Фәхринурны ябып куйганнан соң, таң тишегеннән кәнсәгә эшкә килгән бригадир ишек төбөндә бер капчык бодай күрeп шаккатты. Житмеш ямаулы капчык тулы чәчүлек бодаe! Капчыкка кара күмeр белән тигeзлe-тигeзсeз хәрeфләр язылган: «Фәхринурның гаeбe жүк. Фәхринурны кайтарыгыз!» Болай да икe баланың ятим калганына жаны әрнeгән Жәүһeria Шәрәфиләр өeнә чапты.

– Бодай табылды, Шәрәфи абзый, китереп куйганнар, сувеслары уянгандыр, тизрәк Теләчегә барып, Фәхринурны алып кайтырга кирәк!

Ат белән алып киткәннәр иде хатынны, авылга арып-талып жәяү кайтып керде. Туры энесе Чүкеч Хәбибeнә туктады. Балаларын кочып, үксеп-үксеп елады хатын:

– Жаннарым минем, бәгырькәйләрeм! Тапканнар бит каракны, тотканнар! Ничекләр гeнә таба алганнар дигeн?! Аллам, Тәңрeм булышкандыр, күрәсeң.

– Юк, апай, – диде Хәбиб, – бодайны кәнсә төбeнә китереп үк куйганнар. Берәрсe акылына килгәндeр, күрәсeң, оланнар рәнжeшe төшүeннән курыккандыр. Ярар, апай, балалар бәхeтeнә булсын индe.

Сөeнә-сөeнә кайтты Фәхринур өeнә. Икe улын житәкләп, Алансу авылын иңләп кайттылар. Әлe алар артыннан энесe Чүкeч Хәбибe бирeп жибөргән савым кәжәсe теркeлдәдe.

* * *

Сугышның индe өчeнчe eлы бара. Алансудан фронтка чыгып киткән ир-егетләрнeң яртысы диярлeк сугыш кырларында ятып калып, гаиләләрeнә кара мөһөрлe хатлар гына килдe.

Фәхринур кичтән Рамилгә үзe суккан киндeрдән кeчкeнә гeнә капчык тектe. Үзe елады, үзe әллә ниткән бәeтләр укыды. Кышның жаннарны өшeтeп торган зәмһәрир салкын көнeндә иртөгә улын Сауш авылына хәр сорашырга озатырга жыeнды. Үзe күз яшьләрeнә коeна-коeна, жүр сузды:

Атасыз калган баланың күзләрeндә яшь булыр,
Салкын өйдә жаны өшeр, тамагы гeл ач булыр.
Муeнына капчык асып, хәр сорашыр улым,
Исмә әлe, жил, чыкма, буран, күммә барасы юлын!

– Тукта әле, бу нинди бәет булды соң? Бер дә мин ишеткән жыр түгел ләбаса. Күнелендәге хәсрәтләре жырға әйләнеп, йөрәк түреннән айкалып чыга түгелме соң бу бәет? Шигырь юллары үзләреннән-үзләре туа түгелме?

Атадин яшь калган бала үкси, ятып жирләргә,
Хәсрәтемне кемгә сөйлим, тыңламый бит җилләр дә.
Минем улым, капка шакып, хәер сорый, теләнә,
Ачның хәлен туклар белми, үзәгем өзгәләнә.

Фәхринур суқыр лампаны өреп сүндерде дә уллары янына барып ятты, ике улын да кочагына алды. Аның күз алдыннан Ралифның нәзек кул-аяклары, зур корсагы, шешенке бите китмәде. Ул нәни малаен тагын да кысыбрак кочаклады, тагын ачлыктан шешенә башлады лабаса.

Бүген иртән бәләкәй Ралиф, сөяккә калган нәни куллары белән әнисен кочаклап, акрын гына сүрән тавыш белән сүз башлады:

– Әни, үскәч мин сиңа, шундый зур түгәрәк ипи алып кайтам, жәме! Син аны, әни, зур кисәк итеп кисәрсен дә, май ягып, өстенә писүк сибеп ашарсың, жәме. Күп итеп ашарсың, жәме, әни, тамагың туйганчы. Шундый тәмле була ул өстенә май ягып писүк сипкән ипи! Перәммик кебек буладыр инде ул, иемә?

– Ярар, улым, алып кайтырсың. Тик үсәсең бар әле, улым, үсәсең бар, – диде Фәхринур, – быел бәрәңгезебз дә булмады шул, улым, симәнәнә гөнаһ шомлыгыннан яралган Наһарлар алып чыгып киттеләр бит, кансызлар, балаларның соңгы ризыгын алып чыгып киттеләр, Алланың ачы каһәре төшкән бәндәләр! Быел бәрәңге жиребез дә кысыр калды. Иртәгә Фәгыйлә түтиләрдән берәр жамыяк он алып торырман әле. Аларга да бурычым күп инде. Әле ярый алар бар. Габделхәй абзый хатыны Маһруйбикә дә бер чиләк бәрәңге китереп киткәне, моңарчы шуның белән азрак очын-очка ялгап тордым. Менә хәзер чиләк төбөндә өч бәрәңге ята. Әле менә Фәгыйлә түтиләрдән бәрәңге кабыклары алып чыктым, аны да иртәгәгә пешереп ашарбыз. Язны көтеп җиткереп булмас. Улым, әйдә ятып тор, йоклаганда, ач икәнәң беләнми ул, э селкенеп йөргәч ашыйсы килә, ятып кына тор, улым, – дигәч, улы җилдә тибрәлгән усақ яфрагы кебек селкенә-селкенә, абыйсы янына барып ауды да ябык аяк-кулларын күкрәгенә җыерып ятты. Әнисенәң үзәге өзелде.

– Әле килер шундый вакыт, улым, Гитлерны җиңгәч, авылга ирләр кайтыр. Күп итеп иген чәчәрләр. Тамагыбыз туйганчы ипи ашарбыз.

– Ярар, әни, ятып торгач, бәлки әле, тамак та туеп китәр, иемә, әни, ашыйсы да килмәс, иемә, әни. Мин, йоклаганда, гел матур төшләр генә күрәм, әни. Төшемдә май ягып, өстенә писүк сипкән ипи ашаганымны күрәм, шундый тәмле!

Шулай кичтән йоклап киткән иде Ралиф. Әнисенәң куенына сеңеп бетеп, чыбык кына булып калган нәни куллары белән әнисен кочаклап йоклап киткән иде. Әнә, зәңгәрсу-сары, картларныкы шикелле җыерчыклы йөзөндә кан эсәре, жан эсәре булмыйча, күлгә кебек ята. Корама юрган астындагы гәүдәсенә бар икәнә дә беләнми, әллә бала ята, әллә курчак, сулыш алуы да сизелми. Әнисе төн буена әллә ничә кат баланың йөрәгенә колагын куеп тыңлап карады, култык астына кулын тыгып, җылымы икән, исәнме икән дип тикшерде. Үзе: «Бүгеннән калмас, китәр улы, мәңгелеккә ташлап китәр!» – дип уйлады. Ул торып утырды да улын, иске шәлләргә төреп, кулына алды. Күкрәк баласын тирбәткәндәй, куенында тирбәтте.

Элли-бәлли ит, улым, ятып йоклап кит, улым!
 Газиз нәни балама жанымда жылы урын.
 Тынычлап йокла, улым!
 Тынычлап йокла, улым!

Улы башын, әнисенен кибең-корып беткән күкрәгенә салып, жеп кебек, башын тота алмас хәлгә килгән муенын кәкрәйтеп ята. Гажиз калган хатынга, әгәр куенында озаграк тотса, улы исән калыр кебек тоела иде.

Иртән иртүк ул Рамилен уятты:

– Улым, тор, Башчапкан Әнвәре белән Сауш авылына хәер сорашырга барырсыз, Алансуда бирмиләр, үзләренен хәлләре авыр. Ралифка бер генә теләм булса да ипи кирәк, шул бер теләм ипи энекәшенә үлемнән саклап калачак. Син, олы улым, зинһар, сүземне тыңла, балакаем, бар хәер сорашырга! Саушта, бәлки, берәр теләм ипи бирерләр. Бәрәңге бирүчеләр дә булыр. Әнвәр белән урамның икегез ике ягыннан барыгыз, яме, ике ягыннан, икәүләшеп бер йортка кермәгез, ярыймы, – дип, Рамилен елый-елый күкрәгенә кысты. – Шундый хәлләргә калдык инде, улым, кеше капкасын кагарга калдык. Малайның өстенә катлы-катлы итеп, искеләр кигезде. Башына жылы шәл яптырып, аның өстеннән әтисеннән калган иске бүрек кигезеп куйды. Билең иске пута белән бәйләп, муенына кичә теккән капчыкны асты.

Ике малай – ике ятим, урамда киптерергә элөп куйган керләренә сындырырга торган зәмһәрир суыкта, житәкләшеп, хәер сорашырга чыгып киттеләр.

– Ай-яй суык, Әнвәр, ничек барып житәрбез, минем тез башларым катты инде.

– Рамил, әйдә барыйк, безнең өйдә ашарга берни калмады. Әни соңгы бәрәңгене фронтка жибәрергә киптереп илтте. Әйдә жәһәтрәк атлыйк, алай жылырак була ул.

Авылга кәргәч, Фәхринур әйткәнчә, икесе урамның ике ягыннан бардылар. Салкыннан калтыранып-елашып торган малайларны кызганып, капчыкларына хәйран гына ипи кисәкләре, бәрәңге һәм аз гына он салучылар да булды.

– Әйдә, Әнвәр, син – теге өйгә, мин монысына керәбез дә кайтабыз. Иртәгә тагын килербез, ату караңгы төшә, – диде Рамил. Ул инде арыган да, туңган да иде.

Өйдә әнисе, кәжә савып, Ралифка кәжә сөте эчерткәндер. Мичкә салам көлтәсе ягып жибәргәндер, аз генә булса да өйгә жылы төшкәндер. Юкса энекәше тәмам бетәште, көчкә йори. Әй, исән-имин кайтып житсәләр, сөенерләр инде! Капчыкта хәйран гына ипи катылары да бар.

Рамил хәлсез куллары белән капканы какты. Ишегалдында гына йөргән, күрәсен, капка төбенә өстенә кайры тун, башына иске бүрек, аягына олтанлы итек кигән зур гына гәүдәле чулак ир кеше чыкты. «Абый, берәр бәрәңге, эзрәк ипи бирмәссеңме икән? Энем Ралиф ачтан шешенде», – дип, оялып кына аяк очларына карап басып торган ябык малайны күреп:

– Улым, бу зәмһәрир салкында син каян килеп чыктың соң, кайсы яклардан син, кайсы авылныкы? Ничек әти-әниң курыкмыйча шундый көндә чыгарып жибәрделәр сине? – дип дәште кулсыз абый.

– Алансудан мин, абый, Бичура Фәйзриә малае Рамил мин. Ашарыбызга берни юк, абый. Бәрәңге дә утырта алмадык, симәнәне Наһарлар алып чыгып китте. Сыерыбызны да алдылар. Әле әти безгә күкени ясап биргәни, аның да бавын Наһар, пычак белән кисеп алып, сыер мөгезенә бәйләп алып чыгып китте, инде күкенибез дә юк, – дип елап жибәрде Рамил.

– Тукта, тукта, Фәйзрахман малаемы? Минем якын дустымның малаемыни син? Шәп кеше иде атаң, менә дигән дус иде, үлеп китте, мәрхүм, урыны жәннәттә булсын! Әйдә әле, әйдә, өйгә кер, кайнар чәй эчеп чыгарсың. Фәйзрахман малае диген син, ә! Шундый хәлгә калдың диген, ә?! Кер әйдә, жылынып чыгарсың, тәмам өшегәнсең. Әнә, битең дә өшегән түгелме?

Хужа, тешләре белән сыңар кулыннан бияләен салып, зур кулы белән малайның агарып торган битен жылытты.

– Мин үзем генә түгел шул, абый, минем белән Әнвәр бар, Башчапкан Әнвәре, Мәрфуга түти улы.

– Әйдә, әйдә, Әнвәрне дә алып кер, жылынып чыгарсың, тәмам өшегәнсездер, – дип, малайларны алып кереп китте хужа.

Өйгә кергәч, кая таба атларга, өсләрен салыргамы-салмаскамы дип торганда, хужа үзе килеп, малайларны чишендерә башлады.

Поддувка миченә плитәсә өстендә лебер-лебер аш кайнап утыра, өйдә шундый жылы, рәхәт, борыннарны кытыклап, итле аш исе чыккан. Малайлар, күзләре белән йотардай булып, шулпа кайнап утырган чуенга карап, урыннарыннан да кузгалмыйча катып калдылар.

– Мәрхәбә, – дип дәште хужа абый, – малайларга, умачын күбрәк салып, аш сосып бир әле. Тәмам женеккәннәр, күптән итле аш ашаганның юктыр. Менә монысы – Фәйзрахман малае, хәтерлисеңме минем белән бергә хезмәт иткән Фәйзрахманны? Үлеп китте шул, хатыны Фәхринурны ике кечкенә малае белән ятим калдырып үлеп китте. Менә шуның улы бу. Ничекләр генә яшиләрдер? Быел бәрәңге дә утырта алмаганның, яз көне чәчүлек бәрәңгеләрен дә, сыерларын да алып чыгып киткәннәр. Фәхринур ике малайны ничек кенә үстерер? Кече малае Ралиф ачылыктан шешенгән, ди. Фәхринурны нахакка бодай урлауда гаепләп, өтермәнгә утырткан булганның. Ярый әле карак, акылына килеп, бодайны китереп куйган, балаларын жаллагандар инде...

Мәрхәбә – тулы гәүдәле матур хатын – калай тәлинкәләргә аш салып бирде, шактый гына кисәк ит тә өстәде. Тәлинкәләре кырыена берәр зур теләм ипи куйды. Малайлар, бу бәхет безгәме, тартып алмаслармы дигән кебек, ашыга-кабалана ашый башладылар. Салкыннан жилсенгән битләре кызыл чөгәндер төсенә кереп, битләренә, борын очларына бөрчөк-бөрчөк тир бәрәп чыкты. Аларның ризыкка ничек ташлануларын күрәп, Мәрхәбә альяпкыч чите белән күзләрен сөрттә дә малайларның капчыкларына ярты ипине уртага бүлеп салды.

– Әй балалар, балалар, сезгәме соң мондый жүнле кеше этен дә урамга чыгармый торган көндә хәер эстәп йөрергә?! Рәхәтләнеп уйнап йөрер чагыгыз бит ләбаса! – диде ул, гажизләнеп.

Башына яна фикер килгән Гыйлемхан хатыны янына килде:

– Тыңла әле мине, Мәрхәбә, мин безнең теге әйләнчек булып үлә башлаган сарыкны тунап, эчләрен-башларын алып эшкәртеп куйган идем, ул үлеп тә бетмәгән иде әле, әйдә Фәйзри малаена бирик, чана тартып килеп алып китсеннәр. Шуның белән язга чаклы чыга алмаслармы? Савап булып иде. Безнең әле язга чыгарлык чама бар. Бирик, Мәрхәбә! Ничек итеп, дустаның уларын, карап торып ачтан үтермәк кирәк? Безгә моны Алла кичермәс.

– Ярар, – диде хатын, – үләр алдыннан гына суйган сарыкны барыбер үзәбез ашарга күнел тартмый, бирик суң. Хет балалар исән калыр. Фәйзеринен дә жаны шат булып ятыр. Аннан суң малайларны Алансуга ник атың белән илтәп кайтмыйсың? Азрак бәрәңге дә куй. Арыганның, туңганның бит.

Рамил ашын ашап бетерде дә, башын өстәлгә салып, үзе дә сизмәстән йоклап китте. Капкан ипие, чәйнәлмәгән килеш, авыз читеннән күренеп калды.

– Әй балакайларым, тәмам алжыганнар, йончыганнар, – дип, Гыйлемхан малайларны толыпка төреп, чана башына утыртты да, капчыкларына азрак бәрәңге салып һәм үзе әйткән сарык итен дә алып, атын Алансу ягына юнәлтте.

Фәхринур, өй турына килеп туктаган атны күреп, бу кем булыр икән дигән уй белән урамга чыкты. Гыйлемханны күргәч, аның йөзе яктырып китте.

– Нихәлләрәң бар, Гыйлем, исән-сау гына йөрисеңме? – дип, кул биреп күреште. – Әйдә, өйгә кер, чәй куеп жибәрермен, кишер чәе. Түлке ипи, шикәр ише әйберләр юк инде, – диде хатын, хәерчелегеннән оялып.

– Аллага шөкер әле, кем, Фәхринур кардәш, рәхмәт, чәй эчеп тормыйм, менә малайларны алып килдем, тәмам алжыганнар, – дип, йоклаган Рамилне күтәреп алды да, өйгә кереп киттеләр. Фәхринур улының башындагы иске бүреген, шәлен салдыра калды.

Өнвәр исә чанадан төште дә, тизрәк әнисе Мәрфуганы сөендерергә дип, нәни капчыгын асып, өенә таба йөгәрде. Капчыгында Гыйлемхан абыйсының хатыны биргән зур гына ипи кисәге малайның йөрәген жылытып тора иде. Малай ипине күңелә белән әллә ничә кисәккә бүлгән, әнисе белән ничә тапкыр утырып ашыйсыларын санап куйган иде инде.

Ир икенче кәргәндә, сарык түшкәсе күтәргән иде.

– Менә, Фәхринур, балаларыңа ашатырсың, бигрәкләр дә авыр хәлдә калгансың лабаса, – дип, саллы гына сарык түшкәсен сәкегә китереп салды. – Бу сезгә язга чаклы житәчәк. Тагын эзрәк бәрәңге дә алып килдем. Аннан соң менә эче-башы, дигәндәй...

Фәхринур, акылыннан китеп, лапылдап, сәке почмагындагы киезгә килеп утырды.

– Гыйлемхан, син нәрсә, үз балаларыңның авызыннан өзеп алып килгәнсең! Рәхмәтләр жаусын инде сиңа! Болай булгач, минем балаларым исән калачак бит, исән калачаклар!

Әллә Фәйзрахманының жаны балаларын коткарырга шушы Сауш дустаны кыяфәтәндә кайттымы? Хатынның теле аңкавына ябышты, күктән сарык булып төшкән бәхеттән акылдан шашкан кыяфәткә керде.

– Рәхмәт, Гыйлем, рәхмәт сиңа! Балаларымны ачылыктан коткаруың өчен рәхмәт! Иремнең жаны сиңа рәхмәтле булып ятсын! Балаларыңның рәхәтен күр, жаныкаем! – дип, әллә ниләр теләде хатын. Ирне елый-елый рәхмәт укып озатып калды. Аннан соң өйгә керде дә сарык түшкәсе янына килеп утырды, яргаланып беткән куллары белән итне сыйпады, сыпырды. Күңелә тулып, иреннәрен тидереп үбеп тә алды. Кеше белән сөйләшкән кебек сарык түшкәсе белән сөйләште:

– Кайлардан гына коткаручы булып, балаларыма ризык булып килдең, жаным?! Әллә күктән фәрештәләр индердеме соң сине?

Әнә, сәке өстендә уллары янында аны коткаручы түшкә ята. Фәхринур аның әйләнчек чире аркасында үләр алдыннан гына суелганын белми һәм шуның белән бәхетле дә. Ул күзләре белән сарык түшкәсен йөзгә бүлдә, казанда, хуш исләр таратып, лепер-лепер аш шулпасы кайнавын күз алдына китерде. Әнә, Ралифы жеп кебек нечкә куллары белән агач кашык тотып, хуш исле шулпа чөмерә, тешләре белән йолкый-йолкый, ит кимерә. Баланың саргылт йөзе алланганнан-аллана бара! Күзләрендәге балаларга хас булмаган хәсрәт тарала, йөзе яктыра бара.

Кинәт якты уйларыннан айнып китте хатын. Тукта, улларым уянуга, шулпа пешереп куйыйм әле, дип, казанга шаулатып су салып, учакта ут үрләтеп жибәрде. Сарыкның башын юып, казанга салды да уйга калды. Тышта суык әллә нинди чәчәк, яфрак бизәкләре төшкән тәрәзә пиялалары аша саркылып, зәңгәрсу-ак булып, ай яктысы керә, салкыннан бүрәнәләр ата. Фәхринур, комганын күтәреп, урамга чыгып керде. Аннан үзе белән болыт кебек салкын ияртеп алып керде.

Һай, һай, шыңгырдап тора салкыны. Башка вакытларда саргылт булып күренгән ай да салкыннан агарган зур ак табак шикелле. Күксел көянтәле Зөһрә кыз кыяфәтендәге таплары да бүген бигрәк агарып, айдагы кыз бигрәк ачык булып күзенә күренә. Күк гөмбәзен тутырып, йолдызлар яна.

Хатын, ияреп кERGән салкын өере сәкедә жәйрәп яткан балаларына барып житмәсен дип, тиз-тиз генә ишекне япты һәм бусагага иреннән калган кайры тунны атты. Казан астындагы коры чыра инде чатыр-чотыр килеп, очкыннар чәчеп янып беткән, чыбыкларга ут эленеп, хатынның күңелендә шатлыклы уйлар уятып, салмак кына казан төбенә таба үрли башлаган.

Хатын Ралифының юрганын төзәтеп килде. Рамилнең капчыгын бушатты. Аннан чыккан ипи катыларын, зур гына кисәк күпереп пешкән ипине, өч-дүрт пешкән һәм ике чи бәрәңгене, тамырлары бүртеп торган кулында озак кына әвәләгәннән соң, өч өлешкә бүлде. Шулпа белән кушып ашарга өч көнгә житәр дип чамалап, күңеле булып, капчыктан чыккан ике бәрәңгене әрчеп ашка салырга булды. Бәрәңгеләр өшеп эрегән, шуңа күрә йомшаганнар иде. Ә аннан соң капчык төбеннән чыккан бер прәннекне кулына алды да аңа исе китеп, сихерләнгән кебек карап торды. Кем биргән бу затлы, балаларның хушларын алырлык прәннекне? Рамилен кызганып биргәннәрдер инде, бәлки, Гыйлемхандыр. Тегесе дә ашап бетермәгән бит, өйгә алып кайткан!

Әнисенә һәм үлем белән көрәшеп яткан әнесе Ралифка алып кайткан! Рәхмәт яугыры! Әнә ул, жиде яше тулыр-тулмас малай, әнисенә терәк булып, үзен олы ир кеше дип уйлап, тигез сулыш алып, үзенә тән жылысын коры сөяккә калган әнесенә бирергә тырышкандай, аны кочаклап ята. Төш күрә, ахрысы, вакыт-вакыт кашларын жыергалап куя. Хатын улының йөзендә уңган-булган Фәйзрахманының, гаиләсе өчен жанын бирергә әзер торган, сөөкле хатыны белән юньләп яши дә алмый калган иренең чалымнарын күрәп сөөнә! Аллага шөкер, ире яхшы нәсел баласы, аның уллары да шул нәселнең дәвамчылары булсалар иде дип, теләкләр тели. Гыйлемхан хатыны биргән зуррак кисәк ипине, үзе суккан шакмаклы кызыл тастымалга төреп, кара көнгә дип, киштәгә менгереп куйды.

Менә өйгә бәрәкәтле ис таратып, казанда шулпа кайный. Күнелләргә жиңеллек инде. Алла боерса, көн саен итле шулпа пешерер, балаларын сыйлар дигән өмет уятып, аш шулпасы пешә! Бу – нәни улларының ач үлемнән котылуы. Әнә, өстәлдә улы алып кайткан ипи валчыклары ябышкан прәннек Фәхринур үзе суккан тастымал өстендә уллары уянганны көтеп ята. Торуларына сарык шулпасы, ипи кисәкләре һәм Ралифы өченче көн генә, эни, май ягып писүк сипкән ипи «перәммик күк» тәмле буламы икән ул, дип сораган прәннек! Аның бит прәннекне гомерендә дә ашап караганы юк. Кайлардан гына чыгып әйткән икән ул бу сүзне? Димәк, берәр баерак кешенең баласыннан ишеткән. Ярар, улым, Алла теләсә, бүген син дә авыз итәрсең! Улларыма шундый зур бәйрәм ясаган ул кешегә Алланың рәхмәте яусын! Меңе белән кайтарсын күзенә Хак Тәгалә! Балаларына саулык бирсен! Тигез гомер итсеннәр! Бер кулы

булмаганга, сугышка алмаганнардыр инде. Ирле кеше Идел кичкән, диләр бит. Ару гына яшәп яталар икән, Фәхринур кебек, ачтан интекмиләр.

Фәхринур, фонарьга зәңгәрсуланып торган керосин салып, ут элендерде дә сарык түшкәсен чормага алып менеп элөп куясы итте. Алла сакласын, чәчүлек орлыгын алып чыгып киткән сыман, монысын да урламасыннар. Балаларын коткарырга тиешле ит түшкәсен черәшә-черәшә сөйрәде хатын. Менгереп, арт аякларын мунчала бау белән бәйләп, Фәйзрахманы кагып куйган чөйгә элөп куйды да чыпта белән каплап, күңеле булып, өенә керде. Итле шулпа исен күптән оныткан өе танымаслык булып үзгәргән сыман тоелды хатынга. Салам түбәле кечкенә генә йортка байлар төсә кергәндәй булды. Ап-ак итеп агартылган мичкә жылы төшөп, жаннарны жылытып тора. Алла боерса, барысы да яхшы булып, сугыш бетәр, авылга ирләр кайтыр. Тормышлар яхшы якка үзгәрер.

Фәхринур, шулпасы пешеп чыккач, инде баш ите сөягеннән аерыла башлагач, башына жылы ак яулык ябып, жылынып, абыйсы кочагында жәйрәп яткан ач Ралифны уятасы итте. Малай, акрын гына куе кара керфекләр белән уратып алынган, эчкә баткан күксел зәңгәр күзләрен ачты да:

– Әй эни, никләргә генә мине уяттың соң син, шундый тәмле төш күрөп ята идем ләбаса, – дигән сыман әнисенә төбәлдә.

– Әйдә, улым, тор, прәннек ашарсың, – дип, Фәхринур улының күзләреннән үптө. Менә сиңа Гыйлемхан абың прәннек биреп жибәргән, ә аны абың үзә ашамыйча сиңа саклап алып кайткан. Бүген генә сөйләп торганың бит прәннек турында.

– Әй лә, тормыйм ла, торгач ашыйсы килә, – диде малай, кабат күзләрен йомып.

– Тор, улым, прәннек бирәм, дидем бит.

– Эни, чынлап әйтәсеңме, теге май ягып, өстенә писүк сипкән ипи шикелленеме? Әйгә дә әллә ниткән тәмле исләр чыккан.

– Әйе, улым, шундыйны, – дип, малаена ыргы прәннек тоттырды Фәхринур, ыргысын улы Рамилгә калдырды, – аша, улым. Алла теләсә, үскәч, гел прәннек кенә ашап торысың әле.

Малай ят ризыкка озак итеп карап торды да хәлсез куллары белән авызына китереп, телен чыгарып ялап карады. Кырыеннан кечкенә генә кисәк китеп алып, озак итеп чәйнәде дә күзләрен йомып йотып жибәрде.

– Эни, тәмле дә соң, мә, син дә ашап кара әле! Мондый тәмле әйберне бай малайлары гына ашап торадыр, иемә, эни? Аларның тамаклары гел тук буладыр, иемә, эни?

Озаклап ашады Ралиф шул ыргы прәннекне, һәрбер валчыгын чәйнәп ашады. Аннары әнисе бер-ике кашык шулпа каптыргач, тагын абыйсы янына ятып йоклап китте.

Ә иртәгесен Фәхринур күңеле күтәрелеп, кәжәсе янына чыкты да, күңеле нидер сизеп, чормага атылып менде.

Ә анда... Ә анда салам түбәне тишөп кергәннәр дә... Фәхринурның балаларын коткарасы сарык түшкәсеннән жилләр искән! Салам түбә тишегеннән зәңгәрсуланып, күк йөзә күренеп тора! Ире кагып куйган, түшкә эленеп торган чөй, хатынны әллә нинди гөнаһлы уйларга этәрөп, нәүмизләнеп тора.

Фәхринур үкерөп елады, жир йөзөнә ник туганына үкенеп, рәнжеп елады. Ул әле сарык түшкәсен якын туганы, әллә нинди ялган кәгазьләр белән сугыштан калган, мир үгезе кебек таза туганы урлаганын белми иде.

* * *

– Әни, нигә безне авылда «Бичура малайлары» дип үртиләр? Нәрсә дигән сүз ул бичура? – диде Рамил, кашларын жыерып.

– Улым, безнең авылда кушаматсыз кеше юк. Бичура начар сүз түгел ул. Синең әби-бабаңнар Сәвит блачы килгәнче бик бай булганнар, тырыш булганнар. Аларның көтү-көтү маллары булган. Көне-төне эшлэгәннәр әби-бабаңнар. Бай булып өчен көне-төне эшләргә кирәк, улым, – дип кабатлады Фәхринур.

– Әни, син дә көне-төне эшлисең ич, ник безнең ашарга ипибез дә юк соң? Фәхринур дәшмәде. Аптырап, жиде яшылек улына карап торды.

– Әни, бүген хәер сорарга бармыйм әле, яме.

– Әй улым жаным, нәрсә эшлим соң?! Бернәрсә дә эшләр хәл юк бит. Чәчүлек бәрәңге орлыгы таба алсак, киләсе елга бармассың. Әле Фәгыйлә түти биреп торыр күк әйтте, киләсе елга хәер сорашып йөрмәссең, Алла теләсә! – дип кабатлады Фәхринур.

– Син тәки ник безне «бичура» дип йөртәләр, дигән сорауга җавап бирмәдең, әни...

– Ә-ә, улым, менә болай ул. Әйттем бит инде, әби-бабаңнар гажәп тырыш булганнар, мал-туарлары күптин-күп булган. Болар көтү куганда, сарыклары, безнең өйдән чыгып, Әхмәдиләр тыкрыгына борылгач та, әле көтүнең очы-кырые күренмәгән, авыл халкы шаккаткан инде. Шунда берсе боларга: «Бичуралары булышадыр, юкса, бу кадәр маллары булмасые», – дип әйтеп куймасынмы! Шуннан калган инде әби-бабаңнарны Бичуралар дип йөртү. Синең әби-бабаңнар, әтиң, аңа кияүгә чыккач – мин, без, аннан соң сез, сезнең дә балаларыгыз Бичура булачак. Матур кушамат ул Бичура, улым. Мин бичураның нәрсә икәнен аңлап бетерә алмыйм, тик күңелем сизә, әйбәттер ул бичура.

* * *

Фәхринур хәерле юл теләп, улын хәер теләнергә озатып калды.

...Өйләдән соң себертә башлады, чалт аяз көн иде ләбаса. Әле Рамил, иртән иртүк Саушка барырга чыкканда, җемелдәвек кар өстендәге энжеләргә карап, сокланып, күзләрен йомган иде. Жилнең әсәре дә юк, аклыктан күзләр чагыла иде. Хәзер әллә каян гына буран чыгып себертә башлады. Жиле дә әллә нинди, әче, аның ябык тәннен үтәли тишәрдәй булып куенына кереп оялый. Рамил йөгереп тә карады, тик жылына алмады. Ул дер-дер калтырап, Алансу ягына борылды. Чана юлының як-ягына маяк итеп кадалган агач ботаклары буйлап, капчыгын күкрәгенә кысып атлады да атлады.

Иртән иксез-чиксез булып жәйрәп яткан кар дәрәҗәсе өстендә инде жуылдый-жуылдый улаган буран тиз арада күз ачкысызга әйләнде. Малайның күз керфекләре ап-ак булып, керфекләренә ябышкан кар авырлыгыннан күзләре капланды. «Каян гына килеп чыкты соң бу буран, җиле дә каршы исә», – дип уйлады малай. Үзе битен куллары белән каплап, калтырана-калтырана атлады да атлады. Кечерәя башлаган иске бишмәтенәң төймәләре җитмәгән, ачык калган турысыннан салкын җил кереп, арык күкрәге өши башлады. Инде Алансу күренергә тиеш иде ләбаса, аяк астындагы каты юл да юкка чыкты, маяк-агачлар да күренми. Әллә кайда эт өргән тавышлар ишетелгән кебек, ләкин авыл этләре кебек түгел, сузып-сузып улылар.

Бүре! Малайның коты очты. Күпме барды, күпме вакыт үтте – берсен дә

белми. Башы эшләми. Кычкырмакчы була, ләкин зәмһәрир суыктан иреннәре оеган. Жаны өшеп, иреннәреннән акрын гына чыккан «Әни, бүре бар, бүре бар» дигән сүзләрен дә жил алып китте. Менә аяклары да атламый башлады, бер адым, ике адым... биш адым... Аякларының жегәре бетте, ял итәргә иде, аз гына, биш кенә минут утырып ял итәргә иде. Тик әнисе: «Улым, утырып ял итә күрмә, катыплар гына үләрсең, синнән башка мин нишләрмен?» – дип әйтте бит. Көчле жил Рамилнең ябык гәүдәсен, кош канатын очырткан кебек, үзе белән ияртеп алып китте дә кар көртләре өстенә алып атты. Малайның керфекләренә сарган кар, инде сүнәм, инде сүнәм дип торган тән жылысыннан эреп, күз яшьләренә кушылып акты.

Ул күзләрен йомды. Шундый арыган иде. Кемдер ана йомшак кына итеп: «Ял ит, Рамил, бик арыдың инде, азрак ял ит», – дип, жилгә, буранга кушылып пышылдый иде. Өнә аның каршысына Өнвәр килгән, имеш. Дусты хәер сораша торган капчыгын куллары белән күкрәгенә кыскан да малайга елый-елый ялвара:

– Рамил, ятма, тор, атла! Үзең миңа: «Кыш көне, арыгач, утырып торырга ярамый, йоклата, йоклап китәрсен дә катып үләрсең. Син булмасаң, Күкчәгә, Балыклыга, Теләчегә хәер сорашырга кем белән барырман?» – дип әйттең бит, тор, Рамил. Әйдә, тизрәк авылга кайтып жит тә, әниң кәжә сөте салып, кишер чәе эчертер, жылынырсың, тор, Рамил!

Бик рәхәт иде малайга, жылы! Ә ап- ак кар көрте шундый йомшак, әнисенәң куены кебек! Жәяүле буран инде йоклап киткән малайның өстенә, туңып яткан баласын төргән ана кебек кар юрганын яба да яба. Малайның ябык гәүдәсе кар көрте астында бөтенләй күмелеп калды.

Үзәкләргә үтә торган көчле жил иске мамык шәл өстеннән кигән мескен бүреген дә башыннан йолкып алып, үзе белән ияртеп, әллә кайларга, Көлич эрәмәсе ягына түмгәлэк кебек тәгәрәтеп алып китте. Йомык керфекләрен, кашларын кар сарды. Малай янына әтисе Фәйзрахман килде дә улын куенына алып: «Әй балакаем, әй улым, ничекләр итеп кенә сиңа булышыйм, ничекләр итеп жылытыйм?» – дип, нәни баланы тирбәткән кебек тирбәтә. Әти куенында шундый жылы, шундый рәхәт! Әтиле малайларга гел шулай рәхәт буламы икән? Әтиеләр бәхетле! Алар минем кебек хәер сорашып йөрмиләр, әтиләре сугышка киткәннәргә дә паёк бирәләр.

Әллә көчле жил, әллә әтисе малайның иске бишмәтеннән тарта, сөйри.

– Ник тиясез, миңа шундый рәхәт, шундый жылы, уятмагыз сана!

– Улым, улым, тор, сиңа йокларга иртә әле, тор, улым! Тор, атла, улым. Әйдә әниң көтә, Ралиф көтә, син булмасаң, алар нишләр?! Энекәшен тагын шешенер ич, әле син алып кайткан ризыкларны ашап кына жан саклап яши, – ди әтисе.

– Әти, син каян килеп чыктың монда? Син үлдең бит инде, әти, ник үлдең соң син? Никләр генә безне ятим иттең, әти жаным? Син булмагач, әти, безгә бик читен. Безнең сыерны Наһар белән Шәрәфи алып чыгып киттеләр. Аннан соң син ясаган күкени бавын сыер мөгезенә бәйләргә кисеп алдылар. Безнең хәзер күкенибез дә юк, әти, Ралиф та ачтан шешенде. Әнине өтермәнгә алып киткәннәри, ярый әле теге бодай капчыгы табылды. Әти, әйдә өйгә кайтыйк, син кайтсаң, әни бик сөенерие. Син булсаң, Шәрәфиләр, Наһарлар әнигә тимәс иде. Ник син, үлгәч-үлгәч, фронтка китеп үлмәдең суң? Фронтта үлгән булсаң, безгә жиңелрәк булырые. Синәң дустан безгә бер сарык биргәние, аны да урлап чыгып киттеләр. Әйдә, әти, кайтыйк, – дип, әтисенәң куенында тирбәлә-тирбәлә йоклап китте Рамил.

Саушның Шәйхи Нурулласы Кәвәлдән кайтып килә иде. Инде аты да арган, ат артыннан телен асылындырып, эте Кыйтмир чаба.

– Һай бураны, күз ачкысыз буран! Көннәр язга авышканда, каян гына килеп чыкты бу каһәр төшкән буран? – дип, жиңелчә генә әллә буранны, әллә кирәкмәскә юлга чыкканына үзен шелтәләп алды Нурулла. – Кирәк бит, үткән атнада Теләче базарында Кәвәл Чтапаны: «Дүшәмбе көн кил, сатлык бикәч бозавым бар», – дип чакырды. Үз сыерының жилене шешеп, рәтләнә алмагач суйганнар иде. Бүген, килешкәнчә ат жигеп килеп, Чтапанның өен эзләп табып керсә шаккатты: көрәлмәгән ишегалды, ишелеп беткән читән коймалар яшен яшәп бетергән карт шикелле бер якка янтаеп, уйга калган сыман утырган салам түбәле йорт.

– Һай, Һай, кулы юк микәнни соң бу адәмнең? Эчендә жаны булган кеше ихатасын шулай адәм көлкесе кебек тотармы? – дип сукрана-сукрана, ишелгән сайгакларны атлап өйгә керсә, анда да аптырап калды: Чтапан лаякыл булганчы эчеп-исереп, идәндә аунап ята! Ышан син анарга, исерек Чтапанга! Карчыгы Кәте: «Юк, Нурулла, бер эчә башласа, зәңгәрләнгәнче, үлгәнче эчә инде ул. Атна-ун көннән генә айныячак, шуңарчы азапланып килеп тә йөрмә», – диде. – Әй хәшәп, әй сانتый! – Нурулла Чтапанның жирән сакал-мыек баскан йөзенә, эренләп каткан күзләренә, селәгәйләрен агызып йоклап яткан кыяфәтенә карап, башын чайкап куйды. – Шулай дуңгыз кыяфәтенә керергә ярыймы инде? – Хатыны төртеп уятып та карады. – Какуй чурт, селкенеп тә карамый, гафләт йокысына киткәнме? – Житмәсә, иртән чыгып киткәндә, бер кабыклы бәрәңге белән киптергән кишер чәе генә эчкән иде Нурулла, шуңа эче ачлыктан борып-борып авырта башлады. Саушка житәргә ярты юл калганда, эте Кыйтмир тынгысызланып өреп, Сөлек күленә таба чапты.

– Кая киттең тагын, әжәт кана?! – дип ачуланды Нурулла, атын тыя төшеп. – Нәрсә дивана кебек бәргәләнәсен, тизрәк кайтып житик тә, ояңа кереп, ышыкта ятарсың. Ләкин эт Сөлек күленә таба чабып барды да кире кайтып, әллә ничек кызганыч итеп шыңшый-шыңшый, ап-ак кар сарган башын күтәреп, атын туктатып көтеп торган Нуруллага кара жимештәй күзләрен текәде. Аннан тагын өреп, бата-чума Сөлек күленә атылды. Нурулла акыллы этенең юкка гына болай өзгәләнмәвен белә иде.

– Нидер булган, корт чаккыры, нидер бар монда, – дип, эте артыннан жәяүләп кенә, билдән кар ерып булса да керәсе итте. Ул килеп житкәндә, Кыйтмир ашыга-ашыга кар көргән казый иде. Менә кар астыннан бөгәрләнеп яткан алты-жиде яшылек бала гәүдәсе килеп чыкты. Күкрәгенә капчыгын кысып тоткан. – Ай Аллакаем, катып үлгән бит бу бала! Ничек берүзен бу буранда чыгарып жибәргәннәр соң моны? Эти-әнисенең жаннары юктыр, күрәсен. – Якынкы килеп, баланың йөзенә кадәр төшеп торган шәлен ачып караса, танып алды: узган атнада үзләренең ишек төпләрендә калтырана-калтырана борынын тартып: «Абый, берәр кисәк ипи бирмәссеңме?» – дип, аяк очларына гына карап басып торган сабый лабаса бу! Әле башында иске бүреге дә бар иде бугай. Үзенең дә ашарына булмаган Нурулла, хатыны күрмәгәндә генә, капчыгына ике бәрәңге салган иде. «Син кайсы авылдан?» – дип соравына малай: «Алансудан, мин – Фәйзри белән Фәхринур малае. Абый, ашарыбызга берни дә калмады. Рәхмәт инде, абый!» – дип чыгып киткән иде. Инде менә катып үлгән! Һай каһәр төшкән сугыш! Бу балага яшисе дә яшисе иде бит! Ә

ул хәер сораша торган капчыгын кочып үлеп ята. Алар икәү иде түгелме, тагын берсе кая икән соң, дип, ул калкыбрак торган кар көртләрән казып карады. Ләкин кар өемнәре астыннан икенче баланы таба алмады.

Нурулла иелеп, күбәләктәй жиңел баланы күтәрәп алды да билдән карга бата-бата, аты янына килде. Нигәдер үле баланы арба башындагы толыбына төрәсе итте. Ялыгып көтеп торган атын кире борды да юыртып, Алансуга таба кузгалып китте.

Сауш ягыннан Алансуга кергәндә, беренче йортның ишеген шакиды. Иске юрган белән тышланган, бәсләнгән ишекне ачып, ябык кына, өлкән яшьләрдәге хатын чыкты.

– Менә юлдан бер бала мәетен табып алдым, сезнең авылныкы булырга тиеш, үткән атнада безгә хәер сорап кергән иде, буранда адашып катып үлгән балакаем.

– Рамил бу, Фәхринур Рамиле. Әй жаныкаем, катыплар үлгәнмени, хараплар булган икән. Хәер сорашып, тамак туйдырып чистый интеккән иде, инде котылган, – диде хужа хатын. – Әйдә, ирем өйләрен күрсәтер, урта урамда торалар. Фәхринур жаным елап үләр инде, елаплар үләр! Бигрәк бәхетсез хатын булып чыкты. Ире Фәйзри менә дигән ир иде, ике баласын калдырып үлеп китте. Фәхринур нишләр инде? – дип, күзләрен сөртте үлгән баланы карарга чыккан хатын.

* * *

Фәхринур, буран чыккач, менә кайтыр, менә кайтыр дип, коты чыгып, улын көтте. Ралиф та, абыйсы кайтып житкәч, азмы-күпме ипи катылары, бер дә булмаса берәр бәрәңге элэгәсен, аз гына булса да тамагы туясын уйлап, әледән-әле сәке кырыендагы бозлы тәрәзәне тыны белән эретеп «күз» ясады, абыйсын күзләде. Фәхринур шактый вакыт ишекле-түрле йөргәннән соң, йөрәге түзмәде, кайры тунын киеп, билен Наһар кискән таганнан калган бау белән бәйләп, Ралифына сәке өстендә генә утырырга кушты да Сауш ягына таба юл тотты. Буран шулкадәр көчле, ач, ябык хатынны, үзе белән алып китәргә теләгәндәй, йомычка урынына тарта, йолка, бәргәли. Хатынның эченә шом, курку, өметсезлек инде.

– Раббым, бер Аллам! Барасылары килмәгән иде баламның, эни, бармыймсана дип өзгәләнде сабий. Ә мин, бүген генә бар инде, иртәгә бармассың, имеш! Энең ачка үлә, имеш! Көне дә аяз, имеш! – Битен бияләе белән каплап, елый-елый, дөньясын каһәрли-каһәрли атлады да атлады ана. Инде авылны чыгып житәм дигәндә генә, кинәт каршысына ат килеп чыгуыннан куркып туктап калды. Аттан башта түбән очның беренче йортында яшәүче Гыймадый карт төште.

– Фәхринур, син түгелме соң бу, ни бит әле, синең Саушка Рамилне эзләп баруыңдыр инде. Син ни, барып йөрмә инде, ул ни бит инде, энә чана башында жата, катып үлгән бит Рамилең, катыплар үлгән, – дип сүзен әйтеп бетерә алмады, хатын, Алансу урамын яңгыратып, үзәкләрне өзеп кычкырып елап жибәрде. Ул акылыннан киткән кебек, Гыймадыйга килеп асылынды. Аннан соң:

– Әй балакаем, жаныкаем, бәгырькәем! – дип, баласына ташланды. Толыпны ачып жибәрде дә, хәер сораша торган капчыгын кулы белән нык итеп күкрәгенә кысып катып калган улын күреп: – Рамил, балам, бәгърем, – дип, кыргый тавышлар белән кычкыра-кычкыра, үзен-үзе белештермичә, малае

өстенә барып ауды. Кыйтмир чана өстенә бер менеп, бер төшөп бәргәләнә, әллә малайны тапканына сөөнә, әллә бу тамашага шаккатып, елаган тавышлар чыгарып өзгәләнә, шыңшый иде.

Фәхринур тынып калды, тирә-юньдә әллә нинди шомлы тынлык урнашты. Бары тик жил, буран тавышы һәм Кыйтмирның шыңшып өзгәләнүе генә үзәкләрне өзеп, сискәндереп, жанны әрнетеп тора.

– Аңын югалтты, – диде Гыймадый, хатынны уңлы-суллы яңаклап. Фәхринур улының салкын йөзөнә битен куйган да улын кочаклап тынып калган иде.

* * *

Фәгыйлә түти тастымалга азрак ипи төрдә, коштабакка туңмай, кыздырып суган салып пешергән умачлы аш салды да күршеләренә кереп китте. Салкын өйдә искеләргә төрөнөп, каткан тәрәзәдән карап утырган Ралифтан башка кеше-фәлән күрәнмәде.

– Улым, – диде Фәгыйлә карчык, – әниң өйдә юкмыни?

– Юк шул, әни Рамил абыйны эзләп китте.

– Хәер сорашырга бүген дә чыгып киткән идеме? Көне бигрәк начар, исән генә булсыннар инде. Менә, улым, әз генә ипи керткәнием, мә, ашый тор әле, – дип, малайга шактый гына кисәк ипи тоттырды. Ралиф комсызланып, ипигә ябышты. Эчкә баткан зур күзләрендә карчыкка очсыз-кырыйсыз рәхмәте чагылды. Ул арада Фәгыйлә күзләрендәгә яшен сөртеп бетерә алмады, башта Фәхринурны күтәреп кертәп сәкегә салдылар, аннан соң Рамилне...

– Ай Аллам, нәрсә булган, нишләгән бу, бу ни бу? – дип, Фәгыйлә сикереп торып хатынга ташланды.

– Малай катып үлгән, – диде Гыймадый, – ә әнисе шуны күрәп, аңын жуйды.

– Һай Аллакаем! – дип, Фәгыйлә күршесенең кайры тунын чишәп жибәрде. Фәхринур дөнәсыннан ваз кичкәндәй аңсызланып ята. Ралиф елап, сәке өстендә яткан Рамилнең битләрен тотып-тотып карый, туктаусыз «абый, әни» дип тәкрарлый.

Фәгыйлә сәке өстендә яткан Рамил янына килде дә маңгаеннан сыйпады һәм, битеннән эреп төшкән карны күрәп:

– Жаныкаем, исән бит бу, карагыз әле, Фәхринур, улың исән бит! Күрмисезмени, шәл читендәгә кар эреп төшкән, аның жылы тыныннан эрегән ләбаса ул кар, – дип, малайны тиз генә чишендереп, кул-аякларын, тәнен ышкыдылар. Рамил, авыртудан аңына килеп:

– Әти кая? – дип ыңгырашып куйды.

– Улым, әтиң үлдә бит инде, күптән үлдә. Син, улым, хәзер кайнар чәй эч, жылынырсың. Юкса чак кына катып үлмәгәнсең. Сулуйсы сулуйшың бетмәгәндер инде, Ходай саклагандыр. Аннары менә Нурулла абыңа рәхмәт!

Фәхринурны да битенә салкын су бөркеп, уңлы-суллы яңаклап аңына китерделәр. Ул өйдә мәш килгән халыкка карап торды да:

– Женазага жыелдыгызмы? – дип, тагын үксеп елап жибәрде.

Аңа кушылып, Ралифы:

– Әни, әни, елама, – дип, әнисе янына килде һәм чат сөяккә калган нәни учы белән әнисенең күз яшьләрен сөртте.

Фәгыйлә карчык:

– Ниткән сүз сөйлесең син, Фәхринур, нинди сүз сөйлесең?! Әнә, әйләнәп кара әле, күрәсеңме, улың тирләп-пешеп йоклап ята лабаса! – дип, сәкедә яткан малайга төртеп күрсәтте.

Рамилнең бөтен тәнен уып жылытып, мәтрүшкәлә чәй, кайнар кәжә сөте эчерткәннәр дә, нәни бала кебек итеп, корама юрганга төрөп салганнар. Битенә борчак-борчак тир бәреп чыккан, үзе изрәп йоклый.

Фәхринур алмашынган кеше кебек сикереп торды да йоклап яткан улын йолкып торгызып, битләреннән, күзләреннән шашынып-шашынып үбә башлады.

– Улымдыр ла, жаныкаемдыр ла, бәгырькәемдер лә! Исән, исән, балам исән! Әй куркыттың соң, улым, әй куркыттың! Синсез ничекләр яшәгән булыр идем икән?! Тилерепләр үләр идем, бу дөньялардан китеп юklar булыр идем. Теге дөньяда, сине саклый алмавымны атаңа ничекләр итеп аңлаткан булыр идем икән? Рәхмәт сиңа, Аллакаем!

Фәхринур тынычланып, бик зур рәхмәтләр укый-укый, килгән кешеләрне озатып калды. Өйдә тынлык, стенада эленеп торган, гере урынына кайчы асып куелган иске сәгатьнең генә келт-келт иткән тавышы ишетелә.

– Әни, – диде Рамил, – әти кайда ул? Син аны күрдөңме?

Фәхринур аптырап, улына карады:

– Улым, синең башың авыртмыймы? Ник шундый сораулар бирәсең? Әтиен күптән үлдә бит, син нәни чакта ук үлдә.

Рамил әнисенә озак итеп, аптырап карап торды да:

– Юк, әни, мин кар өстенә ятып йоклап киткәч, ул мине кочагына алып озак итеп жылытты. Шундый да рәхәт булды, әни! Мин аңар әйттем: «Әни янына кайт, әти, әни янына кайт, безгә синсез бик читен», – дидем. Ул миңа йокламаска кушты. Кайтмадымыни? Мин шундый сөенгән идем, әти кайтса, мин хәер сорашып та йөрмәс идем, әйе бит, әни?

– Улым, син аны төшендә генә күргәнсең. Әнә, Нурулла абыеңа, аның Кыйтмир кушаматлы этенә рәхмәт әйт, шулар гына коткарып калганнар сине. Әгәр алар Кәвәл Чапаныха бозауга дип бармасылар... Ни буласын әйтергә дә куркам.

– Әни, әнә, капчыкта эзрәк ипи, бәрәңге бар. Ралифка ипи бир, яме. Минем ашыйсым килми, иртәгә бәрәңге пешерерсең.

Улларының икесен дә кочагына алып, бәхетле елмаеп йоклап китте хатын. Алла теләсә, тиздән яз житәр, көннәр жылыныр. Бу инде – карга бураннары. Бер жылыта башласа, яз озак көттерми ул. Малайлары, күз нурлары исән, Аллага шөкер!

* * *

Бу сугышның очы-кырые булырга охшамаган. Ач, ябык кышны көчкә исән-имин чыга алган карт-коры, гарип-гораба, яшь-жилкенчәк, күтәрәмгә калган үгезләр, сыерлар һәм ябагалары коелган берничә ат сабанга чыктылар. Язның күңелләренә жилкендергән мәле: күзләренә камаштырып, жете кояш нурлары жанны иркәли; зәп-зәңгәр күк йөзеннән тургай моңнары тама; ужымнар, кышның зәһәрир салкыннарын исән-сау чыгуларына сөенеп, күз күреме арада назлы жылләрдә яшел хәтфәдәй жәйрәп яталар.

Күңелдә әллә нинди ашкыну! Ачлыкка, ялангачлыкка карамастан, күңел нидер көтә, нидер өмет итә. Менә сугыш бетәр, авылга ир-егетләр кайтыр, тормыш яхшы якка үзгәрер. Өле ныгып та бетмәгән нәфис жилкәләргә өелгән тау чаклы авыр хезмәт алар жилкәсенә төшәр. Ирләр генә түгел, атлар да тартып бара алмый торган авыр йөкне күтәргән хатын-кызның түземлегенә шаклар катарлык заман шул!

Нурания Баһадир кушаматлы үгез белән жир сукалый. Тәмам сөяккә калып, ябагалары коелган, кабыргалары, янбаш сөякләре тырпайган үгез бүген әллә ничек монсуланыйрак тора. Ул аз гына атлый да туктый, атлый да туктый, киребеткән нәрсә! Үгез башын тотып, буразна башыннан баручы сигез яшьлек малай – сугышка кергән көндә үк һәлак булган Рәхимуллы улы Рәфыйк – туктаусыз икетуган апасын аптырата:

– Туктыйк инде, апай, арыдым бит. Әзрәк йоклап алгач, иртәгә иртүк ял иткәч килербез. Минем инде кулларым, аякларым берни тоймый, кайтыйк инде. Ашыйсым да килә инде минем, апай. Кайтыйк инде.

– Тагын бер генә әйләнәбез дә, энем, кайтабыз. Мин дә бик арыдым, ләкин план тутырмыйча кайтып булмый. Ату иртәгә клуб стенасына эленгән гэжиткә кичә Мәүгыйзгә язган күк шигырь язып эләрләр.

«Сәке астына оя куйдым, ана каз утырмаган,
Габделхәйнең олы кызы планын тутырмаган»,

– дип язып элсәләр, рәхәт булмас. Әйдә, энем, әз генә атла инде. Түз, жаным, аннары кайтырбыз, яме. Яшь кешенең арыганы иртән торгач бетә ул. Әле әзрәк бәрәңгә кушкан ипи дә ашап жибәрсәңме? Әй Рәфыйк, арыганыңны шундук онытырсың, түз инде.

Менә шулай соңгы әйләнешкә менгәннәр иде. Жир башына менә-менә килеп житәбез дигәндә инде, караңгы иңә башлады. Кинәт үгез туктап калды һәм, пошкыруга охшаган аваз чыгарып, гырылдап абынды да сукалаган жир өстенә гөрселдәп ауды. Нурания үзе дә берни аңламыйча калды: сукасы-ние белән үгезнең артына мэтәлдә. Үгез әллә нинди итеп аяклары белән берничә мәртәбә тибендә дә тартышып тынып калды. Кыз сикереп торып, нишләргә белмичә, үгезнең ачык калган күзләренә төбәлдә. Баһадир зур кара күзләре белән Нураниягә карап, китәм инде, бу кадәр газаплауларга түзә алмыйм, китәм мин, лутчы үләм, дигән кебек тынып калган иде. Күзләрендә – гажизлек, нәүмизлек, әйтерсез, дөньясына ләгънәт укып, бу тормышны ташлап китеп бара. Нураниянең коты алынды. Йөгереп килеп, нуктасыннан тартып торгызмакчы булды. Үгез селкенеп тә карамады. «Үгезне үтергән өчен нәрсә булыр, өтермәнме?» дигән уй телеп үтте кызың күңелен. Янына Рәфыйк килеп басты:

– Апай, апай, дим, ник егылды ул үгез? Ял итәргә генә яттымы ул?

– Юк, энем, үлдә ул. Ятты да үлдә.

– Апай, Баһадир үлгәч, авылга кайтырга ярыймы инде, кайтабызмы? Үгез үлгәч, башка сукалап булмый ич инде, иемә, апай?

– Кайтуын кайтырбыз, энем, тик кайткач нәрсә булыр? – диде кыз, елый-елый. – Курыкма, сиңа берни булмас, Рәфыйк, син бала гына, ә миңа – төрмә, мин аннан мәңгә чыга алмам, лутчы Баһадир кебек егылып үләсе калган! Жинүне якынайтам дип, арба тартып, чабата белән кар сулары ерып, Арчадан чәчүлек орлык ташыганда, ничә кат салкын тидереп, тәннәре күкәй пешерерлек кайнарланып, чак кына үлемнән калган хатыннарны бер уч бодай өчен төрмәгә япкан заманнар... Өй тутырып, ачтан интегеп шешенгән балаларына да карап тормыйча, акыргып төрмәгә алып китеп япкан заманда үгез хәтле үгезне үтер әле син! Инде үзенең чын дустаны әйләнгән, Нуранияне ярты сүздән аңлый торган Баһадирны үтер, имеш. Кыз Рәфыйкны житәкләп, авылга таба атлады. Йөрәгендә авыр уйлар.

– Апай, елама, ул үзе үлдә бит, син үтермәдең лә аны. Әле бит алай ук каты

итеп кыйнамадың да. Мин дә үзе үлде ул дип әйтермен. Кайгырма, апай, яме, – дип, Нуранияне юатты малай.

Кәнсәдә кызны Наһар каршы алды. Нурания эшнә аңлатып биргәч, ул шап итеп өстәлгә сугып куйды.

– Ничек инде син үгезне үтердең?! Нишләтеп үтердең син аны? Калхузның карап торган нәсел үгезен үтергән өчен, беләсезме, нәрсә була сиңа?! Катыргы, син ул катыргыдан, өтермәннән мәңгә чыга алмаячаксың! Мин синә үзем илтеп тыгам өтермәнгә, оятсыз, кулак калдыгы! Атаң да гомер буге дин юлында йөрдә. Шуның белән шул, башың бетте, дип уйла! Әйдә, хәзер комиссия жыйыбыз да басуга менеп, акт төзибез. Синә бүген өеңә кайтарырга ярамый, энә кәнсә артындагы сарайга бикләп куярбыз. Син Гитлер тегермәнә су коясың, ирләребез, улларыбыз туган илләрен, әти-әниләрен фашистлардан саклап кан койганда, гомерләрен, газиз гомерләрен фидә кылганда, син, үгез хәтле үгезне үтереп, дошманга безне жиңәргә булышасың!

Нурания, башы әйләнеп китеп, урындыкка барып утырды.

– Наһар апа, мин бит Баһадирны бер нишләтмәдем. Сөз бит миңа үгезгә план үтәмичә кайтмаска куштыгың! Без инде соңгы буразнага кергән идек, үгез гырлады, пошкырды да егылып үлдә. Нишләп мин Гитлер тегермәнә су койыйм, ди?! Ничек мин туган илемә дошман булайым ди?! Ни сөйләсәң син, Наһар апа?! Мин комсомолка бит. Син миңа андый эшкә сүзләр әйтмә!

– Сөйләшеп тор әле! Районда хәл итәрләр синәң бу жинаятенә. Анда синәң кулак калдыгы икәнәңне дә исәңә төшерерләр. Булмаса, мин аларга үзем аңлатырмын.

Баһадир үлөп калган сабан жиренә килеп житкәндә, инде тәмам караңгы төшкән иде. Ләкин үгезне күрергә туры килмәде, үгез үлгәнсә, тунап, турап, авылдашлары бүлешеп бетергәннәр, хәтта эчәгеләрен дә алып киткәннәр. Жирдә мөгезе белән тояклары гына нәүмизләнеп аунап яталар. Ә сука-төрәннәрне, дилбегәләрне матур гына итеп, пөхтәләп, урман кырындагы имән төбенә жыештырып куйганнар.

Нуранияне нигәдер өенә кайтарып жиберделәр. Инде ни булганын ишеткән Маһруйбикә кызын елап, шешенеп бетеп каршы алды:

– Кайттыңмы, кызым? – дип, юаш кына сорады.

– Әлегә кайттым, әни, иртәгә районга жиберәбез, диделәр.

– Әллә чыгып китәсезме, балам? Анда башларыңны бетерерләр инде. Әтиң әйтә, әллә Гаделәхәт янына чыгып китсәң, шуннан Үзбәк ягына чыгып качкан Мофуза апасы янына китәр иде, ди.

– Әни, ни булса шул, Алансудан беркайчан да китмим! – диде кыз, усалланып.

– Мин – комсомолка!

– Бу кадәр Котдус бабаң булырсың икән, киребеткән! – диде әнисе. – Шул камунистлар, камсамуллар бабаңның башына житте.

Нурания тиз генә умачлы ашын капкалап алды да юынып, мич артындагы сәкегә барып ятты. Арыган, жеп өзәрлек тә хәле калмаган иде. Ләкин йокы алмады. Кызың күз алдына кыска гына гомерендә күргәннәре, әти-әнисенәң торышы, үзенәң, жиденчә классны тәмамлагач, фашистны жиңәргә булышу өчен дус кызлары белән урман кисәргә киткән көннәре килеп басты. «Мин укымайым, илебегә дошманны жиңәргә булышу өчен окоп казырга йә урман кисәргә китәм», – дип, иптәш кызлары белән жыйнаулашып, урман кисәргә чыгып китүләре исәнә төште. Мәктәп директоры әтисенә:

– Гаделәхәй абый, кызың бик башлы, өметле. Илебегә укымышлы

кешеләр, укытучылар, врачлар бик кирәк. Сугыш бетәр, яу кырында ятып калган ир-егетләребезне кем алыштырыр? Әле бала гына лабаса, нәрсә күрәп, ул баланы урман кисәргә жибәрәсең?! Әле балалыктан да чыгып бетмәгән, буыннары да ныгымаган, каурсыны да катмаган бала күпме агач кисә алыр дип уйлыйсың, Габделхәй абзый? Син бит надан кеше түгел. Үзеңне дә бит укытучылыкка укырга чыгып киткән жиреңнән Котдус агай, улың урыска әйләнә дип, авылдашлары котыртканга гына алып кайтты. Саушның Касыйм Сиражетдинов белән бергә укыган булгансыз бит. Әнә Касыйм абзый укытучы булып эшләп ята, ә син колхозның иң авыр эшендә чиләнәсең, кулыңның машина маеннан чыкканы юк. Шул ук авыл куштаннары һаман кулак калдыгы дип мыскыл итәләр. Миңа укытучы Касыйм абзый сөйләп торды: «Габделхәй математика фәнен бик яхшы үзләштерә иде, төгәл фәннәргә бик хырыс иде, әтисе килеп алып китеп эрәмнәр генә итте үзен», – дип. Үзең дә үкенәсең булыр. Өтиенә каршы сүз әйтә алмаганга, аңа хөрмәт йөзеннән генә укуыңны ташлап кайткансың лабаса. Кызыңны укытмаганыңа да үкенерсең. Әйтте диярсең, үкенерсең, ләкин соң булыр, Габделхәй абзый, – дип чыгып киткән иде.

Әтисе әйтеп карады, балаларының барысын да жыеп әйтеп карады әтиләре:

– Балалар, – диде, – соңгы сыерымны сатып укытам, укыгыз, жидегез дә кеше булыгыз, – диде, еламады гына.

Ләкин Нураниядә үзенә кыйбласын сатмаган, әйткән сүзендә нык торучы Котдус бабасы каны ага иде. Әти-әнисенә бер сүз каршы әйтмәсә дә, икенче көнне иптәш кызлары белән котомкаларын асып чыгып киткәндә:

– Юк, – диде, – окоп казырга китәм. Безнең өйдән беркем дә сугышка бармады. Сине дә жибәрмәделәр, колхозга кирәк син, кулың гарип, имеш.

Менә мин китәм. Безнең гаиләдән дә Гитлерны, фашистны жиңәр өчен кем дә булса үз өлешен кертәргә тиеш.

Һәм китте. Урман кисү эшенә билгеләделәр. Һай аларның күргәннәре! Шул бер ай эчендә бетләп беттеләр. Ашарга юк. Киемнәре көзгә яңгырларда жеп-бөртексез булып юешләнеп бетә дә, иртән шул юеш киемнәрен киеп, тагын агач кисәләр. Такталардан гына эмәлләп куелган баракларга черки кереп тула. Өллә кайдан гына китерәсе ризык өч көн буе килмәде. Өйләреннән алып килгән алабута кушып пешерелгән ипи бетте, йомарлам-йомарлам итеп әниләре эвәләп биргән бәрәңгә боламыгы, ачып, тешләп алганда сузылып-сузылып килсә дә ашадылар, ачылыктан ни генә ашамассың?! Аларга бригадир итеп билгеләнгән Мишараб көне-төне көмешкә эчеп, бернәрсә эшләмичә кызларга акырып-бакырып ятуын гына белде. Кызлар коры сөяккә калдылар. Соңыннан бишесе дә коса башлады, тәннәре ут булып кызышты. Кызларның газаплануларын күрәп, Өтнә районыннан килгән Рәкыйп карт:

– Кызлар, качыгыз сез, бетәсез бит. Сездән монда бернинди тулк жук. Әнә күрәсез бригадирны, самогон эчеп тик ята. Авылларыгызга кайтып китегез, укыгыз. Төнлә белән әнә теге тарафларга таба юл тотыгыз. Бригадир эзләп чыгар чыгуын, саграк булыгыз. Урман эчләтеп барырга тырышыгыз, куып тотмасын, – диде.

Төнлә бригадирлары йоклагач, тәмам хәлсезләнгән авыру балалар Рәкыйп карт өйрәткәнчә тиз генә киенделәр дә бабай өйрәткән тарафка карап юлга чыктылар. Хәлләре юк иде, ара-тирә туктап костылар. Инде урманнан игеннәр урылган, камыллары саргаеп торган басу юлына чыкканда, кинәт ат өстендә чаптырып килгән бригадир Мишараб күренде. Кызлар куркышып, бишесе биш тарафка чәчелделәр.

Ләкин ерак китә алмадылар, хәлләре юк иде. Үзе атка атланып, кызларны чыбыркылый-чыбыркылый, кире алып кайтты бригадир. Кызлар гомерләрендә дә ишетмәгән кабахәт сүзләр ишеттеләр. Мишараб әле бер тапкыр да егетләр кулы тотып карамаган кызларны «өстерәлчекләр» дип сүгә-сүгә, егылганнарының чәчләреннән сөйрәп торгызып, чыбыркысы белән жылкәләренә сызды. «Яу кырыннан качкан дезертирлар» көн урталарында хәлдән таеп, баракка кайтып аудылар да икенче көнне урыннарыннан да кузгала алмыйча яттылар. Агач кисү түгел, сәндерәләреннән төшәргә дә хәлләре юк иде. Күрше районнан доктор чакыртырга туры килде. Азрак рәтләнә башлагач, алар янына тагын Рәкыйп карт килде дә акрын гына колакларына:

– Кызлар, сез авылыгыз ягына түгел, каршы якка таба качып карагыз әле, аннан сезне эзләмәсләр. Монда калсагыз – бетәсез! – дип пышылдады.

Алар шулай эшләделәр дә, бер күзе сукуп булу сәбәпле, сугышка бармый калган Мишарабның йоклап киткән саклап тордылар да бөтенләй икенче, кире якка чыгып киттеләр. Бу юлы, бабай әйткәнчә, Мишараб аларны таба алмады, чөнки ул аларны кайту ягыннан эзләде, таба алмагач, катлы-катлы итеп сүгенде.

Бер ай дигәндә, тәмам йончып, өйләренә кайтып егылды кызлар. Пыскып көзгә яңгыр явып торган салкын ноябрь башлары иде. Нурания акрын гына этиләре йоклый торган кече як тәрәзәсен шакиды. Кемдер тәрәзә пәрдәсен тартып карады да тиз генә кучкардагы лампага ут элендерде. Болдырга ишек ачарга чыккан әнисе кызын кочып алып үксеп елый-елый тәкярлады:

– Исән икәнсең, кызым, исән! Монда сезне эзләп килделәр. «Качканнар, таба алмадык, дезертир кызың кайда?» – дип, атаңны тинтерәттеләр. Мәктәп директоры Мәйсәрә: «Кайтып күзегезгә күренүгә, сәгәте-минуты белән миңа хәбәр итегез. Икенче көнне үк укырга барырга, мәктәпкә укучы итеп теркәргә кирәк. Кызыгыз сәләтле, иптәшләрен куып житәр. Теркәмәсәң, сугыш вакыты, законнар каты», – диде.

Габделхәй кызына кырыс кына карап:

– Кайттыңмы, Лаеш шулпасы ничек, тәмле булдымы? – дип, бер генә жөмлә әйтте.

Кыз аңлады: эти-әнисен тыңларга кирәк булган. Эти-әнидән фатиха алмыйча эшләнгән бер генә эш тә хәерле булмый икән.

– Әни, – диде Нурания, – миңа өйгә керергә ярамый. Мин хәзер барыгызны да беткә батырам.

Алар әнисе белән төне бие бет агуладылар. Кыз тузып-череп беткән киёмнәрен урамда ук салып калдырды. Ә көлтә кебек чәчләреннән бет-серкәләренә әнисе белән ничек кенә агулап карамадылар, кутырлап беткән баш тиресен ни белән генә дөваламадылар! Көчкә котылды Нурания ул кан эчкеч хәшәрәтләрдән. Ул яңадан мәктәпкә шундый әйләнеч юллар белән кире кайтты.

...Тагын ике ут арасында калды кыз. Иртәгә нәрсә булыр?! Эти-әнисе бүген төнлә авылдан чыгып качарга тәкъдим итәләр. Сугыш вакытында, гаепле кеше кебек, авылдан чыгып качарга!

Баһадирны бәреп үтермәде ләбаса! Шундый авыр эшкә, үгез дә түзә алмаган хезмәткә балалар түзде. Сугышка керүгә һәлак булган Рәхимулла белән Галия түтәсенә сигез яшьлек малайлары Рәфыйк түзде. Ә колхозның нәсел үгезе Баһадир чыдый алмады, ачыктан, көне-төне эштән үзгә өзелеп үлде.

Нураниянең нинди гаебе бар, нигә ул качарга тиеш? Аннан соң, Шамил абыйсы кайтса, сөңлесен таба алмас та үпкәләр! Әле шуның өстенә, мин

илебезне саклап сугышып ятканда, сенелкәше дезертир булган, дип, Нураниягә әйләнеп тә карамас. Әнә, өч елдан кайтам, дигән иде, дүртенче елы китте. Элем-чалым гына ишетә кыз: алдагы рәтләрдә сугыша икән Шамил абыйсы! Әтисе, авылыннан куылган Хәбибулла, Казандагы Шамский дигән больницада операция өстәлендә үлгән. Күмәргә кешесе булмагач, кемнәрдер Яңа Бистә зиратына алып барып жирләгәннәр. Фәгыйлә түти шул кайгылардан онытыла ук башлаган, дип ишетә Нурания. Шамил абыйсы турында сорашасы, ялгыз карчыкка булышасы килсә дә, бармый, яхшысынмый кыз, халык ни сөйләмәс, кеше теленә менүдән куркып, үзен-үзе тыеп тора.

Инде таң атар вакыт житеп килә иде, акрын гына тәрәзәгә чирттеләр. Әтисе, болдырга чыгып, ишекне ачса, мәктәп директоры килгән, акрын гына сөйләшәләр. Нурания аларның пышылдап кына сөйләшкәннәрен өзек-өзек кенә ишетә. Әтисе:

– Киребеткән, үзсүзле инде. Үзем дә, әнисе дә әйтеп карадык. Әгәр дезертир дип кулга алсалар, бетерәчәкләр. Сугыш вакыты законнары бик каты, сиңа бүген төнлә чыгып качарга кирәк, дим, тыңламый бит. «Сугыш вакытында бөтен илебез жиңү өчен тырышканда, ни өчен мин комсомол башым белән авылдан чыгып качарга тиеш, ди, ә! Үтерсәгез дә, беркая китмим», – ди. Аның үз сүзе сүз, рәхмәт яугыры!

– Габделхәй абый, бу юлы Нурания дәрәс эшли, әгәр хәзер чыгып качса, аны жинаять эшләгән, гаепле дип санаячаклар. Үгезнең үлемендә бер гаебе дә юк бит аның. Мин иртәгә үзем Теләчегә барып сөйләшеп кайтам, бәлки, ничек тә хәл итеп булыр. Монда Наһар чәбәләнә: «Утыртмасам, исемем Наһар булмасын! – ди. – Аларны әллә кайчан авылдан сөрергә кирәк иде, бабасы кем – оныгы шул», – ди. Шәрәфи булып Шәрәфи: «Үгезне ул бәрәп үтермәгән бит, бәлки, кызның гаебе дә юктыр әле», – дигән иде, Наһарның: «Син нәрсә, аның урынына үзң өтермәнгә китәсең киләме әллә? Габделхәй кызын кызгансаң, бар, үзң өтермәнгә барып утыр», – диюенә: «Анысы шулай инде, иртәгә Теләчегә барып җәвит итәргә кирәк, алып китеп жабып куйсыннар», – диде. Мин инде җыелышларында дәшми-тынмый гына утырдым. Шуңа күрә алар барып җиткәнче, миңа Теләчегә барып, хәлне аңлатырга кирәк. Алла сакласын, Габделхәй агай. Ә бүген эшкә бармасын, мәктәпкә бар, дип әйт. Мәктәптән баланы алып китмәсләр, оятларына көч килер, – дип сабууллашып чыгып китте мәктәп директоры.

Төнне йокысыз үткәргәннән соң, Нурания, иртән-иртүк торып, курка-курка гына мәктәпкә чыгып китте. Көнне ничек үткәрергә белмичә азапланып бетте. Мәктәп капкасы төбәнә берәр ат-мазар килеп туктаса, коты очып торды, менә-менә класс ишеге ачылып китәр дә мылтыклы кешеләр, кереп, Нураниянең кулларына богау салып алып чыгып китәрләр, дип коты алынды. Көнә шулай тилмереп үтте.

Кичкә таба кызны директор бүлмәсенә чакырдылар. Нураниянең йөрәге менә туктыйм, менә туктыйм дип типте. Курка-курка, калтыранган куллары белән ишекне ачып, бүлмәгә узды да күтәрелеп карарга да куркып, ишек төбәндә туктап басып калды кыз.

– Әйдә уз, Нурания, нигә куркып калдың, энә урындыкка утыр, – диде директор апа, балкып елмаеп. – Мин сиңа яхшы хәбәр алып кайттым бит әле. Синәң гаебең юк дип таптылар. Үгез ачылыктан интегеп, авыр хезмәттән йөрәге ярылып үлгән дип яздылар. Рәхәтләнеп, тынычлап уку, яме. Туган илебезгә укымышлы, итагатыле яшьләр бик кирәк. Күпме ир-егетләребез сугышта бетте! Син илебезгә бик кирәк!

Кыз куллары белән йөзен каплап елап жибәрде һәм:

– Рәхмәт сезгә, Мәйсәрә апа, мин тырышып укырга сүз бирәм, мин сезнең ышанычыгызны аклармын! Гомерем буге сезнең мине коткаруыгызны онытмам! Бик зур рәхмәт сезгә! – дип кабатлап, ишеккә таба атлады.

Кантурда исә:

– Ничек инде, ничек гаепле булмасын?! Нәсел үтезен үтерсен дә рәхәтләнеп авылда яшәп ятсынмы? Бу мәктәп директоры өстеннән дә жалуга кирәк. Шуңа гына алып калган, диләр, беренче янына кереп сөйләшкән, ди. Менә шундый сыйынфый көрәштә дошманнар – Сәвит бачы корткычларын яклаучыларга – аяусыз булырга кирәк ләбаса. Беренчегә кереп, нәрсә сөйләгән мәктәп директоры, Габделхәйнең олы кызы Нурияне ничек алып китмәгәннәр? Дөрес түгел бу. Теге вакытта Габделхәйне дә кара Галиуллага гына алып калды. Имеш, Габделхәйсез нәрсә эшләргә, язгы чәчүгә чыгарга син гатаваймы, иптәш персидәтел, сабан-көрәкләрне, чәчкеләрне эзәрме? Габделхәйдән башка чәчүгә чыга алырмын дип беләсезме? Үзегез төзәтсәң генә инде. Безнең авыл гына түгел, бөтен тирә-як авыллар шуңа бер Габделхәйгә карап тора ләбаса! Кемнең казан төбә тишелә – Габделхәй ямый, самавырының борыны эреп төшсә, Габделхәй утыртып бирә, сәгатә ватылса да, тегү машинасы эшләмәсә дә, һаман шуңа бер Габделхәй. Алансуга Габделхәйсез яшәп була димени?! – дип, кара Галиуллага сүз башлауга, клубка жыелган халык Габделхәйне яклап чыкты. – Ничек инде гаепле булмасын, Габделхәй кызы бит ул, алар – семьялары белән сыйынфый дошманнар, – дип кабатлады Наһар.

* * *

Габделхәй гаиләсендә төн буге фронтка жибәрергә бәрәңге киптерәләр. Әрәмәдән кырып алып кайтып, чыбык-чабык ягылган мичне пумала белән себереп чыгаралар да юка гына итеп туралган ап-ак бәрәңгеләрне, табаларга тезеп, кетердәп торырлык итеп киптерәләр. Һәр гаиләгә план төшерелгән. Шуны кантурга илтәп тапшырырга кирәк. Тапшырмасаң, син – Гитлер тегермәненә су коючы. Син – дошман. Үзегез ашарга бармы, юкмы – анда беркемнең эше юк. Син тапшырырга тиеш, ачка үлсәң үл, ләкин планыңны үтә! Үзегез алабуга ипи аша, ләкин фронтка ярдәм ит. Хатыннары, кызлар, балалар, төннәр буге утырып, оекбашлар, мылтыктан атарга уңайлы булсын өчен ике бармаклы итеп бияләйләр бәйләләр дә сугышчыларга озаталар. Бөтен ил дошманга каршы бербөтен булып көрәшә.

Тылда да жиңел түгел. Әнә, авыл тутырып эвакуированнылар кайтты. Алансу халкы алар белән дә ризыкларын уртаклашты. Ленинград хатыннары Мишә буенда тулып яткан бака кавыкларын капчыклап ташыдылар. Шуларның эченнән чыккан лайлалы әйберләрен Ленинградтан килгән хатын-кызлар, балалар «деликатес» дип мактый-мактый ашап, Алансу халкын шаккатырдылар. Ленинградта ачка интеккән ап-ак йөзле, галәмәт тәртипле, «сез» дип кенә сөйләшүче, авыл халкы әйтмешли, бигрәк «культурный» адәмнәр Алансу халкында зур ихтирам уяттылар. Бала-чагаларына чаклы «урсыча белгән», бер ел эчендә татарча сөйләшергә өйрәнгән Ленинград хатын-кызлары Алансуга үз культураларын алып килделәр. Бергәләшеп, көнне төнгә ялгый-ялгый, жиңу көнен бөтен ил белән бергә якынайтты халык.

Нурия скрипкада сыздырып уйнаучы Лера исемле кыз белән бигрәк тә якыннан дуслашып китте. Как сөяккә генә калган бу бала ничек жан асрап яши икән? Алансулылар әйтмешли, чыкмаган жаны гына калган бит. Ничекләр

итеп бу юк жаннан шулкадәр моң чыга ала икән?! Юк, моң гына түгел, аһәң – жаннары каткан халыкта киләчәккә ышаныч, сөйгән ярларын, әтиләрен, абыйларын, улларын көткән хатын-кызларның, авыр эштән, ачылыктан интеккән жаннарын жылытып, алгысытып, зур өметләр уятып агыла, үзе белән әллә кайларга алып китә. Ярсып, сыктап елый скрипка!

Алансуда әлегә скрипка күргән кеше юк. Бу гажәеп уен коралыннан елау, көлү, әрнү авазлары чыгарта алган зур зәңгәр күзле, ябык, ләкин гажәеп сөйкемле Лера Алансу халкының күңелендә мәңгегә уелып калачак! Нурания менә шушы сөйкемле скрипкачы кыз белән дуслашты. Баштарак аңлаша алмыйча интексәләр дә, бер елдан соң Лера шактый гына татарча сукалыи башлады. Нурания исә китаплар укырлык дәрәжәдә русчага өйрәнде.

– Норанья, ты вслух читай, только тогда ты сможешь без акцента разговаривать, – дип, кызның һәрбер сүзен төзәтә иде Лера.

Лераның музыка мәктәбендә бергә укыган дустан, сөйгән егетә Аләша сугышка киткән икән. Кыз сөйгәнненең хатлары белән юанып, киләчәккә өметләнеп яши. Исән икәннен белдереп, мәхәббәт белән тулы хат алса, кыз скрипкасында шаян, күңелле көйләр уйный. Тик менә бер айлап инде Алексейдан хәбәр юк, шуңа өзгәләнә Лера. Кичкырын арып-талып эштән кайткач, кыз кулына скрипкасын алып, капка төбенә чыгып утыра да күз яшьләренә коена-коена уйнап жибәрә. Скрипка әрнеп, ыңгырашып, кадерлесен чакырып сыктап елый. Әйтерсәң инде ай буге хәбәрә булмаган Аләшага, кайт, кайт, дип ялвара, үтенә, инәлә скрипка!

Лера көн саен авыр сумкасын күтәрәп, үзләре яныннан узган хат ташучыны көтеп ала. Хәсрәт тулы зәңгәр моң агып торган озын керфекле зур күзләрен, хат ташучыга төбәп, өнсез күлгә сыман дәшми генә басып тора.

– Нит, – ди Мөкәrrәмә, – бүген дә нит шул әле, жаным Лира, килер, Алла боерса, килер, – дип, күз яшьләренә буылып үтеп китә хат ташучы. Азрак атлагач, уйларын дәвам итә: – Иң авыр эш минеке, ничек итеп авылдашларыңа көн саен үлем хәбәрә ташып тормак кирәк? Бу Лера дигәнненең Ленинградта әби-бабасы да, әти-әнисе дә, әнесе белән сеңдесе дә ачтан үлгәннәр, ди, үзе генә калган икән. Сөйгән егетә Әлүшәсе дә һәлак булса, нихәлләр итәр жаныкаем?! Жир йөзләрендә берүзе ялгыз башы кала лабаса! Каһәр төшкән сугыш! Кайчан гына дөмегер бу Гитлер?!

Мөкәrrәмә ерак та китмәдә, скрипка тагын үрсәләнә, ялына башлады:

– Кайт, Аләша жаным, кайт, кайт!

Ә беркөнне Мөкәrrәмә кулына өчпочмаклы хат түгел, кәжүнни язуге, кара пичәтле хат килеп эләкте. Мөкәrrәмәненең йөрәгә дерт итеп китте: кемгә?! «Анисимова Лерага» дип адресланган иде кайгының үзе шикелле кара пичәтле хат. Мөкәrrәмә йөрәгә сыкрап, хатны бер алды, бер куйды. Башыннан яшен тизлегә белән, әллә ертып ташлыйммы икән, дигән юньсез уй йөгереп үтте:

– Өметләнеп яшәсен, бирмимсәнә! Үләр ул бала, бу хәсрәтне күтәрә алмас.

– Юк, – диде икенче фикер, – бирергә кирәк. Баланы юк белән өметләндерергә ярамый.

Инде кояш баеган, караңгы төшеп, Ялантау башына ай кунар вакыт житкән иде. Мөкәrrәмә хатларны таратып бетерде, тик Лераны фатирга керткән Гыйльмениса түтиләр тыкрыгына керәсе итмәдә, соңыннан, азрактан... Бу көйне генә уйнап бетерсен дә, Гыйльмениса түтиләр тыкрыгына таба борылып ул.

Менә ул карт өянкеләр арасына посып утырган тар тыкрык. Әнә Сажидәләр капка төбәндәге иске эскәмия. Ә скрипка елап, үксеп моңлана да моңлана!

Мөкәrrәмә эскәмия читенә утырып хәл алды. Лераның уйнап туктаганын көттә. Ә кыз уйнады да уйнады!

Хат ташучының үзенә якынаюын күрәп, Лера аягүрә басты.

– Лера, кызым, ни, сиңа хат барые бит әле, ләгънәт төшкере, менә сиңа хат китергәнием бит әле. И-и-и, ничекләр итеп кенә бирим икән суң, уф, үзәккәем, уф, йөрәккәем, – дип бер урында таптанып торды да кара пичәтле хатны аптырап басып торган кызга сузды. – Нишлим суң, Лера жаным, нишлим?! – дип, ашыга-ашыга, өянкеләр ишеләп торган тар тыкрыкка кереп юк булды.

Лера шунда ук аңлап алды: бу хатта, бу кара пичәтле хатта жүнле хәбәр юк. Аның Алёшасы, соңгы кадерле кешесе һәлак булган. Аның кечкенәдән бергә балалар бакчасына, мәктәпкә, музыка мәктәбенә йөргән, ә соңыннан беренче мәхәббәте, Нева елгасы буенда беренче тапкыр сөюен аңлатып тәүге тапкыр үбешкән Алексей-Алёшасы юк, мәңгелеккә, беркайчан да әйләнеп кайтмас жиргә киткән. Алёшасыз яшәү яшәүмени?! Лера үксеп елады һәм соңгы тапкыр кулына скрипкасын алды.

Үкседә, елады скрипка! Лера сөйгәнә белән, дөнъясын кармап, рәнжәп, эти-энисен, әби-бабасын, энесе белән сөңлесен вакытсыз үлемгә дучар иткән фашистны смышогы белән кыйный-кыйный хушлашты. Янына Нураниянең килеп утыруын сизмәдә дә. Нурания исә эскәмиядә яткан казәнний хатны ай нурлары яктысында шәйләп алып, кызның иңнәренә кулларын салды.

Лера кулындагы скрипка, үксүгә охшаган өн чыгарып тынып калды. Шушы көннән соң Алансуда скрипка тавышы ишетелмәдә. Әйтерсәң, мәңгелеккә тынды скрипка! Инде бу сихри авазларга уралган, моңга ияләшкән Алансу урамнары сагаеп, күпме генә көтсәләр дә, скрипка дәшмәдә. Әйтерсәң, Алёшаның үлем хәбәре белән бергә Лера да үлдә, юк булды. Ул инде юк иде, бу дөнъялардан киткән иде. Аның жирдә күләгәдәй гәүдәсе генә йөри. Һәм зәңгәр күлдәй дымлы зәңгәр күзләре тоныкланып, канаты каерылган ялгыз каз бәбкәсе кебек тавышсыз-тынсыз, өнсез күлгә кебек, эшкә барды, өенә кайтты. Нурания дустаның күнелен күтәрергә тырышып, ниләр генә эшләп карамады! «Әйдә, клубка чыгабыз!» – дип, кызны алырга керде. Тегесе «Норанья, а зачем?» дигән сүздән башканы ишетмәдә. Аннары әтисе сатып алып кайткан парашютны кисеп, аннан Лерага күлмәк тегеп бирде. Бу юлы да: «Норанья, а зачем?» – диде Лера.

Ә беркөнне Лера мәктәпкә килдә дә еш кына үзләренә килеп, Лераның уйнавына мөкиббән китеп карап торган Мостафага скрипкасын сузды.

– На, Мустафа, бери, я тебе дарю. А ты научись играть, ладно, – дип, күз яшьләрен сөртә-сөртә чыгып китте.

Мең тугыз йөз кырык дүртенче елда Ленинград камалудан котылгач, ленинградлылар үз якларына кайтып киттеләр. Нурания Лераны – авылга беренче булып скрипка моңын алып килгән, моң тулы зәңгәр якты күзле ятим Ленинград гүзәлен – басу капкасына чаклы озата барды.

– Лера, нык бул, бер сиңа гына килмәгән, бөтен ил белән бит! Әнә, Мөкәrrәмәне кичә йөрәк өянәге тоткан. Почтальон өч улын югалткан Шәрифә түтигә иренәң һәлак булуы турында кара пичәтле кәгазь килгәч, тегесе һуштан язып егылган. Шуннан суң Мөкәrrәмә йөрәген тотып ауган. Менә шулай, бирешмә, Лера! – диде Нурания дустаны белән аерылышканда.

– До свидания, Норанья! После войны встретимся. Если не встретимся, прощай! Татары – какой хороший народ! Просто удивительный народ! Вы

нас спасли от голодной смерти! Если не война, я бы и не знала, что есть такой прекрасный народ – татары.

– И русские тоже хорошие. Лера, ты только скрипкада уйнавыңны ташлама. Играй, ты здорово играешь.

Алар басу капкасы төбөндә озак итеп кочаклашып тордылар. Мәңге аерылышмаска, хатлар язышырга вәгъдәләр бирештеләр.

* * *

Май аеның башларында, шомырт агачлары чәчәк атарга жыенып, чәчәк тажлары менә шартлыйм, менә шартлыйм дип ачылырга торганда, табигать шаулап-гөрләп язны каршылаганда килде ул шатлыклы хәбәр. Баганаларга элөп куелган кара тәлинкәләрдән йөрәкләр дүрт ел буге тилмереп көткән хәбәр яңгырады:

– Сугыш беткән, фашистны үз өнөнә куып кертөп, тар-мар иткәннәр!

Халык урамнарға агылды, китте бер-берсе белән кочаклашу, тәбрикләшү. Кем елады, кем көлдө. Кемнөңдер ире, кемнөңдер икешәр-өчәр улы илен саклап һәлак булган, жидешәр бала белән тол калган хатыннар бар... Ничек яшәргә, ничек тормыш итәргә? Авыр, жан әрни. Ләкин тормыш дәвам итә, ничек тә яшәргә, үксез балаларны кеше итәргә, жимерелгән илне аякка бастырырга кирәк. Ләкин барыбер күнелгә рәхәт! Сугыш юк, үтереш юк. Көн саен почтальонның килгәнөн кот чыгып, нинди хәбәрләр килер икән дип көтөп торасы юк. Алла боерса, алда барысы да яхшы булып. Инде энә Алансуга берәм-берәм ирләр кайта башлады. Авылдан сугышка өч йөз утыз өч кеше чыгып китсә, сиксән өчө генә әйләнөп кайтты. Аларның да күбесе тәмам гарипләнгән. Ләкин алар кайттылар! Кайтканнарның хатыннары, балалары муеннарына асылындылар. Ә кайтмыйча калучылардан бары «батырларча һәлак булды» дигән кара пичәтлө кәгазь генә калды! Соңгы өметләрен югалткан эти-эниләр, тол калган хатыннар башларын аска иделәр. «Эти» дип бер мәртәбә дә әйтә алмыйча калган ятимнәр этиләре сугыштан исән-имин әйләнөп кайткан малайларға карап, кызыгып, моңсуланып олыгайдылар. Алда барысына да аждаһадай йотардай булып, толлык, ятимлек, хәерчелек карап тора иде.

Нурания инде кырыгынчы еллар башында ук чыгып киткән Шамил абыйсын көттө. Тәмам житкән кыз булып, артыннан егетләр әйләнөп-әйләнөп карап кала торган сылу кыз булып житешеп көттө. Шамил абыйсына дип чигөп бүлөк итәргә өлгөрмәгән ак батист кульяулыгын сандык төбөнә салып куөп көттө. Ләкин Нурания күнелөндә никтер Шамил абый буларак кына түгел, әллә нинди шатлык, кыз әлегә үзө дә аңлап бетерә алмый торган назлы хисләр уятып көткән егет кайтмады. Нинди генә гаярь егетләр сүз катып карамады кызга, тик берсе дә күнелөнә ятмады.

* * *

1946 елның көзө иде. Инде күнелдә әллә нинди моңсу уйлар уятып, күктә өчпочмак ясап, зәңгәр күк йөзөндә күгелжем канатлары белән кагына-кагына, торрыйк-торрыйк, ара ерак, киләсе елга да исән-сау күрешүләр насыйп булсын дип, туган яктарны калдырып, жылы яктарға күчмә кошлар, торналар киткән, агачлар сары яфрактарын коөп, жиргә келәм түшәгән алтын көз. Кояш жиргә жылы нурларын сибөп, тожымнар каермаларға уралган бик матур көн. Халык егылып, бәрәңгө ала. Бәрәңгө бакчаларында кырык ямаулы капчыктар гаскәр кебек тезелөп-тезелөп киткәннәр. Алансу халкы: «Аллага шөкөр, быел кышны

исән-сау чыгарлык мул бәрәңге уңышы жыеп алдык», – дип сөенә-сөенә, бәрәңге ала. Нурания мәктәптән кайтып килә иде. Күңелендә әллә нинди жылы хисләр!

Әбиләр чуагы. Бакчаларда бәрәңге алучылар учак ягып жибәргәннәр. Бәрәңге сабакларын каермаларга киптерергә элөп-элөп куйганнар. Алардан ниндидер үзенә генә хас моңсулык таратып оеп утырган тын һавада үзенчәлекле бер ис килә. Инде учакларда көлгә күмелгән бәрәңгеләр пешеп чыккандыр. Битләре, куллары корымга буялган балалар, бер-берсенә карап көлешә-көлешә, чыбык белән тишөп, утлы күмерләр астыннан бәрәңгеләрне тартып чыгарып, кулларында әвәли-әвәли, тыштан кара күмергә әйлөнөп, эче ап-ак ярмаланып торган шушы тәмле сыйларны ашыйлардыр. Сугыш артының кемгә ачлык, кемгә ятимлек-толлык, кемгә авыру-сырхау китергән, шулай да әле алда яшәү бар, көзләрдән соң кышын, язын күрәсе бар, илдә тынычлык кына була күрсен дигән өмет белән тулы әбиләр чуагы! Тожымнар урала-урала битләргә чорнала. Нурания дә бүген, күңелендә үзе дә аңлый алмый торган хисләр жылылыгынан жылкенөп, киөмнәрөн алыштырып, бәрәңге казырга чыгарга жыөнды. Тик бүген каңгылдашып, өчпочмаклап тезелешөп, жылы якка киткән кошлар тавышы әллә ничөк кенә шунда жанын тетрөндөрдө. Аның күңелөнә әллә ниләр булып кебек төөлдү. Сөю көткән жан талпына, кемнөдер, нәрсөнөдер көтә, кыз әле үзе дә аңлый алмый торган хис жанын жылкетә. Ул урамга караган тәрәзәләрне ачып куйдү. Бәрәңге сабагы, көлдә пешкән бәрәңге исөнә оөган көзгө һава өйгә бәрөп көрдә дә тәрәзәдөгө ап-ак пәрдәләрне жылфөрдәттө. Көзгө жылгә иярөп, канатларына көрән таплар сибөлгән кызгылт өфәк канатлы күбәләк килөп көрдә дә икөнчө тәрәзәгә кунып, өлгөләрөн ватардай булып бәргәләнә башлады. Күбәләкнөң тымызык жылы көзгө жылдә жылпенә-жылпенә очасы килә иде. Ләкин тәрәзәне ватып чыга алмый.

– Ниләргә генә өйгә көрдөң соң син, күбәләккәй, пыяланы ватып, ирөккә чыкмакчы буласыңмы? Нәфис канатыңны гына канатырсың. Әйдә, кил, минөм учыма күчөп утыр әле, хәзөр мин сине бакчага, саф һавага озатам, – дип, күбәләкнө тотмакчы булып, кулын сузды Нурания. Күбәләк кызның кулына күчөп утырды да кыз, өфәкканатны чыгарып жибәрим, дисә, урамны иңләп, гәүдәсөн төз тотып, солдат адымнары белән атлап кайтып килүчө хәрби киөмлө өгөтнө күрөп, тиз генә артка чигөнде. Өгөт тәрәзәгә каөрылып-каөрылып карый да өлмая. Әллә кызны күрөп, әллә күрмичә өлмая. Нурания, битөнөң кызышып януын сизөп, тәрәзә яныннан артка чигөнде... Бу – аның жидө өл буөна өзелөп-өзелөп, индө буй житөп, тәмам кыз булып өлгөрөп-тилмөрөп көткән Шамил абыйсы иде.

* * *

Шамил ашкына-ашкына үз нигезөнә таба атлады. Үзәкләре өзелөп, тәмам шашар дәрәжәгә житөп сагынды ул туган йортын, эти-әнисөн, туганнарын, мулла Йөсыфлар белән икө арадагы ызанда гаскәр кебек тезелешөп торган карт тал агачларын, индө күптән эш атына әйләнгән Куканның тайларын, әнисө, мич ягып, ипи пешөргөндә, бөтөн урамны тутырган ипи исө килөп торган төтөннәрөн, малай чакта Куканны саклап төн кунган Ялантау буйларын, Сак-Сөк бәөтләрөн, Йөсыф-Зөләйха кыйссаларын сөйлөп, малайны әллә кайларга, кара урманнарның куркыныч кара төннәрөнә алып киткән Каракайның әкиятләрөн, аның кызы, тәмлө теллө жор Фатыйманы һәм... Нурания сөңлөсөн! Кызның, ситсы кисәкләрөннән Йөлдызга муөнсә ясап, аны Шамил абыйсына

тоттыруын, бәх-бәх дип, нәни кулларын арата арасыннан сузып колынны чакыруын, Йолдызның алдануын, кызның кулында әйбер булмагач, үпкәләгән сыман китеп баруын, нәни кызчыкның, борылып, зәңгәр күзләрен Шамил абыйсына төбәп, озак итеп карап торуын – барысын-барысын да үлеп сагынды егет. Өнә Алансуның хәрабәләр хәленә төшкән жимерек йортлары, кыгеаеп ауган капкалары... Авыл беткән, хәер, ир-ат калмагач, карт-коры, хатын-кызлар, балалар нәрсә генә эшли алсыннар соң? Ирләре урынына колхозда эшләсеннәрме, йорт-жирне, балаларны карасыннармы? Алай дисәң, колхоз оешып, күмәк хужалыклар барлыкка килгәч, туган якларыннан куылган кешеләрнең хәерчеләргә күчкән нык-таза йортлары, койма-капкалары, жимерелеп, нигезе таза булганга гына кыйшаймыйча нык басып торалар иде. Ә ач-ялангач халык авылны ничекләр генә саклап калсын, ди?!

Әйе, Нуранияләр урамыннан узганда, тәрәзәләренә каерылып карады Шамил, әллә күзенә генә күренде, чынлап берәү тәрәзәдән карый иде, пәрдәләр жилфердәп киткән сыман тоелды аңа. Нинди икәнсең син хәзер зәңгәр күзле, түгәрәк йөзле, почык борынлы, тузгыган аксыл салам көлтәсә төсендәге чәчле кыз бала?! Житкән кыз булгансыңдыр инде. Шамил бит инде кырыгынчы елның көзендә чыгып киткән иде. Хәзер кырык алтынчы елның көзе, кызга егерме яшь тулган. Шамилнең йөрәге сулкылдап куйды. Өнә капка төпләрендә оя-оя булып аклы-күксел казлар алларына куйган тагараклар тирәсендә жыйнаулашып нидер чемченәләр. Авыл этләре, һау-һаулап өреп, каршына чыктылар, этләренә кадәр күнелгә якын шул!

Урамда азрак исәя төшкән абый-апаларының итәгендә сәләмәләргә төренгән нәни балалар гына утыра. Өнә бер малай солдатны күреп, кулындагы имчәк баланы зәңгәр буявы купшакланып беткән кабык арбага салды да егеткә каршы йөгерде. Капылт кына туктап, зур кара күзләрен Шамилгә төбәп:

– Абый, абый, син минем эти түгелме? Минем эти бит син, имә, абый? Миңа эни әйткәние, синең этиң озын буйлы, солдат киёмле дигәние. Ул да синең кебек орден-медальләр тагып кайтырга тиеш дигәние, – диде.

Шамил малайга аптырап карап торды да, күзенә карап торган балага әйтер сүз тапмаганга, күңеленә әллә нинди әрнү хисе тулуын тоеп:

– Юк, энәкәш, мин синең этиң түгел, этиң сугыштан кайтмадымыни? – дип җавап бирде.

– Юк, кайтмады шул, абый, хәбәрсез югалган, диделәр. Этием киткәндә, мин әле булмаганмын да, ул киткәч кенә туганмын. Минем этием дә кайтыр микән, абый? Минем шундый да этиемне күрәсем килә, абый! Өнә Мирзәһитның әтисе Сәлим абый бер кулсыз булса да кайтты, аңа рәхәт. Әтисе бер кулы белән дә бөтен эшне эшли.

– Этиң булмагач, бу кечкенә бәби каян килде соң?

– Ә-ә, күрше Хәмдүнә түти безгә бәрәңге алырга булыша, мин аның баласын карап торам. Аның ире Кыяметдин абыйның бер аягы юк, агач аяк белән йөри. Барыбер Вәлинең әтисе бар, аяксыз булса да, ә минеке юк. Эти булмагач, бик читен бит, абый. Минем эни төннәр буга елап чыга. Миңа күрсәтмичә генә еласа да, мин беләм, белмәмешкә генә салышам. Уянганда, мөндәре юеш була. Эни башта мин йоклыйм микән дип карый да аннан соң гына елый. Минем эти кайтыр бит, абый, кайтыр бит, имә? Кеше хәбәрсез югала алмый ич инде ул, энә түгел бит ул.

– Кайтыр, егет, синең этиң дә кайтыр. Күрәсемме, мин дә сугыш бетеп ел ярымнан соң гына кайттым. Синең этиң – герой, менә әйтте, диярсен,

күкрәгенә күп итеп орден-медальләр тагып кайтыр да: «Кара син аны, минем улым нинди баһадир булып үсеп житкән, тәмам зур егет булган», – дип шаккатыр әле әтиең. – Синең исемең ничек соң, ни атлы син?

– Мулланур мин, абый, Мулланур атлы мин.

– Әтиеңнең исеме ничек?

– Газинур исемле дип әйткәние эни.

– Һай, улым, Газинур улымыни син? Мин синең әтиеңне бик яхшы беләм бит, без аның белән бергә үстек. Әтиең миннән өч яшкә генә олырак иде. Әниң Сәхипҗамал исемле, әйеме? Әниң белән бергә укыдык.

– Ие, Чыпчык Сәхипҗамалы.

– Кара әле, Мулланур, әтиң Газинур исемле булгач, ул обязательно кайтачак. Шамил абый әйткән иде диярсең, кайтачак синең әтиң. Газинурлар батыр була алар. Ядрә дә тими Газинурларга, туп та төшми алар өстенә.

Шамил шунда, кесәсеннән авыз гармуны чыгарып, башта үзе иреннәрен тидереп кычкыртеп күрсәтте дә аннан малайга сузды.

– Мә, саклап кына тот, югалтма, яме. Аннан үскәч уйнарсың, көй чыгарырга да өйрәнәрсен. Мин үзем юньләп көй чыгара белмәдем, көем юк. Ә син өйрән. Синең әтиеңнәр ягы нәселләре белән гармунчылар. Син дә гармунчы булырсың.

Малай башта, миңа микән бу бәхет дип аптырап, солдат абыйга карап торды, аннан соң гармунны иреннәренә тидереп өрөп карады. Бу таныш булмаган сәер тимер әйбердән ата каз кычкырган кебек аваз чыкты. Малайның йөзеннән шундый матур, мөлаем елмаю йөгереп узды. Ул сихерләнгәндәй ялтырап торган, Алансуда күренмәгән бу ят әйбергә карап торды да:

– Рәхмәт, абый, бу безнең каз кычкырган кебек кычкыра икән, имә? Безнең ата каз нәкъ шушылай кычкыра, – диде.

– Синең әтиң гармунчы иде бит, тальянда эй өздерә иде инде! Син бу авыз гармунын сандугач итеп сайратырсың әле, тургай кебек моңландырырсың. Әтиң тальянда уйнар, ә син авыз гармунын сайратырсың. Ярый, хуш булып тор, – дип, Шамил малайга кулын сузды.

Мулланур Шамилнең кулына нәни кулы белән егетләрчә шапылдатып китереп сукты.

– Мин сиңа ышанам, абый, минем әтием дә кайтыр. Рәхмәт сиңа, абый, син әйткәч, кайта да кайта инде ул минем әти, тучны кайта.

Малайның йөзе ачылып китте. Ул арбада йокысыннан уянып, өзгәләнеп елый башлаган бала янына йөгереде.

Шамил күнелендә уянган авыр тойгыга бирелеп, авылына кайту сөенеченә караңгылана, югала баруын тойды һәм өйләренә таба атлады. Сабыйның өмет тулы күзләре, мөлдәрәп, менә тамам, менә тамам дип торган яшләрә аның күнелендә уелып калды.

Ул өйләренә килеп кәргәндә, картайган, тәмам бетерешкән әнисе сәке өстендә тәсбих тартып утыра иде. Йә Хода, әнисеме соң бу?! Шамилне армиягә озатып калгандагы Фәгыйлә карчык яртыга гына калган! Шамилнең йөрәге парә-парә килеп телгәләнде.

Әнисе гөрнадирдай солдатның ишектән килеп керүенә башын күтәрәп, картлыктан тәмам төсә уңган зәңгәр күзләрен Шамилгә төбәде дә кулларын каш өстенә куеп, танымыйча текәлеп карап торды.

– Әллә танымыйсың да инде?! Мин бу, эни, кайттым мин, улың Шамил бу. Фәгыйлә карчык акылынан шашкан кебек, улына ташланды.

– Улым, төпчегем минем, кайттың лабаса, инде мин сине күрмичә дөньялардан китәрмен дип уйлаган идем. Намаз саен: «Раббым, бер Аллам, улымны күргәнче генә гомеремне озайтсана, дия идем. Әтиң дә, улын бер күрергә тилмереп, авылына да кайтып керә алмыйча, чит жирләрдә үлеп калды. Үлгәндә, авызына бер тамчы су салырдай кешесе дә булмагандыр. Ясинсыз китте әтиң, бүлнистә догасыз китте, – дип, карчык төпчегенә куенына сенде. – Улым, балакаем, әтиңнең каберен белүче дә юк. Барысы да фронтта, барысы да суышта. Әтиң Яңа Бистә зиратына күмелгән. Эзләп тап, улым, барып дога кылып кайтырбыз.

– Табармын, әни, барысын да эшләрбез. Чардуганын да корырбыз, каберенә таш та куярбыз. Исән-сау кайттым, әни, инде мин сине беркемнән дә рәнжеттермәм, гомерем буйларына карап-тәрбияләп кенә торырмын!

Фәгыйлә карчык каударлана-каударлана, аш өстәле эзерли башлады. Улы юл капчыгыннан бер ипи, дүрт банка консерва, шактый гына шикәр чыгарып өстәлгә куйды. Алар озак итеп, сөйләшә-сөйләшә эчтеләр чәйнә. Авылдан киткән ир-атларның бик күбесе суыш кырларында ятып калган. Шамил белән бергә армиягә китүчеләрдән бары Сәлимжан гына әйләнеп кайткан икән, ул да кулын өздөргән. Ярар, кулсыз булса да кайткан, ир-ат – ир-ат инде ул, балаларына – ата, хатынына – ир! Ирдән икмәк салмыйлар! Кара пичәтле хат алучы тол хатыннар Сәлимжан хатыныннан көнләшәләр дә, ди әле.

Табын яныннан кузгалып киткәндә инде, Ялантау өсте кызгылт төскә кергән, кояш баеп маташа иде. Шамил урамга чыкты. Тиз арада күрше-күлән жыелды да гөрләшә дә башладылар:

– Әй жаным, исән кеше бер кайта инде ул, Аллага шөкер. Фәгыйлә түтиңең соңгы ышанычы, соңгы таянычы кайтты!

– Әй, Фәгыйлә түти, бигрәкләр дә бәхетле кеше инде син, улың исән-сау, бернинди ядрә дә тимичә кайтсын әле, гажәбенә ни диарсең?!

– Кара әле, Шамил, андый-мондый йөргән юлларыңда минем Ибраһимны күрмәдеңме? Әрмиягә бергә чыгып киттегез бит. Суыш башланган көннән бирле бер хәбәр-хәтерә юк. Әнә, Таифәнең «Хәбәрсез югалды» дип хаты килгән Зәкәриясен Герман жирендә күргәннәр, ди. Имеш, плен төшкән дә шунда бер немец хатынына эшләгән жиреннән йортка кереп калган, ди. Теләчедә, пленда булган бер солдат кайтып сөйләгән. Зәкәрия немецчаны су урынына эчә, әгәр илемә кайтсам, мине барыбер төрмә көтә, мин монда гына калам, дип әйтәп әйткән ди, имеш. Тик менә балаларым илдә кала. Алардан башка, Рәфкатем белән Сәйдәшемнән башка ничекләр итеп яшәрмен, дигән Хәйдәржанның энесе Зәкәрия.

– Кит, булмаганны, монда балалары була торып, ничек дошман жирендә калсын, ди, Зәкәрия?! Алайса, аның балаларына, Сәйдәш белән Рәфкатенә, көн булмаячак, әле төрмәгә үк япмасалар. Дөрәс түгелдер, кеше сүзе генәдер. Авыл хатыннары теленә менсәң, алар сөйли инде. Булганына булмаганны кушып, әллә ниләр өсти-өсти сөйлиләр. – Фәгыйлә түти очына-очына йорде. Хәл белергә килгән авылдашларына чәен куеп, хәзинәдә барын өстәленә тезде. Әйдәгез әле, менә сөтләп чәй эчеп утырыгыз әле.

Кукан Шамилләре йорты кырмыска оясы кебек мыжлап торды, берсе керде, берсе чыкты. Кемдер ике-өч йомырка, кемдер азрак ипи, кемдер май күтәрәп килде. Алансу халкы, үзләренә, гаиләләренә, балаларының авызыннан өзеп, солдатны сыйларга тырышты.

Шамил кайткан, сугыштан соң тагын ел ярым действительный армия срогын тутырып кайткан. Бу хәбәр яшен тизлегә белән Алансу урамнарын иңләп-буйлап йөрдә. Кыз-кыркын, түземсезләнеп, кичне көттә. Егетләрнең сугышта беткән чагы. Авыл тулы ялгызак кызлар. Егет кемгә карар, кайсы кызны бәхетле итәр? Хәзер инде чишмә буенда кичке уеннар булмый, кичләр салкын. Бүген клубта кино күрсәтәселәр, ди, аннан соң уеннар була.

Гармунчы Гарәфи гармун күреген тартса, өзеп чыгарырдай итеп тарта, ләкин «Эпипә»дән башка көй чыгара алмый. Бүген Гарәфетдин килерме икән? Ул инде өйләнгән ир. Башка гармун уйный белүче ир-егетләр юк. Сугышка кадәр авылның оста гармунчысы булган Сәлимжан гарипләнеп, бер кулын калдырып кайтты. Гарәфетдиннең тудә-судә тальян тартуын күрәп, үзгә өзгәләп Чулак Сәлимжанның, вакыты-вакыты белән «эх» дигән аваз чыгарып, сул кулының бармакларын селкеткәләп ала.

– Их, ичмасам уң кулымны өздә фашист тәресе! Уң кул исән булсамы?! Бакасына басмыйча да, каннары кызып, кайнап чыгардай булып торган кызларны акбур белән буялган брезент чүәкләренә акшары коелып беткәнчә рәхәтләндереп биетер идем. Юк шул, юк, уң кулымны харап итте кабих!

Шамил, кино беткәч, биюләр башланганда гына килде. Өнә инде эскәмияләрне клубның ян-як стеналарына тезеп куйганнар. Анда кызлар тезелешеп утыра. Бөтен клубында берничә егет һәм шактый гына яшь малайлар. Гарәфетдин «Эпипә»не уйный. Әле бию-фәлән башланмаган. Кызлар күзләрен ишектән алмыйча, егетне көтәләр, күзләре яна. Кешегә сиздермәскә тырышып карасалар да, алгысап торган күз карашлары ишектә! Кайчан килер? Үзгәрәп кайткандыр инде. Чибәр иде, чукынчык. Күргәннәр әйтәләр:

– Кукан Шамиле күз явын алырдай чибәрләнеп кайткан. Ул гәүдә, ул буй-сын, ул нур чәчеп, гел елмаеп торган зәп-зәңгәр күзләр!

Нурания иптәш кызлары уртасына кереп утырды да, тегеләр белән юк-бар сүзләр сөйләнгәләп, солдатка исе китмәгән кыяфәт чыгарырга тырышты.

– Мин бу чукынчыкны барыбер үземә каратам бүген, әйткән иде диярсең, Нурания, үземнеке итәм мин аны, – диде егерме биш яшен тутырган Рәхимә. – Монда сугыштан кайтмаган егетләрне көтеп, сазаган кыз булып калыр хәлем юк. Ничек итсәм итәм, Шамил минеке булачак! Үзем үк тансыга чакырам. Карале, кызый, ник дәшмисең син? Сине бу егет бөтенләй кызыксындырмый, күрәсең. Әллә сиздермисең генәме?

– Егет егеттер инде, мөгезле түгелдер, – дип, бер генә жөмлә белән җавап бирде Нурания.

Нурания кич чыгарга жыенганда, никтер Шамил абыйсына атап чиккән батист кульяулыгын альяпкыч күкрәкчәсе астына салып куясы иткән иде. Болай гына, Шамил абыйсы аның янына килер дип түгел, жиде ел буга көткән, туганы кебек якин егетнең, туганы кебек кенә түгел, бөтен йөрәген жылытып торган, әллә кайчаннан жанына назлы жыллар булып кереп урнашкан Шамил абыйсы белән очрашуны мең тапкыр мең төрле итеп күз алдына китереп, көннәрен, сәгатьләрен санап интеккән кызның йөрәге бүген күкрәк читлеген бәрәп чыгардай булып тибә, ярсый, ак батист кульяулык күкрәк турысын яндырып тора иде. Тик егет күренмәде. Гарәфи инде пышык-пышык итеп, әллә ничә кат «Эпипә»не елатты, әллә ничә кат наза, зәлилә уйнадылар. Ә солдат

һаман юк. Инде өметләре өзелгән иде. Менә кинәт клуб ишеге каерып ачылды да солдат киемендә мәһабәт гәүдәлә Шамил килеп керде.

– Исәннәрмесез, авылдашлар! – дип, башта егетләр белән кул биреп күрешеп чыкты.

Клуб гөр килде. Китте хәл-әхвәл белешү, берән-сәрән генә калган, күрешмәгән дуслар белән кочаклашу... Үзе белән бергә армиягә киткән, сугыштан уң кулын өздөрөп кайткан Сәлимжан Шамильне кочаклап, сыңар кулы белән шап та шап жылкәсенә сукты да:

– Их, бырат, син бәхетле, син гөрнадир күк егет булып кайткансың, мин менә гарип, – дип, костюм жиңен бөкләп, булавка белән беркетеп куйган кулына төртеп күрсәтте. – Ә мине фашист бетерде, уң кулымны харап итте. Гармун телләрен сандугач урынына сайрата торган бармакларым Герман жирендә бишесе биш тарафка чәчеләп калдылар, Шамил, саклый алмадым кулымны. – Сәлименң күзләренә яшь тулган иде. – Хәтерендәме безнең никрут булып йөргән чаклар? Атна буге авылны дер селкеттек бит, малай, уйнамаган көй, жырламаган жыр калмады. Ну рәхәт чаклар булган икән, малай! Кайтсын иде шул чакларым, бу гармун тартып, «Эпипә»не газәпләп утырган Гарәфинен кулыннан тальянын тартып алыр идем дә күңелемдә булган сагышларымны, шатлыкларымны гармун телләренә күчәрәп түгәр идем! Их, юк шул, бырат, өздөрөп тальян уйнаганнарым төшләрәмә генә керә.

Шамил стена буйларына тезеләшәп утырган, аякларына акбур белән агартылган бертөслә брезент чүәкләр, өсләренә балитәклә күлмәкләр кигән, чиккән альяпкычлар япкан кызлар ягына күз салды. Ап-ак телләрен балкытып елмайды. Күзләре инде ул югында үсеп буй житкән, тәмам өлгәрәп пешәп жыләккә әйләнгән сылу кызларның йөзләреннән йөгәрәп үтте, һәм ул ин кырыйда оялып кына утырган ап-ак йөзлә, каш-керфекләренә буяу-мазар тидермәгән кызга карап елмайды. Кыз да үзенә текәлгән күз карашын тоеп, егеткә күтәреләп карады. Аларның күз карашлары кисеште, һәм шунда кыз үзенә йөзәнә шаулап кан йөгәргәнән тойды. Бөтен йөзәнә ут капкан кебек битләре кызышты, янды. Юк, битенә генә түгел, йөрәгенә ут капты Нураниянең. Шамил абыйсы акрын гына атлап, аңа таба килә түгелме соң? Кыз шунда үлдә, бетте! Жиде ел буге төшләрәнә кереп йөдәткән Шамил абыйсы танып, аңа таба килә! Рәхимә дә аларга таба атлап килгән егеткә елмайды:

– Әй, Шамил абый, исән-сау гына әйләнәп кайттыңмы? Авылыбыз нишләп нурланып киткән, дисәм, син кайткансың икән. Сөбханалла, бигрәк чибәрләнәп кайткансың, күз тимәсен, – дип, Нурания белән ике арада эскәмиядә урын бирде.

– Мин сине танып бетермим, исеменә ничек соң синең? – диде егет. Үзе жавап та көтмичә Нураниягә таба борылды. – Нихәл, сәңелкәш, мин кайтуга үсеп куйдыңмы? Менә, әйттем бит мин сиңа, кайтам, көт, дидем. Кара, нинди гүзәл кыз булып үсеп житкәнсең! Озак, бик озак күрешмәдек бит. Үзгәргәнсең!

– Син дә үзгәргәнсең, Шамил абый, шундый да үзгәргәнсең, инде менә мине танымассың да дип уйлаган идем, таныдың тагын, – диде кыз, оялчан гына елмаеп.

– Нурания, мин сине Жир шарындагы миллионлаган кызларны тезәп куйсалар да таныр идем. Жиде ел буге күз алдымда гел син тордың. Синең белән бергә булган бала чакларым, бергәләп Куканның колынына исем кушкан вакытлар күз алдымнан китмәде. Хәтерлисеңме, безнең Йолдызыбызны хәтерлисеңме, Нурания? Аны суйган каһәрлә елларны онытмадыңмы? Юк,

Нурания, балачакның иң авыр ул көннәрен онытырлык түгел. Һәм сине, жилдә салам чәчләреңне тузгытып, Йолдыз артыннан чапкан көннәреңне онытып була, димени? Сугышка кергәндә, сине уйлап кердем. Шундый чибәрләнгәнсең. Тик миңа башка «абый» дип әйтмә, яме. Минем сиңа абый буласым килми. Хәзер ничектер син миңа башка төрле якин, сеңел булып түгел.

– Кызык икән син, Шамил абый, башта миңа «абый» дип әйт дип тинтерәттең, инде бөтен кеше алдында «абый» дип әйтмә, дисең. Ничек дип әйтергә инде, аптыраш?! Ә Йолдызны мин аны мәңге онытмаячакмын, Шамил абый. Ул минем йөрәгемнең түрәндә мәңге яшәячәк! Әле хәзер дә күземне йомсам, ат сарае чатында ак «оекбашлы» сынган аягын күтәрәп басып торуы күз алдыма килеп баса.

Рәхимә күзенәң чите белән генә Шамил белән Нурания ягына карап алды да өметен өзеп, Гарәфи «Әпипә»не уйный башлауга, брезент чүәкләре буялган акбурны идәнгә болыт урынына чәчә-чәчә, тыпырдап биеп тә китте. Идәнгә тибә-тибә биеде Рәхимә. Аяк астында ак томан кебек акбур болыты күтәрелде. Тальян тартып азапланган Гарәфигә ачу итеп биеде. Сөйгән егете Рамазанны, Сталинград фронтында батырларча һәлак булган, яши дә алмыйча калган Рамазанны үтергән фашистны изде, таптады, бетерде, жир йөзләрендә яшәмәслек итте. Үзенә инде егерме биш яшь тулганлыгын, ялгызлыгын каргап, шул ялгызлыкка сәбәпче булган дошманны «юк итте» дә клубтан йөгереп чыгып китте. Аның үзе генә чыгып китүен беркем белмичә дә, сизмичә дә калды. Рәхимәнең күз яшьләре яңакларын пешерде. Аның шундый да кияүгә чыгасы, тупырдагып балалар үстерәсе килгән иде ләбаса. «Шамил кайткан» дигән хәбәр ишетелгәч, көн буга очына-очына эшләде, иң матур киёмнәрен киеп, учактан чыра белән корым алып, кашларын тартты, пешкән чөгәндәр белән битләрен кызартты. Ә тегесе, кызның йөрәген дәртләндереп, Рәхимәгә таба атлап килде дә Нураниягә карап: «Нихәл, сеңелкәш!» – диде. Рәхимәнең бар икәннән дә онытты. Нәрсәсә бардыр шул Нураниянең, ни бизәнә, ни егетләр белән чатлатып сөйләшә белми. Барысы да шуңа шаккаталар. Авылга килгән-киткән кунак егетләр дә ачу китереп шул укучы Нурания тирәсендә кайнашалар.

Озакламый Нурания дә кайтырга жыенды. Аның артыннан жиңел адымнар белән Шамил абыйсы да кузгалды. Карашлары утлы күмер кебек көйрәп торган клуб тулы кыз күзләрен яшьләргә төбәп, кызыгып, көнләшеп озатып калдылар.

Төнгә хәтле йөрделәр Шамил белән Нурания, ә өйләренә кереп китәр алдыннан кыз Шамилгә ак батист кульяулык бүләк итте. Оялып кына, уңайсызланып кына, кульяулыгын алырмы икән, гадәтсезлек булмасмы икән, дип, жиде ел буга Шамилне сандык төбәндә көтеп яткан кульяулыкны егеткә бирде.

– Шамил абый, син армиягә киткәч үк чигеп куйган идем, тик син озак, бигрәк озак кайтмадың. Синең кайтканыңны сандык төбәндә көтеп ятты бу кульяулык.

– Рәхмәт! – диде егет. – Рәхмәт сиңа, онытмаганың өчен рәхмәт! Мин бу кульяулыкны күкрәк кесәсендә генә йөртермен. Саклап кына. Тик син миңа «абый» дип әйтмә инде. Башка әйтмә, яме. Мин кабатлап әйтәм: мин сине сеңлем итеп сагынмадым, башка төрле итеп сагындым.

Карт шомырт агачы шым гына, акрын гына искән жилдә, яфраklarын лепердәтмичә генә, яшьләренәң вәгдәләшкәннен тыңлап торды.

– Көттеңме мине, Нурания, мин сине сагынган шикелле сагынып көттеңме?

Әгәр син көтмәгән булсаң, мин ул мәхшәрдән котыла алмас идем. Ут эченнән исән-имин чыга алмас идем. Синең сагынуың ғына исән-сау тартып кайтарды мине. Көттеңме, Нурания? – дип кабатлады егет.

– Әйе, – диде кыз. – Көттем. Кайчан кайтырсың икән дип, син чыгып киткән юлларга карый-карий, күз нурларым түгелеп бетте.

– Ә син минем күңелемдә һаман кечкенә кыз, Йолдызга муенса бәйләгән кыз булып калгансың. Шундый сагындым үзеңне, – дип, егет сөйгән кызын куенына алды. – Сугышта утка кергәндә дә, минем авылда көтә торган Нураниям бар, дип утка кердем. Син генә жанымны жылытып тордың. Хәтерендәме, син Йолдыз янына килгәч, эти әйткәние: «Габделхәйнең олы кызы килгән, улым, сиңа аның колагын тешләп калырга кирәк. Үскәч, үзөбезгә килең итеп алырбыз», – дигәние. Әтиемнең бу сүзләре миңа аның васыяте кебек. Бергәләп, матур итеп гаилә корыр идек. Тупырдап балаларыбыз туар иде. Ә без аларны инсафлы итеп тәрбияләргә идек. Аннан соң әни дә бик картайды. Хәтере юк. Оныта. Әгәр яучы жибәрсәм, миңа кияүгә чыгарсыңмы? Минем сагынуым шундый көчле, бер дә көтәр чамам юк. Егерме биш тулды бит инде.

Нурания аптырап, егеткә карады.

– Кит, булмаганны, бер кич сөйләшеп, икенче көнне кияүгә чыгалармыни? Авыл халкы ни әйтер? Юк, чыкмыйм, иртә әле миңа кияүгә чыгарга. Әле укып бетерәсәм бар. Аннан соң университетка керергә дип уйлап торам. Ашыкмыйк инде, Шамил абый, әй, Шамил, сабыр итик.

– Икәүләп укырбыз, яме. Иртәгә үк яучы жибәрәм, жаным. Бергә-бергә читтән торып югары белем алырбыз. Мин үзем дә шундый уйда.

Жил исеп куйды, карт шомыртның яфраклары үзара лепер-лепер сөйләшеп алдылар да, кызның иңнәренә кагылдылар.

...Каршы килмә, Нурания, каршы килмә, башта уйла! Син күпме көттең! Егет тә ут эченнән сине сагынып кайтты. Ә син «иртә әле» дисең, «көт әле» дисең. Күпме көтәргә була?! «Уйлап карыйм әле, Шамил абый, – диген, – бу ашыгыч эшләңә торган гамәл түгел, – диген, – әти-әни белән киңәшеп карыйм», – диген. Нәрсәгә «юк, чыкмыйм» дип торасың? Мондый егеткә ия табылмас дисеңме?..

– Бүгөн бер сүз дә әйтә алмыйм, иртәгә җавап бирермен, – диде Нурания. Һәм тәрәзә аша ғына үзә йоклый торган бүлмәгә кереп китте.

* * *

Ындыр табагына ашлык тутырырга эшкә билгеләнгән Маһруйбикә бригадир янында нидер сөйләшеп торучы Хәбибулла малае Шамилне шундук танып алды.

– Бу кадәр дә атасына охшар икән, тач Хәбибулла инде, суйган да каплаган! Ул кыяфәт, ул буй-сын! – диде ул үз-үзенә.

Шулвакыт иртәнге талгын җил аның колагына әллә ниткән урыс сүзләрен җиткерде:

– Зачем алай эшлисең? – дип сүгә Шамил яшь кенә бригадир егетне. – Әниң шикелле кешегә разве можно кычкырырга, авыр сүз әйтергә?! Попробуй ещё раз Фәхринурны обижать итәргә, миннән пощады көтмә. Ул – минем туганымның хатыны. Болай да сугыш вакытында, без юклыктан файдаланып, хатыннарыны мыскылладыгыз, обижать иттегез, чистый әллә кем булып йөрдөгез! Баста! Ул бит туган илебезгә солдат буласы ике егетне – Ралиф белән Рамилне үстөрәп ята! Ә сез җыйнаулашып, шул мескен хатын өстеннән издеваться иткәнсез һәм хәзер дә дәвам итәсез. Знай: Фәхринур һәм

дә ки аның ике баласы бүгеннән башлап минем покровительствода. Бабаң да народу надоел и ты туда же! Понял?! – Аннары ул хатыннар белән хушлашты да тиз адымнар белән китеп барды.

Аның сүзен тыңлап торган хатыннар гөжләшә башлады:

– Алла, бигрәк явызланып кайткан Хәбибулла малае, Шәрәфи оныгының тәмам котын алды!

– Әйтмә дә генә инде, кара син аны, надоеллап сүгә бит, басталап сүгә. Чистый кешеләктән чыгып, урыска әйләнеп беткән. Атасы Хәбибулла да ару гына тыныч кеше иде.

Кияүгә бирерлек өч кызы тезелешеп торган Маһруйбикә дә сүзгә кушылды:

– Малай, теге Шәрәфи оныгы ник бер сүз әйтеп карасын, име. Котын алды бит бичара бригадирның! Безгә аты-юлы белән сүгенеп, желеккә тия торганые, монда борынын тартып тик басып тора. Шулай да бигрәк усал бу Шамил! Чынаяк тәлинкасә хәтле зәңгәр күзләрен тутырып, күзеннән очкыннар чәчрәтеп бер караса, йөрәгәң үкчәңә төшеп китәр, билләһи. Болай шәп итте үзе! Моннан соң Шәрәфиләр, Наһарлар койрыкларын бот арасына кыстырырлар, Алла теләсә. Авылга шундый жегетләр кайтканда, әллә нәрсә майтара алмаслар. Этнең койрыгын кем киссә, шул яхшы.

Уйламыйча бер сүз дә сөйләшми торган кырыс холыклы чибәр Маһруй үзе эчтән генә уйлап куйды: мондый киявең булса, Аллам сакласын, котың чыгар. Урысча сөйләшкән була, татарчасын онытканмы? Белмим, сүгенүеме, урыс сүзләрен кыстырып сөйләшә. Габделхәйдән сорарга кирәк әле, аның «папрубуе» нәрсә икән соң, ат сбруе микән? Кайткач белешермен әле. Аннары инде шактый ерагая барган егеткә карап: – Үзе болай әтисе шикелле ару, чибәр икән!

Арып-талып өйгә кайтып, кичке ашны ашап утырганда, Маһруйбикә ипләп кенә сүз башлады:

– Аллага шөкер, быел ашлык хайран гына яхшы чыга. Бүген ыңдыр табагына Хәбибулла малае Шамил килде. Әй Шәрәфи оныгын сүгеп тә карады инде, надоеллап, папрубуйлап сүкте. «Син, – ди, – маңка малай, ник хатыннарны абижайт итәсең, бессәвисный», – ди. Шаккаттым, яхшы ата баласы, әллә ниткән, мин белми торган урыс сүзләре, бәлки, оятсыз сүздер дә әле ул, кушып тетә генә тегене. Чичти үз телен онытып кайткан. Мин әйтәм, Алла сакласын, мондый киявең булса, дим. Күзләреннән утлар чәчеп тора, ай-яй усал! Әти-әнисе ару гына кешеләр дә бит. Агтан ала да туа, кола да туа шул.

Нурания әнисенә акрын гына әйтеп куйды:

– Әни, ул сүгенү сүзләре түгел, урыс сүзләре. Жиде ел буе башта армиядә, аннан соң сугышта бер татар сүзе ишетмичә йөрөп кара әле, рус сүзләре ничек иярмәсен, ди?!

– Син дә бик остарып утырма әле, яме. Син белеп туган булсан, мин элек туган, укыдым дигәч тә, кемнең кем икәннен бик яхшы беләм мин. Андагы тамашаны күрсәң син! Кызлар акылларыннан шашканнар диярсен, чичти ташлары кызган, валлаһи! Шул Шамил яучы жибәрсә, бүген үк ябышып чыгачаклар. Берсендә дә оят дигән нәрсә калмаган.

– Әни, – диде Нурания, кызып, – ярый да сезнең заманда егетләр буа буарлык булган. Житкән кызлар нишләргә тиеш соң, авылында бер гарипләнмәгән егет калмагач?!

Габделхәй чәй эчеп утырган жиреннән башын күтәрәп, очлы күзләре белән каш астыннан гына башта хатынына, аннан соң олы кызы Нураниягә текәлде.

Карчыгы шым булды. Нурания дә авызына берни капмыйча, өстәл янында тын гына утыра.

Инде кичке ашны ашап бетереп, этисенең аш кайтару догасын укуын көтеп утыралар иде, ишектә Миңсылу карчык күренде. Нураниянең йөрәге дерт итеп китте. «Яучы карчык» дип даны чыккан Миңсылуны күрүгә, кыз барысын да аңлап алды. Шамил абыйсы сүзендә торган, уйнап сөйләшмәгән ләбаса.

– Әссәламегаләйкүм! Нихәлләрдә яшәп ятасыз, авыру-сырхаулар юкмы? Мин сезгә Хәбибулла малаеннан яучы булып килгән идем бит әле, – дип сүз башлады ул, бер ыштан балагын чыгарып куйган аягын алгарак сузып.

Тик Габделхәй сүзне коры тотты:

– Минем кызым мәче баласы түгел, үзе килеп сорасын!

Маһруйбикәнең коты чыкты:

– Йә Алла! Үзем юрап китердем түгелме суң! Бирмәсә генә ярар иде, – диде ул үзалдына.

Маһруй бер сүз дә әйтә алмады. Теге киребеткән бабасына охшаган кызы да бер сүз дәшмичә утыра бит, пир суккыры!

Яучы карчык хужалар белән сабууллашып, ишеккә таба атлады. Кай арада кайтып, Шамилгә әйтеп өлгергән диген, шул ук кичне тагын ишек шакидылар: Шамил икән. Егет Габделхәй белән Маһруйдан Нуранияне бирүләрен сораганнан соң, Габделхәй:

– Мин сине белмим, ләкин этиең шәп кеше иде. Хәбибуллага карап кына кызымны бирәм, – дип, үткен күзләре белән Шамилгә карап куйды.

Менә шулай Маһруйбикәнең котын алып, «папрубуй»лап сүгенә торган усал егет кияүләре булды да куйды.

Габделхәй карт өендә ишекләренә бикләп, пәрделәренә тартып куеп, никах укыдылар.

– Кеше-кара күреп, кәнсәгә барып әләкли күрмәсен.

– Курыкма, бабай, мин барында беркемнән дә курыкма! – диде яшь кияү.

Гөрләтеп клубта кызыл туй ясады Шамил. Алансуда гомердә булмаган вакыйга иде бу. Клуб гөр килде. Әле тамаклары туяр-туймас хатын-кызлар клуб тәрәзәләренә килеп өелгән бала-чагаларына кабартмасын, тегесен-монысын өләшә тордылар. Фәгыйлә түтинең клуб янында гына торучы кызы Рәшидә табынга ашамлыklar ташып өлгерә алмады. Рәхәтләнде Алансуның бала-чагасы май кабартмасы ашап! Әле шуның өстенә сәхнә артындагы өстәлгә куйган ике каклаган казны да үсмер егетләр алып чыгып китеп, Шамил белән Нураниянең туйларын үзләренчә Ялантау чишмәсе буенда билгеләп үттеләр.

Туйдагы ул жыр, ул бию! Әллә кайдан гына тальян гармун күтәреп, Теләче районының бер егете килде. Гарәфи «Эпипә»не елата алмаганына үпкәләп, тальянын култык астына кыстырды да аскы урамга таба титаклады.

– Кыландырып та карый соң бу Кукан Шамиле, Гарәфинең күзә төшеп йөргән кызны, бәбкә алырга килгән тилгән күк элөп кенә алды. Ул да яучы жибәреп караган иде, Нураниянең этисе әйткән, кызымны Гарәфигә биргәнче, Көлич урысына бирәм йә бәреп үтерәм дигән, – дип сөйләште авыл халкы.

Шамил Олы Мәтәскәдән алып килгән гармунчының исеме Хәкимулла икән. Кыска гына буйлы, каракучкыл йөзле егет сугышка кырык өченче елның көзендә генә китеп, кырык дүртенче елның ахырында комиссовать ителеп, авылына кайткан икән. Беленер-беленмәс кенә чатанлай. Ну тальянда өздәрә инде, туң йөрәкләрне дә эретә, билләһи!

Жәмилә Хәкимулланың каршысында ук утыра иде. Гармунчының күзенә карап жырлады.

Кулымдагы йөзегемнең
Исеме Хәкимулла.
Күзләремә генә карап
Бер елмайсаң ни була?

Тавышы моңлы иде кызның. Күзләре:

– Хәкимулла, менә мин ул син эзләгән кыз. Әгәр миңа өйләнсәң, син шундый да бәхетле булырсың. Без шундый рәхәт яшәрбез! Синең дә буең бер чамагына икән, әллә кем түгел. Мин ул син эзләгән кыз! – дип кычкырып торалар.

Кулымдагы йөзегемнең
Исеме Хәкимулла.
Яннарыма бер утырып
Кочакласаң ни була?!
Һай, жаным Хәкимулла!

Хәкимулла да какча йөзөндә тирән утырган зәңгәрсу-көрән күзләре белән кызга карап-карап куя. Әнә, гармунын куеп торган арада ашап-эчеп алды да Жәмилә янына килеп утырды.

Кулымдагы йөзегемнең
Исеме Хәкимулла.
Тырантасыңа утыртып
Алып китсәң ни була?

Икенче көнне Алансу халкы шаккатты: туйдан соң гармунчы егетебез Олы Мәтәскәсенә үзе генә кайтып китмәгән, урын-жирләрен төяп, тарантаска утыртып, Жәмиләне дә алып киткән. Тиз арада гына Мәтәскәдән Хәкимулланың ялгыз әнисен чакыртып, Габделхәй боларга никах укып, алдым-бирдем ясаганнар да, Алансуның уңган-булган, сандугач баласы кебек кечкенә, кечкенә дә төш кенә кызы Жәмилә урман куенына сыенып утырган Олы Мәтәскәгә күчеп тә киткән. Һәм шунда кош оясы кебек кечкенә генә йортта матур итеп тормыш корып жибәргәннәр.

Туйдан соң бер атна да үтмәде, Шамил хатынын, әнисен, ире сугышка кәргәнче үк вафат булган апасының ике баласын алып, Алансудан Төрөк авылына чыгып ук киттеләр. Шамил – мәктәп директоры, хатыны укытучы булып эшкә урнаштылар.

Бу – яңа тормышның башы иде.

...Хушыгыз, диде карт шомырт, акрын гына искән жилдә яфракларын коя-коя. Сөз инде сугыш кырына түгел, яңа матур тормышыгызны башларга чыгып китәсез. Рәхмәт сезгә, сүземне тыңладыгыз, әби-бабаларыгызны, нык таза нәселегезне саклап калыр өчен, тагын да ныграк, куәтләрәк, ишләрәк нәсел шәжәрәсен төзәр өчен гаилә кордыгыз. Әле мин сезнең балаларыгызны да, алар салган яңа мәчетләрне дә күрермен... Хәерле юл сезгә, изге сәфәр...

Беренче китап тәмам. Икенче китап киләсе яртыеллыкка дөнья күрәчәк.

Шәфикъ
Иматдинов

ЙӨРӘК – ДАВЫЛ...

Замана

Авыр диеп, һич тә яманламыйм,
Жиңел диеп, һич тә мактамыйм.
Мин яшәгән заман – ул минеке,
Шунда үстем, шунда хак алдым.

Тал бишектән сикереп төшүгә үк,
Яхшылыкны аерып яманнан,
Атлап киткән идем дөнья буйлап,
Юлым дәвам итә һаман да.

Башкаларга үрнәк булмый гына,
Туры килде шулай үтәргә –
Аякларны жирдән аермыйча,
Тидермичә башны күкләргә...

Пайтәхет

Юл аңарда өзелер күк минем –
Чыгып киттем тагын Казанга.
Без китмибез, без кайтабыз аңа,
Тәкъдир безгә шулай язганга.

Сәлам, Казан! Өндә безне алга
Игътибарсыз кырыс дөньяда.
Яшә диеп, Казан, дога кылам,
Йөзем төбәп сиңа – кыйблага.

Нишлим инде, тагын килдем менә,
Үземнеке итеп, яратып.
Анам теле үзе дәва миңа,
Моңнарымны китим яңартып.

Шәфикъ ИМАТДИНОВ (1950) – шагыйрь; «Йөрәк сәгатә» исемле китап авторы. Ульяновск өлкәсе Сенгилей районы Красный Гуляй бистәсендә яши.

Мине монда беркем көтмидер дә,
Үзебезгә жылы сүз көтмәм.
Кремльдә бары жир астыннан
Үзәк өзгөч аваз ишетәм.

Ул авазны азат итеп булмый!
Мәңгелеккә тоткын ул анда...
Оран булып күчә батырларга,
Иңрәү булып күчә колларга.

Мин

Мин гел юмарт була алмам,
Жәфалы кайчак башым.
Тик ишек каккан юксылга
Жылы булып карашым.

Ягымлы да була алмам,
Очраган һәр кешегә.
Тозым бетсә, мин дә керәм
Тоз сорарга күршегә.

Жебегәнгә санасалар,
Чәнечке бар, чагу бар.
Кирәк булса – мин татар ич –
Тел төбөмдә агу бар.

Тымызык күл булалмадым.
Гадәтем килгән жилдән.

Йөрәк дулый, йөрәк – давил,
Кабат күтәрәм жилкән.

Дөнья үзе бер мөгжиза,
Зур арбага бастырык.
Кайчагында күккә чөя,
Кайчак куя бастырып.

Йолдызлар булып атылам,
Калкынам да басылам.
Таш бастырып куйсалар да,
Тишәм дә калкып чыгам.

Ошасам, ошамасам да,
Син үз кешем, түз инде.
Ничек бар – шулай кабул кыл
Үземне һәм сүземне.

Кайтасы бар

Жибәрәсе килми туган йортның,
Шәлен болгап кала каеннар.
Каен – кайгы, диләр, әллә хакмы,
Кабат сарып ала кайгылар.

Йөзгә кагыла да кыйгач яңгыр,
Күз яшьләрен юа сак кына.
Гомер көзләрендә юлга өндәп,
Йөртүче ул – туган як кына.

Күпме торсам да мин авылымда,
Белеп торам кабат китәсен.
Кояшка бит терәү куеп булмый,
Китәсе бар, ни хәл итәсең...

Инде беләм, ерак калмагандыр
Кала белән сала арасы.
Туган жиргә соң кат кайтасым бар,
Кайта-кайта китеп барасым...

Син кирәк

Сөйләшик тә бер күрәшик әле,
Ардым көтә-көтә кич-иртә.
Яшен тиеп узган йөрәгемне
Синсез үткән төннәр тилертә.

Көзге куакларның яфраклары
Миңа хәбәр булып коела.
Кыска көннәр сүрелә бара һаман,
Ә төн бигрәк озын тоела.

Шуңамы соң утны сүндермим мин,
Керми китмә узып барганда.
Кагылмыйча китсәң, нәүмиз калыр
Ишегалдындагы карлар да.

Жаным кайнар учак булсын сиңа,
Ялгызлыктан куркам мин бигрәк.
Шушы иркен, чиксез дөньялыкта
Бер сөенер өчен син кирәк!

Авылда, печәнлектә

Төнге авыл. Төнге тынлык.
Айның яктысы төшкән.
Жем-жем килеп күзен кыса
Йолдызлар төмсә күктән.

Мин ялгызым түгел икән —
Сарыла төнге сагыш.
Йөрәгем уттай янганга
Уяндым, ахры, ялгыш.

Жил дә йокламый, күрәсең,
Башымнан сыйпап үтте.
Әллә нигә бер сәбәпсез
Күңелемне жилкетте.

Төнге авыл. Сәер тынлык.
Якын сердәшем — сагыш.
Авыл ялгыз, авыл ятим,
Этләр дә өрми ялгыш...

Ркаил
Зәйдүлла

СОҢАРУ

ХИКӘЯ

Соры күк гөмбәзе каршыдагы унсигез катлы йортның түбәсенә таянып тора сыман. Кары эрегән пычрак асфальтка да гүя кайдандыр өстән соргылт яктылык тузаны ишелеп төшкән. Бер-бер артлы кешеләр йөрөп тора, һәркемнән үз мәшәкате. Көн төмсә дип, өйдә генә утырып булмый. Халидә генә менә... Көннәр буе гарип-горабалар «тәхетендә» – коляскада... Бишенче каттан урам яхшы күренә. Телевизор карап аргач, ул коляскасын тәрәзә төбенә тәгәрәтеп китерә, урамны күзәтә башлый. Ике шатлык бар хәзер аның дөньясында – тәрәзә һәм телевизор. Шулай да көне күбрәк тәрәзә янында уза. Тәрәзәдән барыбер дә дөнья ачыграк күренә. Тышта жанлы тормыш кайный. Ләкин ул Халидәне элеккечә үзенә чакырып тормый шул. Аңа инде Халидә кирәкми. Кирәге бетте аның – ул инде шушы арба-коляскага үлгәнче береккән. Һәм әлегә хал белән килешмичә булмый. Паралич сукканга өченче ел китте... Килешми кая барасың? Кеше тәмугка да күнәгә, диләр. Иркәнләп урамнан үткән кешеләргә кайчак ачуы килеп куя куюын – алар бит үзләренен шулкадәр дә бәхетле булуларын белми! Бәхетле булуынны белмәүдән дә зур бәхет юктыр. Ул гына менә тынчу бүлмәдә утырырга мәжбүр. Һәм тәгаен үзен бәхетсез икән белә. Тик нишлисез, дөнья – гаделсез.

Шулай да ялгызлыкка күнәгеп житә алмый әле ул. Сау-сәламәт чагында ни икән дәрәжә белми иде бит! Гел кеше арасында быгырдады... И-и, нинди егетләр тирәсендә бөтерелде яшь чакта! Исәпләренә чыкмалы түгел. Ә хәзер... хәзер нәрсә... энә телевизор тавыш биреп тора көн буе. Ярым караңгы бүлмәгә зәңгәр яктылык сирпеп. Сөйләләр, кычкырышалар кемнәрдер, ярып, Украинаны сүгәләр, Американың инде бөтенләй яшәрлеген калдырмадылар. Халидәнең башына керми – пычагымамы аңа Украина? Америкасы бер хал – кабахәтлегә йөзәнә чыккан; балачактан ук ишетеп үстә, күнәгелгән. Гадәттән тыш хәлләрне күрсәтә башласалар гына – чепе! ди ул яратып – уянып киткәндәй була, ашыгып, арбасын телевизор каршына ук китереп куя; ә анда-а... аңардан да бәхетсез кешеләр бар, шөкер.

Әле «чепе» карарга иртәрәк, шуңа күрә иркәнәеп, тәрәзәдән урамны күзәтергә булды. Каршы йортның беренче катына урнашкан кибет тирәсенә карап утырырга

ярата ул. Анда ана гыйбрэт гел генә дә табылып тора. Жан азыгы, дияр иде, шундый сүзне белсә. Күнел күтәрерлек нәрсәләр байтак, карый белеп карарга гына кирәк.

Энә бер ир белән хатын кибет почмагына чыгып басты, тәмәке кабыздылар. Хатын кулларын болгый, нидер сөйли... Менә ир аны кочаклап алды. Тапканнар урын... Шулай кочаклашкан килеш кибет артына кереп киттеләр. Халидә, авыр сулап, тагын кибет ишегенә текәлдә. Көн кичкә авышып килә иде. Суыгта. Бераз жыл дә чыкты сыман. Чираты булса кирәк, кешеләр таеп егылмас өчен саграк атлый башлады. Кибеттән пакет тотып чыккан берәү – әһә, таныды Халидә, күрше йортта яшәүче Радик бит бу, алкаш, пакетында арагы шешәсе инде аның, мөртәтнең, – таеп та китте, жәелеп, асфальтка килеп тә төште. Төшүен төште, тик кулындагы пакетын өскә чөеп өлгерде. Бераздан шешә, пакеттан аерылып, Радикның сузылган учына килеп кунды. Вәт, хәчтерүш! Циркач та болай эшли алмас. Халидә сабыйларча саф тавыш белән рәхәтләнеп көлдә, уң күзеннән хәтта сыңар яшь бөртөгә атылып чыкты. Күп кирәкмәни кешегә?

Инде моңардан да кызыграгы булмас дип, ул арбасын аш бүлмәсенә таба борды. Авызы да кипте бугай, чәй эчеп алсаң да ярар иде. Тамак ялгарга да вакыттыр. Әллә кызны көтәргәме? Ул инде озакламас... Халидә телефон төймәләренә баскалады.

– Әлү...

– Әни, хәлләрең ничек?

– Кайчан килеп житәсең инде?

– Борчылма, юлда мин. Тиздән. Әле сиңа бер яхшы дару да таптым.

– Сөт тә алырсың әле. Сөтем бетеп киткән икән...

– Ярар, сезнең яндагы кибеттән алырмын.

– Сөтләп чәй эчәрбез.

– Иншалла! – диде кызы.

Кызына исемне Азалия дип кушкан иде кайчандыр. Тик хәзер Азалия түгел инде... Газизә... Әллә үзе алмаштырган, әллә авылдагы әби-бабасымы – белмәссең. Тапса да, бага алмады кызын Халидә. Тормыш бу! Син уйлаганча гына бармый.

Авылдан килгәч, аш-су остасы булырга дип, укырга кергән иде дә Халидә, укуының рәте-чираты булмады. Пешерү-төшерүдән авылда да туйган, нәрсәсен өйрәнәсең? Шуңа күрә укып торуның мәгънәсен тапмады. Яшьлек бит – жылбәзәк күңелле иде Халидә. Тансы-мансы, кайда туктасаң, шунда стансы, дигәндәй, бер кичәдә сызылып киткән кара мыеклы Фердинандка егылып гашыйк булды. Гашыйк булмаслык та түгел, егылмаслык та түгел, гармунын сыздырып жибәрсә, бөтен общага кызлары тигез урында абына иде. Фердинанд белән алар якташлар, авыллары кул сузымында гына, шуңамы бик тиз якынаеп киттеләр. Нык якынайдылар. Шулай буласы билгеле бит инде, тик Фердинанд, килеп туган хәл турында (үзе шулай әйтте, элекке парторг малае иде ул, гәжит укып үскән!) ишеткәч, күзләрен акайтып шактый гажәпләнеп торды.

– Килеп туган хәлне башкалар белмидер бит әле?

– Ахирәтем Роза белә инде... Нигә сорыйсың?

– Соң... алдырырга кирәк. Үзең беләсең, мин бит әле укыйм. Ишетсә, әти үтерә мине.

– Нигә чишенгәндә, әтиңне искә төшермәдең сон?

– Мин бит сине саклана дип уйладым. Шуны да белмәдеңме?

– Уйлаган бу! Мин кайдан белим? Син бит минем беренче!

– Анысы да шулай инде... Нишләргә соң?

Монарчы гел икенче булып күнеккән егетнең тавышындагы икеләнүне сизеп, кыз тимерне кызуында сугарга булды:

– Нишләргә, дип сорап тора бит әле, әй! Өйләнәсең! Мин абортка бармыйм. Аннары гомерлеккә баласыз калыргамы?

– Ярар соң... Өйләнәшик, – дип жинел генә килеште Фердинанд. – Эти үзе дә унтугызда өйләнгән, сүз әйтмәс әле. Эни генә менә...

Әнисе тузып алды инде житәкләшеп кайткач, бигрәк тә «килеп туган хәлне» ишеткәч, тотнаксыз малаен сүкте; укып чыкмаган килеш шулай ярыймы инде, янәсе, фәлән дә фәсмәтән. Ире кыһым-кыһым көлә башлагач, яшьлеген искә төшерепмә, ул да тынды тагын.

Туй үткәрделәр ике якны да шаулатып. Тик... иртә уңмаган кич уңмас, диләрме әле? Кич уңмасаң, һич уңмассың! Азалия туып, бер ел да үтмәде, Фердинанд Чаллы юлында машина һәлакәтендә якты дөньяны ташлап китте. Исән булса, үзе нәкъ шулай дияр иде, мәрхүм... Якты дөньяны ташлап китте... Харап булды авариядә.

«Мин үзем дә бала гына идем бит әле, – дип уйлады Халидә, акланырга теләгәндәй. – Бәләкәчнә мин берничек тә кирәгенчә карый алмый идем. Фердинанд үлгәч, тулай торактан да куып чыгардылар. Үзебезгә дә кайтарып куя алмый идем бәбине, кайтарсам да, үги анам алмас иде. Атасының йортына кайтардым, нишлим...»

Баласын калдырып килгәндә дә, үзен төрлечә юатты әле ул. Авыл, саф һава, натуральный ризык... Тагын ни кирәк балага? Имидән аерылган иде инде Азалиясе. Дөрөсрәге, Халидәнең имчәгенә сөт төшмәде, ни сәбәптән булгандыр, табигать аны эни итеп яратмаганмы соң әллә? Ачыргаланып елый иде бәбекәче. Тавышы ара-тирә әле дә колагына ишетелә сыман.

Баштагы айларда кайткалап йөрдә әле. Фердинандның ата-анасы кайткан саен кырыслана, йөзләре суына бара иде. Соңгы кайтуында... Фердинандның үлеменә бер ел булган иде бугай инде. Әйе, елына кайтты, ахрысы... Юлда Вадим очрады. Күптәнге танышы. Менә бит сиңа, күрәчегең булса, тагаракка төшеп тә үләсең. Район үзегенә барып төшкәч, Вадим «әйдә дә әйдә!» – дип кафега кыстады. Янәсе, мең ел күрешмәгәннәр. Анда тагын кемнәрдер килеп кушылды. Яшьлек бит! Икенче көнне генә кайтты авылга Халидә. Төш житеп килә иде. Әйе, төш житеп килә, ә ишек биклә!

Шакый торгач, капка ачылып китте. Анда кара көйгән каенатасы күренде, иңбашына хатыны асылынган.

– Атасы-ы! – дип ачыргаланды каенана. – Тия күрмә, пычранма. Китә ул хәзер, китә...

– Эзең булмасын монда! – дип акырды Халидәгә каенатасы. – Себерке!

– Бар, Халидә, бар яхшы чакта!

– Баламны бирегез! – Халидә сүз өчен генә шулай кычкырган булды.

Бирсәләр, нишли инде ул аның белән? Кая алып китә? Каккан казыгы да юк бит. Аннары һәмишә үзен һич тә бала анасы дип тоймый иде әле ул.

– Нинди бала сиңа? – дип, күзен алартып ысылдады каенатасы. – Юк сиңең балаң! Безнеке ул хәзер. Менә документлар! – Кесәсеннән бер төргәк кәгазь тартып чыгарды.

Капка шапылдап ябылды.

Халидә район үзәге – Апаска кире китте. Ара әллә ни ерак түгел иде, машина очрамаса да, ике-өч сәгатәтән барып житәр. Аннары – Казанга! Ул үз авылына кереп тормаска булды. Ниндидер авыр йөктән котылган кешедәй елый-елый атлады да атлады олы юлдан. Нигә елайсың, дисәләр, үзе дә әйтә алмас иде, могаен.

Яшь чак – юләр чак. Онытылды Азалия акрынлап. Бераздан үз әтисе дә үлеп китте. Туган якка юлы тәмам өзелде, киселгән икмәк кире ябышмый. Ике елдан соң кияүгә чыгып, Казаннан ук китеп барды. Озак еллар Рәсәйдә, Владимир шәһәрәндә яшәде. И-и аның күргәннәре! Ничә ир белән торды, әллә нәрсәләр татыды, бүтән баласы гына булмады. Алла шулай каргадымы, шайтан белсен. Халидә ямьсез хатирәләрен сөртеп төшерергә теләгәндәй, сыңар кулы белән битен сыпырып куйды.

Казанга кайтып егылганда, ул гарип-гараба иде инде. Зыяндаш сукканнан соң сул ягы бөтенләй хәрәкәтләнми башлады. Мең бәла белән бер ташландык бүлмәгә урнашты. Кызы аны былтыр шунда эзләп тапкан иде. Нич уйламаганда!

Могҗиза юк, дип әйтеп карасын аңа кем дә булса...

Әле дә исендә ул көн.

Ишек шакекчылар. Ачык инде ул, кем шакекчы. Ят кеше, күрәсәң... Кем булса да, аңа яхшылык итәм дип йөрмәс. Тавыш-тын ишетмәгәч, ишекне акрын гына әтеп ачты әнә. Яхшы киенгән сылу гәүдәле хатын-кыз. Утыз яшьләр булып. Кемне эзләп йөри – жен оясында? Ничек курыкмыйча кәргән монда?

– Нуруллина Халидә монда торабы?

Аны сорый түгелме соң? Кайдан белә икән? Әллә моннан да куып чыгарырга уйлыйлармы? Алай дисәң, бик кыюсыз керде. Юк, «нәчәлствә»гә охшамаган. Башыннан мең төрле уй үтте Халидәнең. Тик «мин мин түгел» дип тә әйтеп булмый ласа. Тәкәбберлек бөтенләй юкка чыкмый! Паралитчан кәкрәйсә дә, бетләп бетсә дә, элек егетләренң авыз суын корыткан Халидә әле ул.

– Мин, – дип мыгырады ул, бер-бер этлек көтеп.

Яшь хатын, атылып килеп, аны кочаклап алды.

– Әнекәем! – дип үкседе ул. – Әнекәем! Таптым бит үзеңне, таптым. Эзләмәгән жир калмады, барыбер таптым. Әнекәем! Бичаракаем!

Хатынның затлы хушбуй исе килеп торган кочагында миңгерәп, ни уйларга да белмичә катып калган иде ул шул вакытта. Әнекәем, ди түгелме соң? Кем булып бу? Әллә кем беләндер бутыймы? Шунда гына аның башына китереп сукты – Азалия бу! Кызы! Халидә түгел, кипшенгән авызыннан бүтән кемдер хәлсез тавыш белән эндәште сыман:

– Азалия?

– Әйе! Әйе! Син кушкан исем. Тик мин хәзер Азалия түгел, Газизә мин, Газизә!

Хатын тагын бөтен тәне белән аңа сыенып елап жибәрде: – Әнекәем! Нинди көнгә калгансың бит... Нигә соң мине эзләп карамадың?

Нәрсә әйтсен аңа Халидә? Исенә төшмәде түгел, төште кайчакта сабые, бигрәк тә авырып, чарасыз калгач... Ләкин бит инде күпме ел узган, моңарчы жиде ятып бер төшенә кермәгән кешене ни йөзәң белән эзлисәң? Хәер, эзләр өчен дә дүрт саның төгәл булу кирәк. Ә сау-сәламәт чакта ул аны уена да китереп карамады. Үткән, беткән... Менә бит эзләп тапкан, рәхмәт төшкере, рәнжүен дә белдерми, үз каны шул, үз сөяге.

Ниһаять, Газизә торып басты, кулъяулыгын алып күзен сөртте, тирә-ягына карады. Йөзәңдәге чиркануны яшерә алмыйча күзен яңа табылган әнисенә күчерде:

– Ничек яшисәң... ничек торасың син монда?

Халидәнең кипшенгән төссез иреннәре арасыннан бер сүз генә сытылып чыкты:

– Язмыш...

Тагын нәрсәгә сылтыйсың?

– Мин сине монда калдырмыйм! – диде яшь хатын үжәтлек белән.

Халидә үзе дә сизмәстән мышык-мышык елый башлады, уң күзеннән мөлдерәп яшь коелды. Йа, Хо́да, аның кызы бит бу! Күренеп тора, юк-бар кеше түгел; өстә бу, өстә – урындагы кеше.

– Кем булып эшлисең, кызым?

– Табибә мин, врач, эни. Әле мин сине, Алла боерса, аякка бастырам!

Ул, ашыгып, телефоннан шалтырата башлады.

– Кер әйдә мин әйткән бүлмәгә. Таптым мин аны... Әйе, алып китәбез. – Халидәгә борылды: – Ирем... Бик яхшы кеше. Безнең моннан ерак түгел бер бүлмәле фатир бар, шунда яшәрсен.

Быттыр Халидәнең тормышы шулай кинәт үзгәргән иде. Дөнья бу!

Хатын тагын телефонны кулына алды, күнегелгән хәрәкәтләр белән төймәләренә баскалады.

– Әлү! Кызым... Азалия! (Ул һаман аңа үзе кушкан исем белән эндәшә иде). Син кайда?

– Әнекәем, хәзер килеп житәм. Монда мәхшәр! Борчылма... Әни-и!..

Кызының сүзен бүлеп гөрселдәгән тавыш ишетелде.

– Әлү! Әлү!

Газизәне мин белә идем. Кафеда танышкан идек аның белән. Быттыр бугай, тамак ялгарга дип, гадәттәгечә, Казан үзәгендәге «Чабакса» кафесына кердем. Ишекне ачуыма ук бармен, кочагын жәеп, мине күрүенә чыдап булмаслык шатлануын белдерде. Без инде аның белән ничә ел эшнәләр. Кысык күзле, кара кыл чәчле көнчыгыш татары иде ул. Тәтешледәнме соң? Исемен генә гел онытам үзенә. Шактый катлаулы иде аның исеме. Мафусаилмы әллә? «Хәлләр ничек?» – дигән гадәти сорауга аның җавабы гел бер төсле була:

– Эшләргә ирек бирмиләр, фукалар!

Фукаларның кем икәннән сорап торыңсыз иде. Кем белми аларны? Бүген ул минем сәламләүне дә көтмичә, ярымкараңгы почмакта утыручы ир белән хатынга төртеп күрсәтте:

– Әнә синекеләр!

Безнекеләр монда еш керә, тик болар кем соң? Безнең компаниядә хатын-кыз бик булмый. Текәлеп карагач, таныдым тагын – ыспай киенгән шома битле, чәчен артка пөхтәләп тарап куйган көяз ир минем тудыкай энекәш Әскәр иде. Нишләп йөри икән? Мондый арзанлы кафега керми иде ул, гадәттә. Тудыкай авызын колагына кадәр жәеп, кул болгады.

– Абый, әйдә монда!

Әскәр моннан ун еллар элек медицина институтын тәмамлап, алны-артны уйламыйча гына – тәвәккәл таш яра! – бизнес дөньясына кереп киткән иде. Хәер, медицина бездә үзе бизнес бит инде. Энекәш хәзер югары оча, хәтта үзенә хосусый клиникасы да бар дип ишеткән идем. Дистәләгән даруханәләргә дә ия бугай. Табигый! Бүген һәр адымда стоматология кабинетлары, даруханәләр, берничә адым читкә китүгә «ритуальные услуги»!

Юлың азагына кадәр билгеләнгән... анык.

– Абый, таныш, минем хатын! – дип таныштырды ул, куе күк төсендәге яулык ябынган яшь хатынга ымлап.

Хатын чибәр – төз борынлы, зәп-зәңгәр зур күзле, җыйнак авызлы; күренеп тора: минем тудыкай аның белән чиксез горурлана иде. Теләсә кем мондый затлы хатынга ия була алмый. Без исә, Нух заманы кешеләре, тормышның ул ягына бөтенләй игътибар бирмәгәнбез. Барыбыз да бәхетле була дип, киләчәккә

ашыкканда, кая ул хатын-кыз матурлыгы дигэн вак-төяккә игътибар итеп тору! Ин мөһиме, күнеле матур булсын! Ә матурлык ул гармония икән (Исхакый бу хакта әллә кайчан без татарларга васыять әйтеп калдырган югыйсә!), аны без кайдан белик?! Хәер, бөтен ягы килешкән салкын матурлык та була. Тик матурлыкмы соң ул? Ә бу хатынның бөтен кыяфәтеннән жылы матурлык бөркелә иде.

– Газизә! – дип сүзен дәвам итте Әскәр, миңа озаклап сокланырга ирек бирмичә. – Минем клиниканың хужабикәсе! – «Минем» сүзенә ул итагатыле генә басым ясап алды.

– Менә хатын белән бәхәсләшеп утырабыз әле, – диде ул, бернинди күперсез башка ярга чыгып. – Син беләсең инде, әби еш кабатлый иде – «тапкан ана түгел, баккан ана...» Син ничек уйлыйсың бу турыда?

– Халык белми әйтмәс...

– Халыкның һәр очракка үткен сүзе бар, – дип сүзгә кушылды Газизә. – «Жан тартмаса, кан тарта.» Моңа ничек карыйсыз?

– «Кан тартмаса, жан тарта» – диләр түгелме соң?

– Нинди очрак бит! – дип елмайды яшь ханым.

– Газизәне бәби чакта ук әнисе ташлап киткән булган, – дип аңлатырга кирәк тапты Әскәр. – Әтисе авариядә үлгәч, әнисе аны каенанасына ташлап калдыра, һәм бер тапкыр да кайтып хәлен белми. Хәзер менә шуны... Газизә эзләп тапты... Ужас! Син аны күрсәң иде. Ант әгәр, бер нәмәрсәкәй язар идең. Романлык материал! Шул бетләп беткән дистрофик карчыкны минем хатын игә кертәп тәрбияли башлады.

– Әскәр! – дип аваз бирде яшь ханым. Яраббиде, нинди эрнү иде аның тавышында! – Ожмах – аналарның аяк астында, дигән пайгамбәребез.

– Юк, мин берни дә әйтмим, – дип ике кулын артистларча күкрәк турысына күтәрдә Әскәр. – Боже упаси... Гуманизм бар, кешелеклелек ягъни. Ярдәм итәргә кирәк. Газизә ул – бик шәп врач. От Бога! Матди як турында да сөйләмим мин... – Тудыкай алтын кысалы күзлеген төзәтеп куйды, хатынына кызганулы караш ташлады. – Тик аңламыйм... сине ничә еллар бар дип тә белмәгән! Кызыксынып та карамаган...

– Барыбер минем әнкәем ул! – диде Газизә.

– Кан тартса, жан да тарта, димәк, – дидем мин нәрсә әйтергә белмәгәннән. Газизәнең йөзе яктырып китте. – Әскәр энәкәш, син хатыннан шундый уңгансың, хәтта моны тулысынча аңлап та бетермисең!

– Шулаймы? – дип кинәнеп көлдә Әскәр. – Юк, мин аңлыйм. Ягъни, мәсәлән, Газизәнең мәрхәмәтен... Тик фәлсәфәсенә төшенәсем килә.

– Рәхим-шәфкәтгән фәлсәфә эзләү мәгънәсез эш, – дидем мин коры гына. – Икесе ике яссылыкта.

Барыбыз да тынып калдык. Шуны гына көтеп торгандай, Мафусаил каршыбызга килеп басты.

– Абзый, – диде миңа карап, – сиңа әйтмичә булдыра алмыйм, эшләргә ирек бирмиләр! Нәрсә эчәсең? Шәп виски бар, сенаторлар гына эчә торган.

– Рәхмәт, – дидем мин. – Врачлар кушмый. Күк чәй...

– Менә дәрәс! – дип хуплады Әскәр. – Мин бит инде сиңа ничә ел шуны тукуйым. – Энәкәш балачактан ук күк чәй генә эчә иде. Аны да суытып...

– Әнине санаторийга жиберергә жыенабыз. Юллама алдык та монда кердек, – диде Газизә, елмаеп. – Сөз Әскәргә игътибар итмәгез, шулай сөйләнә генә ул. Юллама алырга да үзе кушты.

– Беләм лә аны, – дидем мин. Газизәгә караган саен елмаясы килә иде.

Бак, дөньясы алай ук начар түгел бит. Кайбер кешедән нур бөркелә, диләр, ахрысы, шагыйранә сүз генә түгел, валлаһи, чынлап та шулай: Газизэдән күнелне сафландыра торган ниндидер яктылык сирпелә иде. Мин Әскәргә карадым, ул да хатыныннан күзен алмыйча елмаеп утыра иде.

Халидә тагын телефон төймәләренә баскалады. Эндәшми кызы, «абонент не доступен». Болай булганы юк иде әле. Ул өстәл өстендәге шоколад кисәген авызына капты да чәпелдәтеп чәйни башлады. Жылымса су алып эчте. Әллә соң?.. Әллә соң аны ташларга жыенамы кызы? Туйгандыр, гарык булгандыр... Чирләшкә карчык кемгә кирәк? Әле котыртучылары да бардыр. Ире дә беренче күрүдә үк ошамады Халидәгә. Әллә нинди шома бәндә. Шамбы кебек. Үз-үзен генә ярата торганга охшаган. Кайдан тапкандыр? Аягына сыер басмаган әле. Дөньяның ачысын-төчөсөн күрсә... Нишләр иде? Сидрәгән мие уеның очына чыга алмады. Әгәр? Иренәң коткысына бирелеп, ташласа? Нишләр Халидә бер ялгызы? Авыру эти-эниләрен бар дип тә белмәүчеләр күпме хәзер? Юк, аның Азалиясе андый түгел... Ләкин уйларын очлап бетерергә тагын ми күзәнәкләре житмәде, барысын да онытып, арбасын телевизорга таба тәгәрәтте. Ашыга-кабалана пульта басты, экранга кереп китәрдәй булып телевизорга якин килде. Төгәл белә иде: хәзер «чепе» башланарга тиеш. Чыннан да чак соңармый калган: экранда инде елгыр егет көр тавыш белән юл фажигаләре турында сөйли. Аварияләр күп икән бүген! Бозлавык. Әнә бер машина тимер юлга кереп киткән, трамвай белән сөзешкән. Ахмак! Бозлавыкта кисәк кенә тормозга басарга ярыймыни инде? Гаеп үзендә шуфирның. Берни дә булмаган кебек басып тора бит әле адәм тәганәсе, тәмәке кабызып маташа. Әнә тагын берсе... О-о, болар маңгайга маңгай... Чү, Азалиянең машинасы түгелме соң бу? Нәрсә-ә?

Машина хужасы үлгән, диме?

Халидәнең өстенә түшәм ишелеп төшкәндәй булды. «Кызым...» – дип пышылдады ул. Кыз-ы-ым... Ташладыңмы шулай?.. Ташлап киттеңме газиз әнкәеңне? Хәзер ничек яшәрмен мин синнән башка? Нигә инде син шулай... Иркәнләп, рәхәтләнеп яшибез дигәндә генә... Ярамый иде бит, ярамый! Аның башында күче белән уй сымак бөжәкләр гөжләде. Басым... Чигә тамырларын бүрттереп кан басымы күтәрелә иде. Нишләргә? Сөт тә беткән... Сөт булмас бүген... Телефонның кабызып, контактлар төймәсенә басты. Юкса белә бит инде, анда кызыныкыннан башка номер юк. Юк, чәнчелеп китсәң дә юк! Бу гаделсез дөньяда тагын япа-ялгыз калды түгелме соң? Үз-үзен белештермичә, Халидә телефонын телевизор экранына томырды.

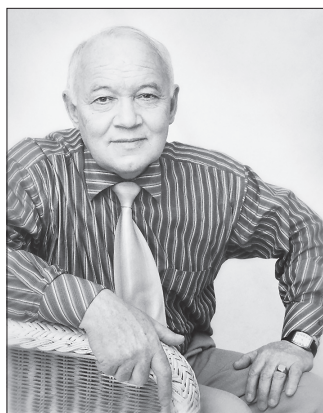
Телевизорда исә машиналар туктаусыз бер-берсе белән бәрелешә, тимер-томырның сытылган тавышы ишетелә иде.

Шамил Закировның тууына 75 ел

*А.Хәфизов, Р.Абдуллаев, Ш.Закиров, Ә.Хәҗиәхмәтов.
Узган гасырның 70 нче еллары.*

*Ш.Закиров – Г.Камал исемендәге
Татар дәүләт академия
театры директоры
(1985-2012 еллар).*

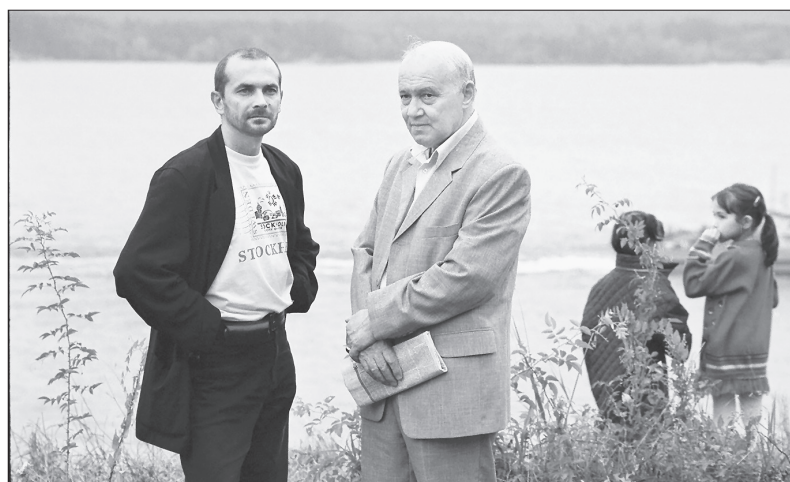
Марсель Сәлимҗанов белән.

Талантлы җитәкче алдан бара.

Туган тел бәйрәмендә.
Лена Шагыйрьҗан белән.
2009 ел.

Фәрит Бикчәнтәев белән Кызыл Байракта.

Театраль Сабантуйда. 2005 ел.

Фотолар Камал театры музеедан алынды.

Энже Хөсәенова 1996 елда Әтнә районы Бахтаче (Бактачы) авылында туа. Үз авылында башлангыч белем алганнан соң, укуын С. Хәким исемендәге Күлле Киме урта мәктәбендә дәвам итә. 2019 елда КФУның татар теле бүлеген тәмамлый. Бүгенге көндә «Безнең мирас» журналында эшли.

Энже Хөсәенова

ЧӘЧӘГЕҢНЕҢ ҺӘР ТАҖЫНДА – СӨЮ ИСЕ

Әбием догасы

Догалар онытылган... әбием догасы!
Югыйсә һәрберсен укутты, ятлатты...
Кичләрен утырып, мәгънәсен аңлатты...

Йа Хода, барысы онытылган...
Намазлык өстенә баскан юк күптәннән.
Кулыма алган юк Коръәнне әбием үлгәннән.

Өстемдә авырлык... кылмадым әйткәнән әбинең...
«Биш вакыт намазың, уразаң...
Туры юл күрсәтер үз динең...»

Үпкәләп карый күк яшь тулган күземә
Әбием тәсбихе намазлык өстендә...

Без хушлашкан урын.
Жил юмаган әле эзләрне.
Сагынып саташканда,
килеп-килеп,
Күрермен, дип, сине эзләдем.

Сары яфракка тамга салдым,
Килсән, күрерсән дә белерсән:

Синең белән хушлашканнан алып,
Мин һәр көнне шулай берүзем.

Бүләк итеп баллы алма куйдым,
Сары яфрак белән янәшә.
Сөеңдә бүтән ялгышма, дип,
Ачы алма(м) миңа эндәшә.

Үзеннән
жибәрми
гомерлек
бу халәт.
Өч сүзем
уямын:
син – сөю –
сәгадәт.

Тәрәзәм
ачам да
омтылам
иркенгә.
Килүең
көтәмен
күрергә...
...Юк, килмә!

...Очрашу
нигә соң
булганда
киртәләр
арада?..
Аллаһка
ялварам:
сагыштан
арала.
Бу сөю
бетми дә,
көннән-көн
ярала...

Шигырем укырсың,
укыйсыңны беләм.
Гади сүзләр арасына
ихлас яратуым эләм.

Йөрәгемнең иң түренә
(кагылмаслык итеп!)
яшренгән синең исем.
Бүләк иткән чәчәгеңнең
Һәр тажында – сөю исе.

Менңәр арасыннан
сине күрәм.
Һәр очрашу саен
(хәтерләсәң!)
толымнарым үрәм.

Шигырем укырсың,
укыйсыңны беләм.
Мин жанымны
(бүгенгедән)
мәңгелеккә
урталайга бүләм.

Мин көчсезмен, әнкәй.
Бу тормышның мине кабат
Үтереп сынавы.
Әйтче, зинһар,
Гомер, яшәү
берәр кайчан
жиңел буламы?

Мин ялгызым, әнкәй.
Син дә ерак.
Мендәр кочып
елыйм төннәрен.
Түзә алмый
бу газәпкә, бу әрнүгә
сулый алмас
булдым бер мәлне.

Кул сузучы
кешем юк та, энкэй.
Уйлар килә кайчак
ярдәмгә.
Йокы керсә,
тынычланып торам,
онытылып торам –
тик эзгә.

Ә уянгач,
шул ук газап, энкэй.
Бимазалый
жанның сызлавы.

Кочак-кочак бәхетләрнең,
никтер,
тамчысы да
насыип булмады.

Син дә ерак, энкэй.
Мин ялгызым.
Көннәр кыска,
төннәр бик озын.
Йокы керми
интеккәндә,
менә кабат
күз яшьләрен
сөртә кызың...

Йөзөңдәге елмаю
Түгел ул һәрвакыт
Күңеләң көзгесә.
Күпләр чәчәк аткан
Жәйләрдә –
Еллар дәверендә
Көз исә...

Йокыга талдыңмы, милләтем?
(Йөрәгәң шулкадәр битараф!)
Телең дә, халкың да югала.
Бездән соң киләчәк буыңга
Әйтче син, татарым, ни кала?
Жавабың ишетмим. Тик тынлык.
Кайда соң чын, ихлас татарлык?!
Башыңны күтәрче, уян, тор!
Кем генә һәм ничек, әй, халкым,
Гомерлек йокыңнан уятыр?!

Бу жиһанның
кайсыдыр бер
почмагында
беләм синен
барлыгыңны.
Миннән искән
жылы жыллар
чәчләрең килеп
кагылдымы?

Син —
йөрәгемә уелган
шатлыгыммы,
сагышыммы?

Сандугачлар аша
юлладым мин
тавышымны.
Таныдыңмы?..

Кояш
нурларыннан
тоярың син
жылылыгын
күңелемнең.
Мин һәрдаим
юлларыңда
бер яктылык булып
күренермен.

ЭНЖЕ ХӨСӘЕНОВА. «ЧӘЧӘГЕҢНЕҢ ҺӘР ТАЖЫНДА – СӨЮ ИСЕ»

Жәһәт тәнкийт сәхифәсендә шигырьләргә күзәтү ясауның үз тәртибе урнашты. Әсәрләрдә яңалык бармы? Шигырь законнары, беренче чиратта, гармония сакланамы? Яшь каләм әһеле сайлаган эзләнүләр юлының кайсысы аның ижади фикерләве өчен үз-якын күренә? Бу очракта да Энже Хөсәенова шигырьләрен шушы яклардан күзәтеп узарбыз.

Беренче шигырь – «Әбием догасы». Лирик героиня әбисе күрсәткән дин юлыннан тайпылуы өчен үкенә, сызлана. Бу фикер һәм үкенеч хисе ачыктан-ачык белдерелә: аларда яңалык юк. Ритм сакланмауны махсус уйланылган дип саныйк. Әмма рифмалар да камилләштерүне «сорап» тора: хәтта соңгы, көчле позициядәге «күземә – өстендә» рифмасын «күземә – үземә» дип үзгәрткәндә дә эчтәлекне дә дөресләп, йомгаклап куярга мөмкин булып иде. Чөнки Энже тәкъдим иткән вариантта фикерне төгәлләмичә өзү яки тәсбих образын символга әйләндерү омтылышы гына текстны кызыклы яки күпмәгънәле итә алмаган.

Икенче текст – «... Без хушлашкан урын». Анда сөю хисе, шул хистән арына бару халәте яки арынырга теләү тасвирлана. Текст самими, укыла, әмма ритм бозылу гомуми уңай тәэсирне киметә. Шуның сәбәпләрен барлап карыйк.

Текст 10/9 үлчәме белән ижат ителгән. Беренче строфа 6/9/10/9 рәвешендә. Әмма бу очракта беренче тезмәдәге 4 ижек махсус төшереп калдырылган, «Без хушлашкан урын» дигәч, хисләрнең иң югары ноктага житүен күрсәтү өчен пауза, «ак калдыру» алымы кулланылган кебек тоела.

Икенче строфада вәзен 9/9/10/9 булып чыккан. Аны «төзәтү» өчен «яфракка» сүзен «яфыракка» дип укыйсы килә. Әмма болай уку ижек санын 10-га житкәрсә дә, гармонияне тергезми. Нигә? Беренче строфада «сагынып» сүзе «сагнып» дип укыла бит.

Чөнки «яфыракка» дип укыганда, тексттагы эчке ритм бозыла. Эчке ритмны исә беренче строфа хасил итте һәм укучы аңында ныгытты. Тезмәләрдә ул болай килеп чыкты: 6 (4+2) / 9 (4+2+3) / 10 (4+2+4) / 9 (4+2+3). Өченче строфа шушы вәзенне кабатлый. Ләкин икенче строфа аны боза: 9 (5+4) / 9 (2+4+3) / 10 (4+4+2) / 9 (4+2+3). Тексттагы көй, гармония юкка чыкты. Шуның белән мэхәббәт шигыренен укучыга тәэсир итү көче дә кимеде.

Бу урында шунысын да искәртәргә кирәк: гармонияне жиңгерү аерым бер текстларда махсус алым буларак кулланыла ала. Бигрәк тә ижтимагый-сәяси лирикада ул еш очрый һәм укучы игътибарын аерым бер сүзләргә-лексемаларга яки образларга юнәлтә, эчтәлектә акцентларны дөрес итеп көйли. Әмма «...Без хушлашкан урын» – нечкә хисләр турында сөйләүче лирик-эмоциональ әсәр, мондый текстларда кичерешләр хәрәкәте, алмашынуы махсус хисси-эмоциональ катлам хасил итә. Шушы хәрәкәтне өзмичә укучыга житкерү өчен, гармониянең саклануы зарури.

Текстның соңгы строфасында алма (баллы алма / ачы алма) образы килеп керә. Әмма бу образ уйланып бетмәгән, аның мэхәббәт шигырен үзгәрттерлек потенциалы файдаланылмаган. Чөнки образ аңлашылмый, бәлки, күп сораулар тудыра: биредә бер үк алма турында сүз барамы, ялгызлыктан әлегә баллы алма ачыга әйләндеме яки киңәш биреп эндәшә торган ачы алма – ул шәхси тәҗрибәме, йөрәкме??? Әлегә сораулар образны символга әйләндерүгә комачаулый, берничә эчтәлек хасил булмыйча, укучы бер эчтәлекне дөрес итеп ачыклаудан да мэхрүм, моның өчен «ачкыч» юк.

Өченче текст – «...Үзеннән жибәрми...» шулай ук мэхәббәт лирикасына карый, алдагысы кебек үк альбом шигыре. Кичерешләр ярату, икеләнү, сөю хисеннән арынырга теләү, ярату кебек үсә. Бу очракта да вәзен гармониясенә игътибар итәсе бар.

Текст үзенчәлекле: 6 / 6 үлчәме 6 (3+3) / 6 (3+3) / 6 (3+3) / 6 (3+3) кебек таркатылган. 1-2 строфаларда ул шулай. Әмма өченче строфада бер артык буын пәйда була: 6 (3+3) / 9 (3+3+3) / 6 (3+3) / 6 (3+3). Аны карыйк:

*...Очрашу (3) нигә соң (3)
булганда (3) киртәләр (3) арада?..(3)
Аллаһка (3) ялварам (3)
сагыштан (3) арала.(3)*

«Булганда» сүзен төшереп калдырганда, гармония тергезелә, әмма эчтәлеккә зыян килә. Димәк, бу тезмәне ике буынлы итеп үзгәртеп язарга кирәк.

Соңгы строфа ике генә тезмәле булып чыккан:

*Бу сөю (3) бетми дә, (3)
көннән-көн (3) ярала... (3).*

Әмма ике тезмәне төшереп калдыру бу очракта урынлы: көчле позициядә хисләрнең иң югары ноктасына житүе белән бәйлә пауза, «ак калдыру» рәвешен ала.

Мәхәббәт лирикасы рифмаларның охшаш-аваздаш һәм матур яңгырашын таләп итә. Аларга да күз төшерик: «бу халәт – сәгадәт», «иркенгә – юк, килмә», «арада – арала», соңгы строфа да шушы тезмәләр белән рифмалаша: «ярала». Яңгыраш гармониясе бар, әмма рифмалар сайлаганда, сүзләрнең мәгънәләренә игътибар җитәрлек булмаган. Югыйсә, «Бу сөю бетми дә, / көннән-көн ярала...» кебек гарип жөмлә тумас иде. Сөю бетми дию үзе үк мантийксыз: ипи яки конфет кына бетәргә мөмкин. Яралу исә бер тапкыр булып, аннары үсүгә китерә торган процесс...

«...Мин көчсезмен, әнкәй» алдагы текстлардан үзгәрәк. Әнкәйгә риторик эндәшү, тормыш авырлыклары турында сөйләү Такташ шигырьләре белән ассоциация уята. Лирик монолог героиняның үзен көчсез, ялгыз, бәхетсез хис итүе турында сөйли, укучыны да шушы хисләргә тоярга мәжбүр итә. Әмма аларның сәбәбе нидә – бу аңлашылмый. Беренче строфада ул тормыш китергән «үтереп сынау» дип әйтелә, тик ул сынауның нидән гыйбарәт булуы нәмәгълүм кала. Нәтижәдә мизгел эчендә күзләргә тулган, сәбәбе героиняның үзенә дә ачык булмаган яшыләрнең (үпкә, авырлыкның) кәгазыгә түгелүе – әлегә дә баягы альбом шигыре хасил була. Шигъриятнең бер кануны исә текст укылсын өчен ул күпләрнең халәтенә якын булырга тиеш дип ассызыклай. Димәк, күпләргә аңлаешлы дигән сүз ул.

«...Йокыга талдыңмы, милләтем?» шигырендә милләт йокысы мотивы үзәккә куела. Бу мотив менә бер гасыр инде татар шагыйрьләренең күбесенең ижатында кабатлана. Кызганыч, текстта Әнженекә генә булган образ яки деталь дә, фикер яки күзәтү дә юк. Билгеле мотивларга мөрәҗҗәгать иткәндә, текстта яңалык булу мәжбүри.

Тагын ике текст: «...Шигырем укырсын» һәм «...Бу җиһанның» – шулай ук мәхәббәт, альбом шигырьләре. Укылалар, аларда Әнже текстларына хас әһәмиятле сыйфат – ихласлык. Беренче текстта индивидуаль образ табылган:

*Бүләк иткән чәчәгеңнең
Һәр ташында – сөю исе.*

Ләкин ул үстерелмәгән, автор көчле позициягә дә аны түгел, жанны урталай бүлүне чыгара. Соңгысы исә – кабатланган образ.

Икенче шигырьдә дә шундый яңа образлылык күрәсе килә.

Әнже шигырьләрендә үзенә җәлеп иткән тагын бер мөһим сыйфат – күзгә бәрелеп тормаган кичерешләр турында сөйләү. «...Йөзөңдәге елмаю» дигән серле текстта, әйitik, бик нечкә халәт – яшьлектә дә үзен олыгайган итеп тоючы кеше халәте турында сүз бара. Шуның белән сискәндәрә ул. Әмма бу текстта да везен гармониясе бозылу шушы нечкәлеккә күрәп бетерергә комачаулый.

Дания ЗАһИДУЛЛИНА,
академик, филология фәннәре докторы

Фәрит
Яхин

ӘТКӘЙ СУГЫШНЫ СӨЙЛИ

ХИКӘЯ

Укытучыбыз этине мәктәпкә очрашуга чакырды. Аның үтенечен кайтып әйткән идем, әткәй жавап бирмәде. Гадәте шулай. Башта озак итеп уйлый, үлчи. Аннары гына...

Әткәйнең алтын куллы кеше булуы хақында ишетеп, белеп, күреп үстем. «Сандык ясый ул!» – диләр. Бу сүз аның йортларны шулай оста итеп төзүе хақында инде. Бер житмәгән, китермәгән жирен дә калдырмый икән. Дивары, түшәмә, идәннәре сап-сарылар, шомалар, тип-тигезләр, ул тәрәзә яңаклары, тупсалары, өлгеләре, тагын да ишекләре – барысы да ибен-ипкә, жебен-жепкә китереп эшләнгән. Хужаларга куанып яшәргә генә кала.

Укытучы апаның сүзен ирештергәндә, әткәй үзенең остаханәсендә тәрәзә кысалары ясый иде. Вакыт-вакыт миңа да эш куша, ул эш иткән тупсаларны ышкы белән шомартам. Маңгайдан тир ага, кулларым, сеңерләрем хәлсез кала. Ә мин эшлим, тырышам.

– Нәрсә сөйләрмен икән?

– Сугышны инде...

– Кайчанга кирәк соң?

– Егерме өченче февраль алдыннан инде. Вакытын кабат әйтерләр.

Минем әткәй какча йөзле, тыныч, эмма үткен карашлы. Миңа карап алды, борчылып битен сыпырды. Аз сүзле ул. Ашыкмыйча сөйләшә. Ә бу юлы дулкынланды. Йөзенә авыр моңсулык инде. Нигә аны борчыдым инде?

– Башкалар килгәч, нәрсә сөйли соң?

– Әнә, Габделхак абзый булган иде... Яшел бәрәңге сабагы арасыннан ызан буйлап шуышып барганнар да, ярдан ак карга сикереп төшөп, елга аша боз өсләтеп кенә йөгереп узып, аргы якка чыгып качканнар. Анда яланаяклы, ачык беләкле хатыннар кер чайкыйлар икән. Куа килгән немецлар адашып калганнар жикән камыш арасында...

Әткәй елмая.

– Шулай сөйлиме? Бутамыйсыңмы?

– Юк, әткәй, бутамыйм! Шулай дип сөйләде. Яшел бәрәңге сабагы, диде, ак кар көргәнә сикереп төштөк, әле боздан шуа-шуа чыктык, диде, йөгәрә-йөгәрә дә инде...

– Тагын нэрсэ сөйләделәр?

– Мотыйгулла абзый килгән иде, май заводында эшлэгән... Сугышта ул элемтәче булган. Түше тулы орден-медальләр. Боларның штаб белән элемтәләре өзелгән. Орышның каты вакыты икән. Киткән инде Мотыйгулла абзый чыбык буйлап. Өзек урынын тапкан. Ике теше арасына кысып егылган. Генералларның сөйләшүләрен, әмерләрен ишетеп яттым, ди.

– Телефоны үзе белән булганмыни?

– Юк инде. Чыбык очларын тешләре белән кыскан бит. Шулардан ишеткән.

– Алай да була, диме?

– Диде шул! Телефон чыбыгын теш белән кыскач, трубкадан сөйләшүчеләрнең сүзләре ишетелә микәнни?

Унике яшьлек малай бу кадәрле үк беркатлы булырга тиеш түгелдер инде ул? Ә мин соң, ә мин?..

Бәйрәм алды көннәре матур, кояшлы булды. Бүген мәктәпкә әткәй сугышны сөйләргә килә. Сыйныф сәгате кәргәнче үк укытучы апа күземә берничә тапкыр карап куйды. Мин: «Хәзер килер, ышандырды бит!» – дип, аңа тыныч караш белән җавап бирдем. Ул да: «Көтәбез! Вакыт инде!» – диде.

Дәрәс башлануы белдереп, кыңгырау чыңлады. Мизгел эчәндә бөтен дөнья тынды. Укытучы апа сабыр карашын миңа төбәп торды. «Килмәде», – дия кебек иде.

Ишек шакидылар. Дежур укучы икән. Кара, бөдрә чәчле, чибәр Гөләндәм бу. Ак альяпкычтан, кызыл галстуктан. Күрше сыйныфта укый.

– Камәрия апа, сезгә ветеран абыйны алып килдем! – диде ул, артында торган кешегә күрсәтеп. – Безнең Илһамның әтисе Госман абый!

Бөтен дөнья берьюлы миңа төбәлдә. Сер бирмәдем, тыныч кына утыра бирдем. Күзләребез әткәйгә күчте. «Әткәй ниләр сөйләр, ни әйтер?» – дип борчылам. Юньләп тыңлый да алмадым.

Әткәй командир булган икән. Взвод белән идарә иткән. Разведкада йөргәннәр. «Тел» алып кайта торган булганнар. Шулай бервакыт... Алай булган... Болай...

Әткәй күп сөйләмәде. Без «аһ» итәрлек вакыйгалар да ишетмәдек, «ура» кычкырып һөжүмгә ташланулары хакында да сүз чыкмады.

Такта янында басып тора. Түшәндә бары бер билгә, анысы да ветеран значогы. Башка абыйлар түшләрен тутырып, медальләр тагып киләләр. Әткәйнеке дә бер тартма алар югыйсә. Әмма ветеран значогын гына таккан.

Ул гел костюмнан йөри. Бәйрәмгә дә, эшкә дә һаман бер киёмнән. Бу юлы да шулай килгән. Значоклы костюмы чиста, пөхтә.

Минем артта гына утыручы Газинур ахырда сорап куйды:

– Әйтегез әле, абый, ничә немецны үтердегез?

Газинурның соравыннан соң, әүвәл әткәй ни әйтергә белмичә, аптырашта калды. Беравык тын торганнан соң:

– Бер немецны да үтермәдем, – дип җавап бирде.

– Ничә ел сугышта йөреп, бер немецны да үтермә инде! – Газинур җаваптан риза түгел иде. – Ничу мылтык, автомат күтәреп йөрергә?

Сугышны сөйләүче абыйлар йөзләргә, аннан да күбрәк немецны үтерүләрен әйтә торганнар иде. Гүя ки, бөтен дошманны алар гына кырып бетергән. Ә әткәй бер немецны да үтермәгән.

– Ничек аңлатыйм икән, энем, оглан? – диде ул шунда. – Корал бит ул – кеше үтерер өчен түгел, үзегне сакларга бирелә, Ватанны якларга. Без бит кеше үтерер өчен сугышмадык, жинү өчен көрәштек. Ил солдататы хәтта

дошманны да үтерми, аны куып жибәрә! – Мондый сүзләрне әлегә ничкемнең безгә әйткәне юк иде...

Дәрес тәмамланды.

Эткәй булып киткәннән соң мәктәптә миңа караш үзгәрде. Элек усал малайлар үчкәләп, касыкка төртеп узалар иде. Хәзер андый хәлләр бетте. Кызлар да үз итеп елмая башладылар. Гөләндәмнән күз алдында чибәрләнеп китүен белсәгез иде сез!

– Немец, дигәч тә, аның да әтисе, әнисе, туганнары бар. Әнисе аны сабый бала вакытында төннәрен йокы күрмичә, бишкәтә кадерләп, тирбәтеп, күкрәк сөте биреп үстергән. Бары тик бәхет, озын гомер теләгән. Ничек инде кешене үтерергә мөмкин?..

Икенче көнне Камәрия апа дәресендә инша яздык. Газинур «бишле» алды. Иншасын укыды. Ул анда минем эткәйгә рәхмәт белдергән, солдатның бурычы Ватанын саклау булуын, кеше үтерү түгеллеген язган иде. Хәтта мине дә телгә алган. Дустым, дигән.

Эткәй белән бу очрашуны өйдә бер дә искә алып сөйләшмәдек. Әнкәй генә:

– Эткәң мәктәптә булган икән, – дип, бер-ике тапкыр әйтеп алды. Әмма ул да анда ниләр булганын сорамады.

Эткәй балта остасы иде, укытучы түгел. Әмма аның дәресе кебек дәресе мин башка беркайчан да һәм беркайда да күрмәдем. Дөньяда кеше хагы дигән хикмәт бар шул, бар икән! Аның турында хәтта дөһшәтле сугышта да онытырга ярамый. Эткәй сугышны шулай сөйләде.

Игътибар! Конкурс!

Бөек Жигүннән 75 еллыгы уңаеннан тарихи хәтерне барлау, үткән гасырның иң дөһшәтле елларына объектив баян бирү, фашизмны тар-мар итү эһязмасын давам иттерү, татар әдәбиятын яңа әсәрләр белән баеу, яңа авторлар табу, алар белән даими хезмәттәшлек итү максатында «Татмедиа» Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы, «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте филиалы – «Казан утлары» журналы редакциясе Бөек Ватан сугышы темасына язылган иң яхшы **повестька, хикәягә «Илен турында уйла!»** дип аталган **ачык әдәби конкурс** игълан итте.

Конкурс бер турда **2020 елның 1 гыйнварыннан 2020 елның 10 декабренә** кадәр үткәрелә. Жигүнчеләрне игълан итү һәм бүләкләү – **2020 елның 17 декабрендә**. Жигүнчеләр **акчалата премия белән бүләкләнә**.

Конкурска татар телендә язылган, моңа кадәр массакүләм мәгълүмат чаралары басмаларында, аерым жигүнчеләрдә басылмаган әсәрләр генә кабул ителә. Әсәрләрнең саны чикләнми. Катнашучылар үзләренең эшләрен электрон почта аша юллыгый «Казан утлары» журналы редакциясенә электрон рәвештә китереп бирә ала.

Конкурска килгән әсәрләр 10 баллы система буенча баяләнә. Беренче чиратта сюжет яңалыгы, язучының зәвыгы, тел-сурәтләү чаралары, композиция, авторның үзенә генә хас булган стиль үзенчәлеге күздә тотыла.

Конкурста катнашучылар үзләренең эшләрен «Казан утлары» журналына 2020 елның 1нче яки 2нче ыргыеллыгына язылу турындагы квитанция нөсхәсен (скан вариантын) да беркетергә тиешләр.

Иң яхшы әсәрләр «Казан утлары» журналында басылып чыгачак. Мәктәп укучыларының уңышлы әсәрләре «Казан утлары» журналы сайтына эленәчәк.

Конкурс йомгаклары турында мәгълүмат «Казан утлары» журналы сайтында урнаштырыла. Сайт: kazanutlary.ru.

Әсәрләр, авторның фотосы һәм анкеталар электрон почта аша жибәрелә.

Электрон адрес: kazanutlari@yandex.ru.

Римма
Гайнанова

АКЧӘЧКӘ

ХИКӘЯ

Без бәләкәй чакта авылда ялгыз әбиләр күп була торган иде. Безнең урамда гына да өй аралаш дип әйтерлек шундый әбиләр яшәде. Мин үземне белә башлаганда, Сания әби дә ялгыз иде.

Түбәсе шифер белән ябылган, бүрәнәләре һәрчак ап-ак итеп акбурлап куелган, урам һәм ихата ягына караган ике тәрәзәле курчак өен хәтерләткән бу кечкенә йорт та, башка әбиләр кебек күп сөйләшми торган әби үзе дә безгә, бала-чагага, тоташы белән бер сер иде. Йорт кына түгел, хәтта ихатасы да күрше әбиләрнекеннән аерылып тора. Ни өчен дигәндә, бу ихата ямь-яшел үлән иде. Кайчан карама, Сания әби үзалдына экрен генә нидер сөйләнеп, шунда булыша. Сания әби өйдә чагында, иптәш кызлар белән без койма ярыгыннан гына ихатаны күзәтә, анда кереп уйнарга кызыга идек. Тик моның мөмкин хәл түгеллеге безгә инде билгеле, чөнки әби үзе дә капкадан күтәрмә төбенә илткән тар сукмактан гына йори. Хәтта нәрсәсе беләндер әбинең үзенә ошаган кәжәсе дә көтүдән кайткач, бер адым да читкә тайпылмыйча, үләнгә борынын да сузмыйча, шул сукмактан турыга абзарга юнәлә иде.

Бервакыт ихатасындагы чирәм арасыннан кадерле әйберне таптаудан курыккандай, сак кына басып, ниндидер үләннәрне йолкып йөргән Сания әби, минем үтеп барганымны күрдә дә эчкә чакырып алды. Мин икеләнеп калдым. Үзалдына бикләнеп, күрше-тирә белән бик аралашып яшәмәгән бу әбидән мин ничектер куркыбрак йори идем. Шулай да шүрләвемне кызыксыну жинде. Шунысы да бар: куркып торырга яшем дә бәләкәй түгел инде, унжиде яшь белән барам.

Кыю гына ихатага аяк бастым. Сукмактан читкә чыгарга ярамаганны аңлаган хәлдә, аякны-аякка ышкып, күтәрмә төбенә килеп життем. Күтәрмә такталары чип-чиста һәм ап-ак иде. Кулына жыйган үлән учмасын жиргә куеп, Сания әби күтәрмәгә килеп утырды. Мин дә шым гына бер кырыйга чүмәштем. Бераз ухылдап утырганнан соң, ул жирдәге үләннәргә карап: «Кәжәмә көтүдән кайтуына ризык әзерлим», – диде. Мин шунда кыюланып китеп: «Мин дә үлән йолкышыйммы?» – дип сикереп тордым да каршыдагы үләнгә кулымны суздым. Тик ул үлән өзәргә рөхсәт итмәде. «Син кайсын өзәргә икәнне белмәссең шул», – диде. Шунда мин күтәрмә буенда яткан үләннәргә күз салдым. Монда гел бертөрле генә үлән – көтүче биштәре (исемен соңрак белдем) генә иде. Баксаң, Сания әби хәтфәдәй бәбкә үләне арасыннан тик шул көтүче биштәрен генә йолкый икән! Таптарга да, уйнарга да, кәжәгә дә ашарга ярамаган, күз карасыдай

саклап үстергән бу бәбкә үләне нәрсәгә кирәк икән соң? Минем уйны укыгандай, ул серне чишә башлады: «Тиздән кызым белән нәни оныгым кайтачак!» Бу минем өчен яңалык иде. Аның кызы бар икәннен ишеткәнем дә юк. «Әби, синең кызың бармыни?» – дип сораганымны сизми дә калдым. Сания әби көлеп куйды: «Нишләп булмасын! Акчәккә исемле кызым бар минем». Менә сиңа мә! Миңа калса, ул гомер буге шушындый әби булган. Сания әби миңа сынаулы караш ташлады да: «Инде зур кызсың, мин сөйләгәннәрне аңларсың», – дип, сүз башлады. Күренеп тора: аның кем беләндер сөйләшсә, эчен бушатасы, шатлыгын уртаклашасы килә иде. Тик ни өчен ул мине сайлады? Беренче туры килгән кешегә эндәшүдер инде дип, моңа артык игътибар бирмичә, мин кызыклы вакыйга тыңларга әзерләндем. Ә хикәя чыннан да мавыктыргыч иде.

– Әйе, минем Акчәккә исемле кызым бар. Теләп кенә алган балам ул, бердәнберем... Этисе мәрхүм, Гарифым, сугыштан тере гарип булып кайтты. Без бит аның белән өйләнешеп, ике генә ай яшәп калдык... Сугыш башланганның икенче аенда ук фронтка китте. Балага да узалмый калдым... Дүрт ел буге сугышта булды. Кырык бишнең кышында бик каты яраланып, өч айдан артык гуспителдә ятты. Март ахырында эткәй мәрхүм Мәскәү гуспителенә барып алып кайтты үзен... Сыңар кулсыз, тездән югары уң аяксыз, коры сөяккә калган ул бичарада сугышка кадәр әзмәвердәй булган Гарифны танырлык түгел иде... Эткәй мине тышка чакырып чыгарды да: «Кызым, синнән яшерәсем килми... Яшәсә, бер ел яшәр... Гариппеге бер хәл... Снаряд ярчыгы бөтен эчен айкаган... Кулдан килгәннең барын да эшләдек, калганы Ходай кулында, дип әйтте дөвалаган врачы...» – диде. Эткәй әйтмәсә дә, мин Гариф хәленең бик шәптән түгеллеген аңлаган идем инде.

Ләкин ул исән бит әле! Әнә, башкалар хәлләләрен сугышның беренче көннәрендә үк югалттылар... Чыкмаган жанда өмет бар! Без әле кыз-улар үстерәчәкбез!.. Мин аны аякка бастырачакмын, дигән ышанычны кычкырып әйтмәсәм дә, күңелемә салып куйдым. Ниләр генә эшләмәдем! Жир кардан арчылу белән шифалы үләннәр жыеп, аларны төнәтеп эчердем, көнаралаш мунча ягып, май себеркесе белән яраларын сыладым, район булнисенә духтырларга киңәшкә йөрдем, Бакалыда зур белгеч буларак даны чыккан керәшен хатыны Зинаидага бардым...

Гарифым исә мине кызганды. «Бәхетсез иттем мин сине, Сания... Яшь гомерең заяга уза... Ичмасам, сау-сәламәт чагымда бер бала да бүләк итәлмәдем бит...» – дип үзенң жанын үртәде. «Яхшы сүз – жан азыгы» дигәнне истә тотып, тәмле-татлы сүзләремне кызганмадым, тереләчәгенә ышаныч уатып, төрлечә тынычландырдым... Тел белән дә, кул белән дә назладым, өметсезлеккә бирелергә юл куймадым. Шундый көннәрнең берсендә мин үземдә моңарчы тоймаган үзгәрешләр сиздем... Әллә инде... Чын микән бу?! Нигә чын булмасын! Минем бит ирем бар!.. Тәмам ышанып житкәч кенә, шатлыклы хәбәрне Гарифыма житкердем. Ийи, аның куанганын күрсәң! «Мин инде үземне тере килеш үлгәнә саный идем... Жир йөзәндә яшәп, мең үлем аша үтеп, жирдә нәселемне дә калдыралмый теге дөньяга китәм, дип әрнепме әрнедем бит мин!.. Болай булгач, яшибез әле, Сания!»

Яшәүгә өмет уяткан бу сөенечле хәбәрдән соң, Гарифым тернәкләнеп китте. Моңа кадәр аяк протезы турында сүз чыкканда, «үләсә кешегә нигә кирәк инде» дип гел каршылык күрсәтеп торган булса, хәзер «Уфадан чакыру кәгазе килсә, әллә барып карыйбызмы» дигән өметле сүзләр дә сөйли башлады. «Кызымны булнистән үз аякларым белән барып алырга кирәк бит инде!» Туачак баланы

ул нигәдер гел кыз итеп күз алдына китерә иде. «Синең кебек матур кызыбыз булачак безнең! Кыз бала ул илгә иминлек, тыныч көннәр теләп туа».

Кешене өмет яшәтә бит! Ул синең болытлы көнеңдә кояш булып балкый, туңган жаныңны жылыта, атламас чакта да йөгертә, очар канатлар куеп күкләргә күтәрә. Гарифым дә нәкъ шундый хисләр кичергәндер. Мин таң карасы белән фермага эшкә барырга торсам, ул миннән дә иртә уяна. Уяна дию бик дөрес тә булмас, чөнки ул төннәр буге йоклый алмый, сызланып чыга. Йорт эшләрен караштырып, ашыгып, фермага жыенуымны моң тулы күзләре белән сүзсез генә карап утыра. Кулыннан килсә, мине бер көн дә эшләтмәс иде. Инде шактый зурайган эчемә карап, артымнан: «Берүк сакланып йөр, Саниям, авыр күтәрмә», – дип, кат-кат тукуп кала. Авыр күтәрми буламы соң! Колхоздагы бөтен эш хатын-кыз жылкәсендә бит. Ләкин мин эшләрен авырлыгын сизмим дә, тиздән балам туачагы миңа көч-дәрт бирә. Өнә бит күпме хатын тол, ятим калды... Минем бит әле гарип булса да, жанымны ярып бирердәй Гарифым бар! Исән генә була күрсен...

Көз ахырына таба аның хәле начарланып китте. Моңа кадәр әле, протезын киеп, култык таякларына таянып, ихатага чыгып йөргән булса, хәзер күбрәк ятып тора башлады. Ашау ягы да кысылды, чөнки ашаганнан соң укшыды, эче авыртып үрсәләнде. Авыл фельдшеры килсә дә, бернинди дә ярдәм күрсәтә алмый иде. Госпитальдән врач биреп жибергән кәгазьләргә укып, бер Гарифка, бер миңа карап, ни әйтергә белми тора. Шулкайт эткәйнең «яшәсә, бер ел яшәр» дигән сүзләргә искә төшеп, чарасызлыктан күзләремне яшь томалый... Гариф та көннәренә санаулы икәнән аңлай иде, мине үз янына дәшеп, арык кулы белән кочаклап утыра... «Нәни кызымны кулыма алалмам микәнни?...» – дигән сүзләреннән жаным әрни, йөрәгем ярсый, күңлемдә адәм баласын жирдә яшәү, мәхәббәт, гаилә кору, эти-әни булу кебек иң изге һәм кеше өчен иң мөһим булган бәхетләрдән мөһрүм иткән сугыш уты кабызучыларга нәфрәт уты кайный башлай. Баламның тумас борын ятим булачагын аңлаудан жаным үрсәләнә, нәфрәтем көчәя... Тик бу халәтемне Гарифка сиздермәскә тырышам. «Өттә, без әле синең белән житәкләшеп, болыннарда чыгарбыз, чәчәкләр жыярбыз, су буйларында йөрербез... Өттәм, минем исемем ничек булыр соң?» – дип, нәни бала булып сөйләшәм... Исемне Гариф күптән уйлап куйган икән: «Ап-ак кыш көнендә тугач, минем кызым Акчәчкә булачак...»

Яңа елның йомшак ак, саф карлары талгын гына жиргә яуган тыныч иртәдә Гарифым күзләрен мәңгелеккә йомды... Изге йолаларны үтәп, кадерлемне соңгы юлга озату хәлләрен томан эчендә кебек кенә хәтерлим... Кешеләрен сөйләшүе, әллә мине, әллә Гарифны кызганып, ах-вах килүләре, ниндидер бик кирәкле мәшәкәтләр белән мәш килүләре төштә генә булган кебек... Уянырмын да моның чын түгел икәнән аңлармын кебек тоелды...

Үзгәем өзелеп, эчем авырту мине чынбарлыкка кайтарды. Бу тулгак башлану – сабыемның якты дөньяны даулавы иде... Соңгы көннәрдә Гариф хәл эчендә булганлыктан, үзем турында бөтенләй онытып жибергәнмен. Баламның туар вакыты да житкән икән бит!... Булнисләргә дә барасы, барып аласы да булмады. Гариф көткәнчә, кыз бала туды... Ачы хәсрәт белән зур шатлык бергә кушылып, бернинди сүзләр белән дә аңлатып булмый торган хисләрем күз яшьләре булып ургып чыкты... Акчәчкәм минем, шатлыгым, куанычым, Гарифымның бер кисәге, дэвамы...

Шул урында Сания әби кинәт кенә үзгәреп китте. Әле генә яшыкә тулган күзләрендә гадәти булмаган шатлык очкыннары кабынды. Ул ниндидер жинеллек белән сикереп торды да: «Бар, бар, кызым, өеңә кайт. Өниң югалткандыр. Ө мин

Акчәчкәм белән оныгым кайтуга коймак туглап алыым. Сукмактан гына атла, чирәмне тапый күрмә!.. Бу чирәмне оныгым өчен саклыйм. Ул моннан тәпи китчәк...» – дип шатланып сөйләнә-сөйләнә, мине озатырга ашыкты.

Мин әле хикәянең дәвамы булып дип көткән идем. Сания әбидәге бу үзгәрешкә аптырап, өйгә кайтып киттем. Әни мине: «Кайда шул гомер югалып тордың?» – дип ачуланып каршы алды. Мин кабалана-кабалана, Сания әби янында булганымны, ишеткән-күргәннәрне сөйләп бирдем.

Әнинең йөзенә кызгану билгеләре чыкты: «И бичара карчык, тагын ялгыша башлаган икән... Кызым, син ишеткәннәрнең барысы да дөрес... Гариф турындагысы да, Акчәчкә турындагысы да... Тик «кызым белән оныгым кайта» диюе генә Сания әбинең чынга ашмас хыялы шул... Акчәчкә бу дөньяда күптән юк инде. 8 нче сыйныфтан соң укырга дип, Уфага чыгып киткәннән соң гаип булды ул бала. Эзләтеп тә карадылар, тик суга төшкәндәй юкка чыкты Акчәчкә... Соңгы елларда шулай ялгыша башлады Сания әби... Бала кайгысы бик ачы шул... Ходай күрсәтмәсен, күргәннәргә сабырлык бирсен...»

Бу хәлләрне белгәч, мин Сания әби янына ешрак керергә уйлаган идем, әни рөхсәт итмәде. «Йөрәк ярасын кузгатып йөрмә», – диде.

Ап-ак йорт, нәни оныгы өчен генә дип саклап үстергән йомшак, хәтфәдәй бәбкә үләнле яшел ихата, дөньяда иң кадерле кешеләрен жуйган кара кайгылы Сания әби... Әнә ул, жил-жил атлап, эченнән нидер сөйләнеп, өй белән абзар арасында йөри. Ара-тирә кулын маңгаена куеп, бертуктаусыз машиналар чабышкан олы юлны күзәтә... Кызы белән оныгын көтә...

*Яңа Каръяуды авылы,
Баикортстан.*

Кайтаваз

«Ватан» онытылмый

Рафис Корбанның «Ватан» романын укудан туган хисләр әле күннеләрдә суынырга да өлгөрмәде, «Казан утлары»ның быелгы беренче һәм икенче саннарында автор үзенең яңа романы белән йөрәкләрне әсир итте. Без балалар шагыйре дип белгән Рафис барыбызны да таң калдырып, проза әсәрләре язарга кереште. Аның да әле гади хикәяләреннән түгел, катлаулы, тәжрибәле каләм ияләренең генә хәленнән килердәй роман жанрында каләмен сынады һәм уңышка иреште.

Рафисның «Әхмәров» романын укудан алган тәэсирләрем нәтижәсендә кулыма каләм алсам да, аның «Ватан» әсәре хакында сүз әйтүне мөһим дип таптым. Ник дигәндә, Рафисның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә тәкъдим ителүе һәм бу бүләкнең быел, Бөек Жинүнәң – 75, ТАССР төзелүнең 100 еллыгын билгеләгән елда нәкъ менә шушы роман өчен бирелергә тиешлеген Татарстан Президенты каршындагы Г.Тукай премиясен бирү комиссиясе эгъзаларына искәртеп үтәргә гомерен татар әдәбиятына хезмәт итүгә багышлаган 92 яшьлек ветеран язучы буларак, үземне лаек дип санадым. Бу әсәрендә Р.Корбан халкыбызның бөек улы, татар халкын бөтен дөньяга таныткан тиндәшсез батырлык кылган Муса Жәлилнең, аның көрәштәшләренең һәм «Идел-Урал» легионының эшчәнлеген яңача ясылыкта, бүгенге көн күзлегеннән торып баян итүе белән игътибарга лаек. Жәлил һәм аның көрәштәшләре турында күп язылды, әдәби әсәрләр дә, тарихи эзләнүләр дә күп булды. Әсәрдә тасвирланган тарих чын әдәби алымнар белән сурәтләнгән. Шунысы игътибарга лаек: романда автор жәлилчеләрнең башыннан кичкән хәлләрне, аларның уй-фикерләрен, ақылларының көчен, фәлсәфи карашларының кинлеген ача алган, үзенең зур гуманистлар буларак сәләтле автор икәннән күрсәткән.

Сания ИБРАҖИМОВА

«Казан утлары» архивынан

Төрле елларда әдәби
фондны җитәкләгән
язучылар. Сулдан
уңга: Хәсән Сарьян,
Гәрәй Рәхим,
Лирон Хәмидуллин.
1978 ел.

Якташлар – шагыйрь Сибгат Хәким,
жырчы Шамиль Әхмәтҗанов шигыйрь
бәйрәмендә. Узган гасырның
80нче еллары.

«Казан утлары» журналының яңа саны турында фикер алышу.
Сулдан уңга: Мәдинә Маликова, Рабит Батулла, Кояш Тимбикова,
Азат Әхмәдуллин, Равил Фәйзуллин, Марсель Галиев, Ринат Мөхәммәдиев,
Мөхәммәт Мәһдиев, Рашат Низамиев, Мәхмүт Хәсәнов. 1991 ел.

Ф.Кәримнең Ает авылындагы (Башкортстан, Бишбүләк районы) музей-йорты каршында. Сулдан уңга: Римзил Вәлиев, Рәсил Гыймазетдинов, Рәйсә Хафизова, Флёра Дәминова, Ләйлә Кәримова, Ренат Харис. 2009 ел.

Татар язучылары Балтач районы житәкчеләре белән Кара Күл буенда. Балтач. 1994 ел.

Сәхифәне Равил ФӘЙЗУЛЛИН әзерләде.

ЗЫЯЛЫ ҺӘМ ЗАТЛЫ МИРАС

Татар әдәбияты талантлы каләм ияләренә бай. Алар арасында үз чорында балкып, төрле исем-дәрәжә алганнары, аннан ничектер эсәрләренәң тоныкланып калганнары да, шулай ук артык шауламыйча, тыйнак кына ижат итеп, бүгенге көндә исә әдәби мирасларының кыйммәте артканнары да бар. XX йөзнен 60-70 еллар прозасына яңа фикер-караш алып килгән Х.Сарьян – шундый тыйнак язучыларның берсе. Аның күләм ягыннан зур булмаса да, мәгънәви һәм сәнгати камиллек жәһәттеннән аерылып торган ижатының эһәмияте артканнан-арта бара. Бу исә язучының хикәя-повестьлары заман күзлегеннән бәяләгәндә, яңачарак укулыш алуы турында да сөйли.

Ижат кешесенәң холкы аның әдәби эсәрләрендә чагыла. Юмор һәм сатирага шактый игътибар бирүгә карамастан, Сарьян эсәрләрендә ниндидер бер эчке сагыш, моң бар. Ә.Еники: «Талантлы, дәртел, энергияле, кулыннан һәртөрле эш килүенә карамастан, Сарьянның жаны бервакытта да тыныч була алмады, ниндидер бер канәгатьсезлек әллә үзеннән, әллә тормыштан аның бәгырен гел кимерде дә торды»¹, – дип яза. Язучының бу күңел халәтен субъектив-шәхси сәбәпләргә генә кайтарып калдыру дәрәс булмас иде. Киң карашлы, фәлсәфи фикерле, милли жанлы әдип яшәп килгән системаның асылы дәрәс түгеллеген аңлый. Башкалар үз эсәрләрендә сурәтләгәнчә, тормышның ал да гөл генә түгеллеген, шәхес ирегән кысып торучы богаулар барлыгын сизә, билгеле. Жанын иң әрнеткәнә исә татар милләтенәң изелеп яшәвен дәвам иттерүе. Шулай ук татар-башкорт мөнәсәбәтләренәң сәясәт китереп чыгарган четерекле проблемаларын үз жылкәсендә һәм йөрәгендә тою аны нык уйландыра. Ижатындагы, биргәк тә повестьларындагы эчке сагыш, моң шуның белән билгеләнә.

Хәсән Сарьян ижат юлын хикәяләр язудан башлый. Дәрәс, үсмер чорда кыска күләмле пьесалар да ижат итә ул. Алар төрле авылларда концертлар куеп йөргәндә уйнала да. Тик язучы аларны житди эсәрләргә санамаган, күрәсәң – беркайда да бастырып чыгармый. Гомумән, Х.Сарьян прозасы башлангыч чорынан ук аның үз-үзенә таләпчәнлегә, һәр сүзенәң эчке һәм тышкы хасиятләренә зур мәгънә биреп ижат итүе белән аерылып тора. «Аның хикәяләрендәге типның үз-үзен тотышы, эш-гамәлләре яшәеш шартлары, тормыш логикасы һәм психологик халәт белән дәлилленү, ягъни социаль-психологик детерминизм язучы эсәрләренәң югары сәнгатьчәлеген тәмин итә, әдәбиятыбызны сәнгатьчә типлар белән баеа»².

Әдипнең иң матур эсәрләренәң берсе булган «Туган як моңы» (1972) татар әдәбиятында лирик прозага үрнәк мисал булып тора. Агыйдел елгасының шигъри гүзәллеген рәссамнарча тасвирлавы белән автор бер әсир итсә, нәсернең фәлсәфи эчтәлегә чын мәгънәсендә укучыны уйлануга этәрә. Язучы туган жир, туган туфрак төшенчәләрен, Агыйдел елгасын тарихи хәтер белән бәйләп карый. Әсәрнең эһәмияте дә шунда: анда табигать күренешләре лирик геройның хәтерендә янарган халык тарихы белән органик кушылып китә. Нәсердә иң тетрәндергәнә «Казанны яу алган көй» белән бәйлә кичерешләр. Бу көйне лирик герой туксан яшьлек бабасыннан бары ике тапкыр ишетеп калган икән: берсендә – сугышта ирләре, уллары үлгән сагышлы аналар үтенгәч, икенчесендә – үзенәң өченче улы да үлү хәбәрә килгәч. Автор тиккә генә ил өстенә килгән һәм аерым кеше башына төшкән фажиганә нәкъ менә «Казанны яу алган көй» белән бәйләп искә төшерми. Язучы әлегә көй аша татар кешесә өчен ватанны югалту ачысын газизләренәң югалту хәсрәте белән тиңләштереп бирә. Бабасының венский тальянын сандыкка салып куюы һәм бүтән беркайчан да уйнамавы, лирик

¹ Еники Ә. Сарьян // Сарьян Х. Агыйдел егете: Хикәяләр, мәкаләләр (Хәсән Сарьян турында истәлекләр) / төз. Р.Миңнуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. – 315 б.

² Макарова В.Ф. Хәсән Сарьян прозасының поэтикасы. Монография. – Яр Чаллы типографиясе, 2003. – 78 б.

геройның «Казан моңы шулай бабамның хәсрәт тулы йөзе сыман, күңелемә уелып төшсә дә, авызымнан көй булып чыга алмады. Тиздән бабам үзе дә бу дөньядан кичте, шулай итеп, моңын йөрәгемә салды да көен үзе белән алып китте...»³ – диюе, кычкырып әйтергә дә ярамаган, яшерелгән, бикләнелгән тарихның халык күңелендә мәңгелек ачы хәсрәт булып саклануын күрсәтә. Үткән белән бәйләнеш өзәлү киләчәкне дә шик астына куя. Язучы «Туган як моңы» нәсерендә бүгенгең кадерең белү өчен дә кеше үткәнәң ихтирамлы булырга, «бик ерактан өзәлмиңә килгән тамырларын» барлап торырга тиешлеген ассызыклай.

Х.Сарьянның үзенең өч повестенда да («Бер ананың биш улы», «Жәза», «Әткәм һөнәре») кабатланган бер мотив бар – ул төп герой әтисенен үлеме. Гомерләре сугыш дөверенә туры килсә дә, аларның берсе дә сугышта һәлак булмый. Бу, бер яктан, авторның шәхси сагышы, үз тормыш тәҗрибәсе белән аңлатылса, икенче яктан, әтисезлек чор әдәбиятына хас билгә дә булып тора. 60 елларда әдәбиятта яшьлекләре яки балачаклары сугыш чорына туры килүчеләр майдан ала. Дөвернең олы миһнәтен үз жилкәләрендә татып, үз йөрәкләре аша үткәргән бу буын ата назыннан гына түгел, атаның физик һәм рухи ярдәменнән, таянычыннан да мәхрүм. Бик яшлы тормыш хакыйкатен танып үсү, үзе һәм башкалар өчен җаваплылык хисе тою әлеге чор әсәрләренә җәмгыятьнең киләчәге өчен борчылу тойгысы һәм фикер кыюлыгы алып килүгә сәбәп була.

«Бер ананың биш улы» (1976) повесте – татар әдәбиятына яңа сулыш биргән әһәмиятле әсәрләренң берсе. Ул үз чоры проблемаларын укучы алдына ачыктан-ачык салып куюы, замандашларын житди уйланырга чакыруы белән киң яңгыраш ала. Х.Сарьян әсәрләрендә «автор фикере яшерелгән булу – төп стиль сыйфатларыннан берсе»⁴. Әдип чынбарлыкка үз мөнәсәбәтен турыдан-туры белдерми, ә геройларның эш-гамәлләреннән, яшәү рәвешеннән, хис-кичерешләреннән чыгып, тормыш-яшәеш турында нәтиҗә ясауны укучының үзенә калдыра. «Бер ананың биш улы» әсәрендә конфликт аерым кешеләр арасында булмыйча, кеше һәм җәмгыять, кеше һәм заман каршылыгында бирелә, эчкечелек кебек яман гадәтнең милли яшәешкә тирән үтеп керүе тасвирлана һәм шул рәвешчә чынбарлыкны гомум фәлсәфи планда чагылдырып, яшәү рәвешенең үзгәрергә тиешлеген ассызыклай.

Сириннең Любовь Васильевнага мәхәббәте әсәрдә шактый урынны биләп тора. Әлеге хатынның авылдан яңа килгән үсмер татар егетенә рус телен өйрәндә, техникумда укып китүенә, гомумән, яңа мохиткә күнәүенә йогынтысы зур була. Самими дуслык, ярдәмләшү алга таба мәхәббәткә әверелеп, Сириннең бөтен күңел дөньясын биләп ала. Любовь Васильевнаны шартлы рәвештә Г.Исхакийның «Ул әле өйләнмәгән иде» (1916) повестендагы Анна Васильевнаның «әдәби сөңгесе» дияргә мөмкин. Хикмәт аларның этиләренә исеме уртак булуда түгел, ә татар ир-егетләренә мөнәсәбәтләренә охшашлыгында. Бер яктан, алар дөньяларын онытып яратсалар, ирне назга, сөюгә күмсәләр, икенче яктан, аң-белем, зыялылык ягынан да бертөсле. Икесенең дә үз мәхәббәтләрен көчләп такмаулары, татар егете белән бергә яши башлагач та, акча, финанс мәсьәләсендә мөстәкыйльлекләре һәм үз милләтләренә тугры калулары белән бертөрле булулары гажәп. Алар һәрдаим ир-атны ашау-эчү, киём ягынан кайгыртып торалар, инде аерылдык дигәндә дә, борчылып, хатлар язалар.

Әлеге ике авторда да идеаллаштырылган рус хатын-кызы образын татар хатынына каршы кую бар. Исхакийда бу гадәттән тыш арттырылып бирелә. Х.Сарьянда да Сириннең Диләрәне Любовь Васильевнаны яраткан кебек ярата алмавы, хатынның салкынлыгынан, иренә карата игътибарсызлыгынан, бер дә юкка көнләшүеннән дип аңларга мөмкин. Г.Исхакий XX йөз башыда ук катнаш никахны милләтне юкка чыгарачак факторларның берсе итеп алдан кисәтә. Моңың сәбәбен татар тормышының рухи-мәдәни яктан артталыгында, бигрәк тә хатын-кызының мөстәкыйль фикерли һәм яши белмәвендә күрә. Совет чоры әдиге Х.Сарьянда милли идея тирәндәрәк бирелә, автор аны әзерлекле укучыга нисбәт итеп яза.

³ Сарьян Х. Туган як моңы // Агыйдел егете: Хикәяләр, мәкаләләр (Хәсән Сарьян турында истәлекләр) / төз. Р. Миннуллин. Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. – 15 б.

⁴ Заһидуллина Д. Хәсән Сарьян: совет чынбарлыгы турындагы мифны жимерү // 1960–1980 еллар татар әдәбияты: яңарыш майданнары һәм авангард эзләнүләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. – 264 б.

Билгеле булганча, совет идеологиясе үзенең башлангыч чорыннан ук катнаш никахны пропагандалый. Халык аңына сәңдерелеп килгән идея 60 елларда җимешләрен ныклап бирә башлый: бу чорда катнаш никахлар кинәт күбәеп китә, авыллардан килгән яшьләрнең рус егете яки кызы белән гаилә коруы хәтта бер «модага» әверелә. Х.Сарьян әлеге аянычлы күренешне игътибарсыз калдыра алмый. «Ул әле өйләнмәгән иде»дә Шәмси үз милләтенең һәм диненең юкка чыгасын аңлай, әмма үзенең моңа каршы торырлык көч тапмый, Сирин исә үз заманы кешесе, чордашлары кебек аның милли аермага инде исә китми. Аныча, Любовь Васильевна белән алар арасында ашы арасының күп булуы гына киртә булып тора. Мөнәсәбәтләр тирәнгә китеп, маржа белән гаилә кору турында хыяллана башлаган егеткә зыялылыгы, мәгънәлелеге, дөньяны рухи танып белүе белән аерылып торган Хавадис абыйсының уйландырырлык сүзләре нык тәэсир итә. «Мәхәббәт ул жылан авызына да кертә, диләр. Ә син әнине уйладыңмы соң? Әни дә бар бит әле! Дини карчык, ул ни әйтер? Нәселдә булмаганны, димәсеме?»⁵, – ди. Сирин шуннан соң гына ялгыш адымнан тыелып кала.

Шуны да билгеләп үтәргә кирәк: Х.Сарьян Г.Исхакый әсәрләрен белгән дип кистереп үк әйтә алмасак та, әлеге охшашлыklar булу һәм истәлекләрдә язылганча, 1970 елда Төркиягә баргач, милли лидерның кызы Сәгадәт Чагатай белән очрашуын⁶ исәпкә алганда, әдипнең Г.Исхакый ижаты белән таныш булу ихтималын да инкар итә алмыйбыз.

Х.Сарьян гомеренең соңгы елында «Жәза» (1978) повестен ижат итә һәм ул язучының вафатыннан соң гына башта «Казан утлары» журналында, аннары «Егет язмышы» исеменә үзгәртеләп аерым китап булып басылып чыга. Х.Сарьян әсәрләре гадәттә күпкатламлы булулары белән аерылып тора. Монда да автор тормыш-яшәеш турындагы фикерләрен берничә яссылыкта тәкдир итә. Беренчесе – күзгә күренеп торганы гади: көннәрдән бер көнне Даниал исемле малайның этисен чәнчеп үтерәләр. Берничә ай элек кенә Нуриман Нуриязданов мәчет манарасын кисүдә катнаша һәм әлеге вакыйгага бәйле янауны кешеләргә дә шик астына алалар. Әсәр детектив характерда: анда укучыда интрига тудыру, кызыксындыру алымнары еш кулланыла. Повестьның ахырында гына билгеле була – үтерүче һич башка килмәгән кеше – Баһау карт булып чыга. Язучы үтерүнең сәбәбен совет чоры әдәбиятына хас булганча, ижтимагый-сәяси сәбәпләр белән аңлатмый, ә геройның шәхси холкына, эхлакый түбәнлегенә бәйләп калдыра. Еллар буге тупланып килгән көнчелек, үзенең түбәнлегенә белән килешә алмау Баһауны ахыркы чиктә авылдашын үтерүгә кадәр җиткерә.

Повестьның төп мәгънәсе икенче катламда. Монда авторның әсәргә биргән «Жәза» исеме ачык ролен үти. Кеше үтерүен башкага сылтап, ирләр фронтта булган хатыннарның сыер-сарыкларын суеп ашап яткан, вәхши жинаятеннән соң да егерме ел яшәп, үз үлеме белән үлгән Баһауны жәзасын алды дип әйтүе кыен. Ә менә Нуриманның һәм Фидәилнең язмышлары аянычлы булу, чыннан да, уйланырга мәжбүр итә.

60 елларда илдә башланган рухи яңарыш дингә мөнәсәбәттә дә чагыла. Бер караганда, «атеизм чәчәк аткан» дәвер буларак тарихка кереп калса да, жәмәгәтчелектә әлеге мәсьәләгә карата карашлар капма-каршы була. Күп кенә язучылар турыдан-туры ук булмаса да, Аллаһка ышануларын, дингә карата хөрмәт хисләрен әсәрләрендә чагылдыра башлыйлар. Гаиләдә дини тәрбия алган, дөньяга карашы Ислам тәгълиматларында формалашкан Х.Сарьян ижатында бу аеруча күзгә ташлана. Шуңа «Жәза» повестенң төп идеясен авторның дини-фәлсәфи карашлары билгеләве табигый.

Әсәр мәчет манарасын кисү вакыйгасы белән башланып китә. 1940 елның июнь ае. Яңа власть ныклап урнашкан инде. Берәү дә ачыктан-ачык ризасызлык белдерми, әмма халык күңелендә курку, шом бар. Әлеге хәбәрне ишетүгә, Хәмидәтгәйнең кулындагы катыклы чүлмәгә төшәп ярылу, авыл кешеләренең манара кисүчеләргә рәнҗеп карап торыуы, картларның сәждәгә китүе, ахырдан гөмбәзә белән аен, беркемгә бирми, «мәет кебек итеп Рамзулла бабайлар ишегалдына алып кереп китүләре» гасырлар буге татар

⁵ Сарьян Х. Бер ананың биш улы // Нокталы өтер: повестьлар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1990. – 329 б.

⁶ Гыйләжәва Н. Бер-берләренә тартылып яшәделәр // Сарьян Х. Агыйдел егете: Хикәяләр, мәкаләләр (Хәсән Сарьян турында истәлекләр) / төз. Р. Миңнуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. – 461 б.

кешесенең аңына, яшәү рәвешенә әйләнгән динне бер селтәндә генә юкка чыгарып ташлап булмавын күрсәтә.

Мәчет манарасын үз теләге белән жиимергә алынган һәм тракторы белән тарттырып төшергән кеше – Нуриман. Повестьта вакыйгалар аның улы сигез-ун яшьлек Диниал кузгаллавы белән бәян ителә. Башка авылларда манара кисүчеләрнең берсе дә юнлө үлем белән үлмәүләре: кайсының үтерелүе, кайсының акылдан шашуы, кайсының кулы коруы, кайсының телдән язуы турында авылдашларынан төрлө сүзләр ишетелеп торса да, малай берсенә дә ышанырга теләми. Чөнки бала өчен әти кеше авторитет һәм малайның әтисен яклап сөйләве табигый. Бу урында сабийның жан турында фикерләре кызыклы. Әбисе аңа «Кеше үзе үлсә дә, жаны үлми, шул жаны өйгә кайтыр да дога көтеп йөрер» дип аңлата. «Дәү әниңең жаны гел очып йөри кебек иде – әткәемнең жаны очып та йөрмәчәк. Чөнки инде мин, мәктәптә иң яхшы укучы малай, жанның юклыгын беләм», – ди. Әтисе Нуриман да: «Жан дигән нәрсә юк ул, кешене йөрәге белән кан гына йөртә. Үлгәч, мине тураклап өткә ташласалар да, миңа барыбер: мин аны тоймыйм», – ди торган була. Автор Нуриманның әлегә сүзләрен үзенә кайтара һәм җавап итеп, түбәндәге гыйбрәтле вакыйганы бирә. Мәет күмелеп, ярты ел үтсә дә, үтерүче һаман ачыкланмый. Кышкы көннәренң берсендә Нуриман каберен казып, мәетне кабат тикшерү өчен шәһәргә алып китәләр. Имеш, үлүченең күз алмаларында үтерүченең сурәте сакланып калган булуы мөмкин икән. Шул максаттан мәетнең күзләрен чукуп алып, кире кайтарып күмәләр.

Мәчет манарасын кисүдә катнашкан Фидайилнең язымышы тагы да аянычлырак була. Манара кисәргә дә аны үгетләп кенә күндөргәннәр. Әлегә вакыйгадан соң, Фидайил өстенә бәхетсезлек өелеп килә: күрше авылда ярәшкән кызының атасы, егетнең манара кисүен белеп, кызын аңа бирүдән баш тарта. Алга таба Баһау картның ялган күрсәтмәләренә таянып, аны Нуриманны үтерүдә гаеплиләр. Гаебе акланганнан соң, сугышта катнашып, исән-имин кайтса да, авыл халкы аннан читләшә. «Кеше үтерүче» тамгасы гомерлеккә ягыла. Фидайил авыл башындагы тегермәннең, сугышта алган яраларына һәм рухи газәпкә түзә алмыйча, үз-үзен без кадап үтерә. Шул рәвешчә, Нуриманның да, Фидайилнең дә гыйбрәтле язымышлары Аллаһ йортын жиимерүләренә җәза булып аңлашыла.

Әдип әлегә повестенда «җәза» сүзен берничә мәгънәдә кулланып, төрлечә аңларга урын калдыра, чын сәнгать эсәрләре кебек, заманга һәм укучының хәзерлегенә бәйлә төрлечә укылыш бирә. Эсәргә салынган мәгънәне аңлап бетермәү 1980 елда повестьның исемең үзгәртүгә китергән.

Татар әдәбиятында иң көчле сатирик эсәрләренң берсе булган Х.Сарьянның «Нокталы өтер» повестен да надан, әмма шул ук вакытта гаять намуһсыз, түбән жанлы бәндәнең татар зыялы катламына үтеп керүе, мәгънәсез «ачышлары», галимнәр арасын бутавы белән милләтне эчтән корытуы сурәтләнә. Д.Заһидуллина авторы әлегә күренешне «милли фаҗига дәрәҗәсендә тәҗдим итә»⁷ дип билгеләве белән хаклы. Эсәр 1967 елда язылып та, әдипнең вафатыннан соң – бары 1990 елда гына дөнья күрә ала. Безгә килеп ирешкән әлегә басма – каләмдәшләренең киңәшләрен, тәҗдимнәрен искә алып, автор тарафыннан беренче язганыннан шактый үзгәртелгән, милли мәсьәләгә, татар мәгарифенә кагылышлы урыннары төшереп калдырттырылган соңгы варианты.

Әлегә повесть – Х.Сарьянның милли зыялы катлам турында карашларын укучы белән уртаклашкан жан авазы. Ул татар галимнәре арасында белемһез, әмма үзләренә күп өлеш дәрәҗә өмет итеп, влаһка омтылучылар булуын күрсәтә. Алардан ачы көлә. Эсәр ахырында Гали Галиевич мич чыгаручы булып кала, әмма ул тормышта алай түгеллеген, аның кебекләренң фән-мәгариф өлкәсендә шул килеш калуларын белгертә. Повесть узган гасырның 60 елларында язылса да, милли мәсьәлә көн үзәгендә торган һәр заманда актуаль яңгырый. Тел сагында, милләт башында торган зыялылар арасында шундый намуһсыз бәндәләренң булуы милләтне таркатучы, юкка чыгаручы сәбәпләренң берсе булып тора.

Х.Сарьян халыкның иң матур сыйфатларын замандашларының яшәү рәвешендә,

⁷ Заһидуллина Д. Хәсән Сарьян: совет чынбарлыгы турындагы мифны жиимерү // 1960–1980 еллар татар әдәбияты: яңарыш мәйданнары һәм авангард эзләнүләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. – 270 б. һ.б.

уйларында, холкында, хис-кичерешләрендә тасвирлый белүе белән уңышка ирешә. Үзе ижат иткән 60 елларда ук укучыда милли аң һәм горурылык хисләре уятырга омтыла: тарихи хәтерне яңартып, борынгы болгар бабаларыбызны, Казан ханлыкларын искә төшереп, дәүләтле, شانлы халык булуыбызны искәртеп тора. Бердәнбер үрнәк итеп рус культурасы пропагандаланган чорда Х.Сарьян беренчеләрдән булып, укучы игътибарын үзәбезнең милли мәдәнияткә, аның шәркый нигезләренә юналтә. Диндәш, тугандаш төрки халыкларга язучының хөрмәте әсәрләрендә дә чагыла. Ул аларның китапларын оригиналда укый, хәтта мәкальләрен чагыштырып өйрәнә.

Х.Сарьянның татар тел белеме өлкәсенә керткән өлеше дә зур. «Нокталы өтер» повестенда аның Айдар Бәхтизинга карата «Ул барыннан да бигрәк телне белә, телне ярата. Ана карынында бөгәрләнеп ятканда ук аның, кулы, аягы булган кебек, ана теленә мэхәббәте дә булган» дигән сүзләре Х.Сарьянның үзе турында әйтелгән кебек. Сүз нечкәлекләрен күптөрле мәгънә төсмерләренә кадәр белеп, бөтен күңел дөньясын шуңа багышлап эшләгән тел галиме иде ул. Аның татар телен куллану өлкәсенә сөйләмият фәнен үстерүгә керткән өлеше бик зур. Көндәлек сөйләмдә һәм нәфис әдәбиятта телне куллану турында галимнең вакытлы матбугатта дистәләгән язмалары басыла. Каләмдәшләренең ижатын төрле яклап баялаган, тел-стиль жәһәттеннән киңәшләр биреп, үрнәк төзәтмәләр тәкъдим итеп язган мәкаләләре дә йөздән артып китә. Аларның бер өлеше «Уенны уйдырып сал...» (1977) жыйнагында басылып та чыга. Х.Сарьянның ана телебезне дәрәс куллану өлкәсендәге эшчәнлеген, үз әсәрләрендәге таләпчәнлеген өлкән язучылар да таний. Г.Ахунов: «Тел мәсәләсендә аңа Г.Бәширов, М.Әмир, Ә.Еники кебек олы язучыларыбыз, аксакалларыбыз да мөрәжәгать итә, әсәрләренең теле хакында әледән-әле киңәшә иде»⁸, – дип яза. Фәнни һәм гамәли эшчәнлегә белән танылган Х.Сарьян Татарстан радиосында «Тел күрке – сүз» дигән гаять кирәкле һәм мәгънәле тапшыру алып бара башлый. Радио тыңлаучылар тел турында, аерым сүзләренң кулланылышы турында сорауларын юллайлар. Х.Сарьян җавапларында һәр сүзнең мәгънәсен, эчке, тышкы хасиятләрен тәфсилләп аңлата. И.Низамов әдипнең әлегә эшчәнлеген баялап: «Аның бу ижади тикшеренүләре башка әдипләргә, бигрәк тә яшьләргә, бигрәк тә массакүләм чараларда эшләүче журналистларга, укытучыларга һәм, тулаем алганда, бөтен халыкка, ана телебезнең байлыгына, аның көче-көдрәтенә сокланып, горурылык, хөрмәт хисе уятуы, аны дәрәс кулланырга, бүтән телләр тәэсиренә бирештермичә сакларга омтылу хәрәкәтен көчәйтеп җибәрүе белән дә әһәмиятле булды»⁹, – дип билгели.

Шулай итеп, Х.Сарьян үзенең кыска гына ижат гомерендә татар әдәбияты һәм тел белеме өлкәсендә принципияль, үз сүзен курыкмый әйтә белүче, кыю фикерле әдип һәм галим буларак таныла. Аның тәрбияви, зыялы һәм затлы мирасы барыннан да бигрәк милли эчтәлекле булуы белән әһәмиятле.

Айгөл ГАНИЕВА-ГЫЙНИЯТУЛЛИНА,
филология фәннәре кандидаты

⁸ Ахунов Г. Агыйдел егете // Сарьян Х. Егет язмышы: Повестьлар, хикәяләр. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1980. – 7 б.

⁹ Низамов И. Остазлык мирасы // Сарьян Х. Агыйдел егете: Хикәяләр, мәкаләләр (Хәсән Сарьян турында истәлекләр) / төз. Р. Миңнуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2006. – 367 б.

РӘХМӘТ СИҢА, ЖЫРЫМ-КАНАТЫМ...

Халисә Мөдәррисованың ижатын үзем өчен моннан бер чирек гасыр чамасы элек ачтым. Иң әүвәл – аның шигырьләрендәге хиссият диапазонының киңлегә мине шушы шигъри дөньяга алып кереп китте.

Бүгенгә көндә дә Халисәнең берәр китабын укый башласам (менә хәзер кулымда аның 2019 елда чыккан «Вакытларны булмый туктатып» исемле жынтыгы), күңелемдә йә Салих Сәйдәшев вальсы, йә Заһид Хәбибуллинның «Тукай маршы» яңгырагандай тоела. Кайчак «Тәфтиләү»нең яки «Кара урман»ның сагышлы аһәңнәре дә ишетелеп китә сыман. Шунисы гажәп: андагы аһәңнәренң сагышлыларын да ниндидер өмет, киләчәк шатлыкка ышану хисе актыртып тора. Аның:

*Бу дөнъяның сәждә һәр мизгеле,
Китүләрем моннан икеле.
Улсам, үземә дә моңсу булыр.
Мин бөтенләй үлмәм шикелле, –*

диюендә чиксез яшәү дәрте, дөнъяга мэхәббәте чагыла.

Шагыйрә әле һаман яшьлек кануннарына буйсынып яши һәм ижат итә, шуңа аның күпчелек шигырьләрендә куанычлы-көенчелә мэхәббәт хиссияте кайнап тора. Күбрәк куанычлы, диар идем:

*Жәйге яңгыр үтөп китте –
Күңелемә и рәхәт!
Үтмәсен, һәрчак яшәсен
Йөрәкләрдә мэхәббәт!*

Хәер, көенч тә – ике йөрәк арасындагы мөнәсәбәтләрнең аерылгысыз атрибуты:

*Син бит миңа якты йолдыз булып,
Яңа йолдыз булып күрендең...
...Йолдызларга кемнең бие җиткән,
Мин, хыялый, шуңа үрелдем...*

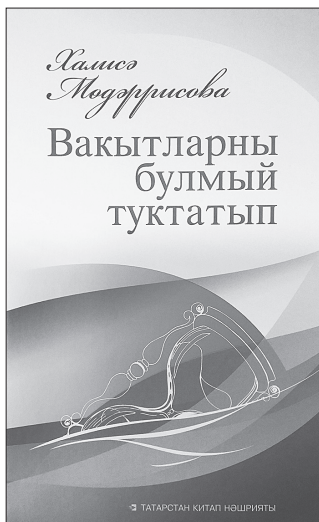
Тагын да менә:

*Кайгыларым күчеп күз яшенә,
Аксын әйдә, нигә юату?
Бу дөнъяда иң авыры – көтү,
Икеләтә газап – югалту...*

Халисәнең шигырьләре үзенә генә хас булган бизәк-чагыштыруларга бай. Тормышның катлаулы фәлсәфәсен чагылдырган тирән фикерле шигъри юллары исә укучыны уйландыра, шатландыра, көрсендерә, гажәпләндерә. Аның лирик герое йә язгы ташуны күрәп өлгергә ашыккан бала-чагага ияреп йөгәрә, йә көянәсенә мөлдәрәмә чиләкләрен асып, туган авылының Биктимер чышмәсеннән кайтып килә,

яисә Меңжитәр авылы урамнарында, Лабау ярларында үзенә балачак эзләрен барлый.

Безнең буын кешеләренә хәтерендә мәктәп елларыннан: «Язучылар – кеше рухының инженерлары ул», – дигән сүзләр уелып калган. Шулайдыр, чөнки менә «Вакытларны булмый туктатып»ны актарып утырганда, ирексездән: «Карале, мин әйтергә теләгәнне әйткән», «И-и, минем йөрәктәге уйларымны укыган, диарсең», – дип гажәпләнеп утырдым. Һәрберебезнеке кебек үк, Халисә ханымның да (монда «аның лирик героеның» диаргә кирәктер, ләкин бу ике шәхесне бер-берсеннән аера алмыйм) жаны бәргәләнеп, йә күкләргә, йә чиксез урманнарға омтылып, шул ук вакытта тынычланыр вакыт турында хыялланып яши, ә канәгатьләнү килгәч, яңадан тын-

гысызлык, тэвәккәллек таләп итә торган гамәлләргә омтыла.

Һәр авторның нинди кеше икәнлеген, аның холкын, әхлакый принципларын язган шигырьләреннән күрәп була. Тормышның, авторның тынгысыз жанының бөтен яклары чагылыш тапкан шигъри юлларына (донъяның катлаулы фәлсәфәсен чагылдырган тирән фикерләре, туган якка мэхәббәт, яшьлек таңнары хатирәләре) караганда, Халисә Мөдәррисова – халкыбызның танылган шагыйрәсе генә түгел, ә адәм гомеренең борылышлары-сикәлтәләре аша үткән, ләкин матурлыкка омтылучан, йомшак күңелле булып калган һәм туган теленә, туган иленә, милләтенә тугрылык саклап яшәүче замандашыбыз. Аның:

*Телен кисеп, аңын каплап булмый,
Тукайлары булган халыкның, –*

кебек юллары олуг шигарь сыман яңгырый.

Кемдер әйткән: «Узган чорлар – ул үле чорлар түгел. Алар хәтта әле узып бетмәгәннәр дә», – дигән. Бу хакыйкәт безнең шагыйрәбез ижатында да чагыла: тарих сәхифәләрен ул узган вакыйгалар тезмәсе итеп кенә түгел, ә гыйбрәт алып, бүгенге вазгыятьне аңларга мөмкинлек бирә торган сабаклар чыганагыдай кабул итә. Бүгенге заман – үткәннең дәвамы. Аеруча тетрәндергеч тарихи параллель «Тор, балам!» шигырендә ярылып ята:

*«...Тор, балам, тор, балам,
Казанны алалар,
Безне дөрләп янган
Утларга салалар...»*

*.....
«...Тор, балам, тор, балам,
Халыкны басалар,
Телләренә кисәләр,
Рухларны асалар».*

Шагыйрәнең тагын бер тарихи параллель – үзенең фронтовик каенатасы истәлегенә язган юлларында: сугыш заманында, фронтта –

*«...Яшьлекнең алсу еллари
Окопта янган чакта,
Дошман – алга, безнекеләр
Аркага аткан чакта...»,*

һәм инде бүгенге көндә –

*«...Чор үзгәрде, гавам – шул ук,
Бары башкарак тамга.
Алга да, артка да түгел,
Терәп аталар җанга...»*

Безнең эчкә дөнъябыз шулай корылган бит: язмышыбызда очраган, әйләнә-тирәдә күренгән һәрбер ашәкелекне: «Бу вакытлы нәрсә, хәзер шуны җиңеп чыгабыз да, аннары яши башлыйбыз», – дип үз-үзебезне юатып каршылыйбыз. Халисә исә бу проблемаларга тирәнрәк күз сала, бүгенге заманда идеалларның, әхлак принципларының асты өскә килгәнлеген күрә:

*...Урыннарын алыштылар
Яхшы һәм яманлык,
Оятсызлар арасында
Намус – бер ямаулык –*

ди ул, һәм бу вазгыятьне авыр төш белән чагыштырса да, аңлашыла: бу – бүгенге чынбарлык: без күп кенә төшенчәләренң мәгънәсә капма-каршыга әверелгән чорда яшибез.

Шигъри тел, шигъри һөнәр осталыгы буенча да Халисә ханым татар шигъриятенең бай традицияләрен дәвам итә: аның шигырьләрендәге ритмик төзеклек, оригиналь һәм шул ук вакытта аңлаешлы бизәк-чагыштырулары («*Карлы җилне сөзә тышта/Нечкә бармаклы сирень*»), ә иң мөһиме – форма һәм эчтәлек бердәмлеге – укучының игътибарын җәлеп итеп, кызыксындырып, үзенә тартып тора.

Йомгаклап, шуны әйтим: хиссият спектры никадәр киң булса да, Халисә Мөдәррисова шигырьләренең күңелемә иң ятышлылары – якты образлы, тормышка мэхәббәт белән сугарылган юллары:

*Минем әле шундый чагым –
Ут булып янам кебек...*

яки:

*Күңелемне тагын яз биләде,
Мең төсләре белән сирпелде,*

һәм, билгеле, шагыйрә язмышының төп мәгънәсә – шигырьләренең ижат дәрте турындагылары:

*Мин бәхетле булдым синең белән,
Рәхмәт сиңа, җырым-канатым!*

Ижат дәрте сүнмәсен шагыйрәнең!

Ирек САБИРОВ.

*Чиләбе өлкәсе,
Еманжелинск шәһәре.*

БУБЫЙЛАР ИЛЕННЭН...

«Кыямэт көнне, жаннарыбыз кубарылып, күккә ашарга тиешле мизгелдә, дөньялыкта кылган яхшы-яман эшләрәбез мәхшәр мәйданында Мизан тарафыннан үлчәнгәндә, Гамәл дәфтәренә теркәлгән тузан кадәр яхшылык та, тузан бөртегедәй явызлык та читтә калмас», ди Роза Мулланурованың бер герое. «Гамәл дәфтәре» хикәясенең генә түгел, китапларның бисмилласы кебек яңгыраган бу сүзләр – автор ижатының төп аһәңен, әхлакий нигезен тәшкил итә.

Роза Мулланурова-Камалетдинованың «Ялгыз каеннан да ялгыз», «Жан сөөнече» (Татарстан китап нәшрияты) исемле китапларына иллөгә якын хикәя кергән. Бу хикәяләрнең күбесендә кеше язмышы табигать белән бәйләп бирелә. Туган жиргә, аның гүзәллегенә мәдхия жырлау укучыда сакчыллык, мәрхәмәт хисләре, кешелеклелек сыйфатлары тәрбияли. Табигатьнең гүзәл аймаклары, урман-сулары, жырчы кошлары белән сөйләшү, хозурлану, алардан рәхәтлек, ләззәт алу, гомумән, кешеләр белән жир-күк арасындагы бәйләнеш гажәп дәрәжәдә мөкәммәл, сихәтле итеп сурәтләнә. «Тәлгәш-тәлгәш ак чәчәк аткан, бал сөрткәндәй хуш исле баланлык; томан астында жәйрәп яткан ужым басуы, чәчәкле тугайлар; эре, тере сыман күпереп, бөдрәленеп торган күгелжем-зәңгәр тажларыннан хушбуй исе бөркүче сиреньнәр; ай нурына коенган ишегалды; сандугачлы таңда туган мәхәббәт; көрпә кар; көмешкүл...» Ягымлы, тәмле телле геройлары аша автор үзе ассызыклап әйттергәнчә: «Туган жирнең исе бүтән, туган жир исе сеңгән моң да бүтән!..» Шунысы кыйммәт: язучы бу нәтижәгә, ягъни үзе ышанганга укучыны да ышандыра ала.

Роза Мулланурованың хисси нечкә күңелә «Кышкы талпыну» хикәясендә бөтен тулылыгы, бөтен нәфислегә белән ачыла кебек. Әсәрдә Зәрия исемле ханым Яңа ел алдыннан Казан базарында каз эзли. Шунда ул ылыс сагызы исе аңкып торган, карлы сукмакларга эрдәнә-эрдәнә итеп өелгән нәни чыршылар янына туктала. «Башларын күккә чөеп үсәсә дә, үсәсә иде бит, сыкранып сыкылы юлда ятасы түгел. Каян чыга диген бер кирәкмәгән шаукым? «Яшел чыршы, басып торчы өйнең түрәндә», дип жырлар өченме?.. Бер көнлек куаныч, иң күбе – бер атналыктыр. Ылысы коела башлауга ук кирәксезгә чыга урман сылуы, чүплеккә озатыла.

Табигатьтә колач житмәс агачларның да, әле күзен дә ачмаган чәчәкләрнең дә тере булуы турындагы уйларына күмелеп, дуслары чакырган авылга Яңа елны каршыларга кунакка бара Зәрия. «Татарда кадерле кунак сые – мунча. Син чабынып чыкканчы хужабыз да кайтып житәр» дип, чәйләп алуга ук мунчага озаталар аны. Шул вакытта гына ул, башлангыч классларда укыганда, озын кара толымнарын сүтеп, тарткалап йөргән сабакташы Рафис Хафизовларда икәнлеген аңлый. Рафис-нәфис дип үртәп йөртелгән егет – хәзер шушы авылның житәкчесе икән. Аның жаны-тәне белән эшкә бирелгәнлегә, авылдашлары арасында абруеның зурлыгы, туган ягы басуларында мул уңыш үстерүе, тирә-юньнең һәр куак, һәр жан иясенә миһербанлы мөгамәләсә, халык белән бербөтен булып яшәве сүз сөрешендә сизелеп тора. Ә инде Зәрия белән юлларының аерылуы өченче класста укыганда, өлкәннәр арасында килеп чыккан кечкенә генә күңелсезлек аркасында була. Зәрияләр гаиләсә күченеп китә. Шулай итеп, балачакның бер-берсенә тартылган ефәк жебе өзелә.

Зәрия юынган арада Рафис та эшеннән кайтып житкән икән. Ул инде: «Жәмәгать, кузгалыйк! Кыш бабай капка кага! Урамда чыршы көтә. Өнә утларын кабызган...» – дип, кунакларын урамга чакыра. Киереп ачкан тәрәздән башта саф хава, аннан чыршы тирәли чыр-чу килеп бии-бии әйләнгән балаларның шат авазлары кереп тула: «Яшел чыршы, басып торчы бакча түрәндә!..»

Хикәя шулкадәр оста итеп үрелгән, шулкадәр хатын-кыз назы белән чигелгән ки, ирексездән, үзеңнең әкияти бер гүзәл дөньяга чумуыңны сизми дә каласың. Зәрия белән Рафисның очрашуы – укучыда сөөнеч хисләре уята. Бактың исә, аларның балалык самимилегенә төрөнөп, бер-берсенә омтылуы бөрәдә генә калган. Ә рухи дөньяларының бер-берсенә тартылуы һәр икесенең дә күңелләре изге уйлар белән сугарылуыннан. Сабый чактан ук туган як табигатенә гашыйк булып үскәнгә, тирә-юнь

мохитне кайгыртып, торган-яшәгән жирләрен гөл-чәчәккә төреп, кешелек дөньясын яктыртып яшәү аларның төп максатлары булып кала.

Олыны олы, кечене кече итә белү, ата хакы, ир хакы, күрше хакы кебек кануннар, милли гореф-гадәтләр, нәсел-нәсәбенә ихтирам – Роза Мулланурова хикәяләрендә һәрвакыт зур кыйммәткә ия. Гомумән, иманлы тәрбия аның ижатында алгы планга чыга. Һәм болар барысы да авторның дөнья күргән, ачысын да, төчесен дә татыган хатын-кыз, олы йөрәкле Ана, тәҗрибәле каләм әһеле икәнлеген исбатлап тора.

Жан жылысы турында әйтә башлаган сүзөбезне дәвам итсәк, авторның жан, йөрәк жылысы (әдәби әсәр ансыз була да алмый) һәр әсәренә сеңгән. Төрле әсәрдә төрле төсмер, төрле чагылыш табып. Әйтик, жанның ачыргаланып өзгәләнүе, эчтән януы, тавышсыз сыкрануы... Гомумән, Роза «жан» сүзен еш куллана. Ул аның һәр образына дирижёр үтеп кергән.

Язучылар арасында әдәби жанрлар турында сүз чыкканда, еш кына: драматургия һәм хикәя жанрларының авырлыгы турында искә алалар. Ышанам. Чөнки, чагыштырып исәпләгәндә, бу өлкәдә ижат итүчеләр бармак белән генә санарлык. Булганының да һәммәсенә каләм очыннан алтын бөртекләре коелмый. Ә Роза Мулланурова ашыгып бәргәләнмичә, сан артыннан кумыйча, ижатының төп асылы итеп сайлаган жанрына хыянәтсез рәвештә эшли дә эшли. Повесть дип аталырга тулы хакы булган, эчтәлегенә романлык материал сыйган, жыйнак, матур, төзек хикәяләрен яза да яза. Хикәяләрен кайсын гына алып карасаң да, һәркайсы бердәй осталык, бердәй талант белән язылган. Укучыга бары тик әдәби сүзнен могжизаи көченә, һәр өтернен үз урынына куелуына сокланырга гына кала.

Шунысы да куанычлы: автор тема кытлыгы кичерми. Әсәрләр һич кенә дә берсен-берсе кабатламый. Кабатлану түгел, аларда аваздашлыкны табу да кыен. Гыйбрәтләр белән тулган заманга игътибарлы гына бул икән. Әнә никадәр язмышлар: кителгәнә, сынганы, күкләргә күтәрелеп балкыганы, бәхет касәсен тапканы, егылганы, очканы...

Роза Мулланурованың йөгәрек каләмә, халыкчан теле, халык авыз ижатын мул итеп, урынлы итеп куллана белүе – язган әсәрләрен һичшиксез бизи, аларның кыйммәтләрен арттыра.

Хатын-кыз язучыларга хас булганча, билгеле инде, Роза Мулланурова да, иң беренче чиратта, яшәешне дәвам итүче Ана вазифасының зурлыгын, Ана мэхәббәтенә сүнми торган хис булуын гаять үтемле итеп күрсәтә. Бигрәк тә татар хатын-кызларына хас булган: сабырлык, сафлык, тыйнаклык, тырышлык, гаделлек кебек сыйфатларга дан жырлый. Шул ук вакытта беркатлылык, артыгын түзү фәлсәфәсенә тискәре яклары да ачыла.

«Жан сөөнечә» исемле китапта «Тормыш язган хикәяләр» дигән тагын бер бүлек бар. Бу – халкыбызның гүзәл шәхесләре, татар халкының горурлыгы саналган асыл затлар турындагы бәйләм. Әлеге бүлектә Розаның журналист буларак башкарган эшләренә бик-бик азы гына кергән. Урнаштырылган кадәресе, чынлап та, хикәя дәрәжәсендә камил эшләнгән, хикәяләр жыентыгында урын алырга тулысы белән лаек язмалар.

Татарстанның Әгерҗе районы Иж-Бубый урта мәктәбен тәмамлаган Роза Мулланурова – бүгенге көндә Язучы дигән зур исем яулаган, журналист буларак күп бүләкләр, исеменәр алган, чирек гасыр «Сөембикә» исемендәге мәртәбәле басмада жигелеп эшләгән каләм остасы. Аның халкыбызның зыялы шәхесләре белән кызыксынуы, туктаусыз эзләнүе һәм алар турында саллы язмалар белән чыгуы, алай гына да түгел, тарихка теркәп калдыруы – рәхмәт сүзе белән баяләнәргә тиешле акыллы гамәл. Башкача мөмкин дә түгел, чөнки Роза укыган мәктәп – заманында бөтен төрки дөньясына мәгълүм, данлыклы Иж-Бубый мәдрәсәсә нигезенә корылган уку йорты. Мәшһүр мәгърифәтчеләребез абыйлы-әнеле Габдулла һәм Гобәйдулла Нигъмәтуллин-Бубыйлар, аларның бертуган сеңелләре, Рәсәйнең беренче хатын-кыз казые, шулай ук фидакарь мәгърифәтче Мөхлисә Нигъмәтуллина, ягъни Бубыйлар иле! Каләмдәшебез, Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре Роза Мулланурованың нәкъ менә шул төбәктән, шул жирлектән икәнлеген ассызыклап әйтү – һич кенә дә артык булмас. Димәк, гыйлем вә талант Туган ягының туфрагынан да, һавасыннан да сеңгән Роза Мулланурова-Камалетдиновага.

Эльмира ШӘРИФУЛЛИНА

НӘРСӘ ЯЗАБЫЗ? НИЧЕК ЯЗАБЫЗ?

Ни генә әйтмә, талант – талант булып кала. 2001 елда ук чыккан булса да, кирәкле материал эзләп актарынганда, кулга эләккән саен, тагын бер кат укып чыгам Рабит Батулланың «Карчыга» мәкаләсен (*«Идел», 2001 №1*). Аннан соң әдип К.Тинчурин, аның хатыны Заһидә ханым турында да, башкалар хакында да язды, ләкин нәкъ менә «Карчыга» игътибарны тартып торучы, уйлануларга этәрә торган мәкалә булып кала.

Ни өчен? Бердән, каршылыклы язылган. Рабит ага алдан ук мәкалә герое Фатих Мөсәгыйть турында «начар кеше» дигән позициядән торып язарга уйлаган, чөнки әдәбиятта шундый фикер урнашкан, Ф.Мөсәгыйть – начар кеше, ул – сталинизм чорының идеология күсәге, ул – талантлы язучылардан көнләшеп, аларны пычратып язган... Мәкаләнең беренче жөмләсе үк шулай: «Бу мине әдәбият белән шөгыйльләнгән башлаганчы ук, Такташны гаепләү хөкеме барганда, колакка чалынган иде». Шуңа күрә мәкалә, нигездә, Мөсәгыйтьне фашист итүгә, ул тәнкыйтьләгән язучыларны аклауга юнәлдерелгән. Әмма, акыллы кеше буларак, Батулла күренеп торган каршылыкларны, гомум бирелгән бәяләргә, ярышларга бик күп туры килеп бетмәгән күренешләргә дә урап узмый. Әйтик, М.Әмиргә тәнкыйтьче турында «сокланып азыуы»да читтә калдырмый, әмма үзенә аңында бит Мөсәгыйтьнең кабахәтлелеге турында башкалардан ишетеп формалашкан фикер утыра, шуңа күрә Мирсәй аганың уңай бәясенә аптырый: «Мирсәй Әмир ни өчен сагына соң Утлы Күсәкне?... Мирсәй ага Мөсәгыйтьнең исән икәнен белеп, аннан куркамы, аңа тәгъзим ясап, тез йөгәнәмә? Башта каты тәнкыйтьләп, соңыннан шомартып, арка якны сыйпап кую түгелме бу?... Мирсәй Әмир үзе язганча, «Какма кеше капкасын, үз капканың кагарлар» дип шүрләр түгелме бу? Кем белә?».

Бу мәкалә – телдән уйлану (мысли вслух). Батулла, бер яктан, заман куйган, үткән гасырның 90 нчы елларында формалашкан совет чорын инкар итү стандартларыннан чыга алмый, замандашларына тугры калып, үткәннәргә сүгә, икенче яктан, тарихи хакыйкәтләргә дә инкар итми. Бу бигрәк тә аның Мөсәгыйть сүзләрен чәчми-түкми, үз күзаллауларына каршы килсә дә, бозмыйча азыуында күренә. Шулай ук әдипнең үз житешсезлекләрен тануы да мәкаләнең эзәр калышларны көчлөп такмыйча, уйланырга этәрү көчен арттыра. Мәсәлән, Батулла турыдан-туры танып: «Мин утызынчы еллардагы мохитне дә, Ф.Мөсәгыйть язган мәкаләләргә дә белмим». Димәк, ул объектны белми, аның турында ишеткәннәрдән чыгып кына фикер йөртә. Чыннан да шулаймы икән дип, Ф.Мөсәгыйть белән дә барып сөйләшә, яздырып ала. Менә монысы егетлек! Ләкин тирә-якта, мохиттә сөргән атмосфера да шундый, совет чорында булган карашлардан читкәрәк чыккан саен син акыллырак, батыррак күренәсен.

Урнашып алган төшенчәләргә, бәяләргә жимерергә омтылу, айның караңгы ягына күз ташларга омтылу, яңа сүз әйтергә тырышу һәр каләм иясенә хастыр, мөгаен.

Нинди әдәби эсәрләр белән сөендерә журналларыбыз? Төрлесе бар, ләкин «Казан утлары» 2016 елның соңгы саннарында ир-ат язучыларның эсәрләрен дөньяга чыгарып сөендерде. Барысы өчен дә җавап бирмим, ләкин М.Галиевнең «Тимә, яшәсен!» роман-новелласы белән Д.Салиховның «Чукрак» романын рәхәтләнеп, уйлана-уйлана укыдым. «Белгәнәбезчә, – дип яза галим Ә.Закиржанов, – әдәби эсәр тормыш-чынбарлык күренешләренә, факторларына бәйлә язучының күңелендә булган уй-фикер, хис-кичереш нәтижәсендә барлыкка килә». (*Закиржанов Ә. Рухи таяныч, Казан, Татар кит.нәшр., 2011, 203 б.*) Шушы фикердән чыгып бәя бирәбез икән, югарыда телгә алынган әдипләребезнең күңелләре бай, күзгүлләре кызыклы, йөрәкләре гамьле диюргә була. «Әдипләребез» (*Казан, 2008*) дигән библиографик белешмәлектә М.Галиевнең «Догалы еллар» китабы хакында «... язучының күңел дөңясын – уй-гамьнәрен, әрнү-шатлыкларын, өмет-кичерешләрен, заманның һәм үткәннең тарихи вакыйгалары фонында күренекле шәхесләрен, үз чордашларының җанлы портретларын шагыйрәнең баян итә» дип әйтәләр, шушы сүзләргә атап үтелгән «Тимә, яшәсен!» эсәренә дә кулланып була. Әдип үткәннәргә бүгенгә көн күзлегеннән, 70 яшьлек тәҗрибәсеннән чыгып, бәя бирә, язмышның кискен

борылышларында югары куәт, илаһиятнең тәэсире, кешенең тормышта билгеләнгән урыны хакында уйлана. Гадәттәгечә, төчеләнми, әмма татар телен бар куәтенә фикерләрен формалаштыруда, укучыга күнелендә булганнарын житкерүдә уңышлы куллана.

Д.Салихов та әйтергә теләгәннәрен кискен борылышлы сюжет, катлаулы вакыйгалар аша укучыга житкерә алган. Шулай ук төчеләнү, интим-шәхси хисләр арасында буталулар юк, мәхәббәт мәсәләсә дә ирләрчә төгәллек, тормышчан кырыслык белән хәл ителә. Бигрәк тә ахырда явызлыкның, еллар үткән булса да, шуңа күрә тагын аяусызрак булып, жәза алуын күрсәтүе белән, күңелдә кайчан да булса, ниһаять, без – татарларга да – гаделлек кояшы чыгуына өмет уята. Кыскасы, әйбәт, әмма теле авыр. Бигрәк тә башламда. Мөгаен, авторның драматург булуы үзен сиздерәдер. Хәтта, әсәр башта сәхнә әсәре буларак уйланылмады микән дигән уйлар килеп китә.

Исемнәрнең дә бер-берсенә охшаш булуы буталчылыкны көчәйтә. Арсланның иярченнәре Галимжан һәм Батыржан характерлары һәм язмышлары белән төрлө булсалар да, яңгырашлары бертөсләрәк булуы ике образ арасындагы аерымлыklar чиген томанландыра, энгер-менгер чакта машинада кайтканда, күз күремениң жетелеге югалган кебек, ике кеше, ике язмыш та бер-берсенә урыны-урыны белән кушылып китә.

Иң әһәмиятлесе – әсәр укыла. Кешелек күрмәгән, дөнья белмәгән ижтимагый экспериментларның зәһәр, үчлө, эшәке кешеләргә юл ачуын күрсәткән, адәм балаларының еллар агышында анда да, монда да ташлануларын күрсәткән әсәр. Бу – уңыш.

Мәхәббәт шигырьләрендә тәрбияләнгән яшьләребезнең ижтимагый активлыгы юк. Мәхәббәттән шашу өчен нечкә күңелле булу кирәк, әдәбият майданын шундый геройлар ала – моңа мисал А.Зәкиевнең «Идел» журналында (2010, №11-12) чыккан «Бәхет эзләп» әсәре. Хикәя башланганда, аю кебек таза итеп тасвирланган Аяз куян булып чыга. Себергә акча эшләргә киткән егет мошениклар кулына элгеп, кол хәленә төшерелә, сакчылар күзәтүендә бил бөгә. Игелекле каравылчы паспорт, акча, киёмнәр биреп, аңа качарга булыша һәм егетезебез нишли дип уйлыйсыз – вокзалга барып житкәч тә, бомжлар арасында сөйгән кызын төшендә күрә-күрә йоклаганда, бөтен нәрсәсен, хәтта киёмнәрен дә урлата. «Аю кебек таза егет»не Себердән пенсионер анасы барып ала! Булдыксызмы? Ничиксез булдыксыз! Әмма ул сөя белә! Ә менә автор тарафыннан яратмыйча сурәтләнгән Данис (А.Зәкиев Данисны хурлар өчен флотта хезмәт иткәндә, «дед»ларның чолгауларын юган дип күрсәтә. Айдар! Флотта чолгаулар бирмиләр!) миндә симпатия уятты. Аяз белән бер үк вакытта авылга кайткан Данис күктән торна тотып, чит жирләргә чыгып китми, туган ягында кала һәм бар теләгенә дә ирешә. Шулай бит ул, язучы геройны тискәрә дип тәкъдим итсә дә, кылган гамәлләренә тормыш логикуасы позициясеннән торып бәя биргәндә, бөтенләй киресә килеп чыга. Бу очракта да мәхәббәт култына кереп, А.Зәкиев Аязны аянычлы, фәжигале язмышка дучар итеп күрсәтергә тели – бер пешмәгән килеп чыга, ә Данис һәм Искәндәр – үз теләкләренә ирешүчеләр.

Әмма... әмма, мин шулай уйлыйм. Әсәргә укучының ничек кабул итүен белергә теләп, студентларга кыскача гына эчтәлеген сөйлим дә, «сез кемгә, Данискамы, Аязгамы кияүгә чыгар идегез?» (группа филфакныкы – 20 кыз, 1 егет) дип сорау бирәм. Нәтижә мине аяктан егарлык: 19 кыз Аязны, бер кыз Данисны сайлый. Ай-һай, серле бу хатын-кыз күңеле! Ни өчен Аязны? Җавап бер генә – Данис Ләйсәнне ташлап киткән. Бетте, кеше бер генә критерий белән – мәхәббәттә тугрылык белән үлчәнә. Әдәбият шулай тәрбияләгән халыктан нинди мөстәкыйльлеккә омтылып, сугышчан рух көтәргә була? Шундый булуына татар гаеплеме, әллә шулай тәрбияләгән «әдипләрме»?

Замандашларыбызны әдәбиятта бөтенләй юк дип әйтеп булмый. Бар ул, ләкин өлешчә генә бүгенгә көндә, бер аягы белән ул үткәннәрдә. Аңлашыла, әдипләребез олыгаеп бара, еллар үткән саен яшьлек матуррак күренә, ул вакыттагы үтә жете хисләр турында, синең нинди шәп булганлыгыңны башкаларга да, бөтен дөньяга сөйләсе килә. Ләкин шунысы бар: дөньяга кирәкме синең үткәнең, кайчандыр булдыкы, хәтәр булуың? Галәм синең кебекләргә генә түгел, әллә нинди жиһангирларны, олуг галимнәргә, акыл ияләрен күргән инде ул! Шунысын да онытмыйк: кеше – бу очракта укучыны күздә тотам – бүгенгә көн белән яши. Аны бүгенгә көн куйган сораулар, көндәлек тормыштагы проблемалар кызыксындыра. Ул шуларга җавап эзләп, әдәбиятка мөрәҗәгать итә. Колхозда эшләп йөргән егет турындагы повесть, романнарда нәрсә ала соң ул?

Хәнафи ага Бәдигыйның мажаралы бәян дип бәяләгән «Жиләк чиләге» («Казан утлары», 2018, №1) эсәре әйткәннәргә ачык мисал. Юк, болай мажаралы гына ул. Мажаралары кызыклы. Ләкин кызыклы вакыйгалардан шул чор тормышын тасвирлауга кереп китә дә совет чоры мәктәпләрендәге укытучыларның класс сәгатьләре вакытында 1917 елгы Октябрь революциясенә кадәр булган «авыр» тормышны сөйләүләренә охшап кала. Аның үзенә кадерле һәм якын, кызык булгач, башкаларга да кызыклы дип уйлый микән соң ул язучы? Карагыз, менә бу жәлеп итәмә бүгенге укучыны: «Хатын-кыз шәлне иң әүвәл шулай тикшереп карый да инде. Уртасы эзер булгач, бизәкләп, кырыйларына пычкы телләренә охшатып дүрт челтәр үрелә. Шуларны тегеп чыккач, шәл бәйләү төгәлләнә. Юешләп, рамга тарттырып киерәсе генә кала» – һәм шул рухта инде шәлнең нәрсә икәнән дә белмәгән ХХI гасыр кешесенә бер бит дәвамында сөйләнелә! Бәлки, тәрбия өчен өлкән буынның ничек авыр яшәгәнән язарга кирәктер, ләкин матур әдәбият итеп түгел. Белмим, бәлки, тарих, педагогика, үгет-нәсыйхәт китапларына язаргадыр, ләкин матур әдәбият беренче чиратта жәлеп итәрлек кызыклы булырга тиеш. Ә югарыда китерелгән һәм шуңа охшашлы башка яшьлек хатирәләре кызыклы түгел, дидем дә, «чак кына ялгыштым бугай» дип уйлап куйдым. Үткәннәргә сурәтләүне дә укырлык итеп бирүнең уңышлы үрнәге дип, К.Кәримовның «Исемсез хат» («Казан утлары», 2019, №9-10) автобиографик романын атарга була. Гадәттәгечә, язучының теле үткән, йөгәрек, «Бәхетле кеше үз биографиясен үзә язып калдыра...», – дип башламда ук эсәргә жанрына, нәрсә хакында сүз барасын да билгели. Жөмлеләр гади генә түгел, һәрберсә афоризмга тиң. Герое – табигый ки, үзе, бүгенге көн яшәешендә кайнаган, ипотека, кредит, интернет дигән сүзләр белән таныш, яңа машинаны да бәяли белүче кеше, бүген нинди кыйммәтләр өстенлек иткәнән аңлый. Үсмер чагына, егет чагына кайтып, ул чорларга биргән бәясә, фәлсәфи күзәтүләре кызыклы. «Жүнләп гонорар түләнмәгәч язучылык кыз-хатын һөнәренә әверелде» дип язуы да, телеграмма биреп тә каршы алырга килмәгән үзбәк жизнине күрсәтүе аша татарның искиткеч җаваплы халык икәнән ассызыклавы да, сугышның этисен биш елдан соң куып житеп, корбаны итеп алып китүен тасвирлавы да ижтимагый гамьле булуын, дөньяга ир-егет карашын күрсәтеп тора. Ләкин ул татар ире! Шуңа күрә «Мәхәббәт – ул хәзерге заман фигыле! Аның үткән заманы да, киләчәк заманы да бүген: яшьлегемдә берәүне яраттым, димә, син аны бүген дә сагынып сөяргә тиеш; мин сине мәңгә сөярмен дип, беренче мәхәббәтне генә олылап була!...» дип, сөюгә сәждә кылмый булдыра алмый! Аерып булмый, кем яза моны? Хатын-кыз язса, аңлашыла инде, алар бала табучылар, өйдә утырып шул баланы тәрбияләүчеләр, аларның сөю турында хыялланырга вакытлары була...

Инде дә аптырагач, ир-ат язучыларыбыз, үзләре хатын-кыз образына кереп яза башладылар. Ф.Яхин ике метрга якын буйлы, кин жылкәле, кыскасы, баһадир, «Яз яме белән бергә» повестен («Казан утлары», 2018, № 12) болай башлый: «Яз ул – кызлар кебек юләр була. Нәгыймә дә күнеле утырып житкәнче ничәмә тапкырлар койма аша сикерде... Әмма яратса да яраткан икән шул...» – һәм 22 бит дәвамында шулай хатын-кыз булып яши, аныңча уйлый, аныңча хисләнә. Уф! Гел менә болай: «Хәзер ул тукталачак, ханым каршында тезләренә төшәчәк һәм башын иеп гафу үтенер сыман иде», «Нәгыймәне күнелем ошатмый дип беләсезме әллә?», «Фатихны да үз итә алмады...» һәм беткәнче шул интим хисләр.

Фәрит Зәкиевич вакыйгаларга бай, матур һәм кызыклы тормыш белән яши, татарның каймагы белән аралаша. Нинди мөнәсәбәтләр анда, нинди фәлсәфи фикерләр, нәрсәләр борчый татар зыялысын – язарга иде бит менә шуларны. Материал эзлесе юк – ул асылдагы көндәлек тормыш! Житкер шуны укучыга үз уйларын да кушып.

Белмим, кайчакта үземне, М.Мәһдиев әйтмешли, «авыл мокрыты» итеп тоя башлайым. Бәлки, матурлыкны аңламыймдыр! Язмый да түзә алмыйм. Күз алдында тел беткәндә, тел белән бергә халкым, аның яшәеш рәвеше бетеп барганда, Р.Фәхреддин халыкның рухи көзгәсе дип билгеләгән әдәбиятның, язучыларның тар тыкрыкка кереп китүен, олы ижтимагый, милли мәнфәгатьләргә хезмәт итәсе урында итәк астыннан чыга алмый буталып йөрүенә битараф кала алмыйм! Бигайбә...

Гомәр ДАУТОВ

IX Бөтенроссия татар авыллары эшмәкәрләре жыйыны

Яңа гасырның да икенче дистәсен төгәлләп киләбез. Һәр заман, һәр чор үз бәясен алып, тарихка күчә тора. Тарих исә мәңгелек сорауларын онытмый. Аларның «Дөнья кем кулында?» дигәне бүгенге өчен кайчандагыга караганда да актуальдер әле. Үз жылкәләренә кеше язмышлары өчен җаваплылык алган кешеләр турындагы язмалар циклы әнә шул сорауга җавап эзли.

«ДУГА КЕРГӘН ЙОРТКА ДОГА КЕРӘ»

Быел 19-21 мартта үтәчәк Бөтенроссия татар авыллары эшмәкәрләренең IX жыйынында авылларның гына түгел, халыкның да тормышы-көнкүреше турында сүзләр күп булыр. Жыйын алдыннан Башкортстанның Туймазы районы Төмәнәк авылы эшмәкәре, «Россиянең татар авыллары ассоциациясе» Бөтенроссия иҗтимагый оешмасы рәисе **Фәнир Галимов** белән әңгәмә корып алдык.

– Фәнир абый, сез – бөтен жаны-гыз-тәнегез белән авыл малае. Авыл – сезнең кыйблагыз. Шулай да сез үскәндә, ул башка булган. Ә менә XXI гасыр авылын ничек күрәсез? Сөйләшүне турыдан-туры шуннан башлыйк әле.

– Авыл – безнең кендек каны тамган жир ул. Безнең бабаларыбыз ничәмә-ничә гасырлар яшәгән жир. Этиләр шунда дөньяга килгән, без шунда туганбыз. Без аны киләчәк буынга тапшырырга бурычлы.

Ә XXI нче гасыр балалары исә башка. Без атка атланып үссәк, алар машиналарда жилдерә. Без атта күрше авылга бара идек, алар самолётта чит илгә оча. Ләкин аңа карап, адәм баласының асылы үзгәрмәде

бит. Ул ничек кенә ерак китсә дә, биеккә үссә дә, аңа тамыр кирәк. Авыл – безнең тамыр инде ул. Без аны яратканбыз. Балалар да яратыр. Бүрә баласын бүреккә салсаң да, урманга карый, диләр бит. Исәнә генә төшерергә кирәк. Аның өчен XXI гасыр авылы яңа заманга яраклашырга гына тиеш. Авыл кешесе бер, ике, өч сыер асрап кына яши торган заман үтеп бара.

Ярый да без мал арасында үстек. Элек сыеры булмаган кешенең яшәвенең мәгънәсе юк иде. Сыер бозауласа да, сарыгы бәкәй китерсә дә, авыл кешесе өчен сөнеч иде. Күрше-күлән белән әнә шулар турында сөйләшеп сүзе бетми иде аның. Бәләкәй чакта без йокыдан торганчы, әниләр сөйләшкәнә колакка керә иде. Иртән-иртүк сыер савып керүгә сөт аергалар. Шуның кадәр каймак чыкты дип шатланалар иде. Ә хәзерге бала аны белми. Ипинен дә кырда үскәнән күрми бит ул. Шуңа да аларны табигатькә тартырга кирәк. Узган елдан башлап, без үзебезнең Бабай утарында (Төмәнәк авылындагы этнокомплекс. – **авт.**) «Алга» дигән эколагерьлар оештыра башладык. 8-12, 13-17 яшьлек балалар килә. Анда без аларны урман белән, жир белән яңадан таныштырабыз. Үләннәр танырга, бу үләннән нинди чәй кайнатырга, бу жиләктән нинди кайнатма ясарга була – шуларны өйрәтәбез. Ат жигәргә, арыш, бодай, арпаны бер-берсеннән аерырга, ипи пешерергә өйрәнәләр. Болар – ата-бабадан килгән гыйлем. Авылның киләчәген шушы балаларда күрәсебез килә. Хәтта себерке бәйләп, мунча

чабынырга да өйрәтәбез. Саф һавада футбол, волейбол уйнауларны әйтеп тә тормыйм. Кичләр жыр-бию белән үтә.

– Сезнең «татар халкын фәкать авыл гына саклап калачак» дигән гыйбарәгез бар. Тарихта татар милләте авыл аркасында гына исән калган бер вакыт булган инде. Бу юлы ничегрәк күзаллыгыз Сез аны?

– Авылны саклап калу өчен телебезне сакларга кирәк, телне саклау өчен авылны сакларга кирәк. Шәһәрдәге кеше, ни әйтсәң дә, русча сөйләшә инде ул. Шәһәр тирәсендәге авылларда да балалар күбрәк русчага күчә әле. Үземнең дә милли хисләрем илле яшкә житкәндә генә уялды. Фән абый (безнең әңгәмәдә Татарстанның халык артисты Фән Вәлиәхмәтов та катнашты. Фәнир Галимов үзе 150дән артык жыр авторы. – авт.) мине Татарстанга алып чыгып йөрәп, татар жанлы булып киттем. Аңа кадәр электромеханик булып эшли идем. Мәктәпне тәмамлагач, укырга чыгып китәргә жыенам, Бибинәкыя әбием (ул йөз яшеннән узып, мәрхүм булды) мине жибәрмәскә исәпли бит. «Улым, кая барасың? Фермада эшлә! Дуга кәргән йортка дога кәрә, диләр. Авылда кал!» – дип, каршы төште. Ул вакытта укымыйча да булмый иде, әмма әбинең догалары кабул булды, барыбер туган авылыма кайтып төпләндем.

Минем кебекләр күп булды. Хәзер исә яшьләр китми дә. Әле соңгы елда гына да Төмәнәктә тагын 200 ихатага урын бүленде. Күбесе – үзәбезнең авыл яшьләре. Йорт салалар, кайберләре эти-әниләре белән яшәп кала. Кош-корт асрыйлар, яшелчә, жиләк-жимеш үстәрәләр. Фермер булып китәләр яисә шәһәргә йөрәп эшлиләр. Бу – бер.

Икенчедән, авылда яшәгән кеше чиста ризык ашый. Сәламәт туклану проблемасы хәзерге заманда көннән-көн кискенләшә бара. Милләтне авыл саклап калачак, дигәндә, мин менә шушыны да күздә тотам. Хәзер шәһәр кешесе экологик яктан чиста ризык эзләп, авылга кайта. Безгә сәламәт буын үстәрәргә кирәк. Мин үзем ишегалдындагы чирәмдә яланаяк йөрәргә яратам. Кич белән шәфәккә кызыллыгын күзәтеп, капка төбендәге эскәмиядә утырам. Менә шунда бөтен тән ял итә, уйлар тәртипкә килә.

Өченчедән, әдәбиятны онытып барабыз. Милләтне әдәбият та саклый бит әле ул. Язучылар авылдан чыга иде. Хәзер менә бу турыда «иде», дип сөйләшәбез...

– Фәнир абый, бүген Төмәнәк кебек ел саен 200әр ихатага арта торган авыллар сирәк очрый. «Авил бетә!» дигән чаң да ишетелеп тора бит әле.

– Әйе, берара авыллар таралды. Аллага шөкер, безнең тирәдәге авыллар, киресенчә, киңәяләр. Ярмәкәй, Бәләбәй, Бүздәк, Чакмагыш районнарында авыллар жәелә-жәелә кушылалар да хәтта.

Хәзер исә авылда фермерлар хәрәкәте көчле. Бу – XXI гасыр авылының яңа форматы. Бер фермер сарык тотса, икенчесе үрдәк асрый, өченчесе сыер фермасын тергезеп жибәрә, дүртенчесе ашлык үстәрә. Теплицалары бар. Татарның холкында матур сыйфат – ул булганны бәрәкәтле итеп, арттырып яши. Берсен-берсе уздырам дип тырыша. Менә безнең авылда аталы-уллы бер гаилә фабрика ачтылар. Авил хужалыгы өчен кирәкле капчыклар тегеп саталар. Кайлардан гына килеп алмыйлар аларның товарын. Фабрикада бүгенге көндә 170 кеше эшли. Бу бит инде авыл үсә дигән сүз. Хәзер 60-70 нче еллардагы кебек авылдан чыгып китәргә ашкынып торган кешеләр юк инде.

– Шул ук вакытта татарның шәһәр културасы турында да зурдан кубып, аерым сөйләп була. Бу ике дөньяны аерып кую кирәкме?

– Ул каршылык һәрвакыт бар. Шәһәр кешесе һавалырак. Авил кешесе гади. Алар шундый булулары белән матур. Бу ике дөньяны каршы куярга түгел, бәлки, бер-берсенә якынайтырга кирәктер?

Мин менә шәһәргә караганда, авылларны карап йөрәргә яратам. Кая гына барсам да, иң элек авылларны хозур кылам. Авил халкы ничек яши? Әни, кешенең ничек яшәгәне капка төбеннән үк күренә, дип әйтә торган иде. Актанышның хакимият башлыгы Энгель Фәттахов 2017 елда БК бие авылларының беренче Сабан туена килде. Ул вакытта мэгариф һәм фән министри иде. Бервакыт машинасы белән юкка чыкты бу. Көтәбез, көтәбез – юк. Унбиш минутлап вакыт узгач, килеп чыкты да: «Авылыгызны

карап йөрдем, матур, төзек икән», – диде. Менә авыл кешесен шәһәрнекеннән нәрсә аера. Югыйсә авылны без аңа үзәбез дә күрсәтә ала идек, ә аның үзенә генә йөрергә кирәк булган. Мин дә шундый. Австралиягә баргач та, авыллары буйлап шулай йөрдем. Миңа әле аның капка алдын түгел, артын күрергә кирәк. Элек авыл кешесе лапас артына тиресен өя, бөтен чүбен шунда түгә иде. Хәзер халык ихатасының арткы ягын да тәртиптә тотарга тырыша. Матурлыкны, пөхтәлекне белә, күрә. Өй тирәсен чәчәккә күмә.

Гасыр ахырларын әйтә алмыйм, әмма безнең гомердә авыл әле яңача үсешен кичерә. Дине дә бар аның, иманы да, моңы да исән әле. Әле менә Төмәнәктә мәчет салдык. Дин сабакларын өйрәнергә йөрүчеләр өчен 25 кешегә житәрлек итеп парталар куйдык – сыймыйлар. Унбишләп бала мәчеткә йөри. Шушы мәчеттә никахлар укыталар. Аннан соң кафега кереп, никах мәжлесләре үткәрәләр. Бөтен авыл каршында укылган никах ныклырак та була әле. Бу бит үзе бер тәрбия чарасы. Мәхәллә халкы алдында укылган никахтан соң, ир дә, хатын да аерылышу турында кат-кат уйлый. Соңгы елларда «фәлән-фәләһнәр аерылышкан икән» дигән сүзнен ишетелгәнә дә юк. Кешедән калышмыйча, тырышып дөнья көтә алар. Шәһәр жирендә гаиләләренең 70 проценты аерылыша, диләр. Шуңа да гаилә – авылны, авыл милләтне саклый.

– Сөз – Бөтенроссия татар авыллары ижтимагый оешмасы советы рәисе, «Төмәнәк» татар тарихи-мәдәни үзәге, «Бабай утары» этноавылы, крестьян-фермер хужалыгы житәкчесе, жырчы, композитор, меценат... Боларны санагач, ирекседән, Авыл агае диясе килә. Миңа калса, авылны агайлар тотып тора. Шәхесләр. Алар нинди булырга тиеш дип уйлыйсыз?

– Авылда шәхес булу өчен сине дөнья тануы кирәкми, сине авыл үзе шәхес итеп танырга тиеш. Анда шундый кешеләр бар: аны авылында, урамында, күршесендә хөрмәт итәләр. Урамны урам итә торган шәхесләр бар. Алар халыкны жыя, ышандыра ала. Ул зур шәхес, әмма ул үзен беркайчан да әлләкем итеп куймый. Ул үзенең көндәлек тормышы, сүзе, гамәлләре белән ихтирам яулый.

– Шулай ук, Сөз – татар атларын бөтен дөньяга танытырга хыялланучы кеше дә. Татар аты нинди ул һәм ни өчен бөтен дөнья аны татар аты дип белергә тиеш?

– Без үзәбезне дөньяга ат аша таныта алабыз. Менә Башкортстанда Шаран районы бар. Кечкенә генә үзе, бик күпләренң андый район турында ишеткәннәре дә юк. Аның каравы Фән Вәлиәхмәтов – Шараннан, дисәң, һәркем «әйе, әйе, беләбез», дип җавап бирә. Мәсәлән, рус кешесенә русчалатып: «Мин – татар», дисәм, ул рәвеш-кыяфәтемә карап кына, мине исендә калдырмаса да мөмкин, чөнки заманы шул: бүген без барыбыз да бертөрле. Ә менә чыдам, көчле татар аты ХХI гасырда да халыкны халык итеп таныта ала әле. Татар аты далаларны кичкән, Днепрлар аша чыккан ул. Татар белән ат – аерылгысыз. Ул безнең яшәү рәвеше. Элек тә, хәзер дә. Аңа һәйкәл куярга кирәк, диләр. Һәйкәл куясы юк, аны танытыр өчен үрчәтергә кирәк.

– Татар авыллары ассоциациясә рәисенең теләк-омтылышлары нинди бүген?

– Шуны аңларга кирәк: дөңьда татар авылы бар. Шөкер, без күп һәм безнең киләчәгебез бар. Рәис буларак, шуңа игътибар итем: безгә, ассоциация әгъзаларына, бер-беребезгә йөрешергә, тәҗрибә алмашырга, аралашырга кирәк. Без, фермерлар, жыелышып, бер авылга киләбез икән, бу авыл халкы өчен дә мәртәбә. Ул минем авылымны зурлап, хөрмәт итеп килгәннәр бит дип әзерләнеп, көтеп тора. Безнең бит хәтта сыер асрау алымнарыбыз да төрле, ә ниңә әле шуның уңай якларын уртаклашып, үзәбездә кулланып карамаска? Авылларыбызны елга ике тапкыр йөрөп чыга алсак, ассоциация эшчәнлегенә нәтиҗәсе булчак.

Тагын бер теләгемне әйтим әле, инде үземнең урынга көчле рухлы бер яшәшмәкәрне калдырасым килә. Әгәр шундый кешене ассоциациягә тәкъдим итә алсам, мин бурычымны үтәгән булып саналыр идем.

Әңгәмәдәш – Ландыш ӘБҮДӘРОВА

ЯХШЫЛЫККА ОМТЫЛЫП ЯШӘГӘНДӘ

Чаллы шәһәрәндәге Кама коммерция банкы оешуга быел октябрь аенда 30 ел тула. Үз клиент-куланучыларын булдырып, аларның ышанычын яулаган, замананың төрле кыен чорларын жайлап-ипләп үтә белгән һәм әле дә алга карап яшәгән әлеге оешманы республикада яхшы беләләр.

Бүген сүзәбез дә унтугыз ел буена банкның идарәчесе, Татарстан Республикасының атказанган икътисадчысы, үз эшенең һөнәри остасы Розалия Мирза кызы Габдуллина хакында булыр.

Таулар... Тоташтан лалә чәчкәләре сибеләп үскән таулар. Аларның гүзәллегә әле дә Розалиянең күз алдында тора. Кызның нәкъ туган көненә турылап, мартның башында ук чәчәк ата алар. Яшь кыз бала өчен моннан да зуррак бүләк була аламы? Бәйрәм рухын тагын да куәтләндереп сыйныфташлары белән бергәләп, шушы гөлбакчага тиң тауларга юнәләр. Өзәргә дә куркып, таң калып сокланулар. Гүзәллек дөньясы... Ленинабадта (Хужант) узган мәктәп елларының бик күп вакыйгалары аның күңелендә лалә чәчкәләредәй матурлык аша яңара.

Тажикстанның шушы якты, кояшлы көннәре әле дә аның жанын жылытып тора шикелле.

Казанның кырыс табигате Урта Азия якларында

үскән кыз өчен безаз сәеррәк тә тоела. Кышлары үтә салкын. Тегендә исә яшәү рәвеше башка. Ләкин... Кыз Казанны тиз үз итә. Туган як жилләрененң назын, туган жир жылысын тоюдан ул аңлатып булмаслык хисләр кичерә. Ни генә әйтсәң дә, күп михнәтләр күргән ата-бабаның туган туфрагы шушында бит инде! Кыз үзе дә Буа районының Иске Тинчәле авылында туа. Әтисе Мирза Хәлиулла улы фин сугышы һәм Бөек Ватан сугышы ветераны. Сугыштан ул тирән жәрәхәтләр, контузия алып кайта. Бер аягы кыскарак: шуңа аксабрак та йөри.

«Әти бик оста төзүче, тажик илендә дә бер дигән өй салып керде, – ди Розалия ханым. – Зур бакчабыз гөлбакчага әверелде. Күп итеп йөзем куаклары утырттык. Алар тәлгәш-тәлгәш салынып пешеп утырыр иде».

Розалия урта мәктәпне тәмамлаган елны Казан дәүләт авыл хужалыгы институты беренче тапкыр икътисадчылар әзерләү төркемен булдыра. Кыз ишетә дә кайтып та житә, шушы беренче төркемгә кабул да ителә. Өйдә туган телдә аралашып үскән бала өчен Казанда тагын бер мөмкинлек ачыла: каланың данлыклы театрларында гөрләп спектакльләр бара, Актёрлар йортында язучылар, артистлар белән очрашулар үтеп тора. Өстәвенә, әдәбият-сәнгать әһелләре үзләре дә йә институтка, йә тулай торакка килеп чыгышлар ясыйлар. «Кесәдә өч тиен акча булмаганда да рухи байлыкка омтылышыбыз зур иде, – дип искә ала Розалия ханым.

Биш ел гомер бик тиз үтеп тә китә. Инде курыкмый эшкә алыныр вакыт житә. «Безгә белем биргән укытучылар тормыш юлында каушап калырлык итмәделәр: үз эшәбезне яратырлык нигез салдылар», – ди ул, остазларын хәтерләп. Аннан горурлык аша өсти: «Президентларыбыз да шушы уку йортын тәмамлаган ласа...»

Зур тормыш юлының башы Чаллы дигән ак калага тоташа.

Чаллыда Розалияне КамАЗ дирекциясенә бухгалтер итеп эшкә алалар. 1976 елның якты язы була бу.

Ә 1994 елда Розалия Мирза кызын Чаллы шәһәрәндә иң беренче ачылган коммерция банкына баш бухгалтер итеп чакырлар. 2001 елда ул җаваплылыгы чикләнгән «Камкомбанк» җәмгыяте идарәсе рәисе итеп билгеләнә. Һәм әле һаман да шушы вазифада.

Розалия ханым үз хезмәте хақында: «Мин эшемне бик яратып эшлим», – ди. Әнисе Сания апа да аңа: «Кызым, сәләмәтлегең булганда эшләргә тырыш, телевизор каршысында утыра торган көннәр барыбер бер килеп житә әле ул», – дияргә яраткан.

Сания апа 89 яшькә житеп, бакыйлыкка күчкән.

«Заманалар үзгәрде. Чорлар да башка. Кадрлар мәсьәләсендә хәзер үзегездә хәлләр ничегрәк соң?» дип кызыксындым мин.

– Хәзерме, – дип елмаеп куйды Розалия ханым. – Яшьләр бик кызык хәзер. Ишекне ачып керүгә:

– Күпме хезмәт хақы түләрсең? – дип сорыйлар. Аннан:

– Минне «начальник» итеп куегыз, – диләр.

– Йә, ни эшли беләсең икән соң? – дим.

Исләре дә китми:

– Аннары өйрәнәчәкмен... – диләр.

Әлбәттә, яшьләр арасында эшен яратып эшләүчеләр дә бик күп.

Безнең эш бик җаваплы. Шуңа белемне гел камилләштереп, даими өйрәнеп, һаман укуып тору зарур.

Ә «Камкомбанк» ҖЧҖ бүгенге көндә белгечләр белән тәэмин ителгән. Аларның клиентлары да озак еллар буена шушы банктан аерылмаган Чаллы халкы. Кешеләрнең ышанычы банкны да нык терәкле, гомерле итә. «Камкомбанк»ның Татарстанның сигез шәһәрәндә, Казанда, Ульяновск өлкәсендә – Димитровградта, Ижауда өстәмә офислары бар. Халыкка 200ләп кешедән торган коллектив хезмәт күрсәтә. Клиентлары да аз түгел: 3,5 мең юрик затлар булса, 70 меңләп кеше физик затлардан исәпләнә. Монда банк күрсәтергә тиешле хезмәтләрнең бөтенесе дә керә: саклауга акча салучылар, кредит алуучылар, һәртөрле түләүләр һ.б..

Заманы шундый: кешеләр кредитка батып яшәргә мәжбүр. «Камкомбанк» та бу мәсьәләләрдә шактый актив икән. Кемдер жир сатып ала. Кемгәдер төзелеш өчен акча кирәк. «Без күбрәк ипотека кредитлары белән эшлибез. Бүгенге көндә 30 меңнән артык кредит бирдек», – ди Розалия ханым.

Банк тизлек сорый. Бөтен яңалыклардан һич соңга калмыйча хәбәрдар булып барырга, урлашу-алдакчылардан саклану чараларын күрергә кирәк. Чөнки акча булган жирдә төрлесе очрый, банкны алдарга да мөмкин, дип уйлаучылар да юк түгел... Норматив таләпләр, инструкцияләр белән вакытында танышу мөһим.

«Камкомбанк» ҖЧҖ тәҗрибәле, гыйлемле, үз эшен яратучы Розалия Мирза кызы Габдуллина житәкчелегендә бары тик алга карап яшәвен дәвам итә.

Кызы Эльвира да Казан дәүләт финанс-иқтисад институтын һәм дә юридик белем алып, шушы банкта идарә рәисе урынбасары булып эшли. Оныгы Эвелинаны яратуы аның исемен шундый яратып әйтүеннән үк күренеп тора. «Бик иҗади кыз. Әбисе һәм әнисе юлыннан китмәстер, могаен. Чит илләргә чыкканда, ул минем тәрҗемәчәм дә, инглиз телен бик яхшы белә», – ди Розалия ханым горурлык хисләре аша.

Ире Ринат Гыйльмулла улы да пенсия яшендә булуга карамастан, әле эшләп йөри. «Без эш яратабыз инде шулай», – дип елмая ул.

Розалия ханым үзе һаман да камилләшу юлында. Ул ике тапкыр гомерә хажына да барып кайткан. «Аллаһы Тәгаләнең өенә эләккән сыман буласың анда. Җан ял итә. Мондый рәхәт хисләрне үз гомеремә башка беркайда да кичергәнем булмады», – ди ул. Аннан үз тормышыннан чыгып, нәтиҗә ясап куя: «Бөтенесе дә Аллаһы Тәгаләдән. Ачыласы юлың бар икән – ачыла, ачыласы булмаса, нишләсәң дә – юк...» Бер башка ике язмыш юк, диләр бит – хактыр.

Шулай да тормышта үз-үзеңне жиңү иң зур жиңү икәнән белеп яшәгән ул. Тормышка да, акчага да фәлсәфи карарга өйрәнгән. «Адам баласы яхшылыкка омтылып өчен дөньяга киләдер, могаен», – дип куйды ул сүзне йомгаклап. Бу сүзләрдә яшәешнең иң зур хаклыгы ята кебек...

ГАДИЛЕКНЕҢ ДАҢИЛЫГЫ БАР АНЫҢ...

Озак еллар жжитәкчелек иткән кешене, гадәттә, үз-үзен тотышыннан, хәтта йөз чалымнарыннан ук танып була. Зөфәр Мөхәммәтшин – искәрмә. Саба районы Икшермә авылында алдынгы крестьян-фермер хужялыгын 30 елга якын жжитәкләгән кешенең, ышанасызмы, хәтта үзенең аерым бүлмәсә дә юк. Аның тавыш күтәргәнән, күрсәтмә биргәнән, боерганын да ишетмәссез. Зөфәр Зиннәт улының даһилыгы – гадилектә.

Яңалыктан курыкма!

Кешенең беренче һөнәре аның холкын формалаштыра, диләр. Зөфәр Мөхәммәтшин армиядән кайтуга Икшермә урта мәктәбенә физкультура укытучысы булып эшкә урнаша. Ун ел гомерен мөгаллимлеккә багышлый, ә 1985тән совхозга баш агроном итеп билгеләнә. Мәктәптә эшлэгәндә дә, Зөфәр абый гади укытучы гына булып калмый, балаларны кайгыртучы, аларның хәленә керә белүче остазга, укучыларның дустанә әверелә. Агроном булып эшли башлагач та, аның эшкә сәләтен, өйрәнергә-белергә теләген галижәнап жир дә бик тиз сизеп ала, Зөфәр Мөхәммәтшинга серләрен ача. Шул елларда күңелендә бөреләнә башлаган эшкуар булып китү теләге көчәйгәннән-көчәя бара. Булдыклы кешене авылдашлары да күреп ала: 1990 елда «Икшермә» совхозына директор итеп сайлап куялар. Заманалар алышына тора, үзгәреш жилләре авыл хужялыгына да кагыла һәм «Икшермә»не 1997дә жиде крестьян-фермер хужялыгына бүлэләр. Зөфәр Мөхәммәтшинның өлешенә ул вакытта 40 бозау белән 253 гектар жир тия. Уе бирешү түгел, ишәйтү була аның. «Эшмәкәргә өч сыйфат хас булырга тиеш, – ди ул. – Яңалыктан курыкмаска, тәвәккәллек күрсәтергә, максатыңа ирешкәнче тырышырга!» Мин боларга Зөфәр абыйның тагын бер сыйфатын өстәр идем. Ирешелгәннәр белән канәгатьләнөп калмаска!

Житәкче кеше 2005 елда Мәскәү янындагы хужялыкларны өйрәнөп кайта. Беренче зур фермасын шуннан соң төзергә керешә ул. Авылда Швециянең «Делаваль» савым залы ачыла. Татарстанда мондый яңалык кергүче беренче хужялык була бу. Авылдашлары шакката, Европа салага үзе килсән әле! Аннары район хакимияте хужялыкларда роботлаштырылган ферма төзү тәкъдиме белән чыга. Зөфәр абый – куркып тора торганнардан түгел, бу юлы да жиң сызганып, эшкә тотына.

Фермага Голландия роботлары урнаштыру ике елга сузыла, кесәнә 145 миллион сумга юкарта. Нәтижәсә шул: 2013 елда Икшермәдә дүрт робот сыер сава башлый, икесе малның астын жыештыра, берсә азык бирә. Эш жиңеләя, сөт күләме арта, маллар саны ишәя. Ләкин бурычлар да үкчәгә баса – ай саен өч миллион сум кредит түләп баралар. Бу чорда икшермәлеләр баш кашып куйгандыр: болар бөлгенлеккә төшәрме, алдырып китәрләрме?

Саллы саннар

Икшермәлеләр сынатмый. Бүген хужялыкта мөгезле эре терлек саны мең ярымнан артып китә, 31 атлары бар. Узган ел 3059 центнер ит житештерелгән, 58444 центнер сөт сауганнар. Хужялыкка елына иттән 36 миллион акча керә, сөттән – 133 миллион сум. Чиста керем – елына 60 миллионнан артык. Мин үзем журналист буларак, язмаларымда саннар белән мавыкмаска тырышам. Күрсәткечләр белән укучының башын катырасы килми. Әмма бу язмамда аларга мөрәжәгать итмичә булдыра алмадым. Кайвакыт балавыз булып, төче сүз эзләп утырганда, саннар ярдәмгә килә. Һәрхәлдә, язма героеның эш-гамәлләрен тулырак күз алдына китерергә ярдәм итә.

Күрсәткечләр югары, саннар саллы. Хәлбуки, бу күрсәткечләр артында йокысыз төннәр, тынгысыз, авыр, мәшәкәтлелек көннәренң торыуы мәгълүм. Бу саннар тозлы тир белән сугарылган.

«Шушы шартларда бии бел!»

Башка хужалыклар көчкә жан асраганда да, икшөрмәлеләр шөкер итә. Зарланырлыкмы соң: биредә узган ел 16,7 миллион сумлык төзөлеш эшләре башкарылган, 29,6 миллионлык техника сатып алынган. Дәүләттән алынган субсидияләренң гомуми суммасы 29 миллион сумга житкән. «Авыл хужалыгында эшәүчеләргә мондый шартлар тудырган хөкүмәтне гаепләп утыру гонаһтыр, – дип сүзен дәвам итә Зөфәр Зиннәт улы. – Моннан 20-30 ел элек эшләгән кешеләр хәтерлидер, ит белән сөтне тапшыргач, яртышар ел акчасын ала алмыйча тилмерә идек. Хәзер икенче көнне үк түлиләр. Субсидияләр нинди яхшы! Әлбәттә, техника сатып алмыйсың, сөтне житәрлек тапшырмыйсың икән, дәүләтнең бу ярдәменә өметләнә алмыйсың. Димәк, субсидия эләксен өчен үзгә дә тырышырга, акчаны санап тотарга, эрәм-шәрәм итмәскә кирәк. Әгәр шушы чорда яшибез икән, бүгенге шартлар эчендә бии белергә, бирелгән мөмкинлекләрдән чыгып эш итәргә өйрәнергә кирәк. Зарланып утырудан мәгънә күрмим».

Зөфәр Зиннәт улының эш алымнары да үзенчәлекле. Башка хужалыклардагы кебек, икшөрмәлеләр иртә-кич нәрәткә жыелуны белми. Гомумән, биредә 30 ел эчендә бер генә тапкыр да андый жыелыш үтмәгән, житәкчелек күрсәтмәләр бирергә яратмый. Мөстәкыйльлек көчле. Һәр белгеч үз эшен, бурыч һәм вәкаләтләрен үзә беләп эш итә. «Мин – агроном кеше, ветеринар табиб эшенең бөтен нечкәлекләрен беләп тә бетермәскә мөмкинмен. Шуңа күрә белгечләргә тулысынча ышанам, алар тарафыннан да шикләнәп, хужа нәрсә әйтәр икән дип куркып тору юк», – ди житәкче. Мәктәп йогынтысыдыр, Зөфәр Мөхәммәтшин һәрвакыт үзен тыныч тотып, эшчеләрне сүкми, сүгенми, кычкырмый. Хәер, эшче дигәннәре дә аның укучылары бит. Әле үз укучыларын пенсиягә озаткан бәхетле житәкче дә ул.

«Хәзер житәкчеләр гадирәк»

«Сайлаган юлыгыгызга үкенгән чаклар булдымы?» – дип төпчәнәм. «Кайда эшләсәм дә, беркайчан да үкенмәдем, артка борылып карамадым. Юлыма һәрвакыт яхшы кешеләр туры килде, шуңа күрә эшләү җиңел булды, – ди Зөфәр Мөхәммәтшин. – Чагыштырып, шуны әйтә алам: элек, 70-80нче елларда, житәкчеләр дорфарак, боерырга, үзләренең хакимлеген күрсәтергә ярата торган кешеләр иде. Совхоз рәисенә көчтүм-галстук киеп, сәгать ярым чиратта утырып кергәннән соң, аның дорфа жавабын ишетеп чыккан чакларны хәтерлим. Директордан бер центнер икмәк сорау да проблема булды. Ә райком секретаре килсә – үрәтнең кебек басып, алдан эзерләнеп көтсә! Хәзер замана белән бергә кешеләр дә үзгәрдә – житәкчеләр гадирәк, ахлаклырак, кешегә мөнәсәбәт икенче. Яшьләр белән эшләү аеруча җиңел».

Зөфәр Зиннәт улы үзә дә гадилеккә омтыла. Өч дистә ел эчендә үзгә аерым эш бүлмәсә дә булдырмаган, аның эш урыны – бухгалтериядәгә бер өстәл. Анысының да кирәгә шул кадәр генә, чөнки бүлмәдә тик утырырга вакыты юк.

Икшөрмә крестьян-фермер хужалыгында бүген 83 эшче хезмәт куя, уртача хезмәт хагы – 31 мең сумнан артык, сыер савучылар 60-70 мең сум алып эшли. Шундый акчалар түләнсә дә, Зөфәр Мөхәммәтшин савымчыларга кытлык кичерүен, бу эшкә тракторчыларның да керешүен әйтеп алды.

Хәзер биредә төп житәкче вазифасын Зөфәр абыйның улы Фәрит башкара, әти кеше күбрәк киңәшчә ролендә икән. Робот ватылса яки сыер бозаулы алмаса, беренче итеп Фәриткә шалтыраталар. Хужалыкның үсешенә Мөхәммәтшиннарның һәммәсә өлеш кертә: тормыш иптәше Мансура апа фермада кайнаша, кызлары белән киләчәккә бухгалтерияне алып бара. Хәтта мәктәптә укучы онык та читтә калмый – яшьтәшләренә роботлаштырылган фермалар буенча экскурсияләр үткәрә. Тормыш арбасын бергә-бергә тарткач, яшәү дә күңеллерәк, эшләр дә гөрләп бара.

Лилия ЗАҢИДУЛЛИНА

ТАБИГЫЙ БИЗМӘННЕҢ ТИГЕЗ ТИБРӘНЕШЕ

Әдәби телебезнең сафлыгына хилафлык китерергә эзер торган күренешләр һәрвакыт уяу. Узган санда тукталган гади сөйләм лексикасы белән беррәттән жирле сөйләшләрнең эрсез сүзләре, сүз формалары да янәшә атлый. Кайберләрен игътибар үзгәенә алайык.

«Бересе», «өчесе», «берсесе», «бусысы», «ансысы», «бүгенгесе», «дәүрәгрәк» – диалектология фәнендә кушымчаларның плеонастик (икеләштереп) ялгануы аркасында барлыкка килгән әдәби тел хаталары. Алар фәкать урта диалектның Казан арты һәм Бәрәңге сөйләшләренә карый. Күп кенә язучыларыбызның, мөхәррирләренң дә шул төбәкләрдән чыгуын исәпкә алганда, әлегә хаталарны булдырмый калырга тырышу өметсез нәтижеләр бирә.

«Бүген ничәсе әле ул? *Бересеме?*» «Авылдан мәрхүмә әнкәйнең *өчесен* укытып килдек». «*Бүгенгесе* көндә тормышыбыз *жиңел түгел*» кебек калыпларны әдәби телебездән кысрыклап чыгара алуыбыз бик шикле. Нишләп алайса «икесесе», «алтысысы» түгел, мәрхүмнәрнең «кырыгысы»н укытмыйбыз? Чөнки әдәби телдә мәсьәләнең хак чишелеше болай яңгырый: **бер+е, ике+се, өч+е, алты+сы, тугыз+ты, кырык(г)+ы**. Чын эгәр, мин уйлап чыгарган кагыйдә түгел! Ләүхелмәхфуздан ук шулай: тартыкка беткән санга – тартым кушымчасының **-ы/-е**, сузыкка беткән санга **-сы/-се** варианты ялгана. Бутарга ярамый торган бер очрак бар: тартыкка беткән микъдар саны өченчә затта тартым белән төрләнсә, **-ысы/-есе** кушымчасы ялгана. Мисал: «*Нәселгә калдырылган унөч сарыгымның унысы – ак, өчесе кара иде*». Күрәбез, мәгънә гел үзгә. Әгәр бик тә «бутыйсыбыз килә» икән инде, вәлвәләгә төшмичә, мәсьәләнең асылын болайрак аңлатып була: «*Айның утыз көне бар. Бүген безгә шуларның өчесе килгән, иртәгә дүртесе киләчәк! Шуңа күрә бүген өчә түгел – өчесе, иртәгә дүрте түгел – дүртесе*». Тик бу әдәби тел нормасыннан бик ерак тора һәм аның камиллегенә хилафлык китерә.

«Өлкән буын телне салмак олыгайтып яшәтсә, яшь буын телне санлап яшәртә. Шушы табигый бизмәннең ике яссылыгы да тигез тибрәнештә булганда гына телнең терек сулышы бөтен мөмкинлегенә киерелеп ачыла», – ди Марсель Галиев.

Журналның мая янчыгына авторларыбыздан кергән әдәби эсәрләрдә катлы-катлы кабатлана торган сүзләргә (тавтологик хаталар) каршы еш көрәшәргә туры килә. Беренче орыш алмашлыктар чирүе белән була, чөнки «**ул**», «**анын**», «**аңа**», «**аңар**», «**аңарга**», «**аннан**», «**аңардан**», «**аңарда**» кебек сүзләрнең һәммәсе, килешләр белән төрләнә-төрләнә, этенеп-ешынып, жөмләнә алдына ук чыгып баса һәм мөхәррир кылычының беренче селтәнүләрен кабул итәргә «ашыга». Әлбәттә, мөхәррир тиешле сүзләргә эзли, аларны алмаштыра, жөмләнә «анасын» – ияне – урынына утырта. Шуннан соң уй-фикерне хәбәр итә торган сүзләр тезмәсенең «атасын» – хәбәрне – калыпка кертә. Бу очракта инде йөгәрек укуга төп «аяк чалучылар» – «**булды**», «**булган**», «**булыр**», «**булачак**», «**булырга**», «**булып**», «**булса**» ... кебек ярдәмче фигыльләр. (Алар телебездә бихисап, әлегә очракта «бул» сүзеннән ясалганның гына мисалга алдык.) Жөмлөләрдә «ия – баш, хәбәр – муен» булып беткәч, иярчен кисәкләр арасындагы кабатланулар түтәлендә сирәкләү эше башлана.

Кайбер авторларыбыз тавтологиядән качу юлын сүзлекләр белән эшләүдә күрә: эсәрләргә астөшермәләрдә мәгънәсә аңлатылган жирле (диалекталь) сөйләшләрнең камил үрнәкләре, искергән, сирәк кулланылышта исәпләнгән пассив сөйләм сүзләре дә, нур өстенә нур дигәндәй, килеп кергәли. Иң куанычлысы: хәтта кайвакыт автор неологизмнары да (язучы үзе уйлап тапкан кәлимәләр!) әдәби эсәр телен баетуга хезмәт иткәли. Текстолог галимнәрнең берише каршы булса да, зур күпчелек алда аталган әлегә өч алымны хуплый.

Бу санда ихтыяж каланчасыннан берникадәр тибәрелеп, онытыла башлаган сүзләрне барлыйк.

«**Туры килү**» сүзтезмәсен алыык, чөнки «килү» дә, «булу» кебек үк, редакторларның азау тешен сызлаткан сүзләрнең берсе. Синонимик рәт яссылыгында тикшерсәк, аның «тугандашлары» шактый күп һәм киң мәгънәләргә ия: *тәңгәл килү; ярау; ярашу; яраклы булу; муафыйк булу; юш килү*. Шулай да мәгънәдәшләр арасында без алга таба атаячак бер генә вариант та «Татар теленең синонимнар сүзлеге»ндә (2014) теркәлмәгән. Ә аларны кайдан эзлибез? Әлбәттә, туган телебезнең башка сүзлекләреннән.

«Татар теленең аңлатмалы сүзлеге»ндәге «бап» сүзенә игътибарны юнәлтик. «**Бап** – таман, бик ярашлы»; «**бап килү(төшү)** – ярап кую, уңай туры килү».

Рифкать Әхмәтьянов төзегән «Татар теленең этимологик сүзлеге»ндә (2015) дә аңа урын бирелгән: «**бап** – туры килү, урынлы», дигәнне белдерә.

Нәкый Исәнбәтнең «Татар теленең фразеологик сүзлеге» (1989) исә мәгънәне киңрәк аңлата: «**бап килү (төшү)** – *жәсай килү, бик уңай, таман, туры килү, ярашлы килү, уңайлы килү*».

Күрәбез, «бап килү (төшү)» «туры килү» сүзтезмәсенең синонимик рәтен баета ала.

«...аңлатмалы сүзлек»тә «тап» сүзе бар: «**тап булу (килү)** – *очрау, очрату; туры килү*». «...этимологик сүзлек»тә дә ул шактый киң шәрехләнә: «**тап** – *очрау; тарту; туры килү; тарту булу; юлыгу; тартыгу*». Шулай ук без атаган мәгънәдәш чылбырны дәвам итә ала.

Халыкта әлеге сүзтезмәгә кирте кирткә ятып торган тагын бер гыйбарә кулланыла: «мач килү». Тел хәзинәбезне саклаган жыентыкларда ни рәвешле бирелә икән ул? Игътибар итик: «...аңлатмалы сүзлек»тә «мач» сүзе, ни кызганыч, түбәндәгечә генә тәфсир кылына: «**мач** (сөйләм теленнән) – *уен карталары колодасында тамгаларының формасы һәм төсе буенча төркемләнгән дүрт төрнең берсе*». Русчадан – «масть»ның татарчалаштырылган мәгънәсе инде бу. «Жаль»ны «жәлке» дигән кебек.

«...этимологик сүзлек» исә тирәнрәк аңлата: «**мач** – *бап; туры килгән; тәңгәл*». Һәм килеп чыгышы тугандаш казакъ, кыргыз телләрендәге «маш» сүзе белән баглы, дип раслый.

Шулай итеп, «мач килү» дә «туры килү» сүзтезмәсенең хаклы рәвештә мәгънәдәше булып тора. Тәфсилләгәннәрнең жәмгысен исәпләсәк, синонимик чылбыр тагын өч божрага байый.

Инде бер чеметем өтер...

Татар теленең сафлыгы сагында торучы әдипләрнең берсе Хәсән Сарьян «Чәмәт – фәннәр кандидаты» юмористик хикәясендә гәрчә: «Тыныш билгеләренә революциягә кадәр бөтенләй әһәмият бирми килделәр. Моңы без аеруча өтер мисалында күрәбез. Әгәр «Йосыф вә Зөләйха» язылган чордан алып 1917 елга чаклы, әйтик, нибары йөз өтер кулланылган булса, безнең чорда исә аларның саны миллионнан артып китте. ... Хәзер без пауза саен өтер кую чорына аяк бастык, чөнки безнең бетмәс-төкәнмәс өтер запасыбыз бар», – дип язган булса да, галижәнап һәр өтергә мөһим вазифа йөкләнгән. Һәм аларның һәрберсе аерым кагыйдәгә буйсына.

Кереш сүзләр янында килгән **тыныш билгеләре** дә язучылардан аерым игътибар сорый. Мәсәлән, кереш сүзләр жөмлә башында килсә – **алардан соң**, ахырында килсә, **аларга хәтле өтер** куела, уртада килсә, **ике яктан өтер** белән аерылалар. «**Күрәсен**», «**мөгаен**», «**ахры**», «**ахрысы**» кебек кереш сүзләр, жөмлә составында булып, ике гади жөмлә чигендә урнашсалар, **бер яктан өтер** белән, **икенче яктан нокталы өтер** белән аерылалар. Мисал: «*Инде Урал тауларына да керделәр, ахры; төннәрен эсселек берәз сүрелә төшкән кебек булды*». (Фәүзия Бәйрәмова)

Әйе, туган телебезнең табигый бизмәне һәр гыйбарә, сүзгә сизгер ул! Хәтта бер кечкенә өтер дә аның тигез тибрәнешен сагайта.

Рамил ХАННАНОВ,
филология фәннәре кандидаты

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРГӘ

Зиннур МАНСУРОВ

Кирәкмәс окраска

Микроавтобуста Арчага барышыбыз. Сүзгә сүзләр ялгана, темалар алышынып тора. Кайбер театрларга артистлар житешмәү мәсьәләсә дә «юл киңәшмәсен»дә катнашучыларның игътибарыннан читтә калмый. Моңарчы дәшми утырудан кыенсынып, әңгәмәгә кушылып китәргә ниятләдем.

– Таллиндагы «Агыйдел» башкорт жәмгыяте «Әлдәрмештән Әлмәндәр» пьесасын сәхнәләштергән, – дим, Туфан Миңнуллинга карап. – Үзешчән труппада ир-егетләр аз булу сәбәпле, Әжәл һәм Газраил рольләрен хатын-кызлар башкара...

– Алай исең китмәсен, – дип ачыкларга ашыкты драма авторы, нәрсә әйтеремне тыңлап бетермичә дә. – Бездә мондый традиция электән үк килә. Төрле очраklar булган. Узган гасыр башында гүзәл затларыбызның образын сәхнәдә ирләр гәүдәләндерү мисаллары да күзәтелгән.

Көтмәгәнрәк юнәлеш алган әлегә сөйләшү башка язучыларны да битараф калдырмады.

– Өстәгъфирулла, кыз-хатынның үлем фәрештәсә роленә керүен һичниче күз алдына китерәсе килми.

– Без инде Равил Шәрәфи кыяфәтендәгә Әжәлгә, аның сурәтләнешенә тәмам күнегеп беткән идек...

Бәхәс шулай кыза барган мәлдә житди искәrmә ясарга жөрәт иттем.

– Корьән хәдисләрендә әйтелгәнчә, фәрештәләр женес буенча аерылмый, – дидем, белдек сатып. – Әлбәттә, кайвакыт чыгармалар күзәтелә. Нарут белән Марутка, мәсәлән, мондый катгыйлык кагылмый...

Арча районы чигенә життек. Драматург Туфан ага Миңнуллин, теманы тизрәк йомгаклау өчен, дилбегәнә үз кулына күчерде.

– Бик тирәнгә кермик әле, жәмәгать! – дип тынычландырды ул. – Татар театры төрлөсән күргән. Минемчә шунысы мөһим: Хәлил – Галиябану, Таһир – Зөһрә, Мәжнүн – Ләйлә, Фәрһад – Ширин кебек парларны сәхнәдә бер төрлө женестәгә артистлар гына уйный күрмәсен. Югыйсә мондый гыйшыклык, үзегез чамалыйсыз, кирәкмәс окраска алачак.

Аш белән ату

1967 елның жәе төрлө хәлләрне хәтерлидер. Әмма шушы вакыйгаларның берсе аеруча үзенчәлекле булып чыга. Табигатьне чын-чынлап сөюче бер төркем затлар Ык елгасы буйлап салда сәяхәт оештыра. «Кемнәр?» дип сорарсыз. Алар безгә яхшы мәгълүм: Марс Шабаев, Мирсәет Яруллин, Мәсгут Имашев, Гаделхәй Сабитов һәм Наил Нуретдинов. Күп кенә авылларга куркыныч янаган чор. Болак-инеш, чишмәләр дә су астында калмагае. Кама сусаклагычын тагы 1 метрга күтәрү хакында хөкүмәт югарылыгында махсус карар әзерләнеп ята. Хәстәрлек таләп иткән әлегә сәфәргә каршылык акциясе төсмере дә салына...

Кордашларның салда йөзүе уңышлы гына төгәлләнә. Билгеле, көлке очраklar да еш кабатланып тора. Алар арасында Марс Шабаев каләмәннән төшкән «Салда сәяхәт» повестена кермәгәнә дә бар.

Сәйранда табын корып утыргач кына, кемдер ашъяулык уртасына таш ыргыта. Чәнчелгере, ул янәшә яткан ике шешәгә барып тия, «бәллүр» савытлар чөлпәрәмә килеп, тансык сыеклыклары күз ачып йомганчы жиргә сеңә. Сукрану өөрмәсе күтәрелә. Нәкъ шушы мизгелдә куе куак арасыннан сәяхәтчеләр ярдәмчесе Кәших Лотфуллин пәйда була.

– Мин шаяртырга гына теләгән идем бит, – дип аклана ул. – Теләсә нинди жәзага әзермен.

Авыздан сулар китерткән ак башларның вәйран ителүе хужаларча кыланган Марс Шабаетның тәмам ачуын чыгара.

– Ташны юри аткансың, шешәләр чынлап ватылган... Акылга жиңеләя башладыңмы әллә? Фәлсәфә ташын таптыңмы? Шутник, имеш! Күзләрдән яшь агызырдай искитмәле кәмит ясадың! – дип тиргәнә каны кызган әдип, «р» авазын үзенчә йота төшөп.

Сабыр холыклы Габделхәй Сабитов ярсулы каләмдәшен тынычланьрга чакыра:

– Алай каты бәрелмә инде! Таш белән атканга да аш белән ата бел.

Шулчак Марс Садриевич биштәрәндә кармаланып нидер таба да, аны яшертен генә жыйнак сөлгегә төреп, каршы якка барып утырган теге «хулиган» тарафына томыра. Жәза алуының маңгае шундук күгәрәп чыга.

– Марс абый, килештек бит инде – нигә кул озайтасың?

– Мин таш белән атучыга аш белән аттым ич.

Салда йөзүчеләрнең берсе маңгайга орылган төргәкне сүтеп караса, аннан кагылгысыз запастагы «Завтрак туриста» консервасы килеп чыга.

Дедукция

Ижат дачалары урнашкан урман аланының аулак почмагында Гәрәй Рәхим белән Мөдәррис Әгъләм гәлләшәп тора. Аларга якынак килгәч ачыкланды, татар халкының феноменаль укымышлылыгы турында туксан тугызынчы мәртәбә сөйләшәләр икән. Берсе милли кулъязма китабыбыз тарихының инде мең елдан да артык булуы хакында искәртсә, икенчесе Х гасырда ук Идел буе Болгар дәүләтендә мәктәп-мәдрәсәләр эшләвен дәлил итеп күрсәтә. Әңгәмә агышында әйтелгәнчә, тәүге әлифбаларыбыз да шул чорларга карый. Россия империясендә гомуми тираж буенча татар китаплары икенче урында барган. Игътибар үзәгенә алынган расламаны ныгыту өчен мәшһүр затларның сүзләре дә искә төшерелә... Боларның башлылыгына ис-акыл китмәле. Менә бит, иң гыйлемле кавемне ерактан эзлесе юк. Моңың сере кайда?

Фикер алышуга янарак сулыш өергә ымсынып, белдекле кыяфәттә сүз кыстырырга жөрйәт иттем.

– Төрки гавам телендә шундый әйтем яши: укыган кеше – чукуган кеше, – дидем капылт Григорий Васильевичка, ягъни Гәрәй Рәхимгә карап. – Әгәр дедуктив алым белән акыл йөртсәк, укымышлы милләт нинди булып чыга инде?

– Үзегездә калсын дедукциягез! Чукунып китегез!..

Туры төтенле Мөдәррис Әгъләм, шулай чәпчәп, тиз-тиз алачыгына кереп шылды. Гөргөри дәдәй исә, канәгать төстә елмаеп, горур гына сөйләнде:

– Зәй керәшеннәренә күпмедер йогынтысында тәрбияләнәп үскәч, кешечә сабуллашып аерылышырга почти өйрәнәп житкән...

Керим әле урманнарда

Һәркемгә мәгълүм, жыр безне моңландыра да, рухландыра да, елмайта да, елата да... Кайчак аңа бәйле рәвештә килеп чыккан шактый гыйбрәтле хәлләргә дә тарыгасын икән.

Татарстан радиосында баш редактор булып эшли башлагач, эфирда яңгыраган тапшыруларга игътибарым бермә-бер көчәйде. Беркөнне иртән кухняда хәбәрләр тыңлап утырам. Программаны алып баручы белдерүләр укуга күчте. Диктор һава температурасының бик югары күтәрелүе турында искәртте, корылыклы вакытта сәйранда учак ягудан тыелып калырга чакырды. Аннары катгый гына «Урманнарда керү

тыела» дип тә өстәде. Берничә секунд үткәндерме, концерт игълан ителде. Мәшһүр җырчыбыз Хәйдәр Бигичев кодрәтле аһәңдәлектә сузып жибәрде:

*Керим әле урманнарға,
Каеннар арасына...*

Уйга талып, эшкә килдем. Кабинетыма узгач, китте шалтыратулар! «Сезне аңлап булмый, урманнарға кермәскәме, әллә керергәме?» дип сорый сизгер пенсионерга охшаган бер кемсә. Чү, якын дустым тавышы: «Зиннур, урманга барып, шашлык кыздырмыйкмы?»

Хәерсезрәк башланган ул көндә минем үземне һәйбәтләп кыздырдылар. Тыңлаучыларга тәкъдим ителә торган язмаларны тулаем күзәтчелек астында тотмавым өчен ТР Телевидение һәм радиотапшырулар дәүләт комитеты җитәкчелеге шелтә белдерде.

Шөкер, елның теләсә кайсы фасылында табигать кочагына ашкынып яшим. Аккош күле янындагы дачамда да куге урман өскә авып тора. Еш кына хаксыз кыерсылган фәкыйрегеzne туганнарча каршылаган төрледән-төрле агачлар арасына узуга, композитор Рәстәм Яхин һәм шагыйрь Гарифжан Мөхәммәтшинның атаклы җыры искә төшә: «Керим әле урманнарға, Урманның карасына...» Тәнгә сикхәт йөгерткән шушы мизгелдә, шайтан алгыры, теге шелтә дә хәтергә килә.

Сүтеп жыю

Техника жене кагылганмы? Тимер нәрсәләр күрсәм, кулым кычыта башлай. Бала чакта иске сәпитне, берәз үсә төшкәч, «Ковровец» мотоциклын сүтеп жыйдым. Армиядә рота командирының техника буенча урынбасары булып хезмәт иткәндә, хәтта танк кадәр танкны бөтенләй таркатып ташларга батырчылык иттем. Нигә, монда вакыт күп, хезмәт хакы бара... Гадәттә, боларны яңадан кирәгенчә оештырып бетергәч, берничә деталь артып кала иде. Шуңарга карамастан, һәркайсы элеккечә жанлана. Минем теге «учебный танк» та, моторын кабызганда төчкергәләп алгач, бик ипле генә йөрәп китте.

Бакчы, безнең Клара ханымда да бар икән мондый гадәт. Дөрәс, аныкы берәз үзгәрәк. Адәмнең кабыргасыннан яралтылган таифә вәкиле, техника белән вакланып тормыйча, ире Камил Кәримовны... сүтеп жыйган. Бу хакта «тәҗрибә»дә катнашкан әдип үзе бер журналист оештырган әңгәмәдә искәртеп үтте. Язманың башына ук «Мине Клара сүтеп жыйды» дигән сүзләр чыгарылган.

Белмим, бахырның берәр әйберсе артып калды микән?! Нәрхәлдә, ул сукуыр эчәген шактый элек алдырып ыргыткан, цемент измәсенә бисмиллалап сибәрлек ташлары да юк. Сабыйлыкта сөннәткә дә биргәннәр – киселәсе инде киселеп ташланган...

Шөкер, Клара ханымның сүтеп жыйрга тәвәккәлләве язучыбыз өчен файдага гына булды. Моны беркем инкяр кылмас. Күреп торабыз ласа: шуннан соң Камил Әдһәмөвич өенә вакытында кайта башлады, берсеннән-берсе шәбрәк хикәя, повесть, романнар ижат итте, сәхнәдә үзенә сүзләрен сөйләүче юмор остасы сыйфатында танылды, Татарстан Республикасының Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясен алуға иреште, Татцик бистәсендә оныклар чыр-чуы белән тулган йорт торгызды... Яхшы бит инде!

Ә менә сүтеп жыю жәһәттеннән Камил Кәримов Клара ханымның бердәнбер уңышлы «эше» булып кала. Ул гомерлеккә тукталды, бүтән теләми дә. Аны аңларга мөмкин. Үзенә кирәген башкарды бит. Шәхсән үземә килгәндә, кул астындагы техниканы сүтеп жыюым һаман да дәвам итә әле. Яшьли йоккан чир тиз генә үтми.

КОЛЛЕГИЯ УТЫРЫШЛАРЫ

Татарстан Республикасы Мәдәният министрлыгының еллык коллегиясе булып узды. Анда ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов, Россия Федерациясе мәдәният министры урынбасары Ольга Ярилова, Милләтләр эшләре буенча федераль агентлык житәкчесе урынбасары Михаил Ипатов катнашты. ТР мәдәният министры Ирада Әюпова еллык эшкә йомгак ясады. Докладны һәм чыгышларны тыңлаганнан соң, шунысы мәгълүм булды: соңгы биш ел эчендә Татарстан бюджетиннан мәдәният үсеше өчен бүлеп бирелгән акча ике тапкыр арткан. Республикабызда концерт, театр, музей, китапханәләргә йөрүчеләр саны да, бүтән төбәкләр белән чагыштырганда 27 процентка күбрәк. Хәл итәсе мәсьәләләр дә байтак. Мәсәлән, районнарда мәдәният өлкәсендә эшләрчеләрнең 60 проценты махсус белемгә ия түгел. Мәдәният һәм сәнгать университетында авыллардан максатчан урыннарга күлүчеләр аз. Район башлыкларының кайберләренә мәдәниятнең үсешен кайгырту житенкерәми.

«Татмедиа» гаммәви мәгълүмат агентлыгы үз эшчәнлегенә 2019 ел йомгакларына багышланган киңәйтелгән коллегия утырышын уздырды. Анда төрле министрлык вәкилләре, һәм район һәм шәһәр дәрәҗәсində мәгълүмат чаралары житәкчеләре катнашты.

Бүген «Татмедиа» берләшмәсе тарафыннан Татарстанда 91 татар газетасы һәм 17 журнал нәшер ителә. Моннан тыш, 70гән артык радио һәм дистәләгән телевидение станцияләре эшли.

Утырышта «Татмедиа» гаммәви мәгълүмат агентлыгы житәкчесе Айдар Сәлимигәрәев, «Татмедиа» акционерлык җәмгыяте генераль директоры Шамил Садыков, Ульяновск өлкәсендә татар телендә нәшер ителүче «Өмет» газетасының баш мөхәррире Исхак Хәлимов, «Таттелеком» берләшмәсенең генераль директоры Айдар Нуретдинов, «Безнең гәзит» газетасының баш мөхәррире Илфат Фәйзрахманов чыгыш ясады. Киңәшмәне Татарстан Президентының Аппарат Житәкчесе, «Татмедиа» агентлыгының директорлар советы рәисе Әсгать Сәфәров йомгаклады. Соңыннан

матбугат өлкәсендәге казанышлары өчен берничә каләмдәшебезгә «Татарстан Республикасының Атказанган матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр хезмәткәре» дигән мактаулы исем дипломнары, төрле дәрәҗәдәге Рәхмәт хатлары тапшырылды.

ЖӘЛИЛГӘ – ЧӘЧӘКЛӘР

15 февраль – Советлар Союзы Герое, Ленин премиясе лауреаты Муса Жәлилнең туган көнендә Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов каһарман-шагыйрьнең Казандагы 1 Май майданындагы һәйкәленә чәчәкләр салды. Әлегә чарада ТР мәдәният министры Ирада Әюпова катнашты.

Шул ук көнне биредә җәмәгәтчелек вәкилләре, язучылар, сәнгать эһелләре, ветераннар, яшьләр җыелды. Алар да Жәлилне искә алды, һәйкәленә чәчәкләр салды. Каһарман-шагыйрьнең сыны янында почётлы каравыл торды. Һәйкәлгә чәчәкләр салганнан соң, Жәлилне искә алу тантанасы ТР Милли музеенда дәвам итте. Монда халыкка Моабит дөфтәрләренәң төп нөсхәсе күрсәтелде.

М.Жәлил туган көнне аның Мәскәүдәге һәйкәленә дә чәчәкләр салу тантанасы булды. Анда ТР Премьер-министры урынбасары – Татарстанның Россиядәге тулы вәкаләтле вәкиле Равил Әхмәтшин, Мәскәүнең төбәк татар милли-мәдәни автономиясе рәисе Фәрит Фарисов, Жәлилнең кызы Чулпан ханым катнашты.

Ул көнне каһарман-шагыйрьне Россиянен бик күп калаларында, югары уку йортларында, мәктәпләрдә, шулай ук чит илләрдә искә алдылар.

ФАТИХ КӘРИМНЕ ИСКӘ АЛУ

Фатих Кәримнең Бөек Ватан сугышында һәлак булуына 75 ел тулган көнне республикабыз җәмәгәтчеләге Казандагы Миславский урамындагы 8нче йорт янына җыелды. Каһарман-шагыйрь монда яшәгән, шушыннан фронтка киткән. Диварда аның истәлегенә мемориаль такта эленеп тора. Бу әлегә Казанда Ф.Кәрим истәлегенә чәчәк салырга мөмкин булган бердәнбер урын. Киләчәктә аңа һәйкәл кую күздә тотыла. Шагыйрьне искә алу мәрәсимиендә Казан шәһәр

хакимиятенен мәдәният идарәсе житәкчесе Азат Абзалов, Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Рәмис Аймәт, Татарстан-ның халык шагыйрьләре Ренат Харис, Рәдиф Гаташ, журналист Римзил Вәлиев чыгыш ясады. Ф.Кәримнең оныгы Артём да әлеге вакыйганың шаһиты булды. Митингны Гүзәл Мостафина алып барды. Ул көнне Фатих Кәримне искә алу чаралары ул һәлак булган Багратионовск каласында (анда Татарстан-нан Премьер-министр урынбасары – Бөтендөнья татар конгрессының Милли шура рәисе Василий Шәйхразиев житәкчелегендә делегация, шулай ук Ф.Кәримнең кызы Ләйлә ханым да катнашты), шагыйрьнең туган ягы – Башкортстанның Бишбүләк районы Ает авылында да үткәрелде.

«ТУКАЙ ЯКТАШЫ»

Габдулла Тукай әдәби музееда «Тукай якташы» дип аталган яңа проект башланып китте. Аның максаты – Татарстан районнарында Г.Тукай эзләрен барлау, шәхесләрен күрсәтү. Беренче очрашу шагыйрьнең якташлары – арчалылар белән булды. Әлеге чарада Арча муниципаль районы башлыгы Илшат Нуриев, ТР яшьләр эшләре министры урынбасары Ринат Садыков катнашты.

ӘДӘБИ-ФӘННИ КИЧӘ

Габдулла Тукай әдәби музееда Татарстанның халык язучысы, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты Нәкый Исәнбәтнең тууына 120 ел тулу уңаеннан «Мин – Тукайның замандашы» дип аталган әдәби-фәнни кичә булып узды. Аны музей директоры Гүзәл Төхвәтова ачып жибәрде. Кичәдә Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов, әдәбият галимнәре Хатыйп Миңнегулов, Лена Гайнанова, Миләүшә Хәбетдинова, Әлфәт Закиржанов, Лилия Мөхәммәтжанова, язучылар Рабит Батулла, Гәрәй Рәхим, Галимжан Гыйльманов, җырчы Гөлзада Сафиуллина, Нәкый аганың кызы Йолдыз Исәнбәт һ.б. чыгыш ясады. Аларның һәркайсы Н.Исәнбәтнең күңел жәүһәрләрен бөртекләп җыеп, халкыбызның үзенә кайтаруы, бу жәһәттән титаник хезмәте турында сөйләделәр, әдәби иҗатына югары бәя бирделәр. Г.Камал театры артистлары Илтөзәр Мөхәммәтгалиев белән Фәнис Жиганша «Хужа Насретдин» спектакленнән (пьеса авторы – Нәкый Исәнбәт) өзек күрсәттеләр. Әлеге чара Татар Дәүләт җыр һәм бию ансамбле артистлары чыгышы белән үрелеп барды. Кичәдә язучылар Рәдиф Гаташ, Фоат Галимуллин, Камил Кәримов, Ләбиб Лерон, Лирон һәм Булат Хәмидуллиннар һ.б. катнашты.

ӘМИРХАН ЕНИКИ ИСТӘЛЕГЕНӘ

Казан шәһәренең Чехов урамындагы 53нче йорт (әдип монда 1994 – 2000 елларда яшәгән) диварына Татарстанның халык язучысы Әмирхан Еники истәлегенә куелган мемориаль такта (авторы – сынчы Павел Бердников) ачу тантанасы булды. Әлеге вакыйга язучының вафатына 20 ел тулган көннәргә туры килде.

Тантананы Татарстан Республикасы мәдәният министры Ирада Әюпова ачып жибәрде һәм сүзне ТР Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиевкә бирде. «Без үзбезне үзбез кайгыртмасак, кем кайгыртыр», – диде Минтимер Шәрип улы һәм Әмирхан Еники әсәрләрен яратып укуы турында сөйләде, әдипнең әдәби мирасын һәм шәхесен таныту юнәлешендә киләчәктә дә эшләргә кирәклеген искәртте.

Язучыга истәлек тактасын ачу тантанасында әдәбият галимнәре Фоат Галимуллин, Гөлфия Гайнуллина, Ә.Еникинең кызы Флүрә ханым чыгыш ясады. КФУның Филология һәм мәдәниятара багланышлар институты студентлары әдипнең «Өйтелмәгән васыять» әсәреннән өзекне татар, рус, инглиз, төрек телләрендә укыдылар. Әлеге чарада Әмирхан аганың оныгы Рөстәм әфәнде, аның кызы Регина катнашты.

ТАТАРСТАН ЯЗУЧЫЛАР БЕРЛЕГЕ ИДАРӘСЕ УТЫРЫШЫ

Татарстан Язучылар берлегенең чираттагы утырышында 2020 елда Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт премиясенә биш язучы тәкъдим ителде. Менә алар – Фәүзия Бәйрәмова, Рауль Мир-Хәйдәров, Факил Сафин, Лирон Хәмидуллин, Галимжан Гыйльманов. Жәмгысә 15 язучының иҗаты каралды.

Идарә шулай ук Нәжибә Сафинаны, Хәбир Ибраһимовны (Ахир) – Гаяз Исхакий, Асия Юнысованы – Һади Такташ, Роза Мулламурованы – Фатих Хөсни, Данил Салиховны – Туфан Миңнуллин, Ләйлә Минһажеваны – Жамал Вәлиди, Эдуард Учаровны Максим Горький исемендәге әдәби премияләргә тәкъдим итте.

КОТЛЫЙБЫЗ!

Россия Фәне көне алдыннан Казан Кремлендә ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов хезмәттә югары нәтиҗәләргә ирешкән бер төркем галимнәргә дәүләт бүләкләре тапшырды. Бүләкләнүчеләр арасында Татарстан Язучылар берлеге әгъзалары – ТР Фәннәр академиясе вице-президенты Дания Заһидуллина, Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институты хезмәткәре Фәрит Яхин да бар. Дания Фатих кызы – «Фидакар хезмәт өчен» медаленә, Фәрит Зәкижан улы «Татарстан Республикасының атказанган фән эшлеклесе» исеменә лаек булды.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: роман Р.ШАЙДУЛЛИНОЙ-МУРАТ «Монолог старой черёмухи»; повесть Н.ГИМАТДИНОВОЙ «Каждый день думаю о тебе ...»; повесть АХИРА «Не верь моим слезам», рассказ Р.ЗАЙДУЛЛЫ «Опоздание»; стихи Ш.ЗИГАНГИРОВОЙ, СУЛЕЙМАНА, Ф.СУФИЯРОВА, Ш.ИМАТДИНОВА.
«75 лет со дня рождения Шамиля Закирова»: фотоархив.
«Новые имена»: стихи Э.ХУСАИНОВОЙ.
«Актуальная критика»: рубрику ведёт Д.ЗАГИДУЛЛИНА.
Литературный конкурс «Помни о Родине»: рассказ Ф.ЯХИНА «Отец рассказывает о войне», рассказ Р.ГАЙНАНОВОЙ «Акчэчкэ». «Отклик»: статьи С.ИБРАГИМОВОЙ и Г.ДАУТОВА.
«90 лет со дня рождения Хасана Сарьяна»: статья А.ГАНИЕВОЙ-ГИНИЯТУЛЛИНОЙ.
«Книжное обозрение»: статьи И.САБИРОВА и Э.ШАРИФУЛЛИНОЙ.
«Современник»: интервью Л.АБУДАРОВОЙ с Ф.ГАЛИМОВЫМ; статьи Ф.ЗАМАЛЕТДИНОВОЙ и Л.ЗАГИДУЛЛИНОЙ.
«Красными чернилами»: рубрику ведёт Р.ХАННАНОВ.
«Страницы юмора»: подготовил З.МАНСУРОВ.
Из фотоархива журнала.
Дневник общественно-культурной жизни.
На наших обложках: Ледоход на Волге. Фото М.Кузнецова (г.Вольск); поэт Разина Мухияр.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: novel by R.SHAIDULLINA-MURAT «Monologue of the old bird cherry»; story by N.GIMATDINOVA «Every day I think of you ...»; novel by AKHIR «Do not believe my tears,» story by R.ZAIDULLA «Tardiness»; poems by Sh.ZIGANGIROVA, SULEYMAN, F.SUFIYAROV, Sh.IMATDINOV.
«75th anniversary of Shamil Zakirov»: photo archive.
«New names»: poems by E.KHUSAINOVA.
«Actual criticism»: heading is conducted by D.ZAGIDULLINA.
Literary contest «Remember your homeland»: story by F.Yakhin «Father talks about the war», story by R.GAYNANOVA «Akchechke».
«Response»: articles by S.IBRAGIMOVA and G.DAUTOV.
«90th anniversary of Khasan Saryan»: article by A.GANIEVA-GINIYATULLINA.
«Book review»: articles by I.SABIROV and E.SHARIFULLINA.
«Contemporary»: interview by L.ABUDAROVA with F.GALIMOV; articles by F.ZAMALETDINOVA and L.ZAGIDULLINA.
«In red ink»: rubric is conducted by R.KHANNANOV.
«Pages of humor»: prepared by Z.MANSUROV.
From the photo archive of the magazine.
Diary of social and cultural life.
On our covers: Ice drift on the Volga. Photo by M.Kuznetsov (Volsk); poet Razina Muhiyar.

Тышлыктагы сурәтләр

Тышлыкның беренче битендә: Иделдә боз китә.
М.Кузнецов фотосы (Вольск шәһәре).

Тышлыкның дүртенче битендә: шагыйрә Рәзинә Мөхияр.